

Броніслав Панасюк

ВИБРАНІ ТВОРИ

Том восьмий

Київ-2015

УДК 338. 43 (081) (477)
ББК 65.32 (4 Укр)
П 12

У науковому виданні подаються актуальні проблеми в сучасних складних умовах на шляху України до європейських стандартів суспільного життя і соціально-економічного розвитку. Одночасно подаються позитивні і негативні фактори цього процесу, зробивши висновок про основні переваги членства в СОТ, тобто позитивні сторони є більш суттєвими у політичній, соціальній і економічній перспективі.

Літературні нариси включають розлогу палітру історії і культури української нації в минулому і сьогоденні. Особлива увага приділена творчості М. Гоголя, поезії митців українського відродження та сучасного агресивного військового нападу Московії на Україну.

Наукова складова праці включає дослідження проблем динаміки природних процесів, живої речовини і життя, особливості діяльності людини та її призначення на планеті Земля. Подається ряд наукових висновків: необхідність дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами людини; настання в сучасну епоху межі виробництва харчів для наявного населення планети, що викликатиме складні процеси для людства.

В публіцистиці звертається увага на відродження зруйнованого села, не ефективність великої кількості реалізації зерна за кордон у вигляді сировини, висловлюється стурбованість продажі української землі іноземним юридичним і фізичним особам.

ISBN 978-966-540-269-6

Зміст

I. ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5
1.1. Актуальні проблеми економіки України.....	7
II. НАРИСИ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦЮ	
I ДЕРЖАВУ.....	97
2.1. Ненависть не здатна на зраду.....	97
2.2. Українські цукровиробники у творчості	
М.В. Гоголя.....	113
2.3. Поезія українського відродження.....	134
1.4. Прощання з Україною.....	148
2.5. Славні діяння видатних українців.....	186
1.6. Збувається надія (Прощай немытая Россия).....	190
III. НАУКОВІ СТАТТІ.....	259
3.1. Природні процеси і людство.....	259
3.2. Людина на планеті Земля.....	297
3.3. Глобальна трансформація в аспекті вчення	
академіка І. І. Лукінова.....	304
3.4. Ноосфера — продовження досліджень.....	310
3.5. Щоб вижити, людина має змінити свої бажання....	325
3.6. Ноосфера за В. І. Вернадським і погляд	
сучасників.....	333
3.7. Можливості природи і потреби людини.....	337
3.8. Дотримання рівноваги — вимога природи.....	350

3.9. Дорога до рівноваги між природою і людиною.....	358
3.10. Минуле, сучасне і перспективи цукрового виробництва.....	381
3.11. Жива речовина і життя	389
3.12. Проблеми, які супроводжують економіку України	405
3.13. Кооперація та інтеграція в сучасному селі.....	417
IV. ПУБЛІЦИСТИКА	420
4.1. Хто і що нас очікує у майбутньому?.....	420
4.2. Почався розпродаж української землі?.....	431
4.3. Спасемо село — спасемо Україну!	436
4.4. Ловіть злодія.....	451
4.5. Основа зміцнення самосвідомості.....	458
V. НАУКОВО-АНАЛІТИЧНІ ЗАПИСКИ.....	463
5.1. Про виробництво зерна в Україні і його використання.....	463
5.2. Пілотна програма «Альтернативні джерела енергії Вінниччини».....	467

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Після Помаранчевої революції (2004–2005 рр.) і Євромайдану (2013–2014 рр.) країна все більше підтверджує вірність намірів українського народу зайняти достойне місце серед розвинутих країн світу і Європи. Для здійснення вікових намірів народу працювали українські учені, вагомий внесок у цій справі належить ученим Національної академії аграрних наук України.

За роки незалежності учені аграрної науки доклали чимало зусиль для виведення нових сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, наукового обґрунтування вирощування рослин і відгодівлі тварин, виконуються і знаходять застосування великі проекти переходу на використання біоенергетичних джерел енергії, виконується багато інших наукових досліджень і розробляються наукові рекомендації ефективного розвитку аграрної галузі економіки в умовах ринкових відносин.

Серед наукових досліджень важливе місце займали проблеми необхідності дотримання світових норм і стандартів, які нерідко лякали багатьох, стримуючи практичні дії у виробництві і торгівлі. Країна, виробнича і соціальна сфери потребували наукового пояснення щодо впливу світових умов, норм і стандартів на українську економіку, зокрема її аграрний сектор у разі входження в європейські і світові глобалізаційні процеси. Ще у 2004 р. президент НААН академік М. В. Зубець разом з академіком НААН Б.Я. Панасюком пропонували владі і підприємцям, що наступив час, коли «на порядку денному постають задачі інтеграції з такими міжнародними організаціями, як Європейський Союз, Світова організація торгівлі і, нарешті, НАТО». До цього тодішня і послідувача влада так і не прислухалась, а даремно, бо саме це спричинило Євромайдан і військовий напад Росії на Україну.

Академіки НААН М.В. Зубець і Б.Я. Панасюк науково підтвердили, що Україна має об'єктивні можливості зайняти провідне місце серед розвинутих країн, так як у колишньому Союзі вона була найрозвинутішою республікою, особливо у сфері сільського господарства, легкої промисловості, чорної металургії. Перед 1991 р. Україна займала друге місце у Європі з виробництва цук-

ру і зерна, перше місце з виробництва чавуну і сталі. Вчені на багатьох прикладах, як належить, всебічно, науково проаналізували і показали читачам усі позитивні і негативні сторони інтеграційних процесів. У цілому ж учені твердо підкреслили, що негативні сторони проявляються тільки на початковому етапі інтеграції, позитивні ж сторони значно переважають і в перспективі дають найвищий результат для кожного громадянина.

Керуючись традиціями аграрної науки, в роботі висвітлюються фундаментальні дослідження в руслі вчень Аристотеля, Вернадського, Тімірязєва та інших в контексті природничих процесів і людства, обґрунтовуючи потребу дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами людини. В прикладних дослідженнях важливу увагу приділено відродженню села після невдалих аграрних реформ, пропонуючи для цього розвивати виробничу кооперацію і інтеграцію в сучасному селі.

Академік НААН, професор

Я. М. Гадзало

1.1. Актуальні проблеми економіки України¹

Вступ. В Україні формується ринкова економіка, вдосконалюються її галузеві і макроекономічна структури. Вітчизняні підприємці докладають зусиль для завоювання місця на внутрішньому і зовнішньому ринках, на порядку денному постають задачі інтеграції з такими міжнародними організаціями, як Європейський Союз, Світова організація торгівлі і, нарешті, НАТО.

Розв'язання цих проблем найперше залежить від технологічного рівня української економіки, сприйняття нею світового значення інновацій, внутрішніх і зовнішніх інвестицій, кардинального вдосконалення реформування агропромислового комплексу (АПК) країни, підготовки, насамперед, соціально-економічних параметрів, наближених до стандартів ЄС і СОТ. Без такої підготовки Україна продовжуватиме залишатися на узбіччі європейського і світового глобалізаційних процесів.

У цьому контексті нам потрібно переходити від ейфорії захоплення реформаторством до прагматичних дій. Детальніше слід проаналізувати стан нашої економіки і соціального рівня, який дістався у спадок від минулого, процеси, що відбулися в цих сферах після 1991 р. Це допоможе правильно оцінити реальні труднощі і прийняти виважені рішення, спрямовані на їхнє подолання. Не слід при цьому скидати з рахунку тієї обставини, що Україна до 1991 р. займала провідні місця в Європі і світі з виробництва чавуну, сталі, залізної руди та коксу. Але це не що інше як сировина. Подібна сировинна структура діє і тепер. Високотехнологічна продукція не була провідною в минулому, нема для неї належного місця і нині.

¹ *Зубець М., Панасюк Б.* Актуальні проблеми економіки України. — К.: Аграрна наука, 2004.

Усі галузі промисловості багато років працювали на застарілому обладнанні, іноді навіть XIX ст. Технології виробництва значно відставали від світового та європейського рівнів. У вугільній промисловості складнощі створювалися не після 1991 р., а до цього, коли капітальні вкладення колишнім Союзним Держпланом були переведені із Донбасу на Кузбас.

Справжню тривогу викликає в українському суспільстві стан сільського господарства і всього агропромислового комплексу країни. Треба визнати, що більшість застосованих до останнього часу методів реформування в цій сфері економіки ще не дали бажаних результатів. Отже, вони потребують коригування, що впливатиме з широкого обговорення проблем, особливо в контексті вимог міжнародних стандартів. Це послідовні кроки до освоєння зовнішніх ринків. Такий рух визначатимуть рівень виробництва, якість і собівартість продукції. Звичайно, не можна сподіватись на успіх на зерновому ринку, якщо до 1991 р. Україна посідала друге місце в Європі з виробництва зернових і пшениці, а нині ми закуповуємо продовольче зерно за кордоном.

У країні багато ведеться дискусій стосовно ефективності вступу України до ЄС і СОТ. Досвід країн, які в останній час стали членами цих організацій, а також наукові дослідження свідчать, що попередньо треба провести колосальну роботу для доведення національних нормативів до європейських стандартів; запровадження цих стандартів забезпечує надходження інвестицій, новітніх технологій і в кінцевому підсумку — підвищення ефективності всієї економіки, особливо сільського господарства. Все це допоможе нашій країні зайняти гідне для неї місце на зовнішньому ринку.

1. Українська економіка напередодні входження у ринкові відносини

Після здобуття незалежності у 1991 р. та з початком формування ринкових відносин в Україні раптово з'явилося безліч проблем у суспільному житті й економіці. Окремі різного роду політики зразу ж встановили діагноз: це результат відокремлення України від Росії, розрив зв'язків між підприємствами колишніх республік. Звідси висновок: українська економіка ніяк не може

існувати без російської. На цьому ґрунті ті, хто скучає за колишнім Союзом, плекають надію про повернення до минулого. Мовляв, у колишньому Союзі були найкращі умови для економічного розвитку, оскільки ринок поглинав усе більше і більше сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької.

Що відбувалося насправді, можна простежити, аналізуючи стан соціального розвитку та економіки. Вже у 1986–1990 рр. окреслилися і проявилися в динаміці проблеми соціально-економічного розвитку, які стримували позитивні процеси в суспільстві та поглиблювали існуючі негативні.

Дійсно, Українська Республіка знаходилася на особливому рахунку в колишній імперії з ряду причин. Займаючи 3 % території Радянського Союзу і маючи п'яту частину його населення, вона давала до 1991 р. понад третину загальносоюзного виробництва прокату чорних металів і сталевих труб, майже половину загального обсягу залізної руди, переважну більшість тепловозів, усі кукурудзозбиральні комбайни. Обсяг ряду інших видів продукції перевищував половину загальносоюзного доробку (табл. 1).

Таблиця 1

Місце України у світі (дані за 1980 р.)

Показники	У світі	У Європі
Електроенергія	8	4
Вугілля (у перерахунку на умовне паливо)	5	3
Газ	4	2
Чавун	3	1
Сталь	3	1
Залізна руда (товарний видобуток за вагою руди)	1	1
Кокс	3	1
Мінеральні добрива (у перерахунку на 100 % поживних речовин)	7	4
Сірчана кислота	6	3
Цемент	8	5
Цукор	5	2
Зерно і зернобобові	6	2
Пшениця	5	2

Україна займала провідні місця з виробництва багатьох видів промислової і сільськогосподарської продукції, у 1996–1999 рр. вона виробляла сталі стільки, скільки ФРН і Велика Британія разом узяті. Займаючи у світі 42 місце за територією і 16 за чисе-

льність населення, Україна з виробництва ряду найважливіших видів промислової і сільськогосподарської продукції була високорозвинутою країною не тільки Європи, але й усієї планети. Правда, у складі колишнього Союзу була передовою винятково з виробництва сировини, продукція високих технологій тут відсутня, а тому порівнюватися місцями з іншими країнами нічим. У період, коли Україна стала незалежною і розбудовує ринкові відносини, її економіка продовжує залишатися переважно сировинною. Можна зробити висновок, що ситуація не зміниться від того, буде інтегруватися наша держава з європейською економікою чи євразійською. На позитивні зміни можна очікувати лише із зміною структури національної економіки за допомогою власних внутрішніх можливостей.

Упродовж двадцятилітнього періоду (напередодні здобуття незалежності) економіка України розвивалася, з першого погляду, більш-менш динамічно: 1970–1975 рр. — 9-та п'ятирічка; 1976–1980 рр. — 10-та п'ятирічка; 1981–1985 рр. — 11-та п'ятирічка; 1986–1990 рр. — 12-та п'ятирічка. Насправді українська економіка значно відставала від європейського і світового рівнів, про що наголошували вчені і що не могло не розуміти керівництво колишнього Радянського Союзу. Проте головні причини такого становища так і не було виявлено. Нині час вимагає розкрити й охарактеризувати основні з них.

З цією метою зробимо ґрунтовний аналіз економіки і культури України, у складі колишнього СРСР у 1970–1990 рр., тобто саме напередодні довгоочікуваної незалежності, здобутої наприкінці ХХ ст. Виявляється, що саме у складі СРСР українська економіка мала саме ті проблеми, які окреслилися після 1991 р., але в погіршених варіантах через суб'єктивні та об'єктивні причини.

Розробляючи перспективи свого розвитку після 1985 р., Радянський Союз готував для України підвалини зниження всіх складових цього процесу. Вже на початку 1986–1990 рр. офіційно визнавалося, що особливостями економічного розвитку є необхідність зростання масштабів суспільного виробництва за умов виникнення факторів, які його стримують. До останніх відносили уповільнення темпів оновлення основних виробничих фондів;

послаблення забезпечення економіки власними природними і сировинними ресурсами; скорочення сільськогосподарських угідь унаслідок відведення їх на несільськогосподарські потреби та виведення з обороту через ерозію; недостатнє забезпечення ряду регіонів водними ресурсами; катастрофічний регрес у забезпеченні народного господарства трудовими ресурсами. Тут маємо тривожну статистику: у 1971–1975 рр. чисельність населення України у працездатному віці збільшилась на 2 млн чол., у 1976–1980 рр. — на 1 млн чол. Починаючи з 1981 р., народне господарство України розвивається практично без приросту чисельності працюючих.

Враховуючи таку соціально-економічну ситуацію в країні, треба по-новому оцінювати такі потенційно-компенсуючі фактори, як наука, техніка та організація виробництва. Належало за конкретних соціально-економічних умов оновити основні фонди на основі технічно досконалих систем машин, комплексної механізації й автоматизації виробничих процесів, впровадження робототехніки. Подивимося як це відбувалося напередодні 1991 р.

Перше. Серйозну стурбованість планових органів викликали низькі темпи оновлення основних виробничих фондів, що призводило їх до старіння і зниження темпів зростання суспільного виробництва. Зношеність основних виробничих фондів зростала від 24,9 % у 1970 р. до 36,5 % у 1983 р., у промисловості — відповідно від 26,6 до 40 %. Лише 30 % знову введених основних виробничих фондів спрямовувалися на відновлення тих, що вибували. В особливо складному становищі опинилися вугільна промисловість і чорна металургія.

Про технічний рівень основних виробничих фондів можна мати реальну уяву на прикладі такої важливої галузі, як чорна металургія. У 1982–1985 рр. на Новомосковському трубному заводі використовували два тонколистові стани, виготовлені ще у 1936 р. Вони не забезпечували високої якості металу. До того ж при річному виробництві 103 тис. т тонкого листа на двох станах у цеху працювало 1180 робітників. Це свідчення низької продуктивності праці та високої собівартості продукції. Навіть будівля цеху знаходилася в аварійному стані.

На Дніпровському металургійному заводі ім. Дзержинського стан 280 ввели до експлуатації у 1889 р., відновили його роботу у 1945 р. Не дивно тому, що наладку стану, подачу сировини для роботи здійснювали вручну, переважала важка ручна праця за прибирання, опрацювання готової продукції, яка закономірно не відповідала вимогам стандартів. За весь період експлуатації будівлі і споруди стану капітальний його ремонт не здійснювався, металокожструкції, підкранові балки, стропильні ферми піддалися корозії на 25–30 %; цегельна кладка стін мала великі тріщини. Механізми й електрообладнання більшості електромостових кранів були застарілої конструкції і стали непридатними для експлуатації.

Стан 1800 для прокатки товстостілової сталі звичайної якості на Єнакієвському металургійному заводі встановили у 1895 р., він був морально і фізично (застарілий) спрацьований. Як, до речі, і будівля, в якій його розмістили. Відповідні до цього і показники виробництва: витратний коефіцієнт металу становив 1,371; собівартість продукції перевищувала відпускну ціну на 15 %; збитки сягали 2 млн крб., а ті карбованці дорівнювали долларам. Усі ці аварійного характеру показники підтверджувалися держтехнаглядом України ще у 1981 р., але стани працювали, ніхто не збирався виводити їх із експлуатації.

Друге. Знижувалась забезпеченість власними природними і сировинними ресурсами. У зв'язку із відпрацюванням запасів нафти і газу зменшувалося добування високоефективних ресурсів. Ускладнилися умови видобутку вугілля і залізної руди. В останнє десятиліття спостерігалася стійка тенденція до погіршення якості мінеральної сировини, залучення до розвідування і промислового освоєння корисних копалин дедалі більше віддалених від цивілізації і тих, що глибоко залягають. Такі чинники зумовлювали значний ріст витрат на розвідування, добування та переробку сировинних ресурсів. Усі ці тенденції в майбутньому будуть посилюватися.

Промислові запаси вугілля у 1981 р. становили 7,1 млрд т, у тому числі на пластах потужністю нижче 1,2 м — 5,9 млрд т, або 83 % загальних запасів. Темпи відпрацювання промислових запа-

сів на потужніших пластах у 3,7 разу вищі. Виходячи з цього, у 1981 р. було зроблено офіційний висновок про те, що запаси вугілля на пластах 1,2 і більше метрів будуть відпрацьовані за 15 років, тобто до 1995 р. Було доказано, що значна частина запасів вугілля зближених тонких пластів з товстими пластами буде втрачена назавжди через відпрацювання останніх. Крім того, вугільна промисловість України незадовільно забезпечувалась технікою для добування вугілля на тонких пластах: при потребі 160 вугільних комплексів виділено 140, а очисних комбайнів МК-67 за додаткової потреби 100 — 30.

У цей період на вугільних шахтах відчувалися кризові явища: майже половина підприємств не відповідала тогочасним технічним вимогам — вкрай ненадійні схеми провітрювання; малопродуктивний підземний транспорт і примітивні технологічні комплекси на поверхні, в очисних і підготовчих забоях температура повітря значно перевищувала допустимі норми, кожна третя лава мала складні гірничо-геологічні умови, брак капітальних вкладень на переоснащення; потреби шахт в основних гірничих машинах, механізмах і запчастинах до них задовольнялися на 65–80 %, відсутні надійні засоби для добування вугілля — комплекси, комбайни, конвеєри. Офіційно ще у 1981 р. було визнано, що за технічним оснащенням Донецький вугільний басейн значно відставав від інших вугільних районів колишнього Союзу.

Як наслідок, за 1971–1980 рр. вибуття потужностей добування вугілля перевищило їхнє введення за рахунок нового будівництва і реконструкції шахт на 9,2 млн т: вибуло 53,5 млн т, а введено в дію 44,3 млн т; створення нових потужностей знизилося із 14,2 млн т у 1971 — 1975 рр. до 3,0 млн т у 1976 — 1980 рр. Протягом 1981–1985 рр. унаслідок відпрацювання запасів і погіршення гірничо-геологічних умов загальне вибуття потужностей досягло 24,3 млн т.

Не зважаючи на це, Москва зобов'язувала Київ збільшувати добування вугілля, але не за рахунок введення нових потужностей, а завдяки так званим організаційно-технічним заходам. У 1971–1980 рр. українські шахтарі збільшили добування вугілля на 34 млн т. Цього досягли, виконуючи будь-що щорічні додаткові

до плану завдання в межах 2–4 %: працювали безперервно протягом робочих тижнів; ігнорували існуючі строки поточних і капітальних ремонтів і т. д. Усе це відбивалось на забезпеченні шахт трудовими ресурсами: у 1981 р. на 97 шахтах бракувало 7,7 тис. робітників. Плинності кадрів сприяли незадовільні соціально-побутові умови: у черзі на отримання квартир перебувало 89,6 тис. чоловік. Залишалася відносно низькою зарплата шахтарів.

Третє. Призупинився приріст населення у працездатному віці. Якщо за 1971–1975 рр. чисельність збільшилась на 2 млн чоловік, в 1976–1980 рр. на 1 млн, то у 1981–1985 рр. народне господарство розвивалося без приросту чисельності робітників. У 1986–1990 рр. чисельність населення скоротилася більше як на 300 тис. осіб, а в наступні роки таке скорочення посилиться. У тодішній системі управління не було можливостей для заміни ручної праці механізацією на базі прогресивних технологій

Уже в той час дійшли висновку: одним із джерел поповнення чисельності трудових ресурсів для забезпечення потреб у робочій силі є збільшення кількості працюючих осіб пенсійного віку. Навіть передбачалося у 1981–1985 рр. додатково залучити в народне господарство близько 400 тис. пенсіонерів, довівши їхню загальну кількість до 1,9 млн чоловік. Отже, екстенсивний спосіб розвитку набирав обертів.

Четверте. Знижувався фонд нагромадження для розширеного відтворення у використаному національному доході. Таке передбачене для України союзними органами зниження від 20 % у 1985 р. до 14,2 % у 1990 р. і 10 % у 2000 р.

Виходило, що розподіл по-новому національного доходу призводив до подальшого зниження рівня оновлення основних фондів і прискореного їхнього старіння. Спрацювання, як передбачалося, буде зростати від 38,5 % у 1985 р. до 45,7 % у 1990 р. і 60 % у 2000 р., а затрати на капітальний ремонт підвищаться у 1,8 разу. Збільшення ремонтних робіт, навіть з урахуванням росту в цій галузі продуктивності праці, не могло бути забезпечене наявними в Україні трудовими ресурсами. З цієї причини дуже повільно вирішуються задачі підвищення якісно нового рівня механізації сільського господарства, насамперед — забезпечення опти-

мальної структури машин і знарядь до них для роботи у рослинництві і тваринництві.

Проблеми соціального розвитку. У 80-х роках ХХ ст. в українському суспільстві стали боляче нагадувати про себе проблеми соціального характеру. Швидко і значно зросла кількість розлучень, із яких 37 % припадало на молоді сім'ї. Настав період низького рівня народжуваності, зумовлений переважно значною мірою погіршенням житлових умов молодих сімей при народженні дитини, а також зниженням сукупного середнього доходу в таких сім'ях. У 1983 р. було зареєстровано 537,4 тис. шлюбів і 190,1 тис. розлучень. З них 69,9 тис. припадало на молоді сім'ї, сумісне проживання яких не перевищувало 5 років. У той період жилалися низка заходів з метою призупинення подібних негативних соціальних явищ, хоча далеко не всі вони належним чином виконувалися, мали декларативний характер.

Скажімо, передбачалося встановити порядок, за яким молодим сім'ям поза чергою упродовж півріччя після реєстрації шлюбу мали надавати однокімнатну квартиру. Однією з головних умов дії цієї пільги — збереження шлюбу протягом 5 років. Для реалізації такої ідеї вносилися пропозиції створити для молодих сімей спеціалізований житловий фонд місцевих органів влади, додатково виділивши для цього необхідні капітальні вкладення.

Наступним заходом передбачалося збільшити тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами з 16 до 26 тижнів, як це практикувалося в інших країнах, зокрема в Німеччині, Чехословаччині та Угорщині. Вносилися пропозиція продовжити частково оплачувану відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку з місячною оплатою протягом першого року в розмірі 50 крб. Зауважимо, що це була досить висока оплата в той період. До внесення такої пропозиції частково оплачувана відпустка для догляду за дитиною надавалася до досягнення дитиною 1,5 роки з місячною оплатою в розмірі 35 крб. на місяць протягом першого року життя дитини.

Оприлюднено було і пропозицію щодо розширення кола сімей, які мали право на одержання допомоги для малозабезпечених. Така допомога мала призначатися сім'ям, сукупний дохід

яких не перевищував у середньому 60 крб. на місяць на члена сім'ї (раніше — 50 крб.), водночас пропонувалося продовжити строк виплати цієї допомоги до досягнення дитиною 16 років (проти 8 років до цього).

Велику надію у розв'язанні проблеми покладали також на забезпечення безплатних сніданків і обідів для учнів початкових класів у групах подовженого дня середніх загальноосвітніх шкіл, введення безплатного проїзду школярів на всіх видах міського транспорту.

Друга соціально-економічна проблема — висока міграція сільського населення, особливо молоді, в міста. За 1970–1982 рр. чисельність сільського населення України зменшилася на 16,6 %, а в працездатному віці — на 13 %. У 1982 р. у загальному обсязі відтоку населення із села частка молоді віком 16–20 років становила понад 90 %. Найінтенсивніше вибувала молодь у віці 18–25 років. Великої уваги вимагало поліпшення умов праці і побуту сільських жителів. Це, насамперед, підвищення рівня механізації праці, особливо у тваринництві й овочівництві, а також на вирощуванні цукрових буряків; розширення житлового і комунального будівництва, газифікація сіл (тоді природним газом через газову сітку забезпечувалося лише 3,2 % сіл України), активізація благоустрою, будівництво шляхів з твердим покриттям між сільськими населеними пунктами і містами.

Влада намагалася розв'язати і таку соціальну проблему, як згортання самогонваріння, яке вкорінилося після 1939–1945 рр. В Україні населення виготовляло близько 30–40 млн декалітрів самогону за рік, що призводило до поширення алкоголізму серед населення, порушення трудової і технологічної дисципліни на виробництві, зростання хуліганства, крадіжок тощо. Для протидії самогонварінню передбачалося на постійній основі активізувати роботу органів внутрішніх справ для виявлення порушників; підвищити розміри штрафів від 50 до 500 крб.; застосовувати кримінальну відповідальність до тих, хто займається самогонварінням. Чимало прикладів того періоду свідчили, що міліція сама нерідко була причетною до виробництва і реалізації самогону.

Обростав проблемами розвиток комунального господарства. У 80 містах і 400 селищах міського типу була відсутня централізована каналізація, а за рівнем газифікації Україна займала 12 місце серед 15 союзних республік. Для поліпшення становища у цій галузі у 1986–1990 рр. потрібно було виділити 170 млн крб. для водопостачання і поліпшення якості води; 160 млн крб. — для припинення скидання неочищеної води в басейни Чорного і Азовського морів; 80 млн крб. — для розширення газифікації міст і сіл з метою щорічного будівництва 800–1000 км газових сіток; 120 млн крб. — на будівництво виробничої бази для забезпечення потреб житлово-комунального господарства. Звичайно, необхідних коштів не було виділено, тому всі проблеми ще більше загострилися після 1990 р.

Українським залишалось становище з обслуговуванням населення тролейбусним, а також іншими видами внутріміського транспорту. У 1984 р. в містах експлуатувалося 6550 тролейбусів протяжністю транспортної сітки 3303 км. Насиченість машин на 1 км становила менше 2 при нормі 3,8. У деяких містах цей показник ще нижчий: Кривий Ріг — 0,9; Макіївка і Стаханов — 1,1; Тернопіль, Херсон, Горлівка і Комунарськ — 1,5. В експлуатації знаходилося 680 тролейбусів, що відпрацювали амортизаційний строк і підлягали списанню. У таких містах, як Чернігів, підлягало списанню 52 % тролейбусів, Одесі — 48, Житомирі — 19,8, Хмельницькому — 16 %.

Назрівала проблема медичного обслуговування населення, оскільки медичні установи дедалі більше перевантажувалися. За нормативами в Україні необхідно було забезпечити стаціонарною допомогою із розрахунку 141,5 ліжка на 10 тис. населення; амбулаторно-поліклінічною допомогою — 240 відвідувачів у зміну на 10 тис. населення. Фактично для стаціонарного обслуговування бракувало третини площ до норм, амбулаторно-поліклінічного обслуговування — 50 %. Розрахунки, проведені в той період плановими і галузевими органами, показали, що для виправлення становища потрібно додатково 5,7 млрд крб. Практично нездійснена вимога.

Невідкладного оновлення вимагали основні виробничі фонди. За останні 30 років основні фонди в Українській економіці зросли у 2,2 разу і у 1983 р. становили 336,7 млрд крб., а основні виробничі фонди за цей період збільшилися у 2,4 разу і досягли 227,7 млрд крб. Разом з тим достатньо високий ріст загального обсягу основних фондів не супроводжувався відповідно високим рівнем їхнього оновлення. У багатьох випадках цей рівень виявлявся катастрофічно низьким. Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів (як відношення введених за рік основних фондів до їхньої наявності на початок року) знизився від 11,1 % у 1970 до 6,7 % у 1983 р., у промисловості — від 11,0 до 6,3 %. Пішов униз за цей період і коефіцієнт вибуття — від 2,3 до 1,48 %, у тому числі в промисловості — від 2,0 до 1,31 %.

У термінології фахівців здебільшого використовувалося таке поняття, як “оновлення”. Однак відбувалося воно переважно внаслідок збільшення основних виробничих фондів за рахунок нового будівництва і розширення діючих підприємств, тобто — екстенсивним шляхом. У 1983 р. на заміщення основних фондів, що вибували з галузей матеріального виробництва, було спрямовано 20,9 % введених в експлуатацію основних виробничих фондів. Подібна політика принесла конкретні результати. Зношеність основних виробничих фондів підвищилась від 20,1 % у 1975 р. до 39,6 % у 1985 р., на кінець 1990 р. цей показник уже становив 45,7 %, а в промисловості — 48,6 % (табл. 2).

Таблиця 2

**Зношеність овф* у народному господарстві України,
% на кінець періоду**

Показники	1970 – 1975 рр.	1976 – 1980 рр.	1981 – 1985 рр.	1986 – 1990 рр.
Народне господарство	28,2	33,2	38,9	45,0
У тому числі промисловість	33,0	38,4	43,1	48,6
За галузями промисловості:				
енергетика	27,9	34,4	44,2	49,6
вугільна	36,7	42,1	43,3	45,2
чорна металургія	—	36,1	55,6	70,0
будівельні матеріали	31,8	43,9	52,2	63,2
лісова	33,8	42,7	46,3	45,5
харчова	29,2	43,6	56,1	68,3
плодовиноробна	32,6	47,6	61,4	74,8
місцева	27,6	35,8	42,0	44,0

* Зношеність ОВФ — відношення амортизованої частини основних виробничих фондів до їхньої початкової вартості, %.

Унаслідок високої зношеності фондів на капітальний ремонт спрямовується третина капітальних вкладень в основні виробничі фонди: у 1986–1990 рр. цей показник становив 33,5 %, або 28,5 млрд крб. Учені України, зокрема С.Ф. Покропивний, попереджували про хибність подібної інноваційної політики, але стан справ продовжував погіршуватися. За цей період затрати на капітальний ремонт зросли порівняно з 1981–1985 рр. на 35,3 %, а введення в експлуатацію основних виробничих фондів збільшилося тільки на 17,8 % (табл. 3).

Таблиця 3

Введення в дію нових овф і затрати на капремонт

Показники	1976 – 1980 рр.	1981 – 1985 рр.	1986 — 1990 рр.
Введення в дію нових ОВФ, млрд крб.	72,3	84,3	95,9
Затрати на кінцевий капремонт, млрд крб.	21,1	28,6	37,5
Затрати на капремонт, % введення нових ОВФ	29,1	33,9	39,1

Показовим для ілюстрації цих процесів можна вважати введення і вибуття потужностей видобування вугілля, що спричиняє багато прикостей для влади незалежної України. У 1976–1980 рр. введено в дію 27,9 і вибуло 24,3 млн т; у 1981–1985 рр. — відповідно 11,8 і 40,6; у 1986–1990 рр. — 3,9 і 16,8 млн т. Це була одна із галузей, яку влада колишнього Союзу кинула в Україні напризволяще. Наслідки такої політики занадто важко відчувуються до цього часу.

Не краще було вчинено з харчовою промисловістю. Зокрема, введення потужностей для виробництва цільномолочної продукції в перерахунку на молоко мало таку статистику: 1976–1980 рр. введено в дію 2,0 тис. т виробництва у зміну і вибуло 2,3 млн т; у 1981–1985 рр. — відповідно 1,7 і 0,3 тис. т; у 1986–1990 рр. — 1,9 і 0,8 тис. т. Складалася парадоксальна ситуація, коли зростання ремонтних робіт в Україні перевищило можливості залучати для цього додаткові трудові ресурси. Науковці доводили це відповідними розрахунками.

Заміна вкрай застарілої і спрацьованої техніки здійснювалася в мізерних обсягах, а головне — без використання новітніх технологій. Усе це призводило до того, що в економіці накопичу-

валося багато застарілої, фізично і морально спрацьованої техніки, капітальні ремонти якої перевищували економічно доцільні обсяги. Це, врешті, сповільнювало темпи росту виробництва з наступними негативними результатами. В особливо складних умовах перебували чорна металургія, вугільна, будівельних матеріалів, харчова і плодово-виноробна промисловість. Наприклад, при зростанні введення в дію основних виробничих фондів на 102,8 % (1981–1985 рр. проти 1976–1980 рр.) затрати на капітальний ремонт підвищились на 125,3 %, а в плодово-виноробній промисловості ці показники становили відповідно 74,4 і 115,2 %.

Одними із основних причин перевищення темпів і обсягів введення основних виробничих фондів проти їхнього вибуття з експлуатації стали: низькі обсяги капітальних вкладень у реальну економіку, постійне невиконання планів введення у дію виробничих потужностей; зростання вартості одиниці потужності внаслідок підвищення цін на машини, обладнання, метал, будівельні матеріали; збільшення витрат на боротьбу із забрудненням навколишнього середовища, поліпшення умов праці, недотримання оптимальних строків будівництва. Лише у 1976–1980 рр. проти попередніх п'яти років капіталоємність одиниці потужності зростала на виробництві чавуну у 2,6 разу; сталі — у 2,5; прокату — у 4,4; на добуванні вугілля — у 2,4; нафти — у 5; газу — у 2,7 разу.

Зростання цін на обладнання випереджувало ріст одержаного ефекту. В легкій промисловості ціни на текстильне обладнання за 10–13 років, що передували 1985 р., зросли вдвічі, але такі додаткові витрати не компенсувалися зростанням продуктивності праці. Це видно на такому прикладі: пневмопрядильна машина БД-200 за вартістю у 6,4 разу перевищує прядильну машину П-76-5М, а за продуктивністю — лише у 2,7 разу. Ткацький верстат АТПР-100-24 порівняно з верстатом АТ-100-5М — відповідно у 4 і 1,5 разу.

Підвищилась частка вартості будівництва промислових об'єктів і споруд. Зокрема, середні кошторисні ціни у 1969 р. проти 1955 р. на залізобетонні конструкції і вироби зросли на 21 %, цеглу — на 40, металоконструкції — на 51, лісоматеріали — на 100 %. Потому вже в 1984 р. здійснено перегляд вартості

будівельно-монтажних робіт: у чорній металургії її підвищено на 21 %, в електроенергетиці — на 20, у паливній промисловості — на 25, у легкій промисловості — на 18, у харчовій промисловості — на 16 %.

Усі ці економічні негативи готували не кращий ґрунт для прийняття рішень щодо розвитку економіки і, зокрема, — використання національного доходу в перспективі. Ось як Держплан Союзу передбачав розвивати українську економіку якраз на той період, коли вона стала самостійно визначати свою долю. Якщо фонд нагромадження у використаному національному доході 1985 р. становив 18,5 %, у 1990 р. — 14,2 %, то у 2000 р. пророкували його довести до 10,2 %. Українці благали московську владу залишити фонд нагромадження хоча б на рівні 18 % використаного національного доходу. Це дало б змогу збільшити масштаби технічного переозброєння і реконструкції підприємств, оснастити їх якісним і новітнім обладнанням, використати прогресивні технології в 1986–2000 рр. Але поступок не було.

На друге місце висувалася проблема забезпечення економіки трудовими ресурсами. Уже в період 70–80-х років демографічна ситуація в Україні характеризувалася рядом несприятливих тенденцій: знижувалась народжуваність населення, були низькими і мали тенденцію до зниження темпи росту його чисельності, водночас прогресували старіння і смертність. Усе це оберталось для села посиленням відтоку із сільської місцевості переважно людей працездатного віку. На початку 1984 р. в Україні проживало 50,7 млн чол., у тому числі в містах 32,8 млн чол. (65 %) і в селах — 17,9 млн чол. (35 %); у 1990 р. — відповідно 51 млн чол., з них у містах 34,6 млн чол. (67,9 %) і в селах — 16,4 млн чол. (32,1 %).

Покотився униз коефіцієнт природного приросту населення від 13,6 % у 1960 р., 6,4 % у 1970 р., 4,5 % у 1983 р. до 2,4 % у 1990 р. Абсолютна величина природного приросту населення передбачалася на 1990 р. у 10 разів меншою проти значення 1986 р. Міське населення мало збільшитися за 1986–1990 рр. на 4,8 %, а сільське — навіть скоротитися на 7,1 %. Частка міського населення мала зрости від 64,9 до 67,9 %. Чисельність населення у

працездатному віці за 1986–1990 рр. — зменшитися на 24 тис. чол. і становити у 1990 р. 28,8 млн чол., а частка працездатного населення у 1990 р., як очікувалося, матиме в Україні 56,4 %: у містах 59,9 і сільській місцевості 48,9 %.

Особливо несприятливий стан природного відтворення населення утворювався в сільській місцевості: за 1970–1982 рр. чисельність сільського населення зменшилась на 16,6 %, з нього у працездатному віці — на 13 %; відтік охоплював практично всі вікові групи; найвищі його темпи — у північно-східних і центральних областях. Населення із сільської місцевості переселялося в міста України та за її межі, у тому числі до Молдови, Білорусі, країн Прибалтики, Росії. Поряд з відтоком населення негативно на всі сторони життя та економіки села впливала так звана маятникова міграція. Чисельність сільських жителів, які працювали на державних підприємствах, в установах і громадських організаціях, розташованих у містах, за 1970–1982 рр. збільшилась на 727,7 тис. чоловік.

У країні активізувалися процеси старіння населення: якщо у 1985 р. частка дітей серед всього населення становила 22,9 %, а похилих людей — 20,3, то на 1990 р. — відповідно 22,4 і 21,2 %. У сільській місцевості таке співвідношення ще гірше. У зв'язку із старінням людей зростатиме частка непрацездатного населення: по країні за 1986–1990 рр. на 1000 працюючих кількість непрацюючих, за розрахунками, підвищувалась від 761 до 774 чол., а в сільській місцевості — від 985 до 1046 чол. Низький рівень технології виробництва в сільському господарстві і зменшення трудових ресурсів у цій галузі зумовлював потребу залучення на сезонні роботи в ній значну кількість працівників з інших галузей економіки, особливо студентів, службовців та інших.

Відтік населення із села і заміщення втрачених трудових ресурсів прогресивною технікою і технологією у сільськогосподарському виробництві мали місце ще до 1991 р. Проблему намагалися розв'язувати, але без використання для цього новітніх технологій і підвищення на цій основі продуктивності праці в галузі. Водночас окреслювалися важливі і необхідні, але не визнача-

льні, дії для кардинального розв'язування проблем в аграрній економіці: будівництво шляхів у сільській місцевості, ліквідація сезонності застосування праці, створення умов для піднесення оплати праці, а також пенсійного забезпечення в сільській місцевості до рівня, існуючого в інших галузях економіки. Невідкладною ставала і кардинальна зміна умов і способу життя сільських жителів.

У цілому для народного господарства країни забезпечення всіх його галузей трудовими ресурсами не пов'язувалося з чітко окресленими діями щодо використання новітніх технологій та інноваційних рішень. Усі управлінські заходи спрямовувалися на застосування адміністративних, організаційних й інших екстенсивних методів, які були недостатні для надійного виконання поставлених завдань. Серед них: поліпшення використання робочої сили на основі зміцнення виробничої і трудової дисципліни, ліквідації втрат робочого часу; досягнення збалансованості між наявністю робочої сили і робочих місць; комплектація кадрами нововведених виробництв тільки за рахунок внутрігалузевого перерозподілу працівників; підвищення рівня механізації й автоматизації виробничих процесів, насамперед, завдяки допоміжних виробництв і навантажувально-розвантажувальних робіт; прискорення переведення ручної праці на механізовану; ліквідація розриву між рівнем підвищення продуктивності праці та її оплати; зростання продуктивності праці на основі послідовної концентрації та спеціалізації виробництва. Далі планувалося поліпшити нормування праці з тим, щоб норми виробітку не відставали від досягнутого рівня організації виробництва; повніше використати можливості бригадної форми організації і стимулювання робіт; забезпечити виробничі, економічні, правові і соціально-побутові умови для максимального залучення до суспільної праці осіб пенсійного віку, жінок-матерів; здійснити заходи, спрямовані на підвищення рівня умов праці і відпочинку, вдосконалення медичного обслуговування трудящих та їхніх сімей; поліпшити навчання кадрів.

Звичайно дослідники будуть вивчати фактичні результати екстенсивних методів діяльності і зроблять певні наукові виснов-

ки. Адже досить складно пояснити можливість досягнення ефективності внаслідок підвищення виробничої і трудової дисципліни, якщо капітальні вкладення скорочуватимуться. Чого варті заклики дотримуватися збалансованості між наявністю робочої сили і робочих місць у сільській місцевості, коли трудові ресурси там невпинно скорочувалися, зникали робочі місця, знижувалися, як наслідок, обсяги виробництва. Прагнення до прогресу з боку владних структур навіть словесно не пов'язувалося із впровадженням новітніх технологій у промисловості, будівництві і сільському господарстві. Подібна економічна політика в Україні була взірцем ставлення до економіки так званої союзної республіки, що мала статус колонії. Все це важким тягарем відбивалося на розвитку всіх галузей економіки.

Енергетика України розвивалася під особливим тиском і наглядом з московського центру. Її потужність до 2000 р. мала досягти 30 млн кВт. Енергетична база в Україні зростала завдяки переважно розвитку атомної енергетики. В Україні будувалося шість АЕС і атомна теплоелектроцентраль, а Хмельницька атомна станція зводилася спільними силами СРСР, Польщі, Угорщини, Чехословаччини, які здобували завдяки цьому право використовувати її енергію для власних потреб.

Реконструкція, технічне переозброєння і заміна морально застарілих і фізично зношених потужностей в енергетичній галузі вимагали великих коштів і зусиль. Тільки до 1990 р. для продовження строків їхнього використання необхідно було реконструювати, замінивши основні вузли і деталі, близько 8 млн кВт діючого генеруючого обладнання. Крім того, замість вибуття фізично спрацьованої і економічно не вигідної техніки треба було ввести на теплових електростанціях майже 3 млн кВт маневрових потужностей, пристосованих працювати на низьких сортових антрактах.

Перш за все зазначимо, що в 1976–1980 рр. у встановлені строки не було введено 3 млн кВт генеруючих потужностей. В основному на атомних електростанціях. Як результат, у 1981–1983 рр. вироблено менше передбачених на цей період електроенергії на 19 млрд кВт. Подібні складнощі мали місце, насамперед тому, що фактичний резерв потужностей в той період був на 30–

40 % нижчий за нормативний, а тому енергосистема в період осінньо-зимового максимуму працювала на нижчій, ніж треба, частоті, досить часто проводилися вимушені обмеження споживання енергії і навіть відключення споживачів від енергетичних центрів.

Фактичні обсяги капітальних вкладень і вводи енергетичних потужностей у 1981–1985 рр. зовсім не забезпечували потреби української економіки в електроенергії. Досить відзначити, що для деякого підвищення рівня інтенсивності енергетичного виробництва на 1986–1990 рр. потрібна була мінімальна сума у 8 млрд крб., а виділялося вдвічі менше. Однак і ці суми на 86 % спрямовувалися на збільшення потужностей атомних електростанцій. На розвиток високоманеврових потужностей залишалося тільки 5,6 %.

Вугільна промисловість. Для її розвитку, технічного переозброєння і реконструкції потрібні значні кошти. Проте за 1966–1980 рр. у цю галузь України було недодано 1,6 млрд крб., які тоді дорівнювали доларам. У результаті ввели нових потужностей на 40 млн т менше, ніж передбачалося п'ятирічними планами. Вибуття потужностей унаслідок відпрацювання запасів вугілля й ускладнення гірничо-геологічних умов становило 75 млн т, тоді як ввід завдяки новому будівництву і реконструкції діючих шахт — 65 млн т. Різко зменшилися обсяги закладання шахт. Якщо у 8-й п'ятирічці було розпочато будівництво і реконструкцію 14 шахт із приростом загальної потужності 13 млн т вугілля за рік, то у 10-й — тільки 3 шахти потужністю 3 млн т. За 1976–1985 рр. на розвиток вугільної промисловості в Україні проти виділених було недодано більше 3 млрд крб. капітальних вкладень, унаслідок цього не введено 36 млн т потужностей для добування вугілля. Введення в дію нових шахт і розрізів у 1981–1985 рр. скоротилося до 8,5 млн т проти 20 млн т за попередні п'ять років, а закладання нових шахт знизилось за цей період від 14,2 до 2,1 млн т.

У 1981–1985 рр. на розвиток, переозброєння, реконструкцію та підтримку діючого шахтного фонду в Україні планом виділено 6,1 млрд крб., або на 2 млрд крб. менше суми, передбаченої поста-

новою ЦК і РМ СРСР від 3 березня 1980 р. У результаті ввід нових потужностей для добування вугілля за п'ять років замість передбачених 24 млн т становив 8,5 млн т, а вибуття діючих потужностей — 40,6 млн т. Було розпочато будівництво лише одного розрізу бурого вугілля потужністю 2,1 млн т, хоча згаданою постановою передбачалося будівництво і реконструкцію 15 шахт із загальним приростом потужностей 21,2 млн т. У 1986–1990 рр. можна було б розпочати будівництво 6 нових і реконструювати 3 діючі шахти загальною потужністю 12 млн т вугілля за рік. Для цього необхідно 9,1 млрд крб., а виділяється 7,9 млрд крб., що призведе до погіршення стану виробничих потужностей і добування вугілля вже у 1986–1990 рр. знизиться на 10–15 млн т.

На шахтах України більше 80 % запасів вугілля зосереджено в тонких пластах, але галузь не забезпечувалась високопродуктивними механізмами для його добування: із передбачених поставити у 1981–1985 рр. 300 комплексів шахтарі одержали лише 70. Для галузі потрібно було 400 комплексів КМ-103, 150 щитових агрегатів і комплексів КГУ, 400 прохідних комбайнів УПП-2 і ЧПП-5 тощо. Цю техніку шахти так і не побачили.

У чорній металургії зберігалось багато застарілого обладнання: за 1971–1985 рр. виведено його із експлуатації 1,2–1,6 % при нормативі 3–4 %. За станом на 1986 р. зношеність основних фондів досягла 50 %, а в окремих підприємствах цей показник перевищував — 70 %. Близько двох третин коксових батарей і агломашин, 40 % доменних печей і трубних станів, 80 % прокатних станів, багато іншого обладнання експлуатувалося понад нормативні амортизації.

Усе це негативно позначилося на розвитку галузі і призвело до зниження темпів її розвитку. Зокрема, темпи зростання товарної продукції знизилися від 120,8 % у 1976–1980 рр. до 105,8 % у 1981–1985 рр. Скоротилися обсяги виробництва в натурі усіх видів промислової продукції, що зумовлено винятково низьким рівнем оновлення основних виробничих фондів. Ось приклад. Протягом 15 років (1971–1985 рр.) основні фонди у галузі чорної металургії зросли у 2,1 разу, але при цьому із експлуатації не виводилися фізично і морально застарілі основні фонди. Як результат,

на початок 1981 р. їхня зношеність у галузі досягла 36,1 %, на кінець 1986 р. — 55,6 %. Це притому, що 41–65 % металургійних агрегатів взагалі відслужили нормативний строк.

У 1976–1985 рр. на розвиток галузі, зокрема на будівельно-монтажні роботи, надано 1,1 млрд крб. Наслідки такі: не введено потужності для добування 13,5 млн т залізної руди, виробництва 4 млн т залізородного концентрату, виплавки 4 млн т сталі, виробництва 4,6 млн т прокату. Не стали до ладу чотири установки безперервної розливки сталі потужністю 2,9 млн т заготовок. Не поліпшилося, а значно ускладнилося, становище у 1986–1990 рр.: із потреби капітальних вкладень 8,5 млрд крб. виділялося 6,5 млрд крб. За цей період виробництво товарної залізної руди зменшувалося на 8,7 %, а в 2000 р. передбачалося знизити його ще на 3,8 %. Ось так готувалася українська чорна металургія до переходу на ринкові відносини і виходу на зовнішній ринок. Тому нам нічого не залишалося робити, як торгувати сировиною, а виробити з неї продавати як металобрухт.

У 1986–1990 рр. галузь працювала в умовах, коли переважна частина легкозбагачуваних, неглибокого залягання запасів залізної руди практично відпрацьована, глибина ж кар'єрів гірничозбагачуваних комбінатів сягала 260–280 м, а шахт — 600–1000 м. Практично були вичерпані технічні можливості пошукових робіт, гірничого обладнання і транспортних комунікацій, шламосховищ і хвостових господарств і підйомних засобів шахт. Усе це знижувало виробництво товарної руди, вимагало виправлення становища докорінної реконструкції більшості гірничих підприємств, яке без відповідних капітальних вкладень і матеріальних ресурсів залишалося нереальним.

У хімічній промисловості чітко простежувалися низький технічний рівень створеного виробничого потенціалу, неефективне використання потужностей. Його рівень у виробництві поліетилену становив 63,5 %, полівінілхлориду — 65,9; нітроамофоски — 27; кормових фосфатів — 13,7 %. Варто звернутися до такого факту: введені у 1974 р. потужності на Слов'янському об'єднанні «Хімпром» і Кримському содовому заводі протягом багатьох років простоюють через відсутність сировини, а цех на Черкасько-

му об'єднанні «Азот» завантажений на 30 %. Сировина для нього нерегулярно і не в повному обсязі надходить з Росії. Тільки за 1981–1993 рр. унаслідок неповного використання потужностей галузь втратила від недоданої продукції 1,5 млрд крб.

Головна причина невикористання потужностей — незабезпеченість сировиною, що надходила з Росії та інших колишніх республік Союзу. Так, потужності з виробництва кормових фосфатів не використовувалися, бо не було поставок жовтого фосфору із Казахстану. А виробництво його в Україні не вирішувалося впродовж попередніх 10 років. Інша причина простою потужностей для виробництва полівінілхлориду теж дивна: повне завантаження виробництва передбачалося поставками сировини з українського м. Калуша, насправді ж її вивозили в інші республіки.

Промисловість будівельних матеріалів повністю забезпечувалася вітчизняною сировиною, хоча місця її розташування створювали ряд труднощів. Багато підприємств мали труднощі саме у розвитку власної сировинної бази: із 239 виробничих одиниць об'єднання українських стінових матеріалів, існуючих станом на 1985 р., лише 148, що виробляли стінову кераміку, в достатній мірі забезпечувалися власною сировиною, 15 підприємств могли розвиватися за умов розробки нових місць добування сировини, решта, 76, уже вичерпали свої сировинні запаси і стали безперспективними.

Для забезпечення функціонування цегельних заводів у 1984–1985 рр. проводився пошук сировини в областях, де розташовувалися ці підприємства. Але кошти в сумі 435 тис. крб. були виділені тільки у 1984 р. і в подальшому роботи провадилися лише в Івано-Франківській, Дніпропетровській і Сумській областях, а в інших місцях їх призупинили. Тимчасом потреба у вапняку не забезпечувалася власною сировинною базою, а та сировина, що добувалася, була малоприсадною для застосованих у той період технологій виробництва продукції: більше 50 % гірської маси йшло у відходи. На кінець 1985 р. в Україні виник дефіцит гіпсового каміння. Для розвитку сировинної бази заводів з виробництва гіпсу і виробів з нього не можна було обійтися без будівництва ряду шахт у Донецькій області і нових кар'єрів у західних облас-

тях із запасами сировини не менше 20 млн т. Однак коштів для цього не виявилось.

Знизилися темпи розвитку сировинної бази цементних заводів: кар'єри крейди на Амвросіївському цементному комбінаті, глини — на Миколаївському комбінаті, вапняку і крейди — на Єнакієвському і Дніпродзержинському цементних заводах використали власні запаси і не забезпечували розширення виробництва будівельних матеріалів. Перед цементною промисловістю реально постали такі конкретні завдання на 1986–1990 рр.: прискорити будівництво Карловського кар'єру мергелю, крейди; Качувського кар'єру глини; використовувати відходи від добування вапняку і відходи Слов'янського содового комбінату; здійснити реконструкцію Шебелинського кар'єру крейди, Ширецького кар'єру гіпсу; розпочати будівництво кар'єру для добування базальтової сировини у Рівненській і Пудловецького кар'єру глини у Хмельницькій областях. Стала нагальною необхідність здійснити невідкладні заходи для підтримки в робочому стані основних виробничих фондів галузі. Наскільки це завдання виявилось складним, може слугувати такий невинятковий приклад: на Здолбунівському цементно-шиферному комбінаті дві печі експлуатувалися з 1912 р., а на Амвросіївському і Краматорському цементних комбінатах також дві печі експлуатувалися з 1914 р.

Тож абсолютно закономірна вимога поліпшити технологічний рівень виробництва в галузі стінових матеріалів за умови, коли значна частина цегельних заводів була збудована ще в роки перших п'ятирічок і після війни 1941–1945 рр., а їхні основні фонди фізично і морально зношені, сприймалася як побажання, а не передмова до конкретних дій. Справді, у 80-х роках минулого століття більше 40 % керамічної цегли вироблялося в Україні за технологією, коли всі роботи біля печі виконувалися вручну в умовах запиленості, загазованості і високих температур. Лише 20,1 % кількості тунельних печей можна було віднести до високотехнологічного виробництва. А з 78 малопотужних цегельних заводів галузі тільки 39 оснащені автоматами-укладальниками. Інші відомі у світовій практиці автомати для виконання складських робіт відсутні на всіх заводах. Лише для мінімальних потреб

галузі потрібно було 721 млн крб., виділялося близько 600 млн крб., а надходило фактично удвічі менше. Вся ж галузь, легко зрозуміти, потребувала повного технічного переозброєння всіх підприємств. Необхідною умовою такої масштабної роботи мала стати організація вітчизняного серійного виробництва машин і обладнання.

Україна до 1985 р. здійснила значне переозброєння легкої промисловості і вона за технічним рівнем була однією з найпередовіших. Проте відсутність певної комплексності знижувала її виробничі можливості. Не вдалося, наприклад, закуповувати в капіталістичних країнах красиві матеріали і відповідне обладнання, а в колишньому Союзі, країнах так званої Ради Економічної Взаємодопомоги їх не виробляли. Призупинилося розпочате технічне переоснащення галузі і розрахунки на значне поліпшення якості продукції не виправдалися.

Іншою проблемою став низький на той час рівень застосування хімічних волокон, ниток й інших синтетичних матеріалів за дефіциту асортименту його кольорів. Забезпечення окремими фарбами не перевищувало 50 % до потреби, що збіднювало художню розмаїття продукції легкої промисловості. Тому в 1986–1990 рр. в умовах обмежених натуральних видів сировини прагнення збільшити випуск товарів народного споживання підвищеного попиту наштовхувалося на складну проблему нарощування виробництва хімічних волокон і ниток різних модифікацій, синтетичних шкірозамінників поліуретанових композицій, термопластів тощо.

У харчовій промисловості взагалі загальмувалося оновлення основних фондів. Скажімо, в цукровому комплексі із 190 цукрових заводів, які функціонували в 80-х роках ХХ ст., 121 були побудовані до 1900 р., зношеність основних виробничих фондів становила 43 %, що призводило до простоїв через аварії. Проте передбачувані темпи нарощування потужностей цукрової промисловості систематично не підкріплювалися необхідними капітальними вкладеннями і матеріальними ресурсами. Зокрема, у 1971–1975 рр. унаслідок цього введено в дію потужності лише на 72 % від завдання, а в 1976–1980 рр. — тільки на 59 %. У цілому за ці 10 років (1971–1980 рр.) не було забезпечено введення по-

тужностей для переробки 56 тис. т цукрових буряків; таке становище повторилося і в 1981–1985 рр. Вже на початок 1986 р. в Україні працювало 40 дрібних цукрових заводів, або більше 20 % існуючих. Потужність таких підприємств не перевищувала 1,5 тис. т переробленої цукрової сировини на добу.

Проявилися і закріпилися диспропорції у виробництві цукрових буряків і їхній переробці. Впродовж років плани закупівель не виконувалися і навіть скориговувалися. Наприклад, у 1982 р. порівняно з 1965 р. закупки цукрових буряків скорочено на 7 %, їхня цукристість від 17,63 опустилася до 15,78 %; вихід цукру знизився від 13,1 до 11,53 % до маси цукрової сировини, виробництво цукру зменшилося на 24,6 % (від 5644 до 4253,5 тис. т), виробництво цукру з 1 га посіву цукрових буряків відповідно від 30,3 до 24,8 ц.

Основними причинами ускладнення становища з виробництвом цукрової сировини і цукру стали: скорочення трудових ресурсів у бурякосіючих господарствах; низький рівень механізації й автоматизації виробництва; відсутність індустріальної технології виробництва буряків; брак у господарствах високопродуктивної техніки, гербіцидів, фосфорних добрив, отрутохімікатів; значні конструкторські недоліки бурякозбиральних машин; незабезпеченість господарств сортами і гібридами цукрових буряків з високою цукристістю; величезні втрати цукрової сировини при зберіганні і транспортуванні, несвоєчасне вивезення цукрових коренів з полів через нестачу транспортних засобів.

Харчова промисловість не справлялася не тільки з переробкою продукції тваринництва та асортиментом, а навіть із заготівлею сировини. Так, до приймання худоби, птиці і молока в місцях виробництва промисловість приступила тільки у 1970 р., але за 1970–1985 рр. обсяги так званого центровивозу молока досягли 20 %, худоби — 37 %. Основними причинами уповільненого поширення новинки стали: незацікавленість самих господарств, тобто колгоспів і радгоспів; незадовільний стан автомобільних доріг, а в багатьох випадках їхня відсутність; недоліки в оснащенні пунктів прийому технологічним обладнанням, приладами

для визначення якості продукції тощо; ігнорування матеріальної заінтересованості водіїв автотранспорту.

Для харчової промисловості в країні взагалі не випускалося необхідне обладнання, особливо для розфасування продуктів на високому технічному рівні. Про малу механізацію лише говорили, ніхто нею на ділі не займався. Перед харчовиками постала задача у 1986–1990 рр. розпочати виготовлення засобів малої механізації і серій спеціального технологічного обладнання. Без створення необхідного для цього верстатного парку, якого в країні також не було, справа далі розмов не посунулася б. Ще одна проблема — поліграфічна база для багатокольорового офсетного друку і спеціальних видів друкування. Звичайно, всі ці низки проблем належним чином не розв'язано до 1990 р. і перейшли до управлінських проблем незалежної держави.

Сільське господарство, якщо простежити динаміку його стану за багато років, зупинившись на 1991 р., відбивало складні процеси кризового стану галузі. З перших днів після 1917 р. панувало споживацьке ставлення до села з боку держави. Тому це село опинилося на узбіччі так званого соціалістичного розвитку, про що у 1934 р. красномовно висловився відомий лідер більшовиків М. Бухарін: “.. партия, опираясь на героический энтузиазм и самоотверженность пролетариата, концентрировала все возможные ресурсы на участке тяжёлой промышленности путём интенсификации труда и его организации, путём величайшей экономии, путём налогов прямых и косвенных, путём добровольных сборов, путём займов, путём соответствующей политики цен и т. д., был взят самый трудный курс на самоотверженную стройку тяжёлой индустрии, процент накапливаемой части народного дохода оказался крайне высок (и от того так велико “напряжение”), перераспределение производительных сил частично шло за счёт других отраслей (в том числе и сельского хозяйства), соотношение между производством и потреблением развивалось в сторону решительного перевеса первого»². Отож, усе відбувалося так, як пропонувалося на з'їзді колгоспників-ударників, що відбувся у 1933 р.

² Известия. — 12 мая 1934 г.

Зростало відведення земельних угідь на несільськогосподарські потреби: за 1961–1980 рр. сільськогосподарські угіддя скоротилися на 1107 тис. га; на несільськогосподарські потреби вилучено 545 тис. га, з них 272 тис. га орних земель; під внутрігосподарське будівництво зайняли відповідно 405 і 237 тис. га. До 1990 р. для потреб добування корисних копалин, розташування промислових, транспортних і сільськогосподарських об'єктів використано близько 300 тис. га сільськогосподарських угідь; більше як 100 тис. га таких площ потребували заліснення; на 1 млн га сільгоспугідь прогресувало підтоплення і заболочення, з яких 300 тис. га не засівалося; внаслідок скорочення плану у 1990 р. недобір зерна досяг в обсязі 1,5 млн т і кормів більше 1 млн т кормових одиниць.

Прогресувала ерозія ґрунтів, у них знижувалася кількість гумусу. За 1971–1990 рр. площі орних земель в Україні зросли на 1,4 млн га; змиті землі становили 43 % усієї ріллі. Розвиток ерозійних процесів відбувався переважно через недосконалість ґрунтозахисних технологій вирощування сільськогосподарських культур, не комплексне здійснення протиерозійних робіт, а також нехтування ерозійною загрозою при розміщенні посівів, особливо просапних культур. Розрахунки науково-дослідних установ, а саме Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства і агрохімії ім. О.Н. Соколовського та Укрземпроекту показали, що в середньому за рік з полів змивається до 460 млн т плодючих ґрунтів, або 15 т з гектара. Уже в 1986–1990 рр. на еродованих землях щороку недобиралося 2,5–3,5 млн т зерна.

Як результат ерозії ґрунтів, а також незбалансованості надходження органічних речовин до ґрунту, втрати гумусу досягали 43 млн т щороку, що еквівалентно 860 млн т органічних добрив. Для порівняння нагадаємо, що за 1981–1983 рр. в Україні вносилося в ґрунт щороку в середньому 241,5 млн т органічних добрив. На початку 1991–1995 рр. унаслідок ерозійних процесів недобір зерна, за розрахунками, становив 4–5 млн т щороку, а якщо врахувати зменшення площ сільгоспугідь, то недобір сягав 6–7 млн т.

Науково обґрунтована потреба України в мінеральних добривах на 1990 р. визначена в кількості 8,6 млн т поживних речо-

вин, а Союз виділяв тільки 5,7 млн т, що становило 66 % до потреби. В такому випадку внесення добрив під зернові культури забезпечувалося на рівні 2,5 млн т і кормові культури — 1,3 млн т при потребі відповідно 3,7 і 2,2 млн т, природні ж кормові угіддя забезпечувалися добривами на 25 %.

У сільському господарстві так і не було досягнуто комплексної механізації. Кількість тракторів зросла в сільському господарстві за 1976–1985 рр. на 221,8 % і становила на кінець цього періоду 452 тисячі, а їхня потужність зросла на 35,4 %, кількість енергонасичених тракторів за 1976–1983 рр. збільшилась у 3 рази і досягла на кінець цього періоду 67 тисяч. Однак сільському господарству не вистачало робочих машин: співвідношення вартості робочих і силових машин низьке та ще й має тенденцію до зниження — у 1965 р. воно становило 1,5; у 1982 р. — 1,46; у 1985 р. — 1,45, що у 2 рази нижче за нормативне (2,5–3).

У цьому зв'язку після 1991 р. перед сільським господарством країни постало безліч фундаментальних завдань щодо збереження землі та підвищення родючості. Серед них — проведення робіт, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, збільшення вмісту гумусу й основних елементів живлення рослин; застосування методу капітального ремонту полів; посилення вимог до здійснення комплексних заходів з попередження водної і вітрової ерозій; дотримання технології вирощування сільськогосподарських культур, особливо просапних, у рамках сівозмін, що гальмують чи зупиняють ерозійні процеси; нарощування внесення в ґрунт ставкового й озерного мулу і родючої землі, що накопичуються на цукрових заводах, або знімається з територій, відведених під несільськогосподарське будівництво, збільшення добування і внесення в ґрунт торфу; зростання ролі агрономічної і мікробіологічної науки, практики у вдосконаленні, дотриманні технологій вирощування сільськогосподарських культур, підвищенні родючості земель.

Передбачалося, що до 1990 р. в Україні буде вироблятися 54–56 млн т зерна, 60 — цукрових буряків, 3,3 — соняшнику, 8,6 млн т — овочів та інших видів продукції. Однак для таких обсягів ресурсів бракувало, а їх потрібно було збільшити проти

обіцяних Москвою: на третину — поставки мінеральних добрив; на 30 % — вантажних автомобілів; на 20 — тракторів; на 50 % — фосфорних добрив; необхідно було наростити виробництво гербіцидів і хімічних засобів захисту рослин. На 37–51 % сільське господарство було забезпечено машинами для внесення добрив, засобів хімізації й обробки посівів.

Для того, щоб збільшити за 1986–1990 рр. виробництво м'яса на третину і на 15 % молока, необхідно було розширити та зміцнити матеріально-технічну базу кормовиробництва. Проте навіть мінеральних добрив під кормові культури вносилося менше половини до потреби, а кормозбиральними комбайнами господарства були забезпечені на 40 %, силосозбиральними — на 68, кормоцехами — на 77 %, значна частина з яких морально і фізично застаріла. До того ж тваринництву традиційно бракувало концкормів. Навіть за досягнення валового збору зерна 54–56 млн т воно було забезпечено концкормами лише на 58 %. Отже, сільське господарство вимагало збільшення постачання робочих машин, без чого неможливо підвищити продуктивність праці й ефективність виробництва.

Будівництво потерпало від розтягування строків робіт, низької їхньої якості. За станом на кінець 1985 р. для повного завершення всіх розпочатих в Україні будов за існуючих обсягів капітальних вкладень потрібно більше 6 років. Середній строк будівництва одного об'єкта в той період становив 12 років, але коливання мали місце у межах 7–18 років. Це більше ніж у 2 рази перевищувало нормативні строки.

Основною причиною такого становища стала недостача коштів на капітальні вкладення і розпорощування останніх на багаточисленні розпочаті будови. Візьмемо такий приклад: на початку 1984 р. налічувалося 21644 розпочатих будов. Не зважаючи на це, у 1984 р. було розпочато ще 21175 об'єктів, а в наступні роки в план щороку включалося 17–18 тис. нових розпочатих будов. Обсяг капітальних вкладень, що виділялися, виявлявся мізерним порівняно із кошторисною вартістю будівництва: на 1985 р. для 162 найбільших об'єктів будівництва мали направити

лише 7 % коштів їхньої кошторисної вартості. За нормами цей показник мав сягати хоча б 24 %.

Поставки матеріальних ресурсів для будівництва, здійснюваного господарським способом, постійно не додавалися: за планами тодішніх союзних органів, а особливо Держплану вони коливалися в межах 70–90 % до потреби. В результаті капітальне будівництво в Україні у 1985 р. було забезпечено цементом на 87,4 %, лісоматеріалами — на 78,2, нафтобітумом — на 70, шифером — на 80, виробами сантехніки, іншими матеріалами — на 64–89 %.

Наддовгі строки будівництва кожного об'єкта спричинялися не тільки названими факторами, але й іншими, істотнішими. Серед них — відсутність координації дій усіх підрозділів будівельного комплексу; розпилення коштів по багатьох об'єктах одночасно; недоліки в конструкторських, технічних і технологічних рішеннях; низький технічний рівень будівництва, недосконала організація будівельного виробництва; майже повна відсутність будь-якої реальної виконавської дисципліни; недостатній рівень індустріалізації будівництва за рахунок ефективних конструкцій і матеріалів, прогресивних технологій будівельних робіт, не повне використання потужностей підприємств будівельної індустрії; низька взаємодія постачальників будівельних матеріалів, обладнання; недотримання договірних зобов'язань всіма учасниками будівництва конкретного об'єкта.

Не тепер, а задовго до 1991 р., виникла проблема забезпечення водою ряду регіонів країни. Найперше це стосується Донецького природно-економічного регіону, в якому міста і промислові центри одержували воду за лімітованими графіками, що ускладнювало діяльність виробничих об'єктів і погіршувало побут людей. Не вдалося в 1985 р. ввести в дію другу чергу першого етапу каналу Дніпро — Донбас, як це передбачалося; не закінчено будівництво Стрийського водосховища комплексного призначення у Львівській області; не було розпочато будівництво водоводу для подачі дніпровської води в Луганську область; нічого не зроблено із запланованого для охорони малих річок, поліпшення технічного стану водосховищ сумісного користування,

посилення ефективності заходів для боротьби з повенями у західних областях країни.

В Україні залишаються значними викиди забруднених стоків підприємствами чорної металургії; хімічної, легкої, харчової і м'ясомолочної промисловості, а також каналізаціями міст і селищ міського типу. Особливу тривогу викликало забруднення рік басейнів Дніпра і Південного Бугу. В незадовільному стані знаходилися і знаходяться багато малих річок України, підтоплюються сотні сільських населених пунктів, значні площі сільгоспугідь. Відсутність виділених Москвою лімітних капітальних вкладень — основна причина виникнення проблем водопостачання: на 1986–1990 рр. у галузь водного господарства направлено лише 184,4 млн крб., що на 30 % менше попередніх 1981–1985 рр.; за розрахунками науковців і спеціалістів, мінімальна потреба в коштах капітальних вкладень на 1986–1990 рр. перевищувала 650 млн крб., але їх ніхто не виділяв і проблеми залишилися для майбутнього.

У галузі транспорту і зв'язку на кінець 1986–1990 рр. накопичилася величезна кількість невідкладних проблем. Залізничний транспорт лихоманило занадто високе завантаження окремих відрізків колій на виходах із Донбасу; слабе технічне озброєння багатьох ліній; наявність великої кількості недоліків на сортувальних і пасажирських станціях; відсутність необхідних розв'язок на окремих вузлових станціях; недостатня пропускна спроможність залізничних вузлів на кордонах з Угорщиною та Румунією; складнощі в проведенні ремонтів і утриманні залізничних шляхів, вагонного і локомотивного господарства тощо.

Протягом 1986–1996 рр. відповідно до виділених капітальних вкладень на розвиток залізничного транспорту в Україні розпочали проводити деякі роботи. Зокрема, будівництво нових залізничних ліній, 434 км других і третіх шляхів та подвійних вставок, електрифікацію 1113 км, обладнання автоблокуванням і диспетчерською централізацією 2322 км залізничних шляхів, збільшення потужностей локомотивних депо для ремонту тепловозів — на 4 станціях, електровозів — на 4 станціях, вагонів — на 5 станціях, спорудження пасажирських вокзалів — на 6 станціях,

реконструкцію пасажирських вокзалів — на 4 станціях. Передбачалось також приступити до зведення нової столичної пасажирської станції у Биковні. Більшість із розпочатого так і не було доведено до логічного завершення. Промисловий залізничний транспорт зустрів 1991 р. з величезними проблемами.

Перша проблема диктувала необхідність створення та розширення мережі спеціалізованих міжгалузевих підприємств залізничного транспорту внаслідок об'єднання дрібних економічно невідгодливих відомчих транспортних цехів. Адже послугами промислового залізничного транспорту в той час користувалося 6,6 тис. підприємств різних галузей економіки, з яких 80 % мали дрібні нерентабельні під'їзні шляхи з незначним обсягом перевезень. Лише 31 підприємство промислового залізничного транспорту забезпечувало оптимальне навантаження, обслуговуючи 1053 промислові підприємства, організації і будівництва 65 міністерств та відомств. Для української економіки слід було створити ще 20–25 таких підприємств промислового залізничного транспорту.

Друга проблема націлювала на інтенсивний розвиток бази для ремонту відомчого залізничного рухомого складу, шляхових машин, навантажувально-розвантажувальної техніки з одночасним впровадженням індустріальних методів ремонту. Українські залізничники розраховували до 1990 р. розпочати проектування будівництва Корсунь-Шевченківського міжгалузевого локомотивно-ремонтного заводу, одержати дозвіл у Москві на спеціалізацію Івано-Франківського локомотивно-ремонтного заводу з ремонту локомотивів з гідравлічною передачею.

Третя проблема нагадувала: треба прискорити розпочату реалізацію генеральної схеми розвитку 15 промислових вузлів, у тому числі Харківського, Донецького, Львівського, Херсонського, Дніпродзержинського, Чернівецького і Хмельницького промислових районів, а також Дніпропетровського залізничного, Миргородського і Костянтинівського промислових вузлів, промвузлів Трипільської ГРЕС і Північного району м. Рівне. Так само, до речі, як і генеральної схеми м. Києва. Все це, або більшість з цього, залишилося у сфері добрих побажань.

В автомобільному транспорті загального користування також було безліч складних проблем, серед яких найперша — низький рівень матеріально-технічної бази, яка на початку 1986 р. лише на 65 % відповідала нормативам, хоча в 1975 р. цей рівень оцінювався у 75 %. Такий стан знову ж пояснювався недостатніми капітальними вкладеннями, постійним зменшенням їх: якщо в 1971–1975 рр. на розвиток автомобільного транспорту було виділено 150 млн крб., то в 1981–1986 рр. — не більше 70 млн крб., а на 1986–1990 рр. — на 25 % менше проти мінімальних потреб. Проте і ці кошти освоєні не повністю.

З усього вантажообороту, що припадав на автомобільний транспорт народного господарства, міжміські перевезення на початок 1986 р. становили 25 %. На цих перевезеннях було зайнято 55–60 тис. вантажівок: автопарк загального користування, підпорядкований Міністерству автомобільного транспорту, забезпечував 44 % усіх цих перевезень, а той, що належав іншим відомствам, брав на себе решту вантажів. Для економіки країни в цілому така практика була вкрай не вигідною, оскільки ефективність використання відомчого транспорту на міжміських перевезеннях у 2 рази нижча, ніж транспорту загального користування.

Для розвитку автотранспорту загального користування потрібно було вирішити такі задачі: розпочати будівництво і реконструкцію спеціалізованих автопідприємств, зайнятих на міжміських перевезеннях; значно збільшити сітки вантажних станцій, контейнерних площадок, стоянок для відстою автопоїздів, контрольно-диспетчерських пунктів; замінити автомобілі з бензиновими двигунами вантажопідйомністю менше 10 т на більш економічні великовантажні дизельні автопоїзди. У країні ще у 1990 р. бракувало шляхів з твердим покриттям, особливо в сільській місцевості. Із 141,6 тис. км автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям 110,7 тис. км, або 78 % відносилися до IV і V низьких категорій з легкими типами покриття, не розрахованих на пропуск великовантажних автомобілів. Такі шляхи треба було реконструювати.

У 1986 р. на 10 тис. жителів в Україні припадало 27,2 км шляхів з твердим покриттям. Це забезпечувало 9-те місце серед

усіх республік колишнього Союзу. В той час на українських шляхах налічувалося 22,5 тис. погонних метрів дерев'яних містків, які необхідно було реконструювати, 50 % постійних мостів за габаритами і нормами навантаження також потребували реконструкції. На території країни налічувалося 8260 переїздів через залізничні шляхи на одному рівні. З них — 280 переїздів з високою інтенсивністю автомобільного і залізничного руху. Ці переїзди слід було замінити на шляхопроводи, але тоді, у 80-х роках ХХ ст., будувалося лише 6–8 шляхопроводів за рік. До того ж на 4 тис. км автомагістралей загальнодержавного значення III і II категорій інтенсивності рух перевищував 7 тис. автомобілів за добу, що також вимагає проведення реконструкції.

У надзвичайно важкому становищі перебував річковий транспорт унаслідок скорочення союзним урядом поставок в Україну річкових вантажних суден. Це спонукало розпочати будівництво таких суден на вітчизняних судномонтажних підприємствах з використанням майже половини загальної потужності ремонтних заводів. Уже в 1985 р. скоротилися обсяги ремонтних робіт. Як наслідок, на 270 суднах були порушені нормативні строки ремонтів, а 20 % суден експлуатувалися, не зважаючи на закінчення терміну служби. Щоб забезпечити обсяги перевезень у 1986–1990 рр., потрібно було додатково 20 трюмних суден, здатних транспортувати зерно, 15 барж вантажопідйомністю 3 тис. т для окатишів і 5 танкерів — 1 тис. т кожен, 15 теплоходів типу “ріка — море”. У згаданий період ці потреби не були задоволені. Їх переадресували майбутньому.

В Україні, складовій частині Союзу, залишалися дефіцитом послуги місцевого і міжміського телефонного зв'язку: попит на них був величезний і зростав, але не задовольнявся. На кінець 1985 р. на 100 жителів України припадало 11 телефонів проти 79,8 у США, 42 у країнах Європейського Союзу та норм для України в містах — 45,5 і сільській місцевості 39 телефонів. Для повного задоволення попиту населення на телефонний зв'язок необхідно було ввести потужності обсягом 7,5 млн номерів, хоча за 1981–1985 рр. було введено їх тільки 946 тис. У сільській місцевості для забезпечення телефонами хоча б половини загальної

кількості сімей необхідно було ввести 2 млн номерів АТС, але у 1981–1985 рр. введено тільки 230 тис. номерів. Проте і введені у сільській місцевості потужності АТС на 145 тис. номерів не були задіяні через відсутність телефонного кабелю, проводів, деревини для стовпів і підвищення тарифів на послуги сільської телефонної сітки.

Житлове будівництво і поліпшення забезпечення населення житлом завжди було і залишилося складною задачею. Житлом треба було забезпечувати пільгові категорії громадян — інвалідів війни, військовослужбовців дійсної служби, офіцерів запасу і у відставці, матерів-одиначок, багатодітні сім'ї тощо. Крім цих категорій громадян, на квартирному обліку тільки місцевих Рад перебувало більше 200 тис. сімей. Водночас у 1986–1990 рр. ліміти державних капітальних вкладень на житлове будівництво скоротилися проти 1981–1985 рр. на 40 %.

Ліміт державних капітальних вкладень на спорудження житла (без села) на 1986–1990 рр. був низьким — 1,1 млрд крб., він на 25 % поступався лімітові 1982–1985 рр. Водночас для забезпечення житлом інвалідів, учасників війни, сімей воїнів, які загинули, й інших пільговиків місцевим радам потрібно було 920 млн крб. У цілому в Україні черга на отримання квартир не зменшувалася, на початок 1985 р. на квартирному обліку перебувало 1,7 млн сімей, у тому числі 316 тис. — пільгових категорій.

У складному становищі опинилося комунальне господарство, особливо щодо водопостачання і каналізації в містах. Виділені на 1986–1990 рр. ліміти державних капітальних вкладень у сумі 1863 млн крб. забезпечували переважно будівництво інженерних споруд й інших об'єктів для введення житлового фонду. Однак при цьому залишалось недостатнім фінансування будівництва об'єктів водопостачання у містах Донбасу, Севастополі, Сімферополі, Кіровограді, Львові, Умані й інших.

У 1986–1990 рр. необхідно було вирішити низку складних проблем, пов'язаних з повним припиненням скидання неочищеної води в басейни Чорного й Азовського морів, попередженням і ліквідацією шкідливих наслідків підтоплення, будівництвом мостів і шляхопроводів. Усі ці роботи вимагали загалом 2,3 млрд крб. дер-

жавних капітальних вкладень, яких так і не знайшли в державі. Нестача бюджетних коштів ховала й інші життєво необхідні проекти. Незадоволена потреба в додаткових 900 млн крб. вкрай ускладнила розвиток виробничо-експлуатаційних баз, водопровід-каналізаційного, теплового, газового і шляхового господарства, міського електротранспорту. Наприклад, тролейбусів поставлялось лише 350 при потребі 600–650 одиниць щороку. Для проведення газифікації у містах і селищах міського типу потреби у трубах задовольнялися наполовину.

Гостро постала проблема підтоплення земель ґрунтовими водами. Підтоплення з'явилося десь після 1970 р. у результаті порушення природної рівноваги водного балансу під впливом господарської діяльності, у тому числі зарегулювання поверхового стоку, зниження природного дренажу територій, інтенсивного розвитку зрошення без урахування наукових рекомендацій тощо. Шкода для народного господарства від підтоплення земель щороку зростала і вже на початку 1986 р. досягла свого пікового значення.

У 1986–1990 рр. Україна виявилася не спроможною забезпечити введення в дію розподільчих холодильників ємкістю 52 тис. т. Не вдалося налагодити і виробництво збірних холодильників із легких металоконструкцій. Унаслідок цього виникла потреба в закупівлі холодильників за кордоном ємкістю 25 тис. т. У цей період треба було прискорити використання прогресивних технологій товаропостачання на базі виробництва тари-обладнання, а також збільшити обсяги фасування продовольчих товарів. Виходячи з цього, український уряд просив у Москви виділити для величезної країни фасувальних автоматів А5-АЛА — 10 шт. та А5 АФБ — 18 шт, напівавтоматних ваг ДРК — 400 шт, автоматів для виготовлення паперів 40 шт, дротешвейних машин — 200 шт, паперу для договорів — 300 тис. т, целофану — 15 тис. т, плівки поліетиленової — 1600 т.

Крім того, відчувалися труднощі з введенням у дію загальнотоварних складів, фабрик кулінарії, склотарних баз і колгоспних ринків. Потрібно було також здійснювати будівництво плодоовочесховищ, фабрик морозива, магазинів-баз для торгівлі ліс-

ними і будівельними матеріалами, профтехучилищ, крупних універмагів і спеціалізованих магазинів і багатьох інших об'єктів. Москва на ці об'єкти лімітів капітальних вкладень також не виділяла.

Дедалі більших затрат вимагало розширення газифікації. На 1986–1990 рр. необхідно було забезпечити газом 1300–1400 тис. нових квартир. Передбачалося розширення газової мережі в 341 місті і селищах міського типу і в 90 містах і селищах, куди в 1984–1990 рр. слід було підвести газопроводи-відводи. Для цього належало щороку будувати більше тисячі кілометрів газової сітки, використовуючи близько 50 тис. т сталевих труб. Їх виділяли лише 50 % до потреби. Скрізь не вистачало лімітів капітальних вкладень і матеріальних ресурсів. Найбільше від цього потерпало село.

У сільській місцевості України природний газ одержувало 3,3 % квартир, розвідна газова сітка обмежувалася 5,6 тис. км. Зауважимо, що на одне господарство тоді припадало 1–1,5 км такої сітки, а середня її протяжність при повній газифікації села мала становити 20–25 км. Останнє свідчить про те, що на повну газифікацію сіл буде витрачено кілька десятиліть. Цей висновок підкріплюється і тим станом газифікації сільської місцевості, який утворився внаслідок ряду причин, зокрема — обмеження фондів на труби. Наприклад, 26 відводів, побудованих ще в 1974–1984 рр., взагалі не діяли, а 86 газопроводів-відводів у сільській місцевості через відсутність розвідних газових сіток використовувалися менше ніж на 10 %. Тільки на 1985 р. додаткова потреба для газифікації села становила: 2,5 тис. т нафтопровідних електрозварних труб, 1,3 тис. т катаних і 1800 км тонкостінних електрозварних труб. Щодо 1986–1990 рр., то в цей час треба було поставити для газифікації сіл 80–100 тис. т щороку. Їх, не важко збагнути, не було.

Перед Українською державою після 1991 р. проблеми пошуку, розвідки і використання мінеральної сировини постали на весь зріст. В останні десятиріччя спостерігалася стійка тенденція до зниження її якості, залучення у розвідку і промислове освоєння віддалених і з глибоким заляганням корисних копалин. Усе

це збільшувало витрати на їхню розвідку, добування та переробку. Як показали наукові дослідження і практика, така тенденція і в майбутньому буде посилюватися: зростатимуть глибини геофізичних досліджень і розвідки корисних копалин. Досить сказати, що в 1986–1990 рр. глибина бурових робіт при пошуках нафти і газу досягла 7 тис. м, а на тверді корисні копалини — 2–3 тис. м.

Розвідувальні роботи з виявлення запасів нафти і газу стали однією із першорядних проблем для України після 1991 р., оскільки до цього періоду їй розв'язанню не приділялося належної уваги. За плановими розрахунками передбачалося наростити протягом 1986–1990 рр. запасів нафти і конденсату 102 млн т, природного газу 530 млрд куб. м, але виділених капітальних вкладень, як завжди, не вистачало для досягнення такої мети. Пошуки, спрямовані на виявлення запасів вугілля, дали змогу повністю підготувати до проектування 40 вугільних ділянок загальною потужністю 90,7 млн т вугілля на рік. Це забезпечило б протягом наступних 15 років можливість закласти нові і реконструювати діючі шахти. Однак, як відомо, капітальні вкладення Союз спрямував не на Донбас, а в Кузбас. Україні залишилися болючі проблеми, які нині лихоманяють вугільну промисловість.

Відсутність належних умов для розвитку економіки України, постійне централізоване зниження капітальних вкладень і матеріальних ресурсів призводили до недовиконання прийнятих рішень: п'ятирічні плани постійно не виконувалися і скориговувалися річними планами, які, у свою чергу, уточнювалися в бік зниження поквартально. Врешті, намічались показники, що відповідали реальному стану економіки (табл. 4).

Таблиця 4

Зростання темпів продуктивності праці та їхнє порівняння з планами

Показники	1980 р. до 1975 р., %		
	п'ятирічний план	сума річних планів	фактично
Вся промисловість України	129	112	112
Мінвуглепром	121	97,3	85,7
Мінхарчпром	117,6	103,9	96,1
Мінм'ясомолпром	122,6	108,3	96,8
Мінпромбуд	123,4	115,8	97,2

Взагалі в управлінні соціально-економічним розвитком за останні десятиріччя ХХ ст. у колишньому Союзі багато цікавого. На особливу увагу заслуговує той факт, що рішення, постанови центральних партійних і радянських органів щодо розвитку окремих республік, крупних галузей, виділення лімітів капітальних вкладень і матеріальних ресурсів постійно не виконувалися Держпланом СРСР, міністерствами і відомствами, а точніше — ігнорувалися ними.

Назвемо лише окремі спільні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР щодо розвитку України, які проігнорував Держплан СРСР. Це — **«Про розвиток вугільної промисловості»** від 8.03.1980 р. за № 101, не додано 3 млрд крб. лімітів капітальних вкладень і не введено 36 млн т потужностей для добування вугілля; **«Про Продовольчу програму»** від 24.05.1985 р. за № 437, якою передбачено виділити на 1986–1990 рр. ліміт капітальних вкладень для будівництва шляхів у сумі 1,8 млрд крб., знижено Держпланом СРСР до 1,6 млрд крб.; **«Про заходи попередження забруднення басейнів Чорного і Азовського морів»** від 8.10.1980 р. за № 868, передбачені ліміти капітальних вкладень і матеріальних ресурсів знижено на половину; **«Про розвиток і технічне переозброєння чорної металургії і значне підвищення якості металопродукції»** від 21.02.1985 р. за № 174, обсяг капітальних вкладень і їхнє освоєння набагато нижчі, ніж передбачалися постановою; **«Про розвиток автомобільного транспорту загального користування»** від 5.08.1983 р. за № 759, намічено підняти рівень його використання від 23,4 до 38 %, а фактично він навіть знизився, технічний стан автотранспорту лише на 65 % відповідав нормативам і опустився проти 1975 р. на 100 пунктів.

У такій організаційній структурі українська влада з обсяжними правами була позбавлена можливостей щось вдіяти у своїй країні для власного народу: у республіканському підпорядкуванні знаходилося лише трохи більше 4 % промисловості, а все інше було чужим (табл. 5).

Українська нація заново розпочинає свою історію, яка, без сумніву, буде славною, не зважаючи на труднощі і прикросці, яких маємо нині більше, ніж досить. Треба засвідчити для майбу-

тнього: це лише початок самостійного господарювання українців, надалі все буде поліпшуватися.

Таблиця 5

Республіканське підпорядкування промисловості

Показники	1985 р.	1986 р.	1987 р.	1988 р.	1989 р.	1990 р.
Товарна продукція промисловості (у т.ч. підсобної, пром. колгоспів, споживч. кооперації, мінриби), млрд крб.	139,5	143,8	148,2	152,7	157,7	163,4
У т.ч. підпорядкована Раді Міністрів України	79,2	80,6	81,9	83,1	84,4	86,2
З неї союзно-республіканська	73,0	74,2	75,4	76,4	77,6	79,1
%	92,2	92,1	92,1	91,9	91,9	91,9
Показники	1985 р.	1986 р.	1987 р.	1988 р.	1989 р.	1990 р.
Республіканське підпорядкування	6,2	6,4	6,5	6,7	6,8	7,1
% до всієї товарної продукції	4,4		4,4			4,3
% до підпорядкованої Раді Міністрів України	7,8		7,9			8,2

Українська нація заново розпочинає свою історію, яка, без сумніву, буде славною, не зважаючи на труднощі і прикροщі, яких маємо нині більше, ніж досить. Треба засвідчити для майбутнього: це лише початок самостійного господарювання українців, надалі все буде поліпшуватися.

2. Сільське господарство України у ринкових умовах

Час вимагає від українського суспільства докласти максимум наукових і управлінських зусиль, щоб відновити споконвічне толерантне ставлення до землі, примножити її потенціальні можливості у справі піднесення всієї національної економіки і культури. З давнини відомо, що саме землеробство змушувало наших прабатьків шукати пояснень природних явищ і змін, щоб їх передбачати й використовувати чи уникати. Адже землеробські народи, до яких з давніх часів відносяться й українці, започаткували філософію, астрономію, математику, природничі науки. Тому об'єктивно треба стверджувати: буде розвиватися аграрна сфера — набиратиметься сил уся економіка, і навпаки.

У сучасних умовах перед українським селом постає безліч загалом відомих, але недостатньо вивчених проблем: світові глобалізаційні та інтеграційні процеси; перехід на інноваційну модель розвитку; небачені раніше особливості ринкових відносин і включення в

них ринку землі; зміни форм власності; кардинальна трансформація агрометеорологічних умов; незадовільне матеріально-технічне та фінансове забезпечення; складні структурні і демографічні процеси. Лише загальний погляд на ці проблеми в аграрній економіці свідчить, що нині практика вимагає глибокого наукового обґрунтування соціально-економічного розвитку в нових умовах усієї економіки країни з тим, щоб знайти економічно найдоцільніші шляхи і засоби розвитку однієї з найважливіших її галузей — сільського господарства. На нашу думку, серед усіх проблем перше місце належить у даний період формуванню ринку землі і джерел фінансових ресурсів.

Ринок землі. У 2003 р. виробництво валової продукції сільського господарства загалом зменшилося на 10,2 % порівняно з попереднім роком, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах — на 25,5 %. У господарствах населення залишилося на рівні минулого року, хоча прийнято вважати деяке зростання (на 0,2 %).

Офіційно визнано, що забезпечення населення м'ясою і молочною продукцією та яйцями здійснюється переважно особистими селянськими господарствами. Ці господарства виробили 1816,5 тис. т м'яса, 11,0 млн т молока, 6437,4 млн штук яєць, що становить відповідно 70, 80 і 56 % загальних обсягів продукції країни.

Офіційна версія щодо руйнівних сил в аграрному секторі економіки у 2003 р. бере до уваги такі фактори: затримка майже на місяць осінньої сівби, безсніжна зима, утворення льодової кірки на поверхні полів, а також весняно-літня посуха. Однак ці негативи вплинули на зменшення виробленої продукції винятково у сільськогосподарських підприємствах і значно менше — у селянських господарствах, які не скоротили власного виробництва продукції. Тому можна зробити висновок: не всі згадані фактори оберталися важкими наслідками для виробництва сільськогосподарської продукції у 2003 р.

Постійно зростають ціни на продовольство. Наприклад, тільки з вересня 2002 р. по липень 2003 р. вартість гречаної крупи підвищилася у 2,8 разу, пшона — у 2,2 разу, перловки — на 52,2 %, риса — на 5,3, крупи вівсяної — на 19, крупи манної — на 19,6, борошна пшеничного — на 65,3, хліба пшеничного — на

5,9, хліба житнього — на 4 %. Починаючи з середини липня 2003 р., відбувся стрибок попиту на борошно, макаронні вироби, крупи, цукор. Все це супроводжувалося подальшим і катастрофічним підвищенням цін на продовольчі товари. Зростаючий ціновий тиск усі ми відчуваємо щоденно і сподіватися на зниження цін на харчі в оглядовому майбутньому не доводиться.

З усього видно, що село і сільськогосподарське виробництво (а з ними вся країна) знаходяться у скрутному становищі. Вимагаються неабиякі зусилля всього народу для його подолання. Адже суспільство просто не здатне існувати без нормально функціонуючого аграрного сектора. Тому держава не може байдуже сприймати його негаразди і біди. Селянам в Україні завжди було важко, але це не ті люди, які безсило опускали руки. Навпаки, у скрутні часи їхній розум ставав жвавішим і пружнішим, шукав і знаходив вихід із найскрутнішого, а то й безнадійного становища. Сили селянина потроювалися, коли про нього не забувала держава. Але та допомога, яка тепер надходить від неї селу, — немов у пісок тече, зовсім не попадаючи до того селянина, якому надано у власність земельний пай, розмір якого в середньому по країні 4,3 га.

Реально тільки у 2004 р. передбачається з державного бюджету направити на розвиток матеріальної сфери сільськогосподарського виробництва понад 1,3 млрд грн, з яких 74,3 % — сільськогосподарським підприємствам і крупним комплексам. Ці кошти підуть на селекцію у тваринництві, птахівництві і рослинництві, фінансову підтримку виробництва продукції тваринництва, рослинництва та підприємств АПК, у першу чергу тих, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах. Частково компенсуватиметься вартість мінеральних добрив вітчизняного виробництва та витрати сільськогосподарських підприємств на сівбу ярих зернових культур тощо. Статистика не відстежує руху коштів, які надходять до селянських господарств із бюджету, але вона показує: саме ці господарства виробили у 2002 р. 52,4 % продукції рослинництва і 70,9 % — тваринництва від загального обсягу продукції галузі.

Для селян наступають часи нових випробувань. 1 січня 2005 р. закінчується строк, коли відповідно до розділу X п. 15 “власники земельних часток (паїв) не вправі продавати або іншим способом відчужувати належні їм земельні ділянки”. Термін продажу було продовжено з метою формування кращих умов для створення ринку землі. Саме на цьому настоював Президент України, коли підписував Земельний Кодекс. Отже, враховувалася нагальна потреба створити спочатку умови, щоб кожен працездатний селянин, або його нащадки випробували себе на власній землі. Селяни мали історичну нагоду показати, на що вони здатні, коли стали власниками землі.

Здійснимо короткий огляд нашої готовності до продажу землі. Як передбачали наукові рекомендації та планували практики, спочатку треба було створити інфраструктуру, тобто — сприятливі умови для продажу. Проте більшість прийнятих з цією метою законодавчих актів не виконувалася. У 2001 р. став законом Земельний кодекс України, проте до цього часу не створено передбачений цим документом державний земельний (іпотечний) банк з відповідною інфраструктурою та не впроваджено державну реєстрацію прав на земельну власність. Поки що не дійшла черга до деяких вимог земельного кадастру. Тут величезний обсяг робіт: кадастрове зонування, кадастрові зйомки, бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель, грошова — земельних ділянок, державна їхня реєстрація, облік кількості та якості земель. А ще ж прийнято багато вкрай необхідних нормативних актів, які регулюватимуть земельні

Не вирішено практично задачу, передбачену в розділі X. п. 16: “Громадянам — власниками земельних часток (паїв) за їх бажанням виділяються в натурі (на місцевості) земельні ділянки з видачею державних актів на право власності на землю”. Складно буде зупинити стихію, коли кожен селянин вимагатиме виділити його частку на кращому полі (на місцевості). Задовольнити всі такі бажання занадто важко. І не почути їх не можна. Адже серед претендентів на кращі землі в зручних місцях будуть і начальники, і поважні селяни, і пенсіонери, до вимог яких можуть, як це

буває, не завжди прислухатися. А де брати величезну армію землемірів і кошти на виконання тільки цих робіт?

Немає сумніву в тому, що ринок землі потрібен і він буде. Але найголовніше завдання держави — створити цей ринок без зволікань і забезпечити оптимальні умови його функціонування. З метою його створення необхідно до кінця 2004 р. дуже багато зробити: прийняти ряд найважливіших Законів України та нормативно-правових актів; розробити механізм державного регулювання процесів формування і функціонування ринку землі; визначити його суб'єкти, які братимуть участь у придбанні земель сільськогосподарського призначення; розрахувати обсяги і можливості здійснення робіт із землеустрою; провести ґрунтові обстеження земель для їхньої об'єктивної оцінки; розширити дослідження та навчання з проблематики ринку землі.

На нашу думку, є реальна можливість до кінця 2004 р. прийняти в парламенті найважливіші законодавчі і нормативні документи з метою розв'язання проблем ринку землі. Необхідно, врешті, дати дорогу хоча б основним законам, які стосуються безпосередньо ринку землі, бо інакше, попереджують спеціалісти, «получим серьёзные проблемы, когда мораторий закончится, а законодательства, регулирующего рынок земли, не будет»³. Реальність поставленого самим життям завдання не підлягає сумніву. Верховна Рада України прийняла бюджет на 2004 р., в якому передбачено на проведення земельної реформи більше 33,0 млн грн, для видачі актів на право приватної власності на землю і розвиток системи кадастру — більше 31,0 млн грн, вживаються інші заходи для прискорення робіт у цій сфері.

Розглядаючи ринок землі, ми вважали принциповим, для безпомилкових наступних практичних рішень, детальніший аналіз категорій «земля — об'єкт господарювання» і «земля — об'єкт капіталу» та їхніх власників. Для суспільства це дуже важливо, оскільки одна справа бути власником «землі — об'єкта господарювання», а інша — «землі — об'єкта капіталу». У цьому зв'язку потрібно визначитися і рекомендувати законодавчій та

³ Гайдучкий П. Мораторий на продажі землі затягує аграрну реформу // *Бизнес*. — 2004. — С. 33.

виконавчій владі: по-перше — чи будуть існувати в Україні власники обох категорій землі, який спектр їхніх взаємовідносин; по-друге — чи буде віддано пріоритет власникам землі «земля — об'єкт капіталу»; по-третє — пріоритет віддається категорії «земля — об'єкт господарювання».

Дослідження дають підстави дотримуватися думки, що найобґрунтованішою, з точки зору науки, історичного і вітчизняного досвіду, і справедливою для суспільства буде перевага, яку віддають власникам категорії «земля — об'єкт господарювання».

Фінансові ресурси для села. Довідково зазначимо, що у 1980 р. Україна займала друге місце в Європі з виробництва зерна, у тому числі пшениці, а тепер ми купуємо хліб в інших країнах. Станом на 1994 р. галузями, що створювали додану вартість, як складовими валового внутрішнього продукту України, були: сільське та лісове господарство; переробка сільськогосподарської сировини; матеріально-технічне постачання та збут; машино- і приладобудування; оптова та роздрібна торгівля; громадське харчування; зовнішньоекономічна діяльність.

Стосовно розмов про паритет цін, то вже видно на прикладі щорічних їхніх індексів за низку років у промисловості і сільському господарстві таке: у 1994 р. у промисловості індекс цін становив 12,3 разу; у сільському господарстві — 6,7; у 1996 р. — відповідно 1,5 і 1,6 разу. У подальшому динаміка індексу виявилася такою: у 1997 р. — 107,7 і 105,1 %; у 2000 р. — 120,8 і 155,8 %; у 2003 р. — 107,6 і 120,6 %. Таким чином, теорія паритету цін підтверджується практикою: вартість сільськогосподарської продукції невпинно зростає.

Село і сільськогосподарське виробництво, а з ним і вся країна знаходяться у скрутному становищі і потребують допомоги. Одна з найголовніших проблем — забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства як сировинної галузі.

Поряд з проблемою ринку землі до цього часу є невирішеним болюче питання щодо забезпечення сільського господарства фінансовими ресурсами. Нині перед сільським господарством постала низка проблем, які вимагають невідкладного розв'язання. Найголовніша з них — нестача фінансових ресурсів для здійс-

нення структурних змін в АПК⁴. Ця тема постійно обговорюється науковцями, у тому числі Української академії аграрних наук, урядовцями, спеціалістами і виробничниками.

Виникає багато різноманітних думок з цього приводу, хоча багато з них не завжди оприлюднюються. Розмаїтість поглядів можна умовно згрупувати у два напрями: одні вчені і практики розглядають сільське господарство як відокремлену галузь, нічим не пов'язану з іншими галузями агропромислового комплексу, інші ж, навпаки, вважають агропромисловий комплекс єдиним цілим, де реалізується створена додана вартість саме в сільському господарстві.

Історично склалося так, що додана вартість, як джерело фінансових ресурсів, створюється в сільському господарстві, а реалізується в переробній і торговельній галузях.

Розглядаючи можливість мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів для сільського господарства в сучасних умовах, необхідно простежити за їхніми обсягами у галузевій структурі всього агропромислового комплексу. Нееквівалентність міжгалузевих відносин — одна з найсерйозніших і найобтяжливіших причин сучасної аграрної кризи. Розбіжність економічних інтересів сільськогосподарських виробників, власників переробних підприємств і торгівлі у результаті суспільно неефективного розподілу прав власності разом з об'єктивною нерівністю перерозподілу доданої вартості у процесі ринкової конкуренції спричиняє істотне порушення паритетності міжгалузевого обміну, обмеження економічного розвитку та гальмує розвиток сільськогосподарського виробництва.

Більшість учених і практиків вважає, що фінансові ресурси в агропромисловому комплексі є, але вони нерівномірно розподіляються між його галузями. А взагалі — агропромисловий комплекс країни не поступається своєю ефективністю високоприбутковим галузям промисловості. Це добре враховували у колишньому Радянському Союзі, перекачуючи капітал з сільського господарства у промисловість. Все тут просто і зрозуміло: оплата

⁴ Панасюк Б. Необхідність структурних змін в АПК // Вісн. аграр. науки. — 2004. — № 3. — С. 63–69.

робочої сили в сільському господарстві була значно нижчою, ніж у промисловості, транспорті і будівництві.

Уже тоді, у 2002 р., серед 16 найуспішніших інвестиційних вітчизняних та іноземних проєктів, які було реалізовано в Україні, 6 відносилися до проєктів в АПК. Але не в сільському господарстві, як сировинній галузі, а в переробних галузях — у харчовій, кондитерській і пивоварній промисловості та громадському харчуванні⁵. Саме ці галузі АПК знаходяться серед таких вітчизняних та іноземних високодохідних компаній, як нафтохімічна галузь — “ТНК-Україна” та “Лукойл”, галузі телекомунікацій, металургія, банківська сфера. Виходить, що галузі АПК, які працюють на сільськогосподарській сировині, розвиваються на потужній фінансовій основі, а ті сільськогосподарські підприємства, які цю сировину виробляють, повністю позбавлені ресурсів для інвестиційної та інноваційної діяльності. Отже, в агропромисловому комплексі є значна частина коштів, які можна спрямувати в сільське господарство.

Окремі вчені дотримуються протилежної позиції, заявляючи, що фінансові ресурси для сільського господарства всередині АПК взагалі відсутні, а тому для їхнього отримання існують тільки дві можливості — бюджет та підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. Подібні постулати підтверджуються вимогами типу: ”Треба протидіяти будь-якому адміністративному обмеженню рівнів цін на сільськогосподарську продукцію й усунути перешкоди на шляху її реалізації”⁶. Проте є всі підстави для заперечення деяким твердженням про те, що “можливості самофінансування аграрного сектора вичерпані”⁷, оскільки це близьке до твердження, що вичерпано енергію сонячної системи, яка постачає поживу для рослин на землі. Крім бюджету і підвищення цін, є й інші джерела фінансових ресурсів, але їх треба вміло використати за допомогою гнучкого управління, здійснення якісно нових структурних змін в організації

⁵ Инвестиционный застой // Украинская инвестиционная газета. — 16 июля 2002. — № 28. — С. 9.

⁶ Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні. — Т. 2. — К., 2001. — С. 296.

⁷ Там само. — С. 297.

виробництва. Ніхто не виступить проти зміцнення системи справедливих цін та державної допомоги з бюджету саме сільському господарству. Проте це не єдиний вихід.

На озброєнні концепції щодо фінансування сільськогосподарського виробництва за рахунок паритету цін, тобто їхнього підвищення до ціни на промислову продукцію, знаходиться вартість землі. В цих випадках визнається використання грошової оцінки землі як вартості капіталу в сільському господарстві. При цьому можливі посилення на ту обставину, що до цього часу “.. вартість землі ніяким чином не враховувалась у собівартості, не нараховувалось на неї прибутку, як це робиться у розвинутих країнах світу”⁸. Виходячи з цього, вноситься пропозиція терміново включити землю у фонди підприємств. Правда, конкретні посилення на світову практику відсутні, але вона існує і не завжди збігається з деякими пропозиціями окремих учених і практиків.

Для реалізації уже згаданої пропозиції треба щонайперше зняти заборону внесення землі сільськогосподарського призначення до статутного фонду підприємства. Однак багато вчених і практиків вважають, що таку заборону ще рано відмінити. Водночас важко уявити, як же буде включати селянин свою землю у так звані фонди, виробляючи більшу частину сільськогосподарської продукції в країні. Адже він залишиться за межами потоків усіх видів матеріально-технічного постачання, бюджетних коштів, банківських кредитів. Можна тоді забути про охорону праці і соціальну інфраструктуру. Зайняти внаслідок цього своєрідне маргінальне становище у сільськогосподарському виробництві.

У цьому зв'язку слід підкреслити, що, розглядаючи землю як основний капітал, потрібно дотримуватися нормативного підходу, визначеного основами Системи національних рахунків (СНР) ООН. Ними керуються органи статистики для розрахунків макроекономічних показників, а також науковці та практики в усьому світі, у тому числі і в Україні. Суть цієї системи полягає у наступному.

⁸ *Саблук П.* Аграрна економіка і політика в Україні. — Т. 2. — К., 2001. — С. 109.

Споживання основного капіталу визначається як зниження впродовж звітнього періоду поточної вартості запасу основних фондів у результаті фізичного зносу, нормального старіння або нормального випадкового пошкодження. Однак, за прийнятним визначенням, споживання основних фондів, вони, тобто фонди, самі мають бути вироблені як продукція процесу виробництва. Тому, згідно з міжнародними стандартами, споживання основного капіталу не приводить до виснаження або погіршення властивостей таких невикористаних активів у процесі виробництва як земля, корисні копалини тощо. Земля — не є фінансовим, чи виробленим активом. Тільки поліпшення землі розглядається як матеріально вироблений актив. Виходячи з цього, можемо констатувати, що лише витрати на поліпшення родючості чи якості землі можуть бути об'єктом фінансових активів суб'єктів аграрного сектора економіки, формування та вирішення задачі щодо включення землі у фонди підприємств.

Тепер подивимося на створення доданої вартості в агропромисловому комплексі України в реальній дійсності. Тут практика вже почала випереджувати наукову думку. І хоча державного рівня ще не досягла, але заявляє про себе досить гучно. В чому справа? А в тому, що в агропромисловому комплексі є достатньо фінансових ресурсів, які поряд з державною фінансовою допомогою і банківськими кредитами спроможні розв'язувати проблему залучення значних додаткових коштів для сільського господарства і села.

Спочатку поглянемо на роботу іноземних інвесторів в Україні, які грошей на вітер не кидають. Компанія “Cargill” здійснила інвестиційний проект у сільське господарство, харчову промисловість і торгівлю зерновими культурами на суму понад 80 млн дол. Цим проектом передбачалося виробництво зернових, продовольства та їхній експорт з України. Реалізуючи намічене, компанія побудувала заводи з виробництва змішаних добрив, гібридного насіння соняшнику для продажу рослинної олії. Можемо зробити висновок, що іноземці інвестують не сільське господарство, а весь агропромисловий комплекс: вирощування сільськогосподарської продукції, її переробку і, звичайно, торгівлю. Вони

вкладають кошти і в окремі галузі АПК, але винятково у переробні — виробництво і торгівлю безалкогольними напоями, пивом, кондитерськими виробами, громадське харчування, в мережу ресторанів швидкого харчування. Отже, світовий досвід показує, що сільське господарство у відриві від переробки і торгівлі кінцевими продуктами споживання не ефективно для інвестицій. Утім, це стосується не тільки цієї галузі.

В Україні у сфері бюджетного фінансування та дотацій найбільшими різноманітними пільгами, особливо податковими і ціновими, користуються вугільна промисловість, гірничо-металургійний комплекс і сільське господарство. Така увага держави продиктована прагненням підтримати найважливіші базові галузі, які хоч поки що працюють неефективно, але грають першу скрипку в економіці. Вони добувають сировину для переробної промисловості і виробництва продукції кінцевого споживання — машин і механізмів, добрив і отрутохімікатів, одягу і харчів. Існує думка, що держава, надаючи фінансову підтримку сировинним галузям, фактично компенсує їхні збитки, що далеко не завжди відповідає дійсності.

З погляду практики у сировинних галузях промисловості, скажімо вугільній, можна ставити питання про закриття неефективних шахт, а для зайнятості звільнених працівників розвивати інші виробництва, як це практикується у світі та здійснювалося в минулому в колишньому Союзі. Але такий підхід не для сільського господарства, бо “закривати” села навіть “неперспективні” (термін з минулого) чи ліквідувати посіви цукрових буряків у зоні бурякосіяння неможливо. З наукової точки зору держава завжди в боргу перед сировинними галузями, бо, фінансуючи їх, у тому числі і сільське господарство, повертає лише невелику частину доданої вартості, створеної в цих галузях, але реалізованої в інших.

Держава могла б не приділяти подібної уваги сировинним галузям, надавши їм можливість самостійно повертати належну за правом частину вартості. Однак відповідно до теорії ціноутворення саме у цих галузях формуються процеси зростання собівартості, цін та інфляції. І саме застосування фінансових інтервенцій держави в сировинні галузі загальмовують ці негативи, які в

кінцевому підсумку призводять до зниження життєвого рівня населення. Особливо це стосується сільського господарства, адже якщо постійно підвищувати ціни на його продукцію — вони зростатимуть і на продукти споживання як оптові, так і роздрібні. Скажімо, в 2000 р. рентабельність зернових зросла до 65 % унаслідок підвищення ціни на зерно у 2 рази. Це негайно призвело до підвищення роздрібних цін, скажімо, на хліб, який ми тепер купуємо.

Треба зрозуміти економічну залежність і специфіку галузей, за яких ціни сільськогосподарського товаровиробника ніколи не наздоженуть не тільки оптових цін на промислову продукцію і роздрібні ціни на продукцію кінцевого споживання, але і на промислову сировину, особливо енергоносії. Адже для того, щоб шахтар мав змогу купувати продукти харчування за високими цінами, йому треба підвищувати зарплату, яку відносять на собівартість вугілля, що, у свою чергу, стає дорожчим для споживачів і т. д.

Саме такі глибинні економічні процеси спонукають будь-яку державу придивлятися до сировинних галузей, надаючи їм різноманітні пільги, дотації і бюджетні кошти. Це — одна із основних регулюючих функцій держави. Специфіка нинішньої ситуації в тому, що за сучасних умов ці функції, будучи за суттю складним мистецтвом, не завжди спрацьовують. Зокрема, кошти не завжди і не повністю потрапляють до конкретних товаровиробників у сировинних галузях. А коли і надходять, то нерідко — з соціально-політичним підтекстом, здебільшого не потрапляючи у виробництво. Скажімо, надали пільги сільському господарству у 1999–2000 рр. у сумі 2,6 млрд грн, у 2000–2002 рр. списано з сільгоспідприємств 6,2 млрд грн, значні кошти спрямовані на невиробничі потреби. А рентабельність виробництва знижується, збитки його зростають⁹.

Останнє десятиліття переконало: така фінансова політика призводить до марнотратства ресурсів. З приводу державних коштів і пільг для села окремі вчені висловлюють таку думку: «Те-

⁹ Гесць В. Бюджетна політика в Україні: проблеми і перспективи // Зеркало недели. — 7 февраля 2004. — № 5.

перь неправильное вмешательство в развитие села и торможение рыночных реформ в Украине пытаются компенсировать налоговыми льготами»¹⁰.

Отже, у сільського господарства карликове бюджетне фінансування, мізерні дотації, банківські мікрокредити з велетенськими відсотками. Що робити? Деякі вчені і практики пропонують для сировинних галузей селективну податкову політику. Давайте, мовляв, підтримувати лише прогресивні і конкурентоспроможні підгалузі, які в комплексі з іншими заходами принесуть позитивні результати. Інші бачать вихід у підвищенні цін на сільськогосподарську продукцію до світового рівня. Дехто за включення вартості землі у собівартість продукції з наступним зростанням цін і отриманням бажаного прибутку. Подібного підходу дотримуватися небезпечно з багатьох причин. Найголовніша з них: високі ціни знизять попит на вітчизняну продукцію, буде втрачено конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника. Глобалізаційні процеси, вступ країни до Світової організації торгівлі (СОТ) та Європейського Союзу (ЄС) важко відіб'ються на вітчизняній економіці.

Реальне зникнення крупного товарного виробництва і виділення селянам земельних паїв призвело до того, що сільське господарство, як сировинна галузь, залишилося осторонь фінансових потоків у період початкового нагромадження капіталу перехідного періоду. Вироблена в сільському господарстві сировина зосереджувалася переважно у переробній промисловості, сферах обігу, фінансового посередництва та спекулятивної діяльності. Цьому сприяла і структура економіки держави, повністю підпорядкована розвитку сировинних галузей, сформованих таким чином, що вони працювали лише заради накопичення капіталу для себе, а не для зростання ефективності всієї економіки і розвитку суспільства.

Небезпеку процесів у такому напрямі слід було усвідомити ще на їхніх початкових стадіях. Проте і нині ще не пізно подержавному розібратися в цій справі і вжити потрібних заходів. Держава не повинна бути осторонь від структурних змін, що відбуваються на селі. Має навіть розширити активну участь у цих

¹⁰ Там само.

процесах, щоб допомогти в цілому сільському господарству і конкретному селянинові вийти з приватизаційної невизначеності. Земля — це особливий національний скарб, а селянин його господар і охоронець, а тому вони потребують першочергової державної допомоги в усіх її проявах.

Багато проблем у сільському господарстві останніх років має суб'єктивний характер. Одна із них народжена блискавичною ліквідацією великих колективних господарств і швидкісною роздачею клаптиків землі всьому сільському населенню. Володіння дрібними земельними ділянками було характерним на зорі формування суспільства і початкових капіталістичних відносин, коли селянин мав примітивні технології обробки землі. Тепер же селянина повернули в те далеке минуле, ошчаслививши його 4,3 га землі (середній показник) і позбавивши можливості дати їй раду. Адже, щоб ефективно господарювати, йому необхідно мати потужний трактор, комбайн, механізми для внесення добрив і догляду за рослинами. Водночас слід запровадити сівозміни, здійснювати боротьбу з хворобами рослин і багато інших технологічних заходів. З теорії і практики відомо: займатися цим на лічених гектарах складно й економічно не вигідно. Становище, в якому опинився селянин, має усвідомити і врахувати держава, запропонувати альтернативу.

Слід при цьому виходити з того, що цивілізація вже давно переконалася: тільки крупні підприємства можуть ефективно працювати. Візьмемо до уваги той факт, що, розпорошуючи землю, ми повертаємося на століття назад, коли земельні відносини тільки формувалися, і вимушені пожинати тяжкі наслідки цього помилкового кроку. Врешті, сільське населення десятиліттями привчалося до колективного господарювання, хоча воно залишалося малоефективним. Покоління, яке виросло в колгоспах, неможливо одразу перетворитися в ефективних землеробів-одноосібників. Не станемо ігнорувати і ту філософську точку зору, згідно з якою людина, як суспільна істота, має більший нахил до колективного існування, бо вважається «всякое действие, при совершении которого принимается во внимание общее благо, до-

бродетельным, а всякое своекорыстие, полностью исключаящее такое внимание к общему благу, пороком»¹¹.

З природничої та історичної точок зору відомо, будь-яке ділення за певної критичної маси призводить до вибуху, а після цього — до стискування. Показовий в цьому плані факт розподілу Ярославом Мудрим і Володимиром Мономахом земель між своїми синами. Саме цей акт став початком занепаду держави Київська Русь, а ліквідація удільних володінь у Московському князівстві Іваном IV Грозним і його попередниками започаткувала створення величезної Російської імперії. В аграрному секторі також спостерігається спочатку процес роздрібнення земель у селянських господарствах між членами сімей, між сім'ями за столипінською реформою та їхньою концентрацією у крупні товарні господарства, зокрема в кінці XIX ст. і в період колективізації у першій половині XX ст. У кожному випадку розукрупнення чи концентрація (колективізація) супроводжувалися великими збудженнями серед селян і катастрофами в суспільстві. Не можуть стати ці процеси безболісними і в нашій країні.

Тепер, коли розподіл земель став історичним фактом, державі слід виявити мужність і мудрість, щоб визнати на найвищому рівні, що концентрація в аграрному секторі економіки буде відбуватися, як об'єктивний процес, у тому числі з часу введення ринку землі. Щоб не допустити будь-яких ускладнень у суспільстві, як це було в минулому, нам треба переглянути становище, що склалося на селі, дати можливість селянам не втратити свої наділи, розпорядитися ними за власним бажанням, забезпечити ефективне ведення сільськогосподарського виробництва. З цією метою на державному і регіональному рівнях необхідно здійснити низку заходів, на яких ми і зупинимось.

Немає сумніву в тому, що у новій структурі економіки нашої країни визначальна роль належатиме її аграрному сектору й особливо — сільському господарству. Воно, як складова аграрного сектора, є сировинною галуззю і, природно, малоприбутковою. За цих умов новий вітчизняний капітал, основна задача якого одержати високу норму прибутку, не буде спрямований в цю га-

¹¹ Мандевиль Б. Басня о пчёлах. — М.: Мысль, 1974. — С. 290.

лузь, як би ми цього не хотіли. Слід віддати належне сучасним вітчизняним економістам, які намагалися запропонувати власні підходи до оздоровлення фінансового стану сільського господарства. На жаль, такі рекомендації поки що не вийшли за рамки добрих побажань.

Ми вважаємо: в державі потрібно завчасно створити сприятливі умови для вітчизняного капіталу, щоб він без адміністративного втручання у потрібному розмірі спрямовувався саме в сільське господарство. Для його забезпечення фінансовими ресурсами перші кроки, можна вважати, робляться. Економічне середовище, яке існувало до перебудовчого періоду, докорінно змінилося і стало якісно новим. Сформувалося інше соціально-економічне середовище, яке, природно, вимагає нових критеріїв оцінки можливостей фінансового забезпечення галузей, регіонів, юридичних і фізичних суб'єктів ринкових відносин.

У чому суть справи? Практичне забезпечення фінансовими ресурсами сільського господарства слід будувати відповідно до теорії Ф. Кене про “чистий продукт” і С. Подолинського про “додаточну вартість”. Ці вчені довели, що вся енергія сонця, що нагромаджується на Землі завдяки праці у вигляді абсолютної додаткової вартості, створюється саме в сільському господарстві¹². Не випадково в багатьох країнах, у тому числі і в колишньому Союзі, саме ця галузь ставала ресурсним донором для інших галузей економіки. Забувати про це не маємо права. То ж не можна миритися з тим, що в Україні галузь, яка є постійним акумулятором сонячної енергії прогресу, залишається осторонь від його результатів, не набуває пріоритету в розвитку держави. Саме внаслідок недооцінки специфіки і значення сільського господарства воно в Україні позбавлено внутрішніх фінансових ресурсів і широких інвестицій.

На підставі наукових досліджень, а також узагальнення вітчизняного і зарубіжного практичного досвіду нами розроблено напрями формування основних джерел фінансових ресурсів для сільського господарства безпосередньо в агропромисловому комплексі. Вони охоплюють комплексну систему створення, розпо-

¹² Економіка України. — 2000. — № 7. — С. 75.

ділу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів в АПК. Система включає галузі, що виробляють засоби виробництва для переробної промисловості і сільського господарства (I сфера), безпосередньо сільськогосподарське виробництво (II сфера), переробку і збут сільськогосподарської сировини та виробленої з неї продукції (III сфера). Всебічно, особливо фінансово, пов'язані між собою II і III сфери АПК, але I сфера також повинна мати тісні зв'язки з агрокомплексом.

У державній аграрній політиці ми лише згадуємо про АПК, але фактично кожна із трьох сфер цього комплексу розвивається відокремлено, без будь-якого технологічного чи фінансового зв'язку. Хоча на практиці в сучасних умовах приватні крупні комплекси зосереджують у собі II і III сфери, без чого підприємці втратили б інтерес до АПК у цілому. Виробництво сировини, її глибока переробка, одержання кінцевих продуктів споживання та їхня реалізація набирають практичного наповнення у птахівництві, молочному і м'ясному скотарстві, а також у рослинництві (технічні культури, особливо цукрові буряки, овочівництво).

Наукові дослідження, вітчизняний і світовий досвід підтверджують, що в міру підвищення інтенсивних факторів в АПК частка чистої продукції II сфери буде знижуватися, а I та III — зростати. Отже, має місце перелив створеної доданої вартості в цих сферах. Наприклад, у США частка чистої продукції сільського господарства в АПК не перевищує 10 %¹³. Зниження частки II сфери за показником чистої продукції супроводжуватиметься одночасним зростанням капіталомісткості за рахунок інвестицій в обладнання, машини і механізми. Таким чином, економічна політика держави, особливо в період недостатніх бюджетних коштів, має формуватися з урахуванням об'єктивних факторів, які підтверджують: забезпечення сільського господарства фінансовими ресурсами неможливо розглядати та вирішувати відокремлено від інших сфер АПК і всього розвитку економіки країни, покладаючись лише на бюджетні кошти.

¹³ Современные Соединённые Штаты Америки. — М.: Политиздат, 1988. — С. 181.

Наприклад, І сфера (машинобудування та інші засоби виробництва для сільського господарства) повинна розвиватися за рахунок бюджетного фінансування, інвестицій у цілому в АПК як споживача продукції цієї сфери. Відсутність коштів у сільському господарстві та недостатнє бюджетне фінансування ускладнює функціонування цієї сфери АПК. Якщо, наприклад, виробництво добрив ще якимось фінансується з бюджету та за рахунок підприємницьких інвестицій, то машинобудування в занепаді. У бюджеті на 2004 р. з усіх коштів, виділених на розвиток реального виробництва у сільському господарстві, 10,8 % припадає на часткову компенсацію вартості мінеральних добрив вітчизняного походження, а на розробку зразків нової техніки для сільського господарства, харчової та переробної промисловості відпущено менше 0,4 %. Не треба бути чаклуном, щоб передбачити: вносити у ґрунт вироблені добрива буде нічим.

Концептуально у перспективі необхідно виходити з того, що аграрний сектор економіки може ефективно розвиватися лише на основі внутрі- і міжгалузевої конкуренції, зростання капіталомісткості і продуктивності праці в трьох сферах АПК. Однак цього можна досягти, коли крупні, середні і дрібні господарства галузі сільського господарства будуть забезпечені необхідними фінансовими ресурсами для насичення виробництва новітньою технікою, мінеральними добривами і засобами захисту рослин, тварин та елітним насінням і якісними комбікормами.

Слід нині, виходячи із сучасного економічного становища держави, не сподіватися на особливий її підхід до фінансової підтримки будь-якої окремої галузі агропромислового комплексу. До того ж сама ця держава, як і інші суб'єкти ринкових відносин, набуває тепер функцій, що відрізняються від існуючих і діючих до 1990 р. Не забуваємо і про те, що доходи від сільськогосподарського виробництва в економіці країни не такі вже й малі. Про їхній можливий рівень за далеко не ідеальних умов свідчить, зокрема, приклад Китаю. Тут за 1978–1998 рр. темпи росту ВВП становили 15,9 %. У країні, яка залишається переважно аграрною, колосальним джерелом фінансових і людських ресурсів стало село. Звичайно, подібні викачування ресурсів із села мали місце і

в колишньому Союзі, хоч вони не вплинули позитивно на сільське господарство і рівень життя селян. Проте і цей факт ще раз підтверджує величезні можливості аграрного сектора економіки. Отже, в сільському господарстві можуть створюватися неабиякі фінансові ресурси, не говорячи вже про АПК в цілому.

Розрахунки на основі статистичних даних свідчать, що ці висновки вірні і для України: якщо тут у 2000 р. випуск валової продукції сільським господарством і промисловістю визначався відповідно 21,8 і 70,5 %, що вказувало на значну різницю в узагальнених величинах, то у валовому прибутку — 44,4 і 47,6 % — майже рівні частини. Перша причина відносного вирівнювання прибутків у сільському господарстві з прибутками у промисловості криється в низьких податках у сфері сільськогосподарського виробництва. Тут податки не перевищують 2,0 % проти 89,7 % у промисловості. Друга причина — низька доля витрат на оплату праці: 13,7 у сільському господарстві проти 72,1 % у промисловості¹⁴. Подібне становище спостерігалось і в 2001 р.: частка сільського господарства серед галузей матеріального виробництва у випуску продукції становила 18,9 %, а валовий прибуток майже вдвічі більший — 36,2 %. Цього досягнуто завдяки надзвичайно низькій частці податків (1,5 %), досить скромним витратам на оплату праці (11,6 %) і платежам за оренду. Правда, щодо оренди, то тут мало місце викривлене економічне підґрунтя: надзвичайно низький рівень оплати поєднувався з віртуальними методами розрахунків сторін.

Таким чином, висока частина фінансових ресурсів, які створюються в сільському господарстві, там же і залишається. Інша справа, де опиняються ці прибутки. Статистика на це відповіді не дає. Подивимося, як спрямовуються одержані прибутки на інвестиційну діяльність у галузі сільського господарства за 2000 р. З усіх інвестицій в основний капітал галузей матеріального виробництва, що становили 9,3 млрд грн, на сільське господарство припадало близько 0,5 млрд грн, або 5,3 %. Водночас названа галузь у валовому прибутку матеріального виробництва займала

¹⁴ Статистичний щорічник України за 2002 р. // Консультант. — 2002. — С. 35.

44,4 %¹⁵. Отже, кошти, які, згідно з офіційною статистикою існують у сільському господарстві, на інвестиційну діяльність не спрямовуються. Тут і маємо прорахунки в нашій аграрній політиці, звідки випливають структурні вади, хронічність труднощів у реформуванні сільського господарства.

Виходячи з наведених розрахунків, не можна говорити про повну відсутність прибутків у цій галузі. Інша справа, що їх недостатньо для того, щоб на надійній фінансовій основі розв'язати проблеми першого ряду — від підвищення заробітної плати найманим працівникам до створення привабливого інвестиційного клімату в сфері сільського господарства. Намагання сфокусувати увагу держави на тому або іншому окремо взятому джерелі фінансового забезпечення розвитку сільського господарства (наприклад, включення вартості землі в основні фонди й інші подібні пропозиції) приречені на невдачу. Ця галузь, залишаючись сировинною, в усіх випадках не зможе свою продукцію реалізувати з необхідним для її розвитку прибутком, а сучасний бюджет не спроможний покривати всі збитки в галузі. Надія на те, що ринок самостійно відрегулює економічний і господарський механізми розвитку АПК, забезпечить сільське господарство фінансовими ресурсами, є безперспективною. Водночас покладати такі надії на державу, як основне джерело фінансового забезпечення, щонайменше помилково. Маємо, якщо хочете, замкнуте коло.

За цих складних економічних умов необхідно, переконані, дотримуватися кардинально нового, комплексного підходу до розв'язання проблеми. Концептуальний підхід полягає в тому, що в основі формування фінансових ресурсів для сільського господарства у процесі його реформування має лежати **постулат паритету доходів**, який лише доповнюється паритетом цін. Це пояснюється тим, що доходи можуть утворюватися на основі розподілу і перерозподілу свідомих дій держави, кооперації підприємств, громади та окремих осіб, а ціни формуватимуться переважно за об'єктивними законами ринку на основі попиту і пропозиції.

¹⁵ Статистичний щорічник України за 2002 р. // Консультант. — 2002. — С. 234.

Розв'язуючи цю проблему, маємо враховувати процеси світової глобалізації економіки, що позбавлені національних кордонів, не враховують можливості та інтереси конкретних країн. Останні мають їх захищати самостійно. В умовах недостатнього рівня економічного розвитку і відсутності належних золотовалютних запасів треба: по-перше, винайти точку опори безпосередньо в самій економіці (у конкретному випадку — в агропромисловому комплексі); по-друге, підвищити доходи, що, як відомо, визначають рівень попиту всього населення, який, піднявшись на вищий щабель, якісно і кількісно вплине на пропозиції в сільському господарстві і харчовій промисловості.

Виходячи з викладеного аналізу, в ідеології розвитку економіки країни і кардинальної зміни її структури на сучасному етапі правомірно надавати пріоритетного значення аграрному її сектору з урахуванням вимог ринкових відносин, диверсифікації фінансових ресурсів та історичних особливостей українських умов розвитку сільського господарства і сучасної специфіки перехідного періоду. В концентрованому вигляді основний зміст викладених думок щодо фінансових ресурсів для сільського господарства в агропромисловому комплексі країни на початку ХХІ ст. полягає в такому.

Перше. У сучасних умовах, коли надії на бюджетні кошти мізерні, найвірнішим шляхом забезпечення сільського господарства фінансовими ресурсами може стати організаційне й економічне поєднання харчової і легкої промисловості та торгівлі товарами кінцевого споживання з їхньою сировинною базою, тобто сільським господарством.

Друге. Наукового обґрунтування набуває концепція про те, що для фінансування сільського господарства доцільно визначити чотири основних джерела ресурсів, які за своїми значеннями, можна розташувати в такому порядку: внутрішні фінансові ресурси аграрного сектора економіки (АПК) на основі агропромислової кооперації та інтеграції; кредитні ресурси вітчизняної банківської системи, кооперативних організацій і страхових компаній; державне фінансування за рахунок бюджету; зовнішні кредити та інвестиції.

Таким чином, у цілому йдеться не стільки про бюджетні кошти, які в принципі завжди можуть допомагати сільським товаровиробникам, але будуть ще довгий час відсутні, скільки про комплекс заходів, спрямованих на додаткову мобілізацію власних, комерційних, банківських фінансових ресурсів, а також — вкладів крупних вітчизняних та іноземних інвесторів. У першу чергу держава має звернути увагу на мобілізацію внутрішніх фінансових ресурсів в аграрному секторі економіки і спрямувати їх у таке виробництво, яке найшвидше окупує витрати, дає прибуток. Держава не повинна допускати становища, коли в тій чи іншій галузі створюються фінансові ресурси, але вони зникають у невідомих напрямках, не виконавши своєї будівничої функції.

Формування фінансових ресурсів для сільського господарства слід розглядати в тісному взаємозв'язку з переробкою сировини і реалізацією продукції кінцевого споживання. Тобто — комплексно. До останнього часу галузі агропромислового комплексу — сільське господарство, переробна промисловість і торгівля — розвиваються відокремлено, хоча вони тісно поєднані технологічними і фінансовими процесами. Водночас рівень розвитку галузей вітчизняного агропромислового комплексу надто низький і в умовах трансформаційних зрушень харчова промисловість може залишитися без сировини, а сільське господарство — без можливостей переробляти свою продукцію для кінцевого споживання. Тоді ці дві галузі тепер і в майбутньому залишатимуться без фінансових ресурсів, оскільки створена в них додана вартість повністю буде і надалі реалізовуватися через торгівлю.

Нами зроблено висновок про те, що розвиток харчової промисловості необхідно розглядати в комплексі із станом його сировинної бази — сільського господарства та сферою реалізації кінцевої продукції споживання — торгівлею. А також — з виробництвом сільськогосподарської техніки для АПК. Це зобов'язує державу і товаровиробників співпрацювати так, щоб організаційно, технологічно та фінансово поєднати переробну промисловість, сільське господарство і торгівлю. Ідея вписується у філософське поняття об'єднання зусиль. Воно, стверджують мислителі, заміщує слабкість людської природи взагалі та пом'якшує

високі ризики, характерні, до речі, для харчової промисловості та її основної сировинної галузі — сільського господарства. В такому випадку концентрація і розвиток крупного виробництва в аграрному секторі економіки не буде йти у розріз з інтересами селян, які одержали земельні паї, ставши їхніми власниками. Бо в разі надання права на продаж землі, кожен, кому вона належить, буде знати реальну її ціну.

Організаційне та економічне поєднання харчової промисловості і торгівлі з сільським господарством, на нашу думку, дасть можливість державі ефективніше здійснювати аграрну політику в сучасних умовах, сконцентруючи її на державному кредитуванні, страхуванні і консультуванні суб'єктів АПК, регулюванні і піднесенні ефективності виробництва та реалізації товарів, розширенні зовнішніх ринків і захисті внутрішнього ринку, координації наукових досліджень і контролі якості продуктів харчування, підтримці конкуренції та позитивних процесів.

В організаційному аспекті поєднання цих галузей ґрунтується на комплексній системі створення, розподілу, перерозподілу і використання виробничого потенціалу та фінансових ресурсів. Система включає галузі, що виробляють сировину в сільськогосподарському виробництві (II сфера), здійснюють зберігання, переробку і збут сільськогосподарської сировини і виробленої з неї продукції кінцевого споживання (III сфера). Зв'язок цих двох сфер (II і III) з галуззю, яка виробляє засоби виробництва для переробної промисловості і сільського господарства (I сфера) має будуватися на госпрозрахунковій основі, що включає правові і господарські договори, конкретні замовлення і фінансові розрахунки. Така єдність виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки і реалізації, а також виробництва засобів виробництва для аграрного сектора економіки відповідатиме внутрішньому змістові поняття “агропромисловий комплекс”.

Інтегрований шлях розвитку АПК пропонується ще й з тією метою, що для всемірного зростання ефективності аграрного сектора економіки розвиток сільського господарства не може визначати тільки фермерський шлях. Крім того, вимагає перегляду застосування орендних відносин, які не йдуть на користь ні власникам зе-

мельних паїв, ні сільському господарству в цілому. На нашу думку, основною державною доктриною інтегрованого розвитку мають стати три підходи до формування сільськогосподарських підприємств — складових інтеграції в агропромислового комплексу.

Перший стратегічний напрям. Доцільно взяти твердий курс на створення крупних фермерських, колективних, кооперативних та інших господарств з площею землі в межах 1,5–2,0 тис. га, утвореної завдяки інтеграції приватної власності тих, хто володіє землею на відповідній території. В Україні є особливість формування крупних господарств. Вона полягає у компактному проживанні сільського населення в селах. Це створює сприятливі умови кооперуванню середніх та невеликих селянських господарств.

Другий стратегічний напрям. В Україні середні фермерські (селянські) господарства мають по 80–150 га землі. Дрібні селянські господарства поступово будуть кооперуватися із середніми господарствами чи об'єднаннями, утворюючи своєрідні фірми і компанії в агропромислового комплексу, але не на орендній, а на дольовій основі, яку уособлює земельний капітал.

Третій стратегічний напрям. Невеликі селянські господарства (сімейні ферми) у своїй переважній кількості залишатимуться автономними і відіграватимуть важливу роль в економіці країни ще довгий час, якщо не постійно. Вони сприятимуть дотриманню принципу соціальної справедливості і реального стану речей, що історично склався. У сучасний період, тобто на початковому етапі свого розвитку, такі формування найбільш зручні для реформування всієї галузі. З часом природним шляхом і під дією конкуренції селянські господарства (сімейні ферми) будуть зміцнюватися, розширяться, становити джерело формування середніх і крупних об'єднань на правах дольової участі його утворювачів власним капіталом, у тому числі і в агропромислового комплексу.

У результаті крупні і середні господарства, до яких будуть вливатися на дольовій участі власним земельним капіталом невеликі селянські господарства і сімейні фірми, розвиватимуться на основі кооперації та інтеграції з третьою сферою АПК — переробкою та збутом кінцевих продуктів споживання. Саме в такій ін-

теграційній системі, яка не схожа на іноземний досвід, проявлятиметься справедлива дольова участь всіх власників земельних ділянок.

Вивчення досвіду багатьох країн показує, що в переважній більшості дрібних і селянських господарств, яких у кожній країні більшість, одержують прибутки не від основної сільськогосподарської діяльності, а переважно — нефермерської. Така сама доля очікує і наші вітчизняні дрібні селянські господарства. Та нагадаємо: це шлях бідності для селян та створення голоди на селі, яка йому відома з минулого. Водночас у тих самих країнах з розвинутою ринковою економікою є крупні, потужні фермерські й інші господарства (від 5 до 20 %), що володіють меншою кількістю землі, але працюють на ній з найвищою віддачею. У США у 1986 р. нараховувалося 2214 тис. фермерських господарств з середньою площею одного господарства близько 180 га землі і в середньому з 7 найманими працівниками. Є і суперферми, частка яких становить 1,3 %, а їхній середній розмір сягає 1405 га з 40 найманими працівниками¹⁶.

Якщо ми ігноруватимемо результати вітчизняної і світової практики, відстоюючи ведення дрібного господарства в безмежних масштабах, то свідомо готуватимемо для всіх власників землі середньою площею в 4,3 га сувору необхідність заробляти на прожиття на стороні. Та державна допомога, про яку всі говорять і дружно вимагають, адресується не дрібним власникам землі чи селянським господарствам, а так званим сільськогосподарським підприємствам. Вони ж взяли в оренду пайову землю селян, одержують з цього чималі доходи, а власникам цієї землі кидають кісточки з панського столу. Відомо, що орендна плата становить 1,5 % вартості земельної ділянки, земельної частки паю, переданої в оренду, а таку мізерію, ті хто готував проекти постанов з цього питання, пояснюють так: «У зв'язку з важким економічним станом у сільському господарстві Президент України .. встановив мінімальні розміри орендної плати за землю»¹⁷. Отже, всі склад-

¹⁶ Современные Соединённые Штаты Америки. — М.: Политиздат, 1988. — С. 184.

¹⁷ *Месель-Веселяк В., Федоров М.* Орендні відносини на селі // Голос України. — 20 листопада 2003 р. — № 220.

нощі, допущені у сільському господарстві, перекладено на селян. Для зміни такої ситуації дрібні селянські господарства мають своїм земельним капіталом інтегруватися в АПК і на дольовій основі одержувати доходи.

Це ключ до економічного і соціального оздоровлення села, його має використати держава у своїй політиці щодо сільськогосподарського виробництва і для утвердження справедливого ставлення до селян. Така справедливість має стати пріоритетом в її політиці. Адже більшість сільськогосподарських підприємств, які одержують державну матеріальну і фінансову допомогу, не зацікавлені в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, їх більше влаштовує екстенсивний розвиток. Нагромадилося багато практичних свідчень щодо цього на всій території України. В усіх випадках такий стан не повинен влаштовувати саму державу, головна функція якої — поліпшення становища в суспільстві. Тому необхідно не тільки знайти ресурси і допомагати тим чи тим галузям, але і створити умови для зацікавленості товаровиробників в інтенсифікації виробництва.

Внутрішні фінансові ресурси для сільського господарства, як сировинного сектора агропромислового комплексу, можливо одержати і спрямувати на інвестиційні та інноваційні цілі сільськогосподарського виробництва лише в тому випадку, коли створена ним продукція технологічно, організаційно і фінансово буде взаємопов'язана з виробництвом сировини, її переробкою та реалізацією готової продукції кінцевого споживання. Саме за цієї умови учасники виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, зберігання і реалізації знаходитимуться у рівній залежності один від одного і, отже, будуть заінтересовані у зміцненні сировинної бази, тобто — сільського господарства. Водночас з'явиться розуміння всіма сторонами рівня ризику ресурсами, що вкладені, кожен матиме реальну уяву про власні доходи.

Без взаємодопомоги на основі інтегрування і кооперування сільськогосподарські товаровиробники позбавлені належних прибутків від кінцевого споживання виробленого ними продукту. Кооперування та інтегрування дасть можливість кожному сільськогосподарському товаровиробнику брати участь в усьому лан-

цюгу руху його ж продукції: виробництво — збирання — зберігання — переробка — транспортування — торгівля — споживання. Виникає можливість докорінно змінити організацію і технологію аграрного виробництва на основі поєднання сільського господарства з промисловістю, про що, як відомо, мріяли мислителі минулого.

Зауважимо, що створення і діяльність інтегрованих господарських структур в Україні регулюють Закони України “Про підприємство”, “Про господарські товариства”, “Про підприємства в Україні”. Практика підказує деякі уточнення і зміни у ці законодавства, які значно поліпшать соціально-економічну ситуацію у сільському господарстві та у цілому в агропромисловому комплексі.

Сучасна приватизація державних переробних та інших підприємств АПК зумовлює необхідність формування механізму їхньої економічної інтеграції з численними дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками. Адже переробна промисловість зацікавлена, насамперед, у своєчасному отриманні сировини та ще й високої якості. Це забезпечить сільському населенню можливість виходу із тієї ізольованості щодо виробничого і соціального розвитку, в якій воно перебуває до цього часу.

Сільськогосподарські кооперативи та інтегровані підприємства із замкнутим циклом виробництва можуть створюватися як комплексні або спеціалізуватися з окремих видів продукції — наприклад, на зерні, олійних культурах, цукрі, технічних культурах, овочах і фруктах, великій рогатій худобі, молоці, птиці, вовні. Ефективним, внаслідок неможливості завищення цін, стане кооперування з постачання сільському господарству добрив, паливно-мастильних матеріалів, кормів, засобів захисту рослин, насіння, техніки, будівельних матеріалів тощо. Перспективні й інші форми кооперування щодо надання сервісних послуг сільськогосподарським товаровиробникам. Подібне кооперування практикується в багатьох країнах¹⁸.

Основна умова створення сільськогосподарських кооперативів — рівноправна участь у них приватних і колективних, дріб-

¹⁸ Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. — К., 1996. — С. 106.

них і крупних сільськогосподарських товаровиробників. Агропромислове кооперування стане важливим фактором формування й ефективного розвитку малого і середнього бізнесу, який є привабливим для іноземних інвестицій та ресурсів міжнародних фінансових організацій.

Організаційно сформована горизонтальна структура агропромислової кооперації та інтеграції може розміщувати свою виробничу, соціальну та інші інфраструктури в малих і середніх містах, містечках і селищах. Таких поселень, що можуть стати центрами волостей, в Україні безліч. Вони об'єктивно створюватимуться в адміністративних районах сільської місцевості. На рівні волостей і на основі селянських господарств можуть формуватися місцеві кооперативи, якщо вони відповідатимуть певним вимогам щодо діяльності сімейних ферм. Такі кооперативи, у свою чергу, матимуть юридичне право ставати суб'єктами агропромислової кооперації. Саме в цій системі знайдуть своє належне місце господарі земельних паїв, одержуючи доходи від капіталу, яким є земля. А ті, хто вирішить не займатися землею, зможе її реалізувати відповідно до сформованих ринкових цін. Щодо бюджетного фінансування, то воно за нових умов не обмине жодного селянина на відміну від нинішньої ситуації, коли кошти проходять повз нього. Повноправними суб'єктами кооперації та інтеграції можуть ставати науково-дослідні інститути і дослідні господарства з елітного насінництва та племінного тваринництва.

Як показує вже сучасна практика, кооперативні та інтеграційні процеси реально формуються в галузях птахівництва, молочного скотарства, овочівництва й інших. Організаційно-економічний механізм функціонування ринкових форм господарювання ґрунтується на об'єктивних економічних інтересах товаровиробників, пріоритетності відносин власності та на засадах підприємницької відповідальності і ризику. У птахівництві країни новостворені підприємницькі структури здебільшого засновані на базі сільськогосподарських підприємств, що припинили свою роботу із-за кризових явищ. Це, насамперед, сільськогосподарські підприємства, що виробляли продукцію на індустріальній основі. Зокрема, агропромислова інтеграція в галузі птахівництва яскраво

простежується в компанії “Роз-Дон”, яка являє собою процес поєднання або так званий синтез сільського господарства, промисловості і торгівлі. Економічною передумовою цього стала сукупність наукових, виробничих, технологічних і фінансових взаємовідносин. Вони різною мірою проявляються й удосконалюються протягом усього циклу виробничого процесу.

Найхарактернішою для компанії “Роз-Дон” є інтеграція з ціллю побудови замкнутого виробничого циклу, починаючи від селекції птиці і закінчуючи реалізацією кінцевого продукту споживачам: концентрація виробництва добового молодняку для його подальшого вирощування; виробництво високоякісних концентрованих кормів; вихід у широкому асортименті продукції птахівництва; реалізація продуктів кінцевого споживання через власну торговельну мережу. Торгівля, через яку реалізується лівова частка доданої вартості, знайшла належне місце в інтеграційному процесі компанії “Роз-Дон”, яка має риси як вертикальної, горизонтальної, так і територіальної інтеграції. Тут наявні і повна форма приватної власності на засоби виробництва, акціонерна та партнерська форми. Виробничо-економічні відносини підтримуються з довготривалими партнерами стосовно виробництва та реалізації продукції, утримання раніше опанованих ринків збуту.

За характером інтеграцію компанії можна оцінити як комплексну, оскільки її було здійснено в напрямках: сільське господарство (виробництво продукції птахівництва) — переробна промисловість (виробнича); виробництво — наука в галузі птахівництва, спрямована на прискорення впроваджень науково-технічного прогресу. Проявляла себе маркетингова інтеграція, якій доручили вивчення кон’юнктури ринку, попиту і пропозиції; інтеграція з торгівлею для прискореного доведення свіжої продукції птахівництва до споживача.

Подібна організація виробників не нова. Агропромислова і торговельна інтеграція — широко розповсюджене явище в аграрній економіці високорозвинених країн. Саме це там характеризує зрощування сільського господарства з промисловістю, технологічне підпорядкування фермерського виробництва крупним промисловим і торговельним фірмам. За таких умов підприємства ком-

панії мають змогу широко впроваджувати науково-технічні досягнення в області механізації, електрифікації, хімізації, меліорації, агрономії і генетики. Інтеграція підсилює подальше зростання концентрації та централізації виробництва і капіталу в агропромисловому комплексі, особливо у сільськогосподарській сфері.

Система аграрного виробництва на кооперативній та інтеграційній засадах стане економічно привабливішою для залучення в цей сектор економіки інших фінансових ресурсів: кредитів вітчизняної банківської системи, кооперативних організацій і страхових компаній; зовнішніх кредитів та інвестицій. Усе це сприятиме підвищенню ефективності бюджетного фінансування.

Кредитні ресурси вітчизняної банківської системи взагалі складно мобілізувати для сільського господарства як відокремленої сировинної галузі, хоча її кредитування є органічною частиною виробничого процесу. Технологічна особливість полягає в тому, що у сільському господарстві не більше 15–20 % основних фондів, що не знаходяться в обігу, а решта, 80 %, становлять обігові засоби. У рослинництві оборот триває 6–12 місяців, а у тваринництві — не менше 1–3 років. Звідси: кредитування цих галузей має бути постійним, треба позбутися практики, коли банки за різних обставин видають переважно короткострокові кредити терміном до 6 місяців під 30–60 %, в минулому — і значно вищі.

Пов'язувати кредитування сільського господарства з ринком землі не слід, оскільки земля, якщо вона буде продаватися і закладатися, банкам у принципі не потрібна, їм слід повертати кредити, а селянам це робити здебільшого складно. Ніхто не може дати гарантію, що коли стане функціонувати ринок землі, то банки одразу ж даватимуть величезні та ще й дешеві кредити під заставу землі. По-перше, банки ще не мають достатніх кредитних ресурсів для цього і, по-друге, — не знатимуть, що робити із закладеною землею: до реального ринку землі в нашій країні ще далеко. Комерційні банки краще надаватимуть кредити інтегрованим структурам АПК.

Важливим принципом формування джерел кредитних ресурсів для аграрного сектора економіки стає те, що агропромислова кооперація та інтеграція здатні створювати власні кредитно-

фінансові ресурси. Кооперативні банки в агропромислових об'єднаннях можуть бути організовані, передусім, на основі кооперування коштів двох сфер агропромислового комплексу.

Страхова справа також може стати важливим джерелом мобілізації фінансових ресурсів. Вони спрямовуватимуться винятково на потреби аграрного сектора економіки у вигляді фінансової взаємодопомоги як економічної складової категорії фінансів. Об'єктивна економічна необхідність використання страхування, особливо в сільському господарстві, пояснюється постійним негативним впливом природних й інших надзвичайних факторів при недостатніх можливостях держави і ринку забезпечити широкую маневреність фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів. Більше того, сільське господарство не спроможне за рахунок власних фінансових ресурсів здійснювати ефективну страхову діяльність. Це під силу в цілому агропромислому комплексу, тобто коли здійсниться кооперація та інтеграція сільського господарства як сировинної бази, переробної промисловості і торгівлі, а, можливо, і галузей, що виробляють засоби виробництва для АПК.

Бюджетне фінансування аграрного сектора економіки має змінити свою спрямованість, підвищивши цим самим ефективність державної допомоги. Відомо, що функції держави полягають у створенні сприятливих умов для економічного розвитку, виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості за допомогою економічних підойм, у тому числі спеціальних урядових програм, державних замовлень, квот, ціни та державної системи інформації. В цьому ж ракурсі регулювання сфери переробки і збуту продукції, сприяння інвестиційним процесам і використання новітніх технологій, формування попиту на продовольчу продукцію на внутрішньому ринку і стимулювання її експорту. Держава має також підтримувати ціни на сільськогосподарську продукцію, доходи від неї, виробляти відповідні орієнтири в ринкових відносинах, забезпечувати сприятливі кредитні й податкові умови, здійснюючи контроль за дотриманням виробниками екологічних параметрів, стандартів і норм.

Хоча в нашій країні бюджетні кошти обмежені, доцільно спрямовувати їх винятково на ключові заходи для підтримки розвитку сільського господарства і підприємництва в сільській місцевості, а саме: проведення наукових досліджень, зокрема, з елітного насінництва і племінного тваринництва, організації технологічних ярмарків; здійснення інвестицій, які впливають на зниження затрат, поліпшення якості робіт і продукції; розвитку інфраструктури сіл і сільськогосподарських ринків, освіти і професійного навчання, перепідготовки землеробів на несільськогосподарські професії й інше; виконання державних замовлень.

Щодо бюджетних коштів, то тут виникає сумнів у доцільності їхнього витрачання на ряд цілей, оскільки вони зовсім не завжди потрапляють до сільських товаровиробників. Нераціональними витратами, передбаченими в державному бюджеті на 2004 р., можна вважати: “підтримку підприємств АПК через механізм здешевлення короткострокових і довгострокових кредитів” — 220,0 млн грн, “часткову компенсацію вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва” — 140,0 млн грн, “організацію і регулювання установ в системі агропромислового комплексу” — 128,8 млн грн, що становить 37,8 % усіх бюджетних коштів на розвиток сільськогосподарського виробництва.

Постійною турботою держави має стати не виділення коштів усім, а створення особливого сприятливого режиму розвитку за допомогою фінансово-економічного стимулювання високоефективних дрібних і крупних господарств, зростання експорту виробленої продукції і протидії засиллям імпорту харчових продуктів. Використання митних і тарифних регуляторів є також важливою функцією держави, і це набагато цінніше від прямого фінансування. Адже недосконалість митної і тарифної політики в сучасних умовах стає однією із основних перепон у розвитку сільського господарства.

Зовнішні кредити та інвестиції вимагають істотного переосмислення їхнього значення і мети, оскільки реальний стан справ свідчить, що великих надій на їхнє одержання для реального виробництва у галузі сільського господарства у найближчий період дуже мало. Щоб поліпшити стан справ з одержанням іно-

земних фінансових ресурсів, треба докладати активні зусилля до створення умов для переважного використання не кредитів, а саме інвестицій. Як свідчить сучасна практика, іноземні інвестиції спрямовуються переважно в переробну галузь. Тому тільки інтеграція сільськогосподарського виробництва з переробною промисловістю може створити умови, за яких іноземний капітал не обминатиме сировинну галузь.

Одночасно можна істотно поліпшити і кредитування аграрного сектора економіки. Кредити міжнародних фінансових організацій надаються, як відомо, за наявності конкретних програм, а ця умова не виконувалася із-за недоліків у підготовці проектів; міжнародні фінансові організації надають кредити приватному, а не колективному сектору економіки, у цій справі у нас є позитивні зрушення, але ще не зникли вузькі місця; нарешті, час відмовитися від практики одержання кредитів за міждержавними кредитними угодами переважно під поставки іноземних товарів. Усі ці недоліки можна усунути і створити привабливий економічний мікроклімат для реального одержання іноземних кредитів на розвиток виробничої сфери сільського господарства.

На кінець підкреслимо, що залучити фінансові ресурси із кількох джерел для сільського господарства можна лише тоді, коли всі сфери АПК та інвестори відчують реальну, досить чітку, прозору економічну політику держави щодо сприяння інвестиціям на середній і довгостроковий періоди. Для комплексного розв'язання фінансових проблем сільського господарства державі необхідно: по-перше, визначити роль і місце цієї галузі в економіці країни, і в агропромисловому комплексі зокрема; по-друге, сформулювати теоретичні і практичні підходи до проблем державного регулювання АПК, земельних відносин і зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими продуктами.

3. Європейські структури

3.1. Сільське господарство Польщі напередодні інтеграції з ЄС

Польща перед вступом до ЄС. Польща — одна із країн Європи, в якій аграрний сектор займає провідне місце в економіці.¹⁹

¹⁹ За матеріалами проф., д-ра наук Енджея Крупинського. Інститут зоотехніки. — Краків, Польща.

Із 39 млн жителів країни 14,6 млн проживає в селі, з яких 66 % опосередковано або безпосередньо зв'язані з сільським господарством. Тут із 16,9 млн га сільськогосподарських угідь, що становить 64 % території країни, 14,1 млн га, або 83,4 % віднесено до ріллі. За переписом 2002 р. у Польщі нараховувалося 2933,2 тис. фермерських господарств, середня земельна площа кожного з них — 8,4 га сільгоспугідь. Приватні господарства використовують у цій країні 94,5 % сільгоспугідь, а решта площ належить державним підприємствам.

В умовах низької рентабельності виробництва та за відсутності засобів стимулювання підвищення врожайності, площа ріллі, використана для виробництва у 2002 р., становила 10,8 млн га. Більше того, із-за зниження попиту ціни на сільгосппродукти, які пропонувалися індивідуальними господарствами у 2002 р., були нижчими проти 2001 р. на 7,4 %, а ціни на промислові товари та послуги для тих самих господарств за той самий період зросли на 1,9 %.

Загальна картина польського сільського господарства на початку ХХІ ст. не вражає, але вона не безнадійна. Селяни використовують переважно традиційні методи виробництва з незначним застосуванням мінеральних добрив і гербіцидів, а також комбікормів, виготовлених за промисловою технологією. Це свідчить, на думку польських спеціалістів, що у Польщі виробляються якісніші для здоров'я продукти, ніж у країнах Європейського Союзу. Польща залишається крупним виробником багатьох сільгосппродуктів рослинного і тваринного походження: друге місце в Європі з виробництва ягід, малини і смородини; один із найбільших виробників цибулі, капусти, яблук. Для підтримки сільгоспвиробників у 2002 р. держава виділила кошти, сума яких відповідала 14 % вартості всієї сільськогосподарської продукції. У Європейському Союзі цей показник — 36 %.

Економічна свобода досить позитивно вплинула і на розвиток багатьох галузей промисловості Польщі. Однак для сільського господарства введення радикальних перемін, що відбувалися без підготовчого адаптаційного періоду, перетворилася на шокову терапію. Державний сектор, який раніше володів 12 % земель і виробляв 36 % сільгосппродукції, не зміг справитися з умовами

ринкових відносин, хоча саме в цьому секторі зосередилися новітні досягнення інтенсивного сільгоспвиробництва. Отже, як і в Україні, левова частка польської сільськогосподарської продукції вироблялася дрібними господарствами.

За незначний період часу у процесі банкрутства більшість майна держави потрапила до Агентства держмайна, що призвело до зростання безробіття в аграрному секторі економіки, тільки на півночі воно досягло 1 млн чоловік. Водночас земля, яка потрапила до Агентства держмайна (площа близько 2,5 млн га), з великими труднощами знаходить покупців насамперед із-за низької купівельної спроможності потенційних нових господарів. Саме внаслідок цього та значної свободи у зовнішній торгівлі територію країни заповнили потоки закордонних харчових продуктів за демпінговими цінами. Це відбувалося якраз тоді, коли помітно зменшився попит на цей імпорт із-за розшарування суспільства за доходами та збільшення кількості безробітних, яких налічувалося понад 3 млн чол. У результаті створився дисбаланс: зростання пропозиції і зниження попиту на харчові продукти. Така ситуація негативно вплинула на конкурентоспроможність усіх секторів продовольчого господарства країни: сировинного (рослинництво і тваринництво), переробки і торгівлі. Незмінним залишився перерозподіл коштів: левова частка доданої вартості зосереджувалася у переробці і торгівлі на шкоду фермерам, які виробляють сировину для виготовлення з неї харчових продуктів.

Із радикальними змінами у структурі агропромислового комплексу активізується жорстка боротьба за прибутки: у програші, як правило, залишається сільське господарство, фермери і дрібні власники, які виробляють сировину. Це, у свою чергу, визначало обсяги виробництва за роки трансформації: площа орних земель зменшилась на 4,8 %, а тих, що використовуються, — на 6,4 %. Більше того, знизився і рівень інтенсифікації виробництва, зокрема, зменшено наполовину внесення мінеральних добрив. Загальний наслідок повороту до екстенсивного землеробства — зниження врожайності сільськогосподарських культур: наприклад, врожайність зернових зменшилась на 3,1 %, кормових — на 6,0, технічних — на 2,0 %. Однією з головних причин зниження

врожайності став занепад крупних господарств, а нові господарства, які їх здатні замінити за продуктивністю, з'являються дуже повільно.

У Польщі досить дрібне землеволодіння: середня статистична площа земель, що припадає на одне господарство, становить 7,6 га. Правда, у Греції та Італії ці показники ще менші — відповідно 4,5 і 5,9. Однак вони досить скромні проти 8,7 га у Португалії, 15,4 — в Австрії, 17,7 — у Голландії, 18,8 — у Бельгії, 19,7 — в Іспанії, 21,7 — у Фінляндії, 28,2 — в Ірландії, 30,3 — у Німеччині, 34,1 — у Швеції, 39,6 — у Данії, 39,0 — у Люксембурзі, 38,5 — у Франції, 70,1 га — у Великій Британії.

У тваринництві відбулися ще разючіші зміни: знизилась щільність тварин на 100 га сільськогосподарських угідь; поголів'я корів зменшилось на 41 %, свиней — на 16 %, овець залишилося тільки 7 % усієї кількості за останні 10 років. Уже доводиться завозити м'ясо овець і забійних ягнят.

Уряд вимушений застосовувати різні економічні інструменти для стимулювання реструктуризації окремих ланок у тваринництві. Цими інструментами ефективно користуються у переробній промисловості, а саме: м'ясокомбінати, фабрики, молочні заводи, які за технічними параметрами значно наблизилися до євростандартів. Однак високоінтенсивний розвиток переробних підприємств відбувався лише тоді, коли використовувалася власна вітчизняна сировинна база, тваринницька сировина мала тоді ціни нижчі від затрат на її виробництво. Наприклад, ціни на забій свині нижчі від цін на свинину, в магазинах така різниця коливається від 7 до 23 %. Ціна 1 кг забійної свині дорівнює ринковій ціні 1 кг свинячих кісток.

Польське село за рівнем товарності сільськогосподарської продукції ділиться на такі сегменти: а) 27,8 % — сектор, у якому господарства виробляють продукти для власних потреб; б) 62,0 % — сектор дрібних господарств, які характеризуються низькою товарністю; в) 10,2 % — сектор високотоварних господарств, які можуть конкурувати з фермерами країн Євросоюзу. За такої структури товарних секторів на фоні зниження поголів'я тварин Польща все-таки посідає високе місце у поставках тваринницької

продукції на європейський ринок: 5,6 % — яловичини і телятини, 6,3 — птиці, 10,2 — молока, 9,8 % — яєць (табл. 6).

Таблиця 6

Виробництво продукції тваринництва в Польщі на фоні Євросоюзу у 2002 р.

Продукція	Польща, тис. т	Євросоюз, тис. т	Частка Польщі в Євросоюзі, %
М'ясо в цілому	3000	38861	7,7
Свинина	2053	17586	11,6
Яловичина і телятина	418	7462	5,6
Птиця	528	8394	6,3
Молоко, млн т	12600	123000	10,2
Яйця курей, млн шт.	7277	74291	9,8

Землі Польщі мають досить високу розораність, а луки і пасовища займають тільки 21,2 % сільськогосподарських угідь. Водночас цей показник у Нідерландах — 53 %, Греції — 61, Ірландії — 84, Фінляндії — 87 %. Вчені й урядовці вважають доцільним розширювати площі луків і пасовищ, які, крім виконання екологічних функцій, ще й забезпечують тваринництво дешевими кормами. Водночас Польща має низький рівень виробництва зернових культур, що знижує її можливості у відгодівлі свиней, виробництві м'яса птиці та інших продуктів тваринництва.

До позитивного досвіду польського сільського господарства можна віднести те, що в селах збережено значний трудовий потенціал: на 100 га орних земель працює у середньому 27 осіб, а в регіонах Підгале і Сілезія — 73 робітники. Хоча польське село вважається найперенаселенишим у Європі, селянство тут значно молодше, ніж у Євросоюзі: число молодих фермерів у віці до 35 років у Польщі становить 17 %, у Євросоюзі — 8,7 %.

Адаптація сільського господарства до політики ЄС. Стратегічна ціль польського сільського господарства — інтеграція з Євросоюзом. З цього випливає основна задача державної політики: реструктуризація сільськогосподарського сектора економіки, яка забезпечить можливість подальшого розвитку села і сільського господарства, а також підвищить конкурентоспроможність польських сільськогосподарських продовольчих продуктів. Пристосування польського сільського господарства до інтеграції з Євросоюзом має на меті підготувати галузь до роботи за

умов конкуренції на європейському ринку з одночасним виконанням нею передбачених європейськими законами ветеринарних, санітарних і фітосанітарних вимог і в сфері захисту природи.

Польща, як й інші країни — кандидати до Євросоюзу, зобов'язалася прийняти всі його закони. Погодження польського законодавства з європейським здійснюються на рівнях центральної адміністрації, сільськогосподарської переробної промисловості та індивідуальних господарств.

Управління субсидіями “Європейського фонду гарантії і орієнтації в сільському господарстві”, які покривають витрати, зв'язані із загальною союзною сільськогосподарською і структурною політикою ЄС, вимагають створення відповідних платіжних агентств у країні. Зокрема, в Польщі функціонують два платіжних агентства. Перше з них — “Агентство реконструкції і модернізації сільського господарства” — займатиметься безпосередніми субсидіями у розрахунку на 1 га сільгоспугідь, а також коштами, призначеними для спеціальних сільськогосподарсько-соціальних програм, лісонасаджень, допомоги регіонам, які зазнали втрат від несприятливих природних умов. Друге — “Агентство сільськогосподарського ринку” (ARR) — має проводити ринкові інтервенції; експортні субсидії, ліцензії на експорт та імпорт, управління цукровими і молочними квотами, а також видавати гарантії і позики. Агентство матиме трирівневу територіальну структуру: центральне відділення; 16 воєводських відділень; 315 районних відділень у повітах.

Пристосування польського сільського господарства до стандартів ЄС неможливе без створення Інтегрованої системи управління і контролю (IACS), тобто практично державної системи реєстрації господарств і сільськогосподарських тварин. Виявилось, що подібна система необхідна для отримання прямих субсидій і розвитку сільських регіонів. Спеціалісти стверджують: формування такої системи ускладнюється досить громіздкою її структурою внаслідок поставленої перед нею задачею: давати чітку інформацію в умовах специфіки польського сільського господарства.

Система складається з комп'ютерної бази таких підсистем: багатофункціональної реєстрації господарств; ідентифікації сіль-

ськогосподарських ділянок; ідентифікації і реєстрації тварин; подання заяв на отримання субсидій; інтегрованого контролю господарств і врожаїв за допомогою авіазйомок. Проблеми, пов'язані із забезпеченням функціонування системи (IACS) виникають із-за кількох причин, зокрема: у фермерів немає необхідних документів, які підтверджують право на володіння сільгоспугіддями чи — на їхню оренду; реєстраційні дані про сільгоспугіддя — площа ділянок, способи їхнього використання й інше — часто не відповідають фактичному стану.

Створюється також “Загальна система сільськогосподарської інформації” (ZSIR). Вона призначена для регулювання методів ринкових досліджень, що полягають у збиранні й обробці інформації про рівень цін, розміри обороту продовольчих і сільськогосподарських продуктів. Система має гарантувати достовірну доступну поточну інформацію про рівень цін на сільськогосподарському ринку всім його учасникам; регулярно надавати ринкові дані щодо продуктів, охоплених загальною сільськогосподарською політикою. Кількість ринків, що відстежуються ринковою кон'юнктурою, визначається потребою учасників ринкових відносин в інформації, а також вимогами законодавства ЄС. Загальні дослідження проводяться на 10 галузевих ринках: яловичини і телятини, свинини, баранини, фруктів і овочів, хлібних продуктів, молока, птиці та яєць, олії рослинної, бананів, квітів.

Формується “Сітка даних з бухгалтерії господарств” (FADN). Вона призначена для планування загальної сільськогосподарської політики на основі доступу до даних про доходи, одержані господарствами різних категорій, а також — виробничих результатів цих господарств. Дані, які одержуються в рамках цієї бухгалтерської системи, використовуються для щорічного визначення доходів господарств на території Євросоюзу, аналізу їхньої діяльності, оцінки наслідків проєктованих змін у сільському господарстві Євросоюзу.

Створюється “Система ветеринарного контролю в умовах внутрішнього ринку”. Вона покликана гарантувати захист здоров'я населення і тварин, сприяти дотримуванию всіма правових, адміністративних і організаційних норм у галузі контролю

стану тварин і продуктів тваринного походження та реєстрації суб'єктів, які беруть участь у торговому обороті на території Євросоюзу. В поле діяльності названої системи включено контроль під час транспортування тварин та їхнього перебування в місцях доставки, одержання інформації відповідних територіальних ветеринарних пунктів контролю про висилку тварин і продуктів тваринного походження на територію, що контролюється відповідними ветеринарними пунктами.

Система ідентифікації і реєстрації сільськогосподарських тварин — фундаментальний елемент внутрішнього ринку. За її дії контролюється переміщення тварини від їхнього народження до забою чи загибелі. Зміна власника чи місця перебування має бути введена до реєстраційних даних господарств і у відповідну базу даних. Без перебільшення — вся країна покривається інформаційною сіткою, яка забезпечує збір даних із господарств, тваринницьких станцій, м'ясокомбінатів, підприємств для утилізації, погранпунктів і відділень ветеринарної діагностики, місць збору тварин. Система ідентифікації і реєстрації худоби складається з таких елементів: індивідуальні інформаційні відмітки у вухах тварин (фішки з номерами); паспорт для тварини, реєстраційні дані про неї в господарствах; комп'ютерна база даних.

У стадії формування система “Захисту громадського здоров'я”. Захист здоров'я громадян здійснюється на основі добровільного прийняття переробними підприємствами вимог Євросоюзу. За цими вимогами, зокрема, підприємство контролюється ветеринарними службами. На підставі розроблених планів пристосування до нових стандартів підприємства віднесли до однієї із трьох категорій: підприємства категорії “А”, що відповідають вимогам Євросоюзу; підприємства категорії “В”, які мають виконати конкретні вимоги до вступу Польщі в Євросоюз; підприємства категорії “В2”, які вимагають перехідного періоду і їхня продукція буде спрямовуватися тільки на внутрішній ринок; підприємства категорії “С”, які не виконують вимог Євросоюзу і вони будуть закриватися в день вступу країни до Євросоюзу.

У питаннях гігієни молока були визначені чіткі умови його виробництва і поставок на ринок. Ці норми передбачають мож-

ливість отримання сирого молока переробними комбінатами, а також — інформації щодо здоров'я корів, гігієнічних умов на фермах під час їхнього доїння, збереження і транспортування продукції. Визначено також технічні умови для доїльних приміщень, вимоги до обладнання, гігієни персоналу і процесів виробництва, нормативні показники сирого молока. Нові санітарні норми розроблено для м'ясної і рибної переробних галузей, а також — для безпечного утримання тварин. Для виконання цих вимог Польща домоглася певних термінів у перехідний період: господарства, що виробляють молоко, завершать підготовку до роботи в нових умовах до 31 грудня 2006 р., 113 молочних заводів — до 31 грудня 2006 р., 332 м'ясокомбінати — до 31 грудня 2007 р.

Система контролю стану здоров'я рослин. Пристосування польських фітосанітарних вимог до системних рішень Євросоюзу стосується: реєстрації виробників, розповсюджувачів, імпортерів рослин та рослинних продуктів; введення паспортів для рослин; створення зон охорони; боротьба з деякими захворюваннями і шкідниками; умов ведення дослідних робіт з використанням матеріалів, які створюють фітосанітарну загрозу. Саме виконання Польщею цих вимог дасть можливість виробникам, розповсюджувачам та імпортерам забезпечити вільний оборот рослинних матеріалів на території Євросоюзу. Дана система гарантує відповідність рослин і рослинних продуктів, запропонованих для продажу, європейським стандартам.

Фонди допомоги країнам-кандидатам. Підготовка країн-кандидатів до вступу в ЄС вимагає значних фінансових коштів. Як правило, цих коштів у таких країнах бракує. Тому створені так звані фонди допомоги країнам-кандидатам, що уособили собою форму безповоротної фінансової допомоги. Одержані через такі фонди кошти слугують для вирівнювання економічної різниці між країнами-кандидатами і країнами Євросоюзу, а також — проведенню необхідної модернізації у різних сферах, що дає можливість країнам-кандидатам виконувати вимоги членів Євросоюзу.

Перед вступом країн-кандидатів до ЄС допомога надається по трьох фінансових програмах: перша програма, створена у 1989 р., спочатку — як фонд для економічної допомоги Угорській Рес-

публіці і Польській Республіці, у 1990 р. поширена на всі країни-кандидати; друга — створена у 1990 р. як інструмент структурної політики ЄС; третя — створена у 1999 р. як форма підтримки країнами Євросоюзу дій у галузі розвитку сільського господарства і сільських районів у країнах-кандидатах. Правила та умови користування коштами із фонду економічної допомоги окремо і детально визначаються для конкретної країни-кандидата. Ця країна зобов'язана подати фонду “Національну програму підготовки до членства в ЄС”. У ній встановлено чіткі зобов'язання, які має неухильно виконувати країна-кандидат.

Доречно нагадати, що згідно з новою фінансовою перспективою Європейської комісії на 2000–2006 рр. було прийнято рішення, яке чітко встановило головну умову надання фінансової допомоги країнам-кандидатам. Фінансова підтримка можлива лише проектам, пов'язаним з реалізацією загальної політики Європейського Союзу. Наприклад, загальний розмір допомоги 10 країнам-кандидатам у 2000–2006 рр. становитиме 10,9 млрд євро. Із цієї суми Польща може щороку одержувати 400–450 млн євро, а за 1990–2000 рр. ця країна, як головний бенефіціант програми, мала допомогу у сумі близько 2,5 млрд євро. Особливість такої допомоги Європейського Союзу полягає в тому, що вона в обов'язковому порядку пов'язується з фінансовою участю бюджету країни у здійсненні програми. Зумовлюється і сума бюджетних коштів для цієї мети — не менше 10 %. Згідно з новими правилами Європейської комісії прийнято рішення: 30 % коштів програми спрямовується на проекти інституціонального розвитку, а 70 % — на інвестиції.

Звичайно, отримати кошти від ЄС не так легко. Потрібно навчитися готувати проекти програм, старанно виконувати існуючі процедури, дотримуватися строків реалізації запрограмованого, забезпечувати вкладення власних коштів. Про складність отримання фінансової допомоги від ЄС свідчить той факт, що в перші роки дії програми призначені Польщі кошти були використані не повністю. Основна причина полягає в тому, що підготовчий період до реалізації програми вимагає багато часу: програма SAPARD, підготовлена 21 червня 1999 р., стала діяти тільки у другій половині 2002 р. Крім

використання коштів із фондів для країн-кандидатів, Польща, як й інші країни-кандидати, має право брати участь також в інших програмах — освітніх і науково-дослідних робіт.

Структурні зміни у сільському господарстві Польщі за останні 14 років. Європейський Економічний Союз, створений на основі Римського трактату у 1957 р., настійливо і послідовно реалізує загальну профермерську сільськогосподарську політику, яка проявляється в таких діях: високий рівень інтервенції держав у сільське господарство, в результаті цього формується 48 % сільськогосподарського доходу фермерів, на це витрачається більше 52 % бюджету Європейського Союзу; концентрація земель і тваринництва; зниження загальної та індивідуальної зайнятості у сільському господарстві; підвищення зайнятості у переробній промисловості, сфері послуг на селі та інфраструктурі; стимулювання за рахунок субсидій високоінтенсивних технологій у рослинництві і тваринництві; застосування субсидій для домінації на світовому ринку.

Одночасно з досягненням світового рівня виробництва ЄС зустрічає складні проблеми: надвиробництво, дестабілізація ринку продовольчих продуктів, деградація аграрного середовища (особливо це стосується виснаження ґрунтів). За цих умов Польща, дотримуючись договорів СТО, особливо угод Уругвайського раунду САТТ на тлі обмежених фінансових можливостей для вдосконалення сільського господарства, здійснила наступні дії: за короткий строк (усього 2 роки) радикально поліпшено якість закупленого у фермерів молока, виводиться з ринку молоко низької якості; підвищено вимоги до переробників молока, кількість переробних заводів досягла 18 % початкової їхньої наявності; підвищено критерії закупівлі забійних тварин, як цього вимагали програми ЄС, вдалося піднести м'ясні якості свиней на 9 %; пристосовуючись до вимог стандартів ЄС, фермери реорганізують свої господарства і доводять виробництво відповідно до кількості й якості власних ресурсів.

Таким чином, самостійно і без державної допомоги в Польщі відбулися позитивні зміни, серед яких: концентрація товарного виробництва свиней у регіонах Велькопольська, Поможе, Сілезія і Куяви, де тепер зосереджено більше 65 % поголів'я;

концентрація виробництва свинини — понад 62 % забійних свиней для переробки поставляють спеціалізовані господарства з поголів'ям понад 100 голів; відбувається концентрація інтенсивного виробництва у скотарстві в таких регіонах, як Мазури, Північна і Середня Польща; у птахівництві 97 % м'яса птиці й яєць поставляють крупні товарно-промислові ферми; поживавився експорт польських сільгосппродуктів у країни ЄС (молоко, молочні продукти, свинина, яловичина, телятина, ягнятина, конина і м'ясні продукти харчування). Польща експортує також високої цінності фрукти, овочі, а також у широкому асортименті — овочеві і фруктові продукти.

Вступ Польщі до Євросоюзу знаменує собою, насамперед, відхід від існуючої до останнього часу практики прохолодного ставлення держави до села і сільського господарства в цілому. Водночас цей крок означає входження країни до загальної сільськогосподарської політики ЄС з її структурними фондами, а також іншими елементами соціально-економічного розвитку Європи.

Спеціалісти і вчені Польщі вважають, що вступ їхньої країни до ЄС дає великий шанс для неї та її сільського господарства. Хоча сам процес переговорів з цього питання надзвичайно складний. Адже на величину прямих субсидій і виробничих квот впливали об'ємні показники виробництва за минулі періоди, тобто так звані базові роки. А вони якраз припали на період зниження сільськогосподарського виробництва із-за структурних зрушень при переході до ринкових відносин. Особливо дискусійного характеру набуло обговорення проблем, які ставилися перед ЄС польською стороною. Це, зокрема, купівля землі громадянами інших країн-членів ЄС. Не простими виявилися переговори з Євросоюзом стосовно дотримання ним рівня і строків поступового підвищення прямих субсидій до розмірів, які одержують інші країни ЄС. Нормативні сходинки до цього не завжди влаштували Польщу.

Нині в Польщі здійснюються масові акції допомоги фермерам відповідно до їхніх заяв про отримання господарствами ідентифікаційних номерів і фінансових субсидій. Ставиться задача, щоб кожен фермер мав змогу скористатися правами, наданими

йому зі вступом країни до ЄС. Організуюються різноманітні курси і розповсюджується повна інформація про можливості та умови отримання конкретної допомоги фермерам у рамках відповідних програм. Спостерігається, нарешті, зростання ініціативності фермерів, у першу чергу — з метою використання переваг вступу Польщі до ЄС.

3.2. СОТ — Світова Організація Торгівлі

***Загальні дані.** Місце знаходження — Женева (Швейцарія), створена у 1995 р. на підставі Уругвайського раунду, кількість країн — членів організації 145. Ведуть переговори про вступ ще 28 країн (у т. ч. Україна, Росія, Казахстан, Саудівська Аравія, Алжир), переважна більшість з яких знаходяться на різних стадіях приєднання до СОТ.*

Процедура приєднання до СОТ — проходить кілька етапів і займає 5–7 років: а) детально розглядається торговельний режим країни-претендента; б) ведуться консультації і переговори з усіма зацікавленими країнами; в) ведуться переговори про умови доступу на ринок товарів і послуг; г) визначаються формат і терміни прийняття на себе зобов'язань перед СОТ. Держава, яка приєднується, дістає такі самі права, як і інші країни СОТ, що означає припинення її дискримінації на зовнішніх ринках.

Мета і принципи СОТ як спадкоємниці Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГУТТ): регулювання торговельних відносин країн-членів, особливо суперечок у цій сфері; організація багатосторонніх раундів торговельних переговорів, 9 їхній раунд, який відбувається нині, завершиться на початку 2005 р.

Історія переговорів про вступ України до СОТ. Процес приєднання України до системи СОТ розпочався 17 грудня 1993 р.; 28 червня 1994 р. подано “Меморандум про зовнішньоторговельний режим України” на розгляд робочої групи, з того часу відбулося 10 засідань Робочої групи й останнє з них — 25–26.02.2003 р. З 1997 р. ведуться двосторонні переговори з 46 країнами-членами СОТ і з 10 країнами вже підписані двосторонні протоколи. З Австралією, Кубою, Польщею і Туреччиною є окремі неузгоджені питання, а з Аргентиною, США, Японією, Нор-

вегією, Швейцарією, Молдовою, Киргизстаном і Литвою переговори тривають. Розпочато їх з Естонією і Таїландом.

На сьогодні в рамках двосторонніх переговорів погоджено близько 95 % тарифних позицій. Йде узгодження ввізного мита: сьогодні середньозважена ставка ввізного мита по всій товарній номенклатурі становить 7,02 %, у т. ч. на промислові товари — 6,76 % і *на сільськогосподарські товари* — 23,09 %. Враховуючи результати переговорів у 2005 р. ставка ввізного мита має становити по всій номенклатурі 5,68 %, у т. ч. на промислові товари — 5,08 % і *товари сільського господарства та харчової промисловості* — 12,23 %.

Наслідки вступу до СОТ. Ринок товарів

Аргументи проти: лібералізація доступу імпорتنих товарів на український ринок призведе до витіснення з цього ринку певної частини продукції українських товаровиробників.

Аргументи за: в цілому, з урахуванням пільг і договорів про вільну торгівлю, ввізне мито стягується лише з 25 % товарів, імпортованих до України. Якщо врахувати, що у 2002 р. імпорт товарів до України становив 17 млрд дол. США, а експорт 18 млрд дол. США, то при вступі України до СОТ і функціонуванні спрощеного доступу до ринків 145-ти країн світу (95 % світової торгівлі) вартість української експортної продукції буде у 4,7 разу вища, ніж вартість імпорتنих товарів. Крім того, після вступу України до СОТ тарифи закріплюються з країнами-членами і довільному підвищенню у будь-який час не підлягатимуть.

Ринок послуг. У 2002 р. частка сфери послуг у ВВП України становила 54,8 % проти 20,3 % у 1990 р. З усіх зайнятих працівників 50 % у сфері послуг, яка таким чином перетворюється в один із найважливіших секторів економіки. Важливого значення набувають послуги у транспортній, телекомунікаційній, фінансовій, туристичній, юридичній, консультаційній сферах, а також в охороні здоров'я, освіті, соціальному страхуванні, організації дозвілля.

Українська індустрія послуг знаходиться у стадії розвитку і потребує захисту її інтересів у конкуренції з іноземними агента-

ми. На особливу увагу заслуговує проблема усунення адміністративних бар'єрів на шляху до ринку послуг усіх його учасників.

Треба мати на увазі, що країни, які вступають до СОТ, беруть на себе набагато ширші зобов'язання, ніж ті, які давно стали членами цієї організації. Зокрема, розширюються вимоги щодо лібералізації сектора послуг у дослідницькій, освітянській та охорони здоров'я сферах, що, як правило, традиційно “національні”. До секторів послуг, які потребують узгодження, відносять страхування, банківські, телекомунікаційні та медичні послуги.

Відомо, що на сьогоднішній день проект розкладу специфічних зобов'язань у секторі послуг для України містить зобов'язання по 134 підсекторах. Це одні з найвищих показників не лише серед країн-претендентів до вступу в СОТ, а й серед її членів.

Макроекономічні наслідки вступу до СОТ. У 1996–1998 рр. уряд України взяв курс на різке підвищення ввізного мита. У 1998–1999 рр. настала лібералізація зовнішньої торгівлі, що характеризувалася зниженням ставок ввізного мита. Динаміка середнього тарифу та обсягів імпорту окремих груп товарів спостерігалась така:

- **сільгосппродукція** — у 1997 р. різке підвищення середнього тарифу до 23,6 % призвело до скорочення обсягів імпорту, водночас зниження тарифу у 1998 р. до 19,5 % забезпечило певне його зростання, хоча у 1999 р. імпорт знову зменшується у відповідь на зниження тарифу до 19,2 %. У 2000–2001 рр. спостерігається поступове зростання імпорту. І все-таки чіткої залежності рівня середнього тарифу та імпорту сільгосппродукції не відслідковується, починаючи з 1998 р. Що ж тоді впливає на динаміку імпорту сільгосппродукції. Не знаючи цього, держава не зможе ефективно регулювати цей сектор зовнішньої торгівлі.

Наслідки для сільського господарства

Стан галузі. У 2002 р. експорт сільськогосподарської продукції зріс на 30,1 %, імпорт — зменшився на 1 %. Іноземні інвестиції у сільське господарство за 1992–2002 рр. становили 108,4 млн дол. США. Середньорічна кількість працівників, зайнятих у галузі у 2002 р., — 2,1 млн осіб, що на 14 % менше попереднього року.

У сільському господарстві України зайнято більше 16 % загальної кількості працюючих, зосереджено понад 20 % основних виробничих фондів держави. У цій галузі 41,8 млн га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 32,7 млн га ріллі, тут створюється майже третина ВВП.

Відповідно до консолідованої тарифної пропозиції передбачається зменшення ставки ввізного мита на сільськогосподарську продукцію від 20,96 до 12,53 %, а зростання імпорту не перевищить 7–8 %. Довідково: сьогодні вітчизняні товарники тримають 93 % ринку харчової продукції України, а на ринках інших країн цей показник — 60–70 %, решта — імпорт.

Можливі позитивні наслідки для аграрного сектора від членства у СОТ: стимулювання технологічного оновлення та переозброєння виробництва внаслідок зростання іноземних інвестицій в АПК; розширення доступу українських товарів до ринків країн — членів СОТ; поживлення виробництва в експорторієнтованих галузях; прискорення структурних реформ в аграрному секторі; розширення асортименту та якості пропонованих на ринку продовольчих товарів, зниження їхньої ціни.

Можливі негативні наслідки від вступу до СОТ: загострення конкурентної боротьби між національними та іноземними виробниками цукру, молочних продуктів, картоплі, овочів і фруктів; можливе звуження внутрішнього ринку збуту для національних товаровиробників; зростання експорту товарів, які споживаються в українському АПК (насіння соняшнику, продовольчого та кормового зерна), може спричинити підвищення цін на них на внутрішньому ринку.

Особливості правил СОТ. Правила СОТ не передбачають скасування субсидій для сільського господарства, а лише вимагають введення граничного рівня для державних субсидій. Так, на переговорах з вступу до СОТ Україна відстоює рівень внутрішньої державної підтримки в сумі 1,37 млрд дол. США на рік, хоча у 2000 р. та 2001 р. такі субсидії в Україні взагалі були відсутні. Україні доведеться обмежити використання субсидій, що підлягають скороченню за умовами СОТ про сільське господарство, але вона може відповідно збільшити використання дозволених

субсидій, а саме: фінансування дослідницьких, навчальних, консультативних і маркетингових програм, створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки, страхування та гарантування безпеки доходів, виплати на відшкодування збитків від стихійних лих у вигляді допомоги на структурну перебудову, виплати за програмами охорони довкілля та регіональними програмами допомоги.

На думку урядових структур, унаслідок лібералізації доступу до ринку аграрної продукції України не слід очікувати критичного для національного сільського господарства збільшення обсягів імпорту. Подібна думка пояснюється: істотними транспортними витратами на доставку імпортованої продукції порівняно із такими затратами на неї, якщо вона місцевого виробництва; відсутністю інфраструктури, що забезпечує надходження та розподіл значних обсягів імпортованої сільськогосподарської продукції у регіонах; низькою купівельною спроможністю населення; традиційними уподобаннями людей, особливо в сільській місцевості.

Основні переваги для України від членства в СОТ

1. У зовнішній торгівлі: середньозважена ставка чинного митного тарифу становить тепер 7,02 %, а пропонується знизити її до 5,66 %; за розрахунками Мінекономіки, від 2002 р. до 2006 р. експорт продукції зросте на 12,6 % (від 21,2 до 23,9 млрд дол. США), імпорт — на 17,7 % (від 17,4 до 20,5 млрд дол. США).

2. За розрахунками міжнародних експертів, у рік вступу країни до СОТ іноземні інвестиції в середньому підвищаться на 1,2 % ВВП, пізніше вирівнюються, знаходитимуться на рівні 0,8 % і вище.

3. Членство України в СОТ є необхідною передумовою лібералізації режиму торгівлі між Україною та ЄС.

4. Забезпечить зменшення тарифів і нетарифних обмежень на всіх найважливіших товарних ринках країн світу, що сприятиме росту надходження валюти; одержання режиму найбільшого сприяння у торгівлі з 145 країнами світу (95 % світової торгівлі).

5. Гарантуватиме визнання за Україною в антидемпінгових розслідуваннях статусу ринкової економіки, а це важливо, оскільки з 1992 р. проти української продукції було порушено та про-

ведено більше 90 антидемпінгових, спеціальних та антисубсидійних розслідувань, що призвело до прямих втрат українськими виробниками 1 млрд дол. США.

6. Зростуть надходження до бюджету: переважну кількість пільг із сплати ввізного мита, що надаються суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, буде скасовано із вступом до СОТ, зросте внаслідок цього частка оподаткованого імпорту.

7. Чим пізніше наша країна приєднається до СОТ і тривалішими будуть її переговори з цього питання, тим більше поступок вимагатимуть від неї у процесі дискусій, а це погіршить загальні умови перебування України в цій Всесвітній Організації у майбутньому.

Думки громадян, науковців і політиків щодо СОТ

1. Вступ до СОТ — шлях, який має два протилежні напрями: один веде в коло розвинених держав, а другий — на периферію світового господарства, до бідності народу, його деградації і втрати незалежності держави.

2. При вступі до СОТ треба враховувати, що в Україні одне з найбільших у світі безробіття (40 % — приховане, а на селі 45 % пряме безробіття), понад 80 % населення опинилося за межею бідності; смертність значно перевищує народжуваність.

3. Україні нав'язується ринкове суспільство на основі дико-го ринку XVII–XIX ст., в якому олігархи живуть і діють з однією метою — отримати щонайбільше прибутків.

4. Світ загнаний у рамки глобалізму і, отже, всі країни змушені будуть вступити до СОТ, але й туди потрібно і можна вступати у такий спосіб, щоб відстоювати національні інтереси. Україна поступово приєднується до СОТ, але слабо відстоює власні інтереси: ще не ставши членом цієї організації, вона вже приєдналася до 16 із 19 угод, в яких передбачені нульові митні ставки при імпорті товарів у країну, хоча мало хто із старих країн-членів таке дозволив би собі. Адже йдеться про усвідомлені кроки на державному рівні, які призведуть до зниження доходів до бюджету.

5. Вступ до СОТ збільшить армію безробітних, особливо в АПК і у вугільній галузі, призведе до повного згортання наукоємних виробництв, особливо в електроніці.

6. У принципі визначаючи, що вступ до СОТ можливий, треба одразу твердо стояти на позиції захисту національних інтересів, щоб прийняли до світового співтовариства не як країну — сировинний придаток, а як таку, що здатна розвиватися і процвітати. Такий статус слід відстояти і затвердити в договірних документах українського уряду з СОТ. Не слід забувати, що українська економіка і в складі колишнього СРСР характеризувалась переважно сировинним розвитком. Але це в минулому. Тепер характер та спрямованість виробництва, економіки в цілому слід рішуче змінювати для того, щоб Україна зайняла достойне і по праву їй належне місце у світі.

НАРИСИ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ І ДЕРЖАВУ

2.1. Ненависть не здатна на зраду²⁰

Роман Віктора Баранова «Заплава» –
дзеркало українських реалій.

Я не є відомим критиком і літературознавцем, але роман Віктора Баранова «Заплава» своєю внутрішньою енергетикою та нетрадиційним змістом викликав багато почуттів, що надихнуло мене поділитися своїми враженнями з читачами. Якщо точніше сказати, то під впливом роману моя внутрішня енергія намагалася вихлюпнутися в якусь дніпровську Заплаву для догнвання чи відновлення.

Посилаючись на слова М. Слабошпицького, що на першому місці має стояти ідея і зміст, треба відмітити, що каліграфія роману своїм сюжетом не з'їдає авторську індивідуальність, бо в ньому відчувається внутрішній світ митця, який в одному зі своїх інтерв'ю сказав про Спілку письменників: «Спілка — це вольниця, осередок і цитадель демократії». І автор роману не відходить від своїх мистецьких переконань. Можливо, саме це провокує на прочитання роману «Заплава», закликає до полеміки та оприлюднення проникнення читачів у складні ситуації від сивої давнини до сьогодення, через які проливається світло на глибинні національно-історичні події, на їхнє розуміння в пошуках українцями дороги до свободи.

Прочитання роману дає право сказати про філософсько-психологічну глибинність мовби на перший погляд простих малюнків людських відносин, але саме вони в кінцевому підсумку дають модерне і справедливе уявлення цілісної великої сутності.

²⁰ Золота Пектораль // 2013. – № 1-2. — С. 141–146.

Ідея роману спрямована на розуміння сакраментального українського буття, коли ще жоден геній не виніс із безодні історичних епох однозначного переконливого пояснення, як же воно так сталося, що природа так свавільно і нерозсудливо, можливо, безвідповідально повелася з народом на його власній території. Адже Бог послав цьому народові великі дари і ласку, а він скористався ними згубно і неефективно, гойдаючись 750 літ між зникненням, забуттям і відродженням. У романі йде пошук причин і їхніх пояснень за певний проміжок часу: кінець XX і початок XXI століть. Такий роман мав змогу з'явитися тільки тепер, після Помаранчевого піднесення, з його невтішними досягненнями, в ньому відкинуті закостенілі догми минулого, що дозволило митцеві поєднати своє внутрішнє сумління з високим творчим мистецтвом.

У романі «Заплава» багато цікавих місць, філософських роздумів, несподіваних мистецьких малюнків, а тому праця потребує уважного прочитання українцями, не соромлячись кожному треба в тиші поглянути на себе і свої дії, а далі робити висновки, як позбутися тієї негативної енергетики, яка засіла в глибинах духовного тіла і породжує ненависть. Вона супроводжує українців з давнини, вона була і серед князів, і серед гетьманів, і серед кошових отаманів, і серед командирів воїнів УПА, і серед усіх верств населення, продовжується аж до сьогодення.

Характерною ознакою роману є його багатовимірність: тут і різні нації і держави; тонке відчуття національних особливостей; в інтонаціях, розмовах, словах і діях як у дзеркалі проглядається духовність кожного народу; глибока психологічна деталізація окремих епізодів осмислена до рівня, який дозволяє читачеві поширити свою уяву про буття людини в суспільстві і природному середовищі і своє місце в них; тут переплітається мистецтво, політика і філософія трьох окремих націй. У багатьох епізодах, фразах так і бринить енергія, в якій більше ненависті, ніж любові. Невипадково митець обрав три, здавалося б, і близькі народи, бо вони довгий час перебували в одній імперії, але дуже різні, особливо чеченці, які за етнічністю і духовністю по-різному сприймали імперські норми та амбіції великоросів і так званих малоросів і нацменів. Немає сумніву, що від чеченців, цього жорстокого,

свободолюбивого народу Азії, автор бажав би для доброзичливих українців запозичити єдине — непохитну єдність і гідність.

Прозоро поглянувши у глибину століть, автор показав зруйновану нашу національну духовність. Роман досліджує на фоні інших народів життєдіяльність українців, які потрапили в пастку власної духовності, зруйнованої корозією вікового рабства. Помаранчеве піднесення показало величезні завали бруду, від якого нації ще довго доведеться очищатися, викидаючи бруд у Заплави на всій території України. Митець мовби бере за руку читача, особливо українця, і веде його дорогою свого оригінального сюжету і художнього артистизму повз цікаві епізоди, спонукає читача задуматися над складними проблемами буття української нації, народу і його держави. Скажімо, щоб звернути увагу виборців, а вибори в Україні відбуваються часто і дуже традиційно, в романі проводиться аналогія битви двох псів за першість та боротьби двох претендентів за президентський стілець, підкреслюючи різницю: невеличка «собача тічка спостерігала мовчки, а у виборчу дуель утягнуто величезні людські маси» з величезним дійством. Існує й схожість — боротьба ведеться до крові та виснаження. Дохідливий і зрозумілий порівняльний епізод, читач, ставши виборцем, таке порівняння неодмінно згадає.

З перших слів роману відчувається народження художньої концепції, яка висвітлює національне буття українців, що корінням сягає глибин віковичного рабства. Герой роману журналіст Артем, рятуючись від влади уже незалежної України, потрапив до Москви, навіть одружився з росіяркою. Але імперія продовжувала існувати і в душах, і в діях, і на територіях, а тому в колишній її столиці все нагадувало підлегле минуле: і далекий гул реактивного літака, від якого долинала неояснима тривога, ...чулась погано прихована погроза ..., що породжувало мимовільний страх: так почувається дикий звір у нетрищах ... перед очима орди мисливців; і зустріч з українським «землячком» Петром; відчуття неприхованої зверхності росіян, великоросів над малоросами, хохлами, які так і залишились, якщо не фізично, то духовно рабами. У романі ніби нагадуються слова Григора Тютюнника: «сама-то імперія відійшла, але її замасковані колись

трубадури, нарешті, показали свою справжню фізіономію і в Росії, і в Україні».

І не випадково, коли Артем прибув до Києва, то на вокзалі його зустрів тільки однокурсник університетських років напівчеченець Володька Шахаєв. Нащадок знатного ічкерського роду відвіз Артема на конспіративну квартиру у Святошино, вручив новий паспорт з пропискою в Полтаві, і журналіст, прибулий у свою незалежну країну, зрозумів «влада в Україні ще та, від якої я втікав до Москви». І опинився журналіст у своїй країні, але в чужій квартирі з підробленим паспортом. У романі нагадується, що українці, одержавши незалежність, як подарунок долі, якимось не звертали уваги на слова Черчілля, що «Свобода — це передусім пильність», вони її не пильнували, і вона закидана сміттям у Заплаві, а влада перейшла до негідників, і це в романі бачимо на кожному кроці.

Прикро, але на багатьох прикладах читач бачить українську розпорошеність, удавану дружність: українець більше одержує допомоги від представників чужих народів, навіть не дружніх, ніж від своїх: журналіст Артем знайшов допомогу, розуміння і притулок від росіянки, яка ще й стала його дружиною, а найголовніше — подарувала йому втрачену любов; підтримку і пораду одержав від чеченця, який показував свою вірність і відданість справі товариства. Коли журналістові вдруге прийшлося спасатися втечею з України, то на запитання вірного чеченця чи має він «затишне місце на земній кулі?» дав однозначну відповідь «Маю, ...у Москві». У той же час від українців марно очікував підтримки, кожен самотійно шукав ласки у нових господарів; колишній шеф з журналістики та ще й товариш, якому довіряв, виявився ненадійним, адже старався вислужитися то перед одними, то перед іншими новими господарями, аби тільки платили; в Росії «землячки» були не відкритими, а таємними донощиками один на одного. Невипадково в романі багато уваги приділено таким «землячкам», вони ніколи не давали спокою своїм же українцям, яких закидала на чужину важка доля. Споконвічні «землячки», про яких писав ще Гоголь, мов хамелеони, в чужій країні змінюються тільки від одного погляду господарів, а у своїй країні насо-

лоджуються хамським дійством. Народи інших країн бачать, що українці повсюди роз'єднані, не вміють себе захищати та відстоювати свої конституційні права, а тому до них так і ставляться: в Росії хохлам погрожують і б'ють; в Україні їм також погрожують і б'ють ті ж росіяни.

Саме зруйнована духовність українців провокує ту поведінку у ставленні до них росіян, що яскраво показано в «Заплаві», одні ведуть себе як господарі, інші як раби і поведуться відповідно до вимог господарів. Журналіст Артем описує епізод у московському кафе, коли він з дружиною відзначав свій від'їзд до Києва, де зустрівся з «землячком» Петром з помаранчевою стрічкою на лівому рукаві дублянки. Стає зрозумілим, що це час Помаранчевої революції, під впливом якої журналіст, після вимушеної втечі, повертається на батьківщину з великою надією.

Неподалік за столом розважались росіяни, молодь «відводила душу» до останнього рубля, пила, курила, розпалювала себе алкоголем і галасуванням, перекрикуванням, погрозами комусь і власним національним возвеличенням. Недовго Петро сидів з помаранчевою стрічкою на рукаві, коли біля нього з'явився строго вбраний чоловік і сказав: «Извините, здесь разрешена только национальная символика. Русская национальная! — Вы имеете ввиду это? — спрямував на нього відстовбурчений лікоть Петро. — Какая это символика? Пустяшная ленточка, и всего-то... — я вас предупредил... І молодий чоловік показав спину. Петро кречучи, неохоче розв'язав стрічку, сховав її в кишеню дублянки». Коли, після такої прикрості, зайшла мова про можливу поїздку до Києва й Петра, то він відповів однозначно: «Мені там робити нічого. І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї». І пригадалось, коли в одній із компаній в Москві, де був присутній і Артем, у Петра росіянин запитав: «Скажи, Петр, ты хочешь жить в отдельном государстве? ... — От нас, от Москвы! — А мне как-то все равно, — запобігливою усмішкою розплився Петро. — Лишь бы жилось хорошо». Здавалося, не вдалася хитрість «землячка» бути «і нашим, і вашим». Але Петро не був би істинним українським «землячком», якби не думав одне, говорив друге, а робив третє. І знову згадався недавній епізод, коли на Київському Май-

дані Петро запобігливо виник біля «Слона», який не так давно змусив журналіста спасатися втечею до Москви, то Артема обняла невідома холодна хвиля.

У світі не буває такого феномену «і нашим, і вашим», а в Україні це звичайне явище: новий багатій, якого критикував журналіст, фінансував ще й противника, а тому коли б і противник переміг, то кредитор був би у вигаши, це і є «Слон» в українській крамниці, він непереможний при всіх ситуаціях. У романі справедливо названі, хоча під псевдонімами, імена тих, хто присмоктався до народного волевиявлення, а це і політики, і багатії, і неназвані інші — їх побоюються всі. Адже «Слон» давно скупив до рубця політиків, народних депутатів, так званих демократів, міліцію, прокуратуру, суди і службу безпеки, навіть частину новітньої української інтелектуальної еліти, які, якщо не за гроші, то за великі гроші враз змінювали свої демократичні орієнтири: відомий журналіст продав газету, всю редакцію, навіть совість і перейшов до тих, кого раніше перевищував; «Учора відома пані пудрила публіці мізки ідеалами свободи, рвала на собі кофту за істинно-демократичні цінності — а сьогодні пішла на службу до тих, через кого ти аж у Москві опинився».

Прибувши до Києва після першої втечі, Артем, відпочивши трохи з дороги, пішов до найближчого бару і там почув надсадне хрипіння пісні московського безголосого співака: «Офицеры! Россияне! Пусть свобода воссияет!». І це — тут, у помаранчевому місті, за якихось кільканадцять кілометрів від епіцентру повстання проти режиму, занадто любого кремлівським росіянам. Коли журналіст попросив вимкнути таку музику, то бармен виконав прохання, а один із трьох молодців заявив: «Музику здесь заказываю я! Понял, чувак?». За таку зухвалість били українського журналіста втрьох і «вимоложеного на сніп викинули з дверей», але у своїй країні, у рідному місті, в часи помаранчевого піднесення ніхто не подав руку, не допоміг, не захистив. І читач пригадує початок роману, де молоді росіяни у московському кафе пили і вигукували погрози, вони виявляється слів на вітер не кидали, бо били або вони, або свої ж під їхнім наглядом. Скрізь пісня «Россияне», але якщо в Москві тільки погрожували, то в Києві

уже молотили, жорстоко, бо як писав Шевченко, «щоб знав як волю шанувати, щоб знав, що дурня всюди б'ють».

Для читача окреслюється і час, і становище українців, і поведінка представників кожного народу в складних ситуаціях. Лише невеличкі співставлення і характеристика поведінки росіян і українців-«землячків» показують велич одних і меншовартість інших. Журналіст Артем, спостерігаючи за поведінкою жителів Москви, особливо молоді, переконається, що «так можуть себе поводити представники нації сильної, впевненої в собі та своєму історичному призначенні. Для них світ — це Росія й Москва, а людство — насамперед російський народ і вже потім англійці, німці, французи, італійці... І десь там серед останніх — невдячні хохли, які намислили собі «незалежність», не спитавши дозволу у «старшого» брата». Читач зразу згадує гул літака, що описується, адже це з глибин віків лине нагадування знівеченим душам, що вони були і залишаються в покорі, а до незалежності їм ще так далеко, як до того реактивного літака в небесних висотах. Адже в українських людей забирали все, навіть душу, доводячи до бездушності, до подоби звіря, позбавивши їх свідомої потужної боротьби.

Митець подає цікаві історії представників трьох народів, перед читачем постають яскраві персонажі і характери, їхня проста мова, чимало епізодів можна навіть розповідати в колі друзів за чашкою кави з посмішкою про нас українців. Адже цікава розповідь про поведінку українця, чеченця і росіянина багато чого може навчити кожного читача. Найголовніший висновок, який зроблено чи не вперше в новітній українській літературі, на основі проведеного глибокого аналізу в романі, так це мовби рекомендація лікаря: «Запам'ятай і ніколи не вір, що в цьому світі революція без жодного пострілу та жодної краплини пролитої крові спроможна зло обернути на добро. Так не буває. Невикрите, а тим більше — благодушно пробачене, зло тільки нарощує своє жало». У кожному слові твору набатом постійно звучить тривога за окуповану українську духовність, яку треба спасати.

У романі бачимо досить характерну оцінку українців, яка, з однієї сторони, мовби і неприємна, а з іншої — вона вкрай необ-

хідна, а її цінність в тому, що вона дає підказку напрямів виправлення. В російській імперії за часів царизму чи комунізму безліч прикладів, рясно посіяних в романі, які підтверджують, що в усіх справах, коли є намір чогось досягти, найперше шукай підтримки в Москві чи Пітері, а після може щось перепаде і Києву. Першу свою новелу Григійр Тютюнник спочатку прочитав українським слухачам та однокурсникам, але ні в одного не одержав повного схвалення твору, лише хтось один побачив невеличкий позитив, а решта — тільки негатив, мовляв, нікуди не годиться праця. Коли ж новела була надрукована у московському журналі «Крестьянка», то зразу ж з'явилися прихильники. У цьому руслі цікавою є розмова між напівчеченцем Шахаєвим і українцем Артемом: «Робити справу — то тільки з тими, в кому не сумніваєшся й на мить. Мої хлопці саме такі. — Через те, що чеченці? — Саме через те. — А вони в тобі не сумніваються? — З якої речі? — Ну, ти ж чеченець наполовину! — А наполовину я — українець, я тут народився й виріс під мамині коліскові. Добре знаю українську людську природу. Тому й «мафію» згуртував із самих чеченців. ...А сам ти хто більше? Українець? Чеченець? — Чеченці теж далеко не святі. Але є речі, через які вони ніколи не переступлять. Навіть під загрозою смерті. Ось чому я їм довіряю, пробач за банальність, більше ніж собі. — Більше ніж собі? Чому? Бо половина твоєї крові — українська?» В романі відповіді чіткої немає, але запитання зрозуміле, особливо українцям.

Дещо іншу картину змальовано у творі щодо відносин росіян з українцями та іншими народами. Дійсно, проти Росії окремі народи здійснювали терористичні акти, таку жорстокість ніхто не підтримує, адже там гинули безневинні люди, що викликає справедливе обурення у людей. Проте замість того, щоб розібратися в причинах подібної жорстокості, росіяни ще більше сіють ненависть, як до тих народів, які взяли на себе відповідальність за вбивства, так і до тих, хто такого не робив і не намірявся до подібного. Артем під час вечірки з нагоди заручення з москвичкою Альоною, зустрівшись нарешті з братом своєї московської дружини Вовиком, почув від нього класику ненависті не тільки до терористів, але й до усіх. Якби не було зазначено, де велася роз-

мова, то можна було б подумати про часи німецьких нацистів: «Вешать их надо!», кричав Вовик, — «За яйця!», азартно відгукував «фюрер» у радянській гімнастборці зліва Вовика, — «И вниз головой!», додав «фюрер» справа Вовика, — «Мало мы их душили», згадував свою чеченську війну Філіпич, — «Всех инородцев — на виселицу!», кричав брат Альони, забувши, що тут сидів й українець, який родичався з росіянами. Про причини ненависті з обох сторін ніхто не замислювався, а тому, коли з телевізора пролунали умови чеченців заради припинення терору, серед яких лунала свобода і незалежність для Чечні, то серед присутніх почувлись слова того ж Вовика: «Вот суки! Свободу им подавай, а в рублевой зоне хотят остаться. Хрен вам, а не рубль!»; дісталось і Єльцину, який «все пропил. И союз развалил ...и автономию отдал всяким чуркам да хохлам! ...Киев — мать городов русских — уже за граница. Это как понимать?..Чушь собачья! Дикость! ...Мы с этим никогда не смиримся!».

Ось і все, — яка тут може бути полеміка, дискусія, домовленість?

Ненависть і незадоволення повсюди, навіть, здавалося б у прагматичній галузі, торгівлі. У Москві Артем бачив і відчував ненависть росіян до українців, але, зустрівшись у поїзді з новим «землячком», переконався, що така ненависть обопільна, українці проявляють не меншу ненависть і до росіян. Дмитро з Житомира возить до Москви горілку, неприховано радіючи, що «Туди скільки не дай — усе вижлуктять. О де нація! Неістребімая! ... — Думаєш, не лоханули кілька разів? Я їм не довіряю. З вовками жити — сам знаєш ... Нічого, я ще подою матушку-Расею!». А Росія потребує горілки чимало, бо пити росіяни вміють, адже навіть полковнику запасу, який «Воевал в Чечне, был там в плену, перенес контузию», спиртне і харчі йшли добре: «вже за півгодини три десятки круто зварених яєць і кільканадцять банок пива перекочують до його шлунку...Горілки ...поменшало теж, але всього на дві пляшки». Так, вміють пити і дещо робити, але де береться сила у нації перетравлювати стільки алкоголю; віками битися з народами Кавказу; приєднувати і утримувати чужинські землі; духовно переносити силу тієї ненависті, яку шлють росіянам пригнічені ними народи, залишаючись «неістребімою»?

У романі показуються складні причини такої ненависті і жорстокості, які, можливо, допоможуть обом сторонам пригадати, що існує у світі любов. Шістнадцятирічного Магомета, далекого родича Шахаєва, схопили під час чергової «зачистки». Били хлопця кийком по голові і нирках, кинули у кузов машини, а потім знову били і допитували: на пальці однієї руки чіпляли оголений кінець дроту, на пальці другої руки — кінець другого, а коли пускався струм, то хлопця тіпало і корчило, він у свої молоді роки уже думав про смерть. Сусідського хлопця Ісу забрали до концтабору, де утримували ще багато молодих чеченців і всіх їх гвалтували офіцери федеративів зі словами: «Це вам за те, що ваші баби з нами не бажають». Ось після таких «військових» процедур, а вони, мабуть, вишуканіше, ніж гітлерівські, молоді чеченці клялися, помста — справа решти їхнього життя.

Автор піднімає серйозні філософські глибинні проблеми зруйнованої української духовності, яка, наче в лещатах, століттями утримує цілу націю, і здається, що саме в цьому проглядаються авторські пошуки дороги до свободи заблудлого народу. Тому в романі більше відповідей на запитання, ніж самих запитань, бо є й непоставлені запитання, але коли подивитись у корінь, то вони найпотужніші, можливо найголовніші. Саме в них вбачається пересторога для українців, що коли й надалі будемо духовно зламаними, то може зникнути і свобода, і нація, і держава, як попереджував ще Тарас Шевченко. Коли вникнути у зміст роману і філософію в ньому митця, шукаючи відповіді на кожне питання і найперше «що ж робити, українці, щоб спасти націю і державу?», то зразу ж можемо одержати відповідь — тримайтесь єдності як чеченці, будьте гордими і непідкупними у відношенні до своєї нації і держави як чеченці і росіяни, не дозволяйте себе кривдити ні у своїй, ні у чужій країні: зберігайте гідність і вас будуть поважати інші народи, не буде втрачене покоління незалежної держави, не буде втрачена свобода і життя, бо без цього немає людини, немає нації і держави. Погляньмо на поляків, німців, американців, японців, китайців, народи мусульманських країн, тих же росіян, які не дозволяють скривдити ні себе, ні свою націю.

Перебуваючи в неволі багато століть, український народ виховувався до покори, у кожного загострювався інстинкт звіря, що видно зі слів, коли на запитання одного із героїв роману: «І що, нас ніхто в цій країні не захистить?», почулася відповідь іншого героя: «дають — бери, б'ють — утікай. ...Нас б'ють, і ми втікаємо». А це, як відомо, інстинкт і поведінка не людини, а звірини. Народ у розпачі: «Коли й інші такої ж думки ...То це — катастрофа. Не буде ні країни, ні незалежності. І що тоді? Йти на службу до скоробагатьків? ...Це страшно, ...У людей виймають душі й переселяють у шлунок, у геніталії, а вони — анічирк! Що з народом сталося?». І страшно те, що така філософія глибоко засіла в українській душі. Описані художнім словом події і реальні справи за роки незалежності свідчать, що ні один із трьох українських президентів не здійснив чогось путнього, ставши господарями в країні, вони, навпаки, все тільки погіршували. Автор не ховається, а пише про конкретні справи, конкретних осіб, змінюючи лише букви у прізвищах, чи подає прозорі натяки типу «Слон», Гощенко, Новаковський, Кирпач, Кривченко, даючи хворобливий діагноз нашому народу, наповнений енергетикою ненависті.

Події в романі наштовхують на запитання: чи не тому у нас мало любові, що вона здатна на зраду, і багато незрадливої ненависті? Серед всіх народів колишньої російської імперії проявляється ненависть, але в романі читаємо, що чеченці спрямовували ненависть проти своїх гнобителів, а в українців сама ненависть розпорошена, розмита і проявляється вона не стільки проти чужинців-недоброзичливців, скільки проти своїх же українців, навіть проти своєї держави. У відносинах між українцями важко шукати елементи приязні: між ними переважає ненависть, ненависть і ненависть. Любов постійно супроводжує людство, але ця пані здатна зраджувати, в той же час вона не спроможна зраду переносити, і ці дві протилежності взаємознищуються, тому любов здебільшого зникає. Ненависть не здатна на зраду, вона або є, або її немає, а тому треба робити так, щоб її взагалі не було. Ненависть проявляється в багатьох складних відтінках, які спотворюють людське життя: зрадництво, доноси, продажництво, яни-

чарство, наклепи, протистояння, вишукані лайки, багато іншого, всього не перелічити. Отож, коли не стане ненависті, на що спрямована ідея роману «Заплава», то разом з нею не стане і перелічених негативних рис, якими міцно замотана, мов брудними пелюшками, українська нація.

Немає сумніву, що ідея гідності українців у романі Віктора Баранова простежується найсильніше. У романі бачимо переплетіння представників трьох націй, які штучно з'єднувались обставинами, силою та обманом, але це різні народи — українці, росіяни і чеченці. І не треба приховувати, адже в романі українці виглядають сірувато, щоб не сказати більш зневажливо: у своїй країні їх б'ють; у чужій також б'ють і вказують на їхню залежність; росіяни, хоча і все пропивають, не дуже великі господарі, але вони про себе високої думки і не дають себе в образ; чеченці малий народ, але відстоюють свою незалежність як у своїй країні, так і на чужині, у них сповідується жертвність і єдність у боротьбі заради свого народу. В українців немає того, що в росіян і чеченців, а тому, читаючи роман, так і хочеться вигукнути, саме вигукнути: чому ми такі, українці, в чому наша провина перед Всевишнім?!

Здавалося б, з якою метою у романі саме чеченець стоїть поряд з українцем, а пояснення дає сам Шахаєв: «для мене Ічкерія — тут, на Майдані», у Києві вирішуються великі і серйозні справи багатьох народів, а для цього потрібна була перемога Помаранчевої революції і чеченці намагалися цьому сприяти. Для українців подається переконливий приклад, коли невеличка Чечня, її гордий народ заставляє захищатися велику Росію та амбіційний російський народ. Недаремно двоюрідна сестра Філіпича, батька Альони, полковника у відставці, контуженого і полоненого в Чечні, пішла в Покровський монастир на Таганці замолювати братові гріхи та просити в Господа для нього прощення. Під час подій, що відбулися у Беслані, «Росія палахкотіла гнівом і жадою священної помсти. І водночас налякано принишкла», скрізь, де зустрічались росіяни під градусом, звучали слова «За матір-Росію», без уточнення, що «за Росію, скривджену бесланськими терористами». Отже, українцям дається в романі приклад, що не-

величкий, але гордий чеченський народ заставляє себе поважати, а українці Чеченці унікальний народ, у них є багато негативного і не прийнятного, але автор саме у цього народу знайшов позитивні риси — міцну єдність і гідність, чого бажає українцям.

Звичайно, не дуже добра поведінка українців на відміну від чеченців і росіян, має своє пояснення, адже українська нація страшенно потерпіла за сім з половиною століть і фізично, і духовно. Якщо з фізичним зломом є змога швидше впоратися, то з духовним надзвичайно важко, знадобиться ще довгий час, кілька поколінь, і саме таку перспективу можемо побачити і відчуту у романі. Адже високе духовне піднесення українського народу 2004 р. нічого не дало окрім непотребу, який залишився біля «Свободи» після Помаранчевої революції, та тих, хто мов п'явки присмокталися до слабенького народного волевиявлення і, прийшовши до влади, створили український феномен «Слон», який руйнує все навкруги заради своїх потреб. У романі показано, що навіть тихе і толерантне народне піднесення вихлюпнуло стільки бруду, що ніяка дніпровська заплава не може справитися з цим непотребом, а що вихлюпнуло б набагато потужніше піднесення, то не важко здогадатися.

Відбулася Помаранчева революція, на Майдані не пролита жодна крапля крові, навіть носа ніхто нікому не розквасив, разом з тим нічого і не досягли доброго, одні втрати і розчарування. Більше того, помаранчеві ідеали втрачалися ще до того, як про них довідувалися ті, хто за них сумлінно боровся. Журналіст Артем рятувався втечею від попередньої влади незалежної держави, а коли повернувся під час помаранчевих подій, то довідався, що кривдник, якому своїми публікаціями журналіст залив за шкіру сала, на коні: «він — головний спонсор передвиборної компанії Гоценка». Звичайно, коли цей претендент стане президентом, то виконувати буде волно тих, хто фінансував компанію, а саме віддавати їм не тільки гроші, а й посади, а це уже «Слони» у посудній лавці — все і всіх трощать. Журналіст-українець знову зрозумів, що йому вдруге прийдеться втікати, і саме за це у світі постійно чується: «Дивовижний ви народ, українці, у своїй країні ви мало живете, тиняєтесь світами».

Після тихенької помаранчевої стихії в ближчі часи важко сподіватись на щось позитивне для розв'язання складних проблем. Дружина Альона, проводжаючи Артема із Москви до Києва, все допитувала і допитувала про причину поїздки. Адже треба було назавжди залишати роботу, дружину та відносно спокійне життя, і йому прийшлося пояснити: «там заворушився давній слід. Пов'язаний з моїм розслідуванням. Думаю, тепер можна вивести декого на чисту воду. ... Тоді я мусив звідти втекти». Звичайно, йдеться про кучмівські війни з журналістами, коли одні гинули, інші рятувались втечею, багато газет різко змінили тональність матеріалів, зрікались своїх учорашніх переконань. Один із героїв роману головний редактор відомої газети Мартин, від якого ще в кучмівські часи вийшли кремезні хлопці в масках, зібрав весь колектив редакції і «мовчки висипав із сумки на журнальний столик доларові пачки: можете вважати, я продав газету й редакцію». Кожному члену редакції дісталось десять тисяч доларів, а на другий день газету побачили тим же форматом і тиражем, але за підписом того, із кого ще вчора зчищали позолоту «борця за народне щастя». Але відомо, що хто раз продався, то уже зупинитись йому важко, і дійсно, невдовзі цей головний редактор, як, здавалося б, найвищий демократ і захисник свого народу, уже був на стороні противників Майдану, пояснюючи український феномен поведінки: «є філософія як наука і філософія конкретного людського життя в конкретних обставинах. ... вона абсолютно у кожного своя», а це і є філософія українця «моя хата з краю». І біля статуї Свободи треба шукати не тільки «сміттєво-зи вибирають останні сліди недавнього людського стовписька, кілька наметів, з яких місцева влада не може викурити затятих інсургентів чи й просто бомжів, звиклих до дармових обідів», а гниль духовного українського минулого та ще й те основне, що викинула помаранчева хвиля людського волевиявлення, яка принесла не радість, а порожнечу та гіркий присмак пожарища, що мовби повернулись в часи ординської навали.

У романі поставлено досить важкий, але відвертий і справедливий діагноз для українців щодо їхньої національної особливості, до якого слід прислухатися. Вирує Помаранчевий Майдан,

вся країна охоплена високими почуттями, але над всім цим дійством висить мовби прокляття з далекої сивої давнини: вірні друзі, захисники демократичних цінностей по різні сторони барикад, у що важко повірити, але це українська реальність; виявилось, що у кожного претендента на найвищу посаду у державі одна і та ж мета — чужими руками прокласти собі шлях до вершин влади; і Майдан, і його противників фінансували одні і ті ж особистості — Слони-олігархи; відсутня єдність заради інтересів нації, народу, держави; куди не глянь всюди глибоко відокремлені індивіди. Тут проявилась не стільки матеріальна, скільки духовна складова результатів помаранчевого піднесення: що об'єднає і згуртує народ в націю, коли ні в народі, ні в нації немає стійких цінностей у правді, у моралі, у совісті? І настав скорботний час помаранчевого розчарування: для багатьох у незалежній державі розмиті поняття «батьківщина», «рідний край», все стало немилим, ніщо не гріє душу, не тішить серце, Україна стала батьківщиною не людей, не українців, а Слонів. Навіть преса, як четверта влада в країні, за українськими реаліями поповнила армію представниць другої найдавнішої на землі професії, а найвідоміші її представники або перейшли на сторону противників помаранчевих, або втекли за кордон, або стали нелегалами у своїй незалежній країні.

Післяпомаранчеві сміттєві потоки течуть і течуть в українські Заплави, там розчинятимуться і надалі, як у минулому, будуть підточувати хворобливу душу, розхитуватимуть нестійке суспільне життя. Говорячи про діагноз, треба згадати слова одного з героїв роману, який з боєм сказав: «Хоча й проголосували за незалежність, але народом не стали». На це напросилось інше запитання, а що, мовляв, якби народу повідомили, що будете мати свою незалежну державу, але багатства прийдуть до вас через роки і роки, як дарунок за важку працю, то «Чи був би одностаїним той референдум?» і була відповідь: «Боюся — ні». І настала гнітюча пауза, після якої в повітрі пролунав заключний важкий висновок одного із журналістів: «Виходить, ми даремно задля цього народу старалися, шкурами власними ризикували? Може, він анітрохи не вартий наших старань, терзань?». Чи не з подіб-

ними думками живе тепер багато українців, які вірою і правдою служать народові своєму, а результату майже ніякого, і слухач навіть злякався почутих слів, мовби це він їх промовив, і похапцем вигукнув: «Я такого не казав». Ось де відкривається глибинний прояв рабського минулого багатостраждального українського народу, про який нерідко кажуть «співучий і роботящий», бо раби нерідко бувають ліниві і це треба визнати. І в романі навіть згадується непохитне уявлення росіян про «щедро-песенну Хохляндию с ленивым и хитрым народом».

Заглиблюючись у зміст роману, усвідомлюєш, що в ньому виразно простежуються особливості нашого сучасного суспільного життя, відчувається і усвідомлюється глибинна відповідь на запитання: чому уже двадцять літ української незалежності, а духовно ми так і залишилися залежними? А скільки сил і молодих років віддавали українці, щоб досягти незалежність. У Москві біля пам'ятника Кобзареві журналіст Артем зустрів похилого віку жінку, яка уже сорок років живе в цьому місті після повернення з Караганди із заслання (сім років суворого режиму і п'ять років поселення). Колишня жителька Тернопілля відстоювала українську мову і за це постраждала від радянської влади, але вона знову знаходить сили, щоб заповісти новому поколінню: «Тепер боріться за Україну ви. ...Незалежна Україна збулася. Бережіть її! Бо коли віддасте й цього разу — то вже назавжди». Такі слова можуть належати і В. Чорноволу, і Л. Лук'яненку, і іншим в'язням сталінських таборів. Звичайно, таким людям, які віддали все своє молоде життя для боротьби за незалежну Україну, важко було б чути, що теперішній народ не хоче боротися за незалежність, чути недовіру як до свого народу, так і до його майбуття. Прикро, але така сучасна українська реальність, про яку читаємо в романі.

Наприкінці доречно нагадати, що коли поглянути глибше на широку палітру багатьох співставлень у романі, відчути енергетику ненависті одного народу до іншого, особливо українця до українця, то проглядається досить низький духовний та інтелектуальний рівень, який треба розпочинати невтомно підвищувати. На рівні української нації перш за все треба призупинити і мізерні, і величезні процеси самознищення, повернути колишню наці-

ональну велич і позбутися бацил удаваної меншовартості, привнесеної багатовіковим рабством. Треба розпочати хоча б з цього, бо іншого виходу з національно-історичних реалій на шляху до свободи немає, навіть наведені лікувальні рекомендації нічого путнього не дадуть, і про це нагадує роман Віктора Баранова «Заплава».

2.2. Українські цукровиробники у творчості М.В. Гоголя²¹

Присвячується

М. В. Царуку,

моєму шкільному учителеві.

Всі оглухли — похилились
В кайданах ...байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
Т. Шевченко

Десятиліття незалежності не принесли добра українцям, і головною причиною є забруднення їхнього життєвого простору, яке формувалось століттями, а тому воно вимагає самоочищення зсередини. Якщо нічого не робити, а продовжувати дотримуватися старої приказки «якось воно буде», то так буде, як писав Шевченко: «*Погибнеш, згинеш, Україно, не стане знаку на землі*»²². Незалежна Україна і її народ потерпають не тільки від матеріальної, але і від духовної скрути.

У травневі дні 2011 р. перевезення тіла Т. Шевченка до Канева було відзначено спогадами про сумну минувшину в місцях слідування траурної процесії: Ніжин, Носівка, Козелець, Бровари, Київ, Канів. Ніжин — місто, в якому здобував освіту М. Гоголь і з нього вирушив до російської столиці, де жив і творив в одні роки з Т. Шевченком, був з ним знайомий, надавав деяку допомогу. Було б украй незрозумілим, якби у спогадах про одного з великих

²¹ Світогляд. — №4 (42). — 2013. — С. 36–45; Університетська кафедра. Альманах. — К., 2013. — №2. — С. 137–154.

²² Осії. Глава XIV.

українців на цій землі не згадати про іншого, не менш великого, Гоголя. І згадав у своєму виступі лауреат Шевченківської премії, бандурист із Чернігівщини, заявивши перед сучасною ніжинською громадою, що Шевченко настільки великий, що його можна порівнювати із Шекспіром та іншими великими, але не слід порівнювати з Гоголем. Подібні виступи, висловлювання і дії деяких представників української інтелігенції свідчать, що незалежна Україна ще не визнає повною мірою Миколу Васильовича Гоголя як великого українського письменника.

Його велич засвідчується безліччю історичних реалій, про одну з яких піде мова. Вивчення початкової стадії виробництва цукру в Україні показує, що воно має тісний і безпосередній зв'язок з творчістю М. В. Гоголя (1809–1852), життя якого припадає на роки бурхливого розвитку цукрової промисловості. Перші українські цукрозаводчики дали письменникові багато інформації матеріального, соціального і культурного змісту для написання свого останнього знаменитого твору.

Відомі засновники знаменитих підприємливих родин Федір Степанович Симиренко (1780–1867) і Артемій Якович Терещенко (1794–1873) жили і працювали в епоху творчості видатного українського письменника М.В. Гоголя (1809–1852). Природно, письменник такого рівня не міг пройти мимо можливостей використати надзвичайно цікаві приклади для покращення паскудного життя, уже показаного ним у своїх знаменитих творах, а тому є всі підстави припустити, що саме перші українські виробники цукру стали прототипами позитивних героїв другого тому «Мертвих душ». Для цього, крім аналітичного припущення, існує ще й чимало підтверджень як у творах письменника, так і в реальній діяльності підприємців та спогадах тодішніх відомих особистостей.

Найперше відмітимо, що художні твори і наявні листи свідчать про те, що Гоголь більше за все, у доборі героїв для своїх творів бажав залучити вихідців з простого народу, що, як він вважав, є фундаментом реальнішого відображення дійсності та стійкого й ефективного розвитку в усіх сферах життєдіяльності людини. Саме такі якості Гоголь змальовує у другому томі «Мертвих душ», Якщо поглянути на аналітичну ретроспективу уваж-

но, то стає зрозумілим, що у другому томі простежуються змальовані постаті колишніх кріпаків і простих козаків — знаменитих українських цукрозаводчиків Смирєнка і Терещєнка. Водночас у творі відсутні будь-які спогади про не менш відомих і дієвих на теренах України як у виробничих, так і соціальних питаннях цукрозаводчиків Бобринських, які, як відомо, були вихідцями із багатих сімей графського достоїнства, крім того, вони ще й не українці.

Крім головних причин, які привели Гоголя до того, що він звернув увагу на українських цукрозаводчиків як на героїв свого твору, слід назвати, здавалося б другорядний, але все таки важливий факт. Перш за все, Гоголь полюбляв ласувати солодощами, й у його кишеньках, особливо в дитинстві, завжди були різноманітні солодощі, які його приваблювали: *«живя в гостинице, он никогда не позволял прислуге уносить поданный к чаю сахар, а собирал его, прятал где-нибудь в ящике и порою грыз куски за работою или разговором. Происходило это, конечно, не от скупости. Гоголь никогда не был скупым»*²³. Так, Гоголь любив солодощі, цукор у нього не переводився, до нього він ставився особливо, хоча в листах про цей продукт, а також про тих, хто його виробляє — ні слова, — у цьому весь Гоголь.

Як аналітик та історик Гоголь дає обґрунтування фундаментальної бази стійкої підприємницької діяльності родин Терещєнків і Смирєнків, вкладаючи в слова одного зі своїх героїв пояснення: *«Это закономерный порядок вещей, — сказал Скудронжогло. — Кто родился с тысячами, воспитался на тысячах, тот уже не приобретет: у того уже завелись и прихоти, и мало ли чего нет. Начинать нужно сначала, а не с середины. Снизу, снизу нужно начинать.... Как вытерпишь на собственной коже то да другое, да как узнаешь, что всякая копейка алтынным гвоздем прибита, да как перейдешь все мытарства, тогда тебя умудрит и вышколит так, что уж не дашь промаха ни в каком предприятии и не оборвешься.... С копейки нужно начинать»*.²⁴

²³ Смирнова А.О. по записи П.А. Висковатова. Рус. Стар.1902, сент.,488,492.

²⁴ Гоголь Н.В. Мертвые души. Том второй / Собр. соч. в 8-и т. — М.: Правда. — Т. 6. — С. 202.

І справді, перші представники української цукрової промисловості Терещенко і Симиренко розпочинали свою справу з копійки, краще сказати, з нічого. Водночас ті підприємці Росії, які розпочинали виробництво цукру з великими грішми і підтримкою впливових осіб, будучи спадкоємцями великих правителів чи поміщиків, олігархів, не досягали успіхів, їхнє виробництво занепадало і продавалось за безцінь. Винятком із такого правила були цукрозаводчики Бобринські, але вони перенесли своє виробництво з Росії в Україну і тим багато виграли.

Немає сумніву, Гоголя приваблювала інформація, що недавні кріпаки і бідні козаки утворили найбільші в імперії підприємницькі структури — «Фірма братів Яхненків і Симиренків» і «Говариство братів Терещенків», де крім виробництва вирішувались ще й значні найновіші соціальні проблеми для спеціалістів і робітників. Їм уже належали сотні тисяч десятин землі, цукрово-рафінадні і промислові заводи в Київській, Чернігівській, Подільській, Волинській і Курській губерніях.

Для ведення своєї справи підприємливі Симиренки і Терещенко ще перед відміною кріпацтва 1861 р. розпочали скуповувати у багатьох поміщиків землі, запуснені невеличкі заводи і винокурні, вони їх одночасно модернізували і будували ще й нові підприємства. Таку підприємливість держава заохочувала, надаючи спеціальні кредити. Здається важко заперечити, що Гоголь, виходець із поміщицької сім'ї, цікавився розширенням цукрового виробництва власниками відомих фірм, які скуповували землі для вирощування цукрових буряків, як сировини для цукрових заводів та інших продуктів сільського господарства, за що їм стали дорікати. Тому у слова свого героя Скудронжогло митець вклав відповідь на зауваження в розмові про причини відмови подальшого розширення свого господарства: *«У нас дворяне и без того уже кричат на меня, будто я пользуюсь крайностями и разоренными их положеньями, скупаю земли за бесценно. Это мне уж наконец надоело»²⁵«.*

²⁵ Гоголь Н.В. Мертвые души Том второй / Собр. соч. в 8-и т. — М.: Правда. —Т. 6. — С. 197.

А розширення земель і будівництва було потужним, щоб викликати заздрощі серед поміщиків, особливо збіднілих. Ще у 1835 р. Артемій Терещенко придбав маєток і землі навколо Хутора Михайлівського, неподалік від залізничної магістралі Київ—Москва, вздовж якої будувались його цукрові та рафінадні заводи. Для доставки на ці заводи цукрових буряків, вирощених на родючих південних землях, підприємницька родина за власний кошт створювала цілу систему комунікацій поряд із губерніями Росії: будувались вузькоколіїні залізничні гілки Ворожба—Тьоткіно—Середина Буда, а також Вороніж—Глухів—Шалигіно; вимощувались шосейні і ґрунтові дороги; прокладались телеграфні лінії. Про це було відомо в усій імперії, — знав про такі дива і М. Гоголь.

Те, що письменник бачив і що чув про новації знаменитих родин, мандруючи Україною, поклало початок його роздумам над продовженням свого знаменитого твору. Спочатку він спостерігав, слухав, обдумував, але мовчав, адже про нього, як ні про кого іншого, сучасники писали: *«Гоголь часто не договаривал того, что хотел сказать, опасаясь, что ему не поверят, и что его истина останется не принятой. ... Замкнутость в нем доходила до высшей степени»*²⁶. Загадковість митця слід враховувати, коли треба відповісти на запитання: про кого і про що пише Гоголь, а головне, що хотів показати, адже кожен його твір одягнений у покривало таємничості, і про це можемо довідатися з листа до мами ще із Ніжина 1 березня 1828 р., в якому він писав: *«Я читаюсь загадкою для всех; никто не разгадал меня совершенно»*²⁷.

У читачів може виникнути питання: «Чи знав М. Гоголь про діяльність підприємців Смиренків і Терещенків»? Відповідь може бути єдиною — знав! І підтвердженням цьому є таке. Перш за все, бурхливий розвиток цукрового виробництва в ті часи був на устах у всіх, про солодкий продукт говорили й у салонах, і в дружніх розмовах, і на сходках. Крім того, високий рівень виробництва і соціальних нормативів, небачених у період кріпацтва і

²⁶ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т. 3. — С. 393.

²⁷ Там само. — С. 408.

після нього, інші прояви турботи про людину, не могли не звертати уваги інтелектуальних людей того часу.

Близький друг Гоголя М. Максимович був знайомим з одним із перших осіб цукрової імперії Смиренків — Платоном Смиренком, за порадою якого в 1859 р. до Млієва приїздив Тарас Шевченко, якого приймали з радістю і великим комфортом. Для прогресивних людей там було на що подивитись, адже, як писали тоді, великий поет відвідав заводські приміщення, оглянув містечко, ознайомився з життям робітників і радісно сказав Кіндрату Яхненку, який його супроводжував, обнявши підприємця: *«Батьку! Що ти тут нароби! — і на його очах з'явилися сльози»*²⁸. Гоголь бував у Києві у Максимовича, проживав у нього немало днів, а тому не могли друзі не поговорити про Смиренка й інших цукрозаводчиків. Більше того, це була епоха Шевченка і Гоголя, а тому не могло бути так, що один мав відомості про знаменитих підприємців того часу і їхні справи, а інший про них не відав.

Великий Гоголь знав свою Україну, вивчав не тільки її історію, але й новації, перший том «Мертвих душ» писав на матеріалах своєї батьківщини, і про це є безліч прикладів. Скажімо, в 1835 р. Гоголь збирається на Кавказ, але, як завжди, він приймає незрозумілі для інших рішення та їде до Криму. Після повернення відвідав інші місця України й уже з Полтави 15 липня 1835 р. написав Жуковському: «Сюжетов и планов во время езды ужасное множество, ...и только десятая доля положена на бумагу и жаждет быть прочитана вам»²⁹. Чи можна піддавати сумніву факт, що Гоголь, мандруючи українськими просторами, уже працював над другим томом «Мертвих душ»?

Повертаючись з Єрусалиму, Гоголь 12 квітня 1848 р. зупинився в Одесі. Тут він зустрічається з багатьма відомими людьми міста, зокрема з братом О. Пушкіна Л.С. Пушкіним, цікавлячись історичними місцями міста, його культурою, книгами. Він, звичайно, бував у магазинах, знайомився з відомими людьми міста.

²⁸ Чалый М. Посещение Т.Г.Шевченком сахарного завода Яхненка и Смиренка // Киевская старина. — 1889. — №2. — С. 461.

²⁹ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т. 3. — С. 507.

Для письменника було що побачити і почути в Одесі, а тим більше, якщо у нього уже визріла цілеспрямована думка щодо свого твору. У цьому причорноморському місті чимало історії родини Симиренків, яка, звільнившись від кріпацтва, з нуля розпочала підприємницьку діяльність: відомості про знатного представника родини Симиренка Федора, який, працюючи на графа, назбирав грошей і орендував кілька млинів на річці Вільшанка; тут 1832 р. колишні кріпаки одержують статус купців першої гільдії і звання почесних громадян Одеси за зусилля у становленні та розвитку самоврядування міста.

В Одесі можна було довідатися, що перші Симиренки йшли до свого статусу важко, але вперто: спочатку придбали у графа Бобринського на 280 тис. цукру-рафінаду, вигідно продавши його в Одесі. Підприємливий син Федора Платон запропонував родині, що їй слід не тільки продавати чужий цукор, а краще виробляти свій і його продавати, отож пропонував розпочати цукрове виробництво. І разом з братами Яхненками справу розпочали: у 1843 р. збудовано перший в Україні та Росії механічний пісочно-рафінадний завод у Ташлику неподалік Сміли; у 1846 р. розпочав діяти машинобудівний завод у Млієві; у 1848 р. ввійшов до діючих підприємств Городищенський пісочно-рафінадний завод поблизу Млієва. Уже в 30-х роках XIX ст. фірма мала торгові магазини і склади на всій території України, тільки в Одесі було шість магазинів, жваво велась торгівля за кордоном. У кожній лавці великих міст Російської імперії красувались конусові форми цукру: Москва, Харків, Нижній Новгород, Київ, Єлисаветград, Одеса тощо. У ті роки в імперії тільки й говорили про цукор, його виробництво і виробників, які були шановані в різних прошарках суспільства.

Колоритна палітра розгалуження цукрової промисловості приваблювала погляди інтелектуалів. Перебуваючи з 10 до 25 травня 1848 р. у своїй Василівці, Гоголь часто навідувався до Полтави та інших міст України. Після цього виїхав до Києва, де зустрічався з професорами Київського університету, до якого мали відношення меценати Терещенко і Симиренко. Немає сумніву, щоб Гоголь, мандруючи просторами своєї країни, де вели власну

справу відомі господарники і меценати, не використав можливість побачити те, що його цікавило тривалий час під час роботи над своїм твором. Не випадково художні нариси у творі свідчать про те, що письменника цікавили вихідці з кріпаків і нащадки простих козаків, які, не маючи спеціальної освіти, будували заводи і гілки залізниць, шосейні шляхи і житло для робітників, створювали новітні соціально–економічні структури, формували високий життєвий рівень для простого народу.

Повсюди з'являлись новації, адже всі, хто побував у той славний час у Києві, намагався побувати в Городищі, де побачене дивувало своїми новаціями фірми Смиренків: корпус головної контори; семиповерховий цукровий завод; цехи машинобудівного заводу; на 260 десятинах землі збудовано близько ста п'ятдесяти будинків з городами і садами для робітників і службовців фірми; працюють шестилітня школа, магазини і лікарня; дивує самодіяльний театр; заводська територія освітлюється газовими ліхтарями, що було диковинкою навіть для жителів великих міст. Про те, що Гоголь все таки не проминув дивовижні новації, свідчить текст у другому томі «Мертвих душ» про небачене соціальне благо. В маєтку Скудронжогло навкруги все нагадувало про багатство і новинки: *«Все тут было богато: торные улицы, крепкие избы; стояла ли где телега — телега была крепкая и новенькая, ... рогатый скот как на отбо р. Даже мужичья свинья глядела дворянином... От изб до господского двора потянулись рабочие дворы. На крыше большой фонарь, не для видов, но для рассматривания, где и в каком месте и как производились работы»*³⁰.

Чи не ці дивовижні справи спонукали Гоголя написати П.О. Плетньову із Василівки: *«Брался было за перо, но ...я еще не готов; а между тем чувствую, что, может, еще никогда не был так нужен труд, составляющий предмет давних обдумываний моих и помышлений, как в нынешнее время»*³¹. Над чим уже давно думав і куди летіли помисли великого мислителя?

³⁰ Гоголь Н.В. Мертвые души. Том второй. Собр. соч. в 8-и т. М.: Правда. — Т. 6. — С. 183.

³¹ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х томах. — М.: Правда, 1990. — Т. 4. — С. 316.

Адже і «Ревізор», і перший том «Мертвих душ» уже читали на просторах імперії. Немає сумніву, що це були роздуми над побаченим на підприємствах фірм Симиренків і Терещенків, для використання у другому томі «Мертвих душ». Адже коли Гоголь повернувся до Одеси після Ієрусалиму і проживав у флігелі дому Толстої, то в одній із кімнат письменника біля вікна стояла конторка з ясена, *«на котрій лежала толстая тетрадь в полулисте»*³². Не дуже практикував Гоголь попередні записи думок, як це роблять інші митці, він переважно зразу записував свої думки в товстий зошит, але довго над ними розмірковував. Це був період, коли Гоголь посилено працював над другим томом «Мертвих душ», і його цікавило все на українських теренах, про що є безліч письмових свідчень.

Відомості, що Гоголь знав про виробничу і соціальну діяльність українських цукрозаводчиків, особливо їхнє меценатство, можливо і бачив багато чого, свідчать цікаві факти, раніше мало помітні в його поведінці. Після поїздки територією України, перебування в Одесі, Полтаві та інших містах, про які ніде не згадано, у Гоголя почали виявлятися якості, яких у нього раніше не було, в усякому разі яскраво виражених. Він уже став виявляти особливу турботу про людей, не стільки про бідних, його відносини до них завжди були добрими, але тепер він турбувався про трударів, на практиці почав виявляти, можна так сказати, елементи меценатства. Як пише його сестра О.В. Гоголь-Головня, якось брат попросив у мами і сестер піввідра наливки і напекти пиріжків із сиром. Коли все приготували, то *«велел позвать тяглых мужиков, то есть тех у кого рабочие волы, на крыльце поставил наливку, угощал их, они пили ...потом брат дал каждому по два рубля и сказал: — Спасибо вам, что вы своими волами моей матери орали. . Со временем брат присылал матери денег, чтобы она накупила хоть по теленку тем мужикам, у кого не было скота, а мне прислал пятьдесят рублей, чтобы я по усмотрению своему помогала нуждающимся»*³³.

Що вплинуло на Гоголя для таких дій?, — адже відомо, що він, побувши в Ієрусалимі, був розчарованим побаченим, не дуже

³² Там само. — С. 311.

³³ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т.4. — С. 320.

багато він давав на церкву, немає прикладів, що він їздив селами Росії і чинив подібне. Водночас немає сумніву, що Гоголь знав, можливо бачив, ті соціальні умови, які створювали своїм робітникам Симиренки і Терещенко, яким письменник, виходець із поміщицької сім'ї, намагався наслідувати. Все свідчить про єдине: роздуми митця, зібрані матеріали і дії меценатства самого письменника — це український варіант другого тому «Мертвих душ», що і викликало величезний супротив усіх росіян. Чомусь про це ніхто не писав і не пише, лише змальовується знищення самим автором твору, але хто привів до такого стану митця, — ніде ні слова. На жаль, українці дотепер також продовжують вірити у казочки, вигадані росіянами.

Усе надумане розхитується реальними подіями, які використані для написання твору. Після перебування довгий час у Василівці, звідки він навідувався до багатьох місць України, Гоголь відбув до Москви разом із Данилевським, але із заїздом у його село Сварків, що недалеко від Глухова. З усього видно, що у Гоголя були важливі справи в цій частині земель, але родичі та сусіди Данилевського, які наїхали, завадили надати їм уваги, а тому письменник був дуже незадоволений. Адже всі знали, що в Глухові і навколишніх губерніях, біля кордону з Росією, відбувалась велика підприємницька діяльність сімейства Терещенків, які розширювали свої земельні угіддя, розвивали торгівлю, розширювали вирощування цукрових буряків і виробництво цукру.

У Глухові був центр, у якому жили і трудились, з якого, мов із пташиного гнізда, вилітали прості, колись бідні козаки, на широку дорогу життя, звідси вони розпочинали майже з нуля свої підприємницькі, соціальні і меценатські дива. Саме в Глухові Артемій Терещенко і його старший син розпочинали торгувати з ручного візка, а невдовзі вони уже організовували численні валки на південь із зерном та іншими продуктами, а назад доставляли рибу і сіль. Перший із родини, Артемій Якович, став купцем першої гільдії, одержав дворянське спадкове звання для себе і синів. У нього було три сини — Ніколо, Федір і Семен. Найвідомішим був Ніколо Артемович, який народився в Глухові 1819 року і саме з його ім'ям пов'язано відродження цього міста, яке у

XVIII столітті було столицею українських гетьманів. У цьому місті він закінчив училище, був людиною унікальної працьовитості, з широким діапазоном мислення і роботи в промисловості, практичній, економічній і управлінській діяльності, що дозволило йому дев'ять років бути бургомістром і дванадцять років — міським головою Глухова. Але високі здібності Ніколо Терещенко вимагали більших масштабів.

Письменник мандрує Україною, позаду залишилися Крим, Одеса, Київ, Полтава, Василівка, Глухів, закінчилось коротке перебування в Італії, й уже з Москви 29 жовтня 1848 р. він пише А.М. Вієльгорському: *«Еще нет этого благоприятного расположения духа, какое нужно для того, чтобы творить. Но душа кое-что чувствует, и сердце исполнено трепетного ожидания этого желанного времени»*³⁴.

І ось очікуваний час настав, про нього Гоголь 20 листопада 1848 р. повідомляє П.О Плетньову: *«Соображаю, думаю и обдумываю второй том «Мертвых душ»*³⁵. Приємна хвиля чуток дійшла до інших знайомих, і 29 листопада 1848 р. В.С. Аксакова пише М.Н. Карташевській: *«Он твердо намерен продолжать «Мертвые души»*³⁶, вважаючи таке рішення Гоголя особливо важливим. Це єдине, хоча і доволі загальне, але надто цінне повідомлення про початок роботи над твором, але про героїв, місцевість, час і події — ні слова, сучасники письменника помітили, що *«Гоголь терпеть не может говорить о литературе, в особенности о своих произведениях»*³⁷.

Яскраво простежується, що Гоголь, перед тим як розпочати писати другий том «Мертвих душ», побував в Ієрусалімі, проїхав усю Україну з Півночі на Південь і назад. У той славний час у нього уже визрівали загальні відомості й мета написання твору, думками жив зі своїми героями, про яких у вузькому колі, в розмові про другий том підкреслював, що *«надеется вывести в нем личности крупнее предшествующих»*³⁸, а особисто архимандриту

³⁴ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т. 4. — С. 328.

³⁵ Там само. — С. 328.

³⁶ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т. 4. — С. 329.

³⁷ Там само. — С. 329.

³⁸ Там само. — С. 334.

Федору повідомив про намір *«привести своих героев к столкновению с истинно хорошими людьми»*³⁹. Звичайно, «хорошіе люди» його твору були українські підприємливі люди, про яких письменник ще більше дізнався під час мандрівок просторами України впродовж 1848 року. Якщо ми порівняємо героїв другого тому зі знаменитими українськими господарями, то все стає на свої місця, і ми переконуємося, що і перший, і другий томи «Мертвих душ» змальовані на прикладах українських господарів. Більше того, ці твори жодного відношення до Росії не мають, окрім мови і місця читання творів, а також змальнованої нетерпимої національної і соціальної ситуації в імперії, лінощів, паскудства.

Читаючи другий том, переконуєшся, що Гоголь здійснив свої наміри, але які, мабуть, дуже не сподобались усім верствам росіян. У своєму творі Гоголь протиставив двох поміщиків: з однієї сторони Тентетнікова й інших, *«принадлежащих к семейству тех людей, которых на Руси много, которым имена — увальни, лежебоки, байбаки и тому подобное»*⁴⁰; з іншої сторони, Скудронжогло — *«всезнай, такой всезнай, какого вы нигде не найдете. Он ... знает, какую почву что любит, какое соседство, для кого нужно, поблизости какого леса нужно сеять какой хлеб. У нас у всех земля трескается от засух, а у него нет»*⁴¹. Тентетніков — це представник героїв «Ревізора» (Городничий та ін.) і першого тому «Мертвих душ» (Чічіков та ін.), Скудронжогло — це українські цукрозаводчики, господарники і меценати.

Більше того, Гоголь дає відповідь і на інше питання: *«оживет ли, как следует, Павел Иванович?»*, — поставлений перед письменником архимандритом Федором, якого, на диво, цей персонаж чомусь дуже хвилював. У творі письменник показав, з чого розпочинається духовне перетворення Чічікова після зустрічі з Скудронжогло. Не хтось інший, а саме Павло Іванович був захоплений цією зустріччю, що видно з його міркувань стосовно нового поміщика: *«Это был первый человек во всей России, к которому почувствовал он уважение личное. ... Собственно за ум*

³⁹ Там само.

⁴⁰ Гоголь Н.В. Мертвые души Том второй. Собр. соч. в 8-и т. — М.: Правда. — Т. 6. — С. 131.

⁴¹ Там само. — С. 183.

он не уважал еще ни одного человека. Скудронжогло был первый. Чичиков понял и то, что с таким нечего толковать о мертвых душах»⁴². А здивувати Чічікова було чим, адже в господарстві Скудронжогло, де особливої уваги заслуговували й організація, і технологія робіт, ще й турбота про робочий люд. А де подібні новації можна було побачити, окрім як на українських цукрових заводах, діяльність яких високо оцінювали за кордоном, де на високому рівні вирішували соціальні питання, рівних яким не було в усій імперії.

Ідею двох протилежних героїв Тентетнікова, Скудронжогло та інших, митець вирішував, змальовуючи їхні світлі та сірі сторони життя, прикладами їхньої ж діяльності. Найпідприємливіші нагороджувались особливими якісними епітетами, майстерністю змальовувати які неперевершено володів Гоголь: *«Завели конторы и присутствия, и управителей, и мануфактуры и фабрики, и школы, и комиссию, и черт их знает что такое. Точно как будто бы у них государство какое. Как вам это нравится?... А кто их заводил (эти заводы)? Сами завелись: накопилось шерсти, сбыть некуда, я и начал ткать сукна, ...по дешевой цене их тут же на рынках у меня и разбирают... Изумительнее всего то, что всякая дрянь дает доход! ...Мастеров я не выписываю из-за границы. А уж крестьян от хлебопашества ни за что не оторву. На фабриках у меня работают только в голодный год, все пришлые, из-за куска хлеба»*⁴³.

Навдивовижу точно перераховано все, що можна було побачити недалеко від Києва в Городищі, де розгорнула свою діяльність фірма братів Самиренків або в інших місцях фірми Терещенків. Саме для заробітків на цукрових заводах Терещенків працювали в основному сезонні робітники переважно з Чернігівської губернії та Білгородщини. Робітники, що прийшли з глухих сіл, бачили багато дивовиж. Підприємець створював робітникам можливості не тільки для заробітку хліба, але ще й надавав їм соціальні послуги на рівні високих нормативів, створюючи нале-

⁴² Гоголь Н.В. Мертвые души. Том второй. Собр. соч. в 8-и т. — М.: Правда. — Т. 6.. — С. 203.

⁴³ Там само. — С. 193—194.

жні умови для роботи, заробітку, відпочинку, лікування, навчання, кожен користувався небаченим у селах житлом. Скажімо, на заводах, розташованих у Городищі, батьківщині Симиренків, проживали робітники підприємств фірми: там діяв паровий млин, працювали магазини, де можна було придбати все необхідне за собівартістю; була лікарня на сто ліжок; діяли самодіяльний театр і шестирічна школа, де працювали учителі з університетською освітою, дехто з них пізніше ставали професорами Київського університету; звичайно не обійшлося і без церкви святого Стефана. Заводська територія і містечко освітлювались газовими ліхтарями, що було диковиною навіть для великих міст.

На деяких рафінадно-цукрових заводах Симиренків і Терещенків діяли соціальні норми, яких не було і за кордоном — дивина та й годі. Жили сезонні робітники в просторих казармах, у яких були кухні, зали для харчування, електричне освітлення, парове або пічне опалення, електричні вентилятори. Кожному робітникові надавали ліжко, постіль, ящик для особистих речей. Було встановлено, що санітарна норма повітря має бути від 27,54 до 35,64 кубометрів на людину, і просторі казарми дозволяли дотримуватись таких норм. Працювала баня і пральня з механічним віджиманням білизни. Не випускались з уваги такі важливі соціальні питання як освіта й охорона здоров'я, діяли початкові школи і лікарні; характерним було якісне харчування — робітники одержували харчі із загальної кухні з розрахунку на одного робітника: 1,2—1,4 кг хліба, 200—400 г м'яса, 40 г сала і різні овочі щоденно.

Усе це, можливо, в загальних рисах було відомо Гоголю, який уже розпочав працювати над другим томом «Мертвих душ», про що нагадує зошит, у якому записана третина матеріалів, зібраних для написання твору; визначені загальні характеристики героїв твору; закінчилось відвідування великих міст в Україні для збору матеріалів; повідомлено друзів, що другий том пишеться. І тільки після цього поширився слух, що Гоголь нарешті надумав поїздити територією Росії, але, як повідомив Я. К. Грот П.О. Плетньову 28 июня 1849 р.: *«Собирается поехать по России, но еще колеблется, ехать ли, ибо дорожит временем, а жизнь корот-*

ка»⁴⁴. Треба знати Гоголя, він українець, який тільки через рік після того, як розпочав працювати над другим томом, відчув якось потребу поїздити, вивчити країну і її народ, тобто Росію, про яку нібито пише комедію. Знаючи Гоголя, все це змушує сміятися під впливом ще не закінченої комедії, навіть підготовку до написання якої митець перетворив у сміх. Адже нікуди він не поїде, цього йому уже не потрібно, він описує ту країну і той народ, про який він знає все, — Україну. Негативні ж герої, Чічков, Городничий та інші — у нього навкруги в Москві та Петербурзі.

І справді, Гоголь нікуди не поїхав, і коли Я.К. Грот влітку 1849 р. навідався до Гоголя, то почув дивовижні слова: *«Он жаловался, что слишком мало знает Россию; говорил, что сам создает недостаток, которым от этого страдают его сочинения. ... чтобы лучше узнать Россию и русский народ, мне необходимо было бы путешествовать, а между тем уже некогда: ... время нужно, чтобы писать»*⁴⁵. Дивина, адже не буває, щоб письменник, а тим більше Гоголь, писав про народ і країну, не знаючи їх, він же, навпаки, розповідає, що уже пише, і часу для мандрівок у нього немає. Постає закономірне питання: про що ж він пише, коли не має матеріалів, не знає народу, не знає країни? Він пише про Україну і її народ, маючи намір показати, що і його народ, і він сам не малороси, а вище великоросів, протиставляючи їх в особистостях своїх героїв.

Знаменитий твір пишеться, своєму оточенню Гоголь висловив думку, що буде вивчати Росію і її народ на матеріалах, які будуть надсилати йому друзі та знайомі. І, на диво, зразу ж з'явився такий знайомий, якийсь Д. С. Протопопов, який проживав і працював у багатьох губерніях і мав багато матеріалів для вивчення Росії, давши обіцянку надіслати їх письменникові. Проте, не дивлячись, що володар цінних матеріалів бажав зустрітися з письменником, зустріч так ніколи й не відбулася з вини Гоголя, для якого цей матеріал і не був необхідний. Відносно реальних намірів вивчити Росію і її народ бачимо з відповіді на лист Грота, де Гоголь висловився про думку Протопопова стосовно російсь-

⁴⁴ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т. 4. — С. 337.

⁴⁵ Там само.

кого народу: *«Благодарю вперед за предстоящее знакомство с Протопоповым, которого я непременно отыщу. Его замечания о русском народе, приложенные в вашем письме, совершенно верны, отзываются большой опытностью, а с тем вместе и ясностью головы»*. Той, хто висловлював думку про російський народ, мабуть і не здогадувався, що Гоголь завжди мав тільки свою думку про все, звичайно, мав він уже тверду думку і про російський народ, а тому так саркастично оцінив добрі наміри автора іншої думки.

Усе ж таки Гоголь поїхав просторами Росії й у середині літа 1849 р. направився в Калугу, але уже з портфелем, у якому лежить рукопис другого тому знаменитого твору. Може виникнути питання про причину появи М.В. Гоголя, великого шанувальника цукру, в Калузькій губернії з варіантом другого тому «Мертвих душ», про що писав Д. О. Оболенський: *«В 1849 году, проездом через Калугу я застал Гоголя, гостившего у А.О. Смирновой, и обещал ему на обратном пути захватить за ним, чтобы вместе отправиться в Москву. ...главная забота его заключалась в том, как бы уложить свой портфель так, чтобы он постоянно оставался на видном месте.... Портфель этот заключал в себе только еще вчерне оконченный второй том «Мертвых душ»⁴⁶*.

Будучи ще й любителем докопуватися до істини, письменник можливо і з'явився в Калузькій губернії з чорновим варіантом другого тому, щоб доповнити новими фактами. Основна ідея, яка його турбувала і привела до Калуги, з'явилась значно раніше, коли він навідувався на Полтавщину і Київщину, особливо під час подорожування просторами України у 1948 р., де він одержав відомості про цукрове й інші види виробництва, про господарів Симиренків. Проте він мав намір ще й познайомитися більше з сімейством Терещенків, перевірити, переконатися у своїх думках про них. Саме неподалік Калузької губернії було багато земель і підприємств відомих на той час господарів Терещенків, які в Калугу та інші міста Росії привозили свої товари, де з торговими людьми можна було поговорити і багато про що довідатися.

⁴⁶ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — С. 357.

Працюючи над варіантом другого тому в Калюзі, Гоголь не їздив селами і містами, але з великою охотою розмовляв з усіма на постоялому дворі, хоча, як відомо, він відзначався сором'язливою і трохи відлюдною вдачею. Бесіди давались не легко, тому, нагадуючи своє відношення до різних розмов з незнайомцями, письменник пояснював: *«Мне это вовсе неинтересно, — говорил он, как бы оправдываясь, — но мне необходимо это для моих сочинений. В Калуге он как-то перезнакомился в гостинном дворе со всеми купцами и лавочниками»*⁴⁷. І тут, природно, виникають питання: перше, який твір на той час найбільше потребував додаткових пояснень, нової інформації, і друге: про що розмовляв Гоголь з купцями, що необхідно було додатково для його твору? Природно, відповідаючи на перше питання, можемо сказати, що це зміст твору, який письменник уже віз у портфелі з Калуги в Москву — другий том «Мертвих душ». Що ж стосується другого питання, то тут цікаво, — яку інформацію одержував Гоголь у купців і крамарів міста Калуга для свого твору? А розпитувати було про що і про кого, адже неподалік в українських губерніях, що на кордоні з Росією, зосереджувалась підприємницька діяльність відомих фірм Терещенків і Симиренків. У Калугу та інші міста Росії доставляли товари українського виробництва, й у купців, що їх привозили, була можливість багато чого довідатись про відомих підприємців.

Адже в Російській імперії тільки сімейній групі Терещенків належали три великі центри виробництва цукру: перший центр — у Курській губернії (тепер територія Росії), керував ним син Артемія Семен і три його сини; другий центр — на правому березі Дніпра (в трикутнику Житомир—Вінниця—Черкаси), яким управляв Федір; третій центр — землі та підприємства на лівому березі Дніпра південніше Глухова, а також у Чернігівській і Харківській губерніях, де заправляв Ніколо. У той славний період там скуповувались землі та примітивні цукроварні, а поряд будувались нові заводи і реконструювались старі, починалось велике

⁴⁷ Смирнова А.О. по записи П.А. Висковатого. Рус. Стар. 1902, сент., — С. 488—492.

цукрове виробництво, велась торгівля виробленою продукцією, провадилась соціальна і меценатська робота.

Отже, прибувши із Москви до Калуги, Гоголь опинився неподалік Курської і Сумської губерній, де творили підприємницькі й торгові чудеса в Глухові Артемій Терещенко і його сини Ніколо та Семен. Торгівля сприяла формувати капітал, щоб робити добрі справи. Було відомо, що попри примхи погоди і неспокій на дорогах їхні вантажі завжди доставлялись до місць призначення — великих міст Російської імперії. Через Калугу доставлялись товари в Москву і Петербург. Особливої уваги підприємці надавали постачанню до південних міст України, які будувались і розширювались — Одеса, Миколаїв, Херсон, Єкатеринослав (Дніпропетровськ), Єлисаветград (Кіровоград). Усе свідчило, що Артемій і його сини користувалися репутацією надійних постачальників і чесних партнерів. Про добрі справи родини Терещенків знала Імперія, звичайно, що Гоголь також зібрав відомості про їхні добрі справи, мандруючи українськими південними степами. Аналітичний розум Гоголя, його допитливість не могли обминути підприємливих представників сімейства Терещенків — це головна причина появи Гоголя поблизу широких їхніх володінь і підприємств.

Знаючи про добру репутацію Артемія Терещенка, як настійного і вольового старого козака, який добре вивчив торгові маршрути на південь імперії, цар Микола I, коли в 1853 р. розпочалась Кримська війна, доручив Терещенку постачання російських військ хлібом і дровами. Історії відомо, що армія за всі три роки війни ніколи не залишалась без харчування і тепла. У результаті засновник роду Артемій Якович Терещенко розбагатів під час Кримської війни на поставках продовольства і корабельного лісу для російських військ, що дозволило йому надалі займатися улюбленою справою цукроваріння й іншими галузями промисловості

На прикладі відомих підприємців тодішньої Малоросії — енергійних родин Самиренків і Терещенків, яких Гоголь і показав у другому томі «Мертвих душ», порівнюючи їх з Тентетніковим і такими як він, «*которым имена — увальни, лежебоки, байбаки*». Звичайно, що це було не до вподоби росіянам. «*Такі Гого-*

лівські порівняння вкрай не подобалися російській інтелігенції, хоча вголос про це не мовилося»⁴⁸; але саме це викликало роздратування і вочу ненависть до письменника, що зрештою вплинуло на його долю й у ранньому віці звело його в могилу. Багато доброго і славного зробив Гоголь для свого народу, своєї країни, але українська творча еліта дотепер критично ставиться до письменника із-за того, що він писав винятково російською мовою та, мовляв, забув Україну.

Проте це зовсім не так, адже, як показано вище і буде видно в наступних матеріалах, нікого і нічого він не забув, це не в його стилі. Адже коли він прийняв рішення писати другий том «Мертвих душ», то зразу повідомив П.О. Плетньову: «*Прежде чем примусь серьезно за перо, хочу назвучаться русскими звуками и речью. Боюсь нагрешить против языка*»⁴⁹.

З цього приводу найбільше цікавлять два питання: чому він писав винятково російською і водночас боявся якось не так використати російську мову. Відповідаючи на перше питання, відмітимо, що Гоголь у своїх творах показував нелегке життя українців імперії, де їм доводилося викручуватися, вдаватися до хитрощів і навіть неподобств, щоб якось існувати, і про це письменник намагався донести не стільки українцям, скільки росіянам, він також висміював паскудство в імперії, що також треба було донести до влади і еліти Російської імперії. Справедливо припустити: письменник розумів, що його твори українською мовою далі «українських хуторів» не дійшли б, а їхній убивчий сміх не доходив би до тих, кому він адресувався, а тому був би не той ефект.

Відповідаючи на друге запитання, слід пам'ятати, що Гоголь не любив вивчати мови, вони, мабуть, важко йому давались, що виявилось ще під час навчання в Ніжині. У щоденному спілкуванні недостатньо спілкувався російською із-за того, що тільки третину свого життя бував у Росії, решту — в Україні та Європі, а щоб не відставати, він все писав російською, тренувався. Це підтверджується ще й тим, що письменник був українцем, якого росіяни назива-

⁴⁸ Панасюк Б. Україна і Микола Гоголь. (Розгадки таємниць). — К.: КНЕУ, 2011. — С. 238.

⁴⁹ Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в 4-х т. — М.: Правда, 1990. — Т. 4. — С. 328.

вали не інакше як «хохол», жив він українською культурою, в російському ж середовищі почував себе не вдома. Це помітив М.В. Берг: *«Он держал себя большею частью в стороне от всех. ...Он изменял обыкновенным своим порядкам, если в числе приглашенных вместе с ним оказывался один малороссиянин, член того же славянофильского кружка (О.М. Бодянский). ...они усаживались в угол и говорили нередко между собой целый вечер горячо и одушевленно, как Гоголь при мне ни разу не говорил с кем-нибудь из великороссов»*⁵⁰. Якщо в компанії не було жодного малороса, то Гоголь не довго засиджувався на вечорах, залишав усе.

Підтвердженням того, що Гоголь вважав себе українцем, писав про українців, їхнє рабське становище, зробив для України й українців багато добрих справ, свідчать його слова, сказані хлопчикові, що був його камердинером, після спалення рукопису другого тому «Мертвих душ», які він промовив після довгого і нерухомого сидіння перед спаленим твором: «Негарно ми зробили, негарно, недобре діло»⁵¹. Не слід нікого переконувати, що кожна людина промовляє істину, яка сидить глибоко в ній, тільки в останні хвилини життя. Так і великий Гоголь, який був рабом імперії, як і весь його народ, заговорив наприкінці творчого і життєвого шляху мовою свого народу, про який він писав усе своє коротке життя, усвідомлюючи його рабське становище. Тому навряд чи мають рацію ті, хто й досі не сприймають Гоголя українським генієм здебільшого за те, що він писав не українською, а російською мовою.

Наша рефлексія у визнанні, без якихось умовностей і застережень М.В. Гоголя великим українським письменником має бути звернена до інших великих українців. Зокрема, Станіслава Оріховського, який проживав на польській території, недостатньо знав польську мову, писав переважно латиною, але добре знав українську і перекладав з української на латину, думав та писав латиною про Україну і українців. Він вважається українським письменником, істориком і філософом. 500-річчя від дня наро-

⁵⁰ Там само. — С. 330.

⁵¹ Графиня Е.В.Сальяс — М.А. Максимовичу. Рус. Арх., 1907, 111, 437; Вересаев В. Гоголь в жизни. Соч. в четырех томах. — М.: Правда, 1990. — С. 487.

дження його буде відзначатися у 2013 році. Микола Гоголь народився, проживав в Україні, Європі та Росії, писав російською, хоча знав її не дуже добре,

Ставлячи за мету виправити суспільство і його ставлення до праці, Гоголь відчув тягар, непосильну ношу. І це правда, оскільки зразу після смерті Гоголя І. Аксаков писав І. Тургенєву: «Он изнемог под тяжестью неразрешимой задачи, от тщетных усилий найти примирение и светлую сторону там, где ни то, ни другое невозможно, — в обществе...»⁵². Але це була тільки напівправа, адже Гоголь все таки знайшов світлу сторону в постаті господарника Скудронжогло, який був особистістю і представляв українських цукрозаводчиків і великих меценатів — Симиренків і Терещенків.

Якщо поглянути ще глибше, то проглядається дві сторони геніального письменника, важкі і не світлі. Перша: Гоголь протиставив працелюбних «малоросів» лінивим «великоросам», а цього йому росіяни простити не змогли і загальними зусиллями загнали письменника в могилу, одночасно визнаючи його великим російським письменником; друга: Гоголь, аби донести росіянам рабське становище «малоросів» в імперії, писав російською мовою, але цього йому не можуть простити українці, не визнаючи його великим українським письменником світового рівня. Але у деяких українців має виникнути запитання, — невже треба ставити під сумнів, чю духовність підносив М. Гоголь, коли, маючи намір вивчати українську історію на підставі пісень і переказів, у статті «*Про малоросійські пісні*» підкреслив відмінність українських пісень від російських, назвавши українські пісні «*поезією поезії*»⁵³.

Гірка доля спіткала багатьох представників української еліти за піднесення української нації і держави: Т. Шевченка за комедію «Сон» відправили у солдати, де він втратив своє здоров'я; М. Гоголь загинув за твір другого тому «Мертві душі», де високо підносив українських господарів, вихідців із кріпаків, прославляючи тим самим Україну і її народ; О. Довженка звинуватив

⁵² Панасюк Б. Україна і Микола Гоголь (Розгадки таємниць). — К.: КНЕУ, 2011. — С. 239.

⁵³ Газ. Літературна Україна. — №2. — 10.01.13.

Сталін на Політбюро за поему «Україна у вогні», де він прославляв героїку України у війні 1939—1945 рр., митець не витримав наруги; В. Сосюру за твори «Любіть Україну» і «Мазепа» люто критикувала преса всієї імперії, що звело його в могилу; П. Шелеста за книгу «Україна наша Радянська», де прославляв минувшину Київської Русі та історію України, виключили з Політбюро ЦК КПРС, звільнили з посади секретаря українських комуністів, забрали до столиці, дали роботу інженера в невеличкому конструкторському бюро, він мешкав на дачі біля Москви до кінця життя. Чи відрізняється доля М. Гоголя від долі інших видатних українців? Ні, він також прославляв українців та Україну, більшість свого життя мешкаючи за її межами, за що і поплатився.

Навіть наведені деякі штрихи підтверджують важливу проблему, що українці дотепер так і не виконали жодного заповіту великого Т. Шевченка, серед них його заклик «Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю!». Ці слова великого Кобзаря безпосередньо стосуються геніального українського письменника Миколи Васильовича Гоголя.

2.3. Поезія українського відродження⁵⁴

Геолог розвідує надра землі,
а геолог-митець — ще й істину
в природі і суспільстві.

Промайнуло більше двох десятиліть української незалежності, але 750-літнє нашарування на духовність народу ще далеко не зійшли безслідно, залишилися важкі рани, і здається, що їхнє лікування та очищення від гнійників продовжуватиметься ще ой як довго, не менше чотирьох поколінь. У незалежному суспільстві і державі хаос, куди не глянь, то побачиш руйнацію і в духовності, і в культурі, і в економіці, і в суспільній сфері, у міжнародному становищі і в самій незалежності суцільна деградація, розбурханість та абсурдність.

Погляньмо, країну накрили чорні хмари корупції, офіційні і таємні крадіжки, відчувається глибокий духовний і культурний

⁵⁴ Рідний край. Альманах ПНПУ. — №1 (30). — Полтава, 2014. — С. 219—222.

занепад, усі знаходяться в полоні страху, як наслідок вихід на перше місце в Європі за смертністю і за спадом економічного і соціального розвитку. Українці нездужають і вмирають від двох основних причин — неякісних харчів і стресів. В Україну завозяться неякісні продукти, навіть ті, які українці споконвіків самі вміють найкраще виробляти, і ліки. Стресові ситуації – з багатьох сучасних причин, найперше із-за настання нової епохальної історії, одночасно посилюється ще й зневіра у можливу справедливість.

Роки незалежності показали, що українське відродження тільки розпочинається, початок шляху, якого очікували українці, щедро устелений не як Чумацький шлях численними зірками, що присвічували одна одній, а відокремленими темними шипами і твердими камінчиками. Як схожий цей початок з хаосом зародження Всесвіту, коли матерія охолоджувалась, структурувалась, з'являлись планети, а на деяких з них, як наша Земля, рослинний і тваринний світ, а щоб створити умови для розвитку живої природи, їй постачалась волога, наповнена споживчими речовинами. Так і українське суспільство, виходячи з хаосу, структуруючись і пристосовуючись до невідомих умов життя, потребує не тільки матеріальних речовин, скільки якісної духовної вологи, яку здатні постачати література, поезія, мистецтво, наука. На межі ХХ–ХХІ століть настав новий, непростий історичний час для української нації, яка потребує мистецького національного живлення. Щоб напоїти спраглу українську ослаблену духовність, духовний напій має бути не деструктивний у межах радянських часів, не розбавлений, а концентрований.

Саме така складна епоха початкового відродження української нації стала сприятливим, хоча і важким, підґрунтям для появи художньої літератури, яка б допомагала долати зневіру, освітити простір надії, стверджувала віру в омріяне майбутнє. Поволі з'являється новітня художня українська література, здатна допомагати формуватися українському суспільству, в якій чільне місце займає поезія Євгена Гуцина. Сучасне середовище й епоха мають визначальний вплив на поета, вони формують тематику і поетичні струни його творів. Слова поета настоянні на гіркоті української дійсності, а це не химера і не вигадка, а реальність, від якої нікуди дітись, яку лише треба виправляти та покращувати, лікувати рани

батьківщини, очищатися за допомогою концентрованого духовного напою, створювати національний духовний клімат.

З повним правом можна сказати, що такий концентрований напій кожен українець може зачерпнути з поезії Євгена Гуцина, яка даватиме силу для боротьби до того часу, коли «І українською постане Україна». Ні для кого не є дивиною, що в сучасній ситуації українці відчують себе маргіналами у власній країні, а тому стривожено лунають слова поета: «Ми як вигнанці на своїй землі», скрізь чується безвихідь у незалежній країні, де «Вже й мовну хартію зламали об коліно службові члени п'ятої колонії». У своїй поезії Євген Гуцин пропонує цілий пласт української культури змінити на краще, щоб допомагати поезії Т. Шевченка долати, за словами Є. Маланюка, «національні хвороби». Не буде перебільшенням, якщо скажемо, що митець намагається окреслити недуги, так, недуги нашої нації, ставлячи діагноз і рекомендуючи поетичним словом ліки для оздоровлення. Тут і вияв негативних національних рис, і боротьба з ними, і лірична сповідь душі українця, що вийшла з рабсько-тоталітарної системи, і туга за невиправдані втрати свого народу в епоху багатьох рабських сторіч.

Зразу відзначимо, що це ще не класика, але поет знаходиться на шляху до неї, переходячи від кількості до якості. У поезії Євгена Гуцина, як і в кожного «поета з дитинства», є своя хвиля зв'язку з минулим, звідки він одержує силу духу, а тому з його пісенної поезії линує особливі звуки з дитинства, рідного краю, сивої давнини, вони наповнені тугою за недосягнутим, але вірою у майбуття. Народу потрібна духовна допомога, і в поезії простежується, що поет живе проблемами свого народу, він є його частиною і все своє життя допомагатиме відродженню нації та України, про що однозначно заявляє:

Я в канонічну душу України
На безстроковий поселився строк.

На перший погляд здається, що Євген Гуцин більше пише про свою сім'ю, матір, дружину, доньок та онуків, з теплою оспівує своє село та роботу, такий собі сімейний поет, як скажімо сімейний лікар. Коли ж уважно придивитись, прочитати і прони-

кнуту в сутність його поезії, то в ній є багато краплинок кольорових каменів, у яких проглядається поезія високого рівня сучасного національного і державницького відродження перших десятиліть української незалежності. Поет не віддаляється ні від свого роду, ні від свого народу. І слова в поезії іскрометні, вони хоча важкі та гіркі, але справедливі, бо саме вони здатні освітити та назвати чорне чорним, а біле білим навіть для тих, хто призвичаївся до сірості і темряви.

Євген Гуцин поетично формує Храм української незалежності і туди закликає українців, але вимагає, щоб вони очистилися від рабського минулого, щоб сонячно і затишно стало тим, хто з добром у Храм ввійде. У хаосі і ганьбі перших десятиліть незалежності поет направляє промені свого гострого слова на чорне і сіре, щоб все стало світлим, щоб у Храмі було затишно й щасливо. Його поезія літає над духовними і матеріальними розвалинами великої української території, на якій 750 літ жив народ у неволі. Поетичний політ дозволяє помітити безліч духовних і матеріальних ран знедаланої нації і заодно щось підказати, щось виправити, якимось допомогти, що не усім до вподоби. Саме тому твори Євгена Гуцина — це поезія для українців, які не вважають себе малоросами, люблять свою націю, її історію і культуру, пишуться своєю стародавньою державою Русь.

У своїх творах поет показує, що він живе у важкій, але рідній і близькій реальності, де навкруги хаос і розруха початкового відродження. Читаючи твори Євгена Гуцина, відчуваєш його своєрідне потрясіння від побаченої і відчуті духовної та матеріальної руйнації славної стародавньої нації і великої європейської держави, яка проявилась у перші десятиліття незалежності. Саме в ці важкі роки автор відчуває нерівний пульс і важкий подих свого народу, який, одержавши незалежність, ще не усвідомив що з нею робити, як жити і господарювати, коли немає наглядча.

Перш за все в поезії проглядається лінія, що нам не треба докладати багато зусиль у боротьбі проти когось, проти зовнішніх і внутрішніх недоброзичливців, а найліпше очиститися від рис рабської духовності і тоді все буде добре. Геолог-митець вдивляється в надра української спільноти, виявляє яскраві сторони, які щедрою, благодатною рукою митця розсіпані на сторінках

його творів. У той же час він багато уваги приділяє здобутим українським народом негативним рисам, які стали емблемою багатьох віршів поета.

Здавалося б, Гушин натураліст природи, але він тонко відчуває хвилі в людському суспільстві, які виробляють енергію для його поетичних роздумів. У поезії митця бачимо багато страждань українського народу, але простежується його тверда впевненість у тому, що через усвідомлення цих страждань буде знайдена істина, яку він намагається знайти в природі і в суспільстві. Пошуки автором істини в суспільстві наводять читача на думку, що він хоче відповісти на запитання: чому українці такі нещасні і постійно знаходяться в рабстві, чому над ними чорні хмари, навіть тепер, коли одержали мовби реальну незалежність, але продовжують бути в усьому залежними? Важко зізнатися, що після багатовікового рабства українці, як показали роки незалежності, так і не змогли позбутися страху від чорної хмари, що висить над ними, а тому поет, прагнучи допомогти своєму народові, пише:

Злину серцем до неба, до зір.
Там уклінно проситиму Бога,
Щоб з народу відвів наговір.

Поет не тільки пише про чорну хмару, але й конкретизує, як вона находила, в чому проявляється «наговір» і з сумом промовляє, що в українському суспільстві, яке одержало незалежність, усе залишилось таким, яким воно було в недалекому минулому, і «лише зрадників щось бракувало: не служило сумління рабу». Влади країн, які тримали в ярмі українців, робили все можливе, «щоб урожайним став тотальний страх», який впродовж віків ввійшов у гени українців, а щоб якось захиститись від того страху і мати на прожиття, принижувались, прислужувались. І тепер у незалежній Україні поет бачить тих же «служок», яких можна побачити повсюди, які «Порачкували гладкі блазні з двору», вони виправдовують свою сучасну поведінку укоріненою традицією, мовляв, «наб'єш живіт — є зиск поплазувати». Іншого не могло й бути, адже в усіх діях життєдіяльності українців очікувала підступність і їхні дії пильнувались власниками душ:

В бою із гаслами зійшлись ми очі в очі
Та й за спиною «рідний» ворог теж не спав.
На смерть безвинних забирав посеред ночі –
І підло совість вільнодумну вибивав.

Поет звертає увагу читачів, що цей страх лежить ще й на совісті своїх же «ганебних митарів» і «служок-дзвонарів», якими так ще густо засмічена українська земля, а тому кожного українця «І пече сором за несправджене спасіння». Минуле рабство привчило українців прислуговувати чи то польським панам, чи то російському «старшому брату», щоб одержати якийсь матеріальний захист, їхню ласку, що мимоволі формувало впродовж поколінь українців запобігливість, приниження, прислужництво, а тому поет рекомендує сучасним українцям задуматись над істиною, що «приниження не захистить, бо має сутність остогидну». Тут і поезія, тут і історія, тут і наслідки українського вікового рабства. Не кожен поет сучасності таке напише, бо і в багатьох поетів, і не тільки, в генах зберігається той страх рабів, про який пише Гуцин. У його творчості є сила та відкритість до зла, яке досі вкриває чорною хмарою Україну.

Здавалося б, українці позбулися рабства, країна одержала незалежність, треба заковувати рукави і працювати, робити добро, прославляти себе, націю і державу, але де там, «дари» від рабства ще переповнюють вінця народу, у якого:

Присіла совість відпочити від суєт,
Співали задрощі у хорі й крайня лінь.
Мутанти, що фальшують роль добра,
Що тишком-нишком біди насилають:
Чи анонімним розчерком пера,
А чи від задрощів нас проклінають.

Поет з великим сумом пише про багатьох представників свого народу, котрі одержали в генах від своїх дідів і батьків «Високий стиль топоти до низин, адже чужа завжди драгує слава». Такий ганебний «високий стиль» безсоромно проявляється до тих своїх співвітчизників, які досягали успіхів у житті, творчо-

сті, науці і взагалі — везінні. Читаючи таку поезію, кожен має змогу задуматися про власні дії до оточуючих і відчуття від оточення, зрозуміти причини і можливість позбутися всього ганебного. Соромно, але й тепер озвучуються на весь світ документи, як відомі серед нас інтелектуали в недалекому минулому писали доноси каральним органам на таких же інтелектуалів з свого мистецького цеху. Про такий наш ганебний «хист» знає світ.

Ганебного треба позбутися, і поет хоче вплинути на прискорене очищення від генетичного і духовного сміття своєї нації, у багатьох представників якої «мораль давно вартує копійки», і яка продовжує дешевшати. Саме це є причиною того, коли у незалежній державі, одержавши свободу у діях, не так багато українців беруться до роботи для покращення життя в країні, більшість чогось очікують, а втративши надію, стають бомбами, або тікають за кордон, а тому поет пише: «І я-не я, і хата, звісно, таки скраю, кульгає совість моя, нині на параді, за неї шкурною безпекою плачу». Українці мають свою державу, але і далі втрачається культура, зникає мова, з усього видно, що народ так і не очухався від московської панщини, у кожного холуйство «штокало» і «какало» у глибинах душі, а тому поет звертається до Вищих сил: «Дай боже вічної наснаги на наш духовний ренесанс». Навіть тепер, більше як по двох десятиліттях незалежності, коли народились нові українці, у Києві 2013 року можна почути, як знахабнілі молодики з Росії українців називають «хохлами», які мовляв не люблять росіян, і ми, вигукували молодики, змусимо вас любити нас. У міському транспорті столиці України ніхто не дає відсічі такому іноземному зухвальству російських молодиків, вік яких не більше української незалежності. Треба навчитися гідності, любити себе, оточуючих і батьківщину, позбутися усього негативу, або хоча б розпочати очищення від нього, але важко, бо:

Роз'їдає іржа наші душі,
Побратались цинізм із брехнею -
У свідомості риють траншею.

Не дуже намагається народ сам себе захищати, немає й національних лідерів, які б робили добро, дбали найперше не про себе, а про народ, який, на жаль, ще не спромігся таких провідників. Звичайно, видатні українці є в усіх сферах життєдіяльності, але вони служили Російській імперії, а ті, хто намагався прислужити батьківщині, знаходять вади відношення до української держави чи суспільства. І не бачить поет, щоб так звані професійні державницькі патріоти також щось угнули, бо вони в гендлярстві потонули, прийшовши до влади на всіх рівнях управління: «Так і чубляться вперто в багнуці — з неї вибратись слизько, хоч плач». Особливо поет негативно пише про роботу депутатів законодавчої влади, про них знає весь український народ, навіть світ, що продаються там здебільшого так звані патріоти, демократи і опозиціонери, і не дивина, що «У Верховній Раді – одіозні, що перекуплені не раз». Охоплює сором за дикунство, коли демократи, продавши свої голоси для знищення української нації і держави, згодом, як нічого не сталося, продовжують управляти духовною сферою у незалежній державі.

Поезія і пісні взагалі, як і поезія Гущина зокрема, одвіку незгасаюче джерело нашої вітчизняної історії, наших духовних втрат і здобутків, трудових і творчих звершень. У його поезії знайдемо яскраво виражену громадську позицію, вона однозначна, без підтекстів, де він підказує, що ми самі себе продовжуємо тримати у рабстві. Звертаючись до співвітчизників, хто тримав і тримає у відповідному рабстві свій же народ, поет пише про технологію новітнього вітчизняного рабства:

Українцям-геніям — відвід.
Своїм нахабством, наче танки,
Давили нашу честь, наш рід.

Боляче поет сприймає знищення культури, засмічення інформаційного простору, насадження бездуховності, коли річище української культури щохвилини наповнюється безликим та безнадійним графоманством. Радіо, телебачення пропагують безбарвність, безликість, де немає жодного місця для народної, класич-

ної і талановитої пісні-чарівниці, а тому поет з сумом пише: «Звучать повтори, мов зіпсутий патефон, нічого спільного з піснями тут нема». У цьому контексті читач мабуть згадує свій стан, коли рука мимоволі тягнеться виключати телевизор, побачивши напіводягнену і нафарбовану дівчину, яка нескінченно твердить: «давай, давай, ти мене не тримай, ти мене відпускаяй», і так одне і теж багато разів.

Поезія Гущина наповнена пісенною лірикою, а так як пісня є душею народу, то відчувається, що митець намагається докласти зусилля для покращення духовного стану українського суспільства в перші складні десятиліття незалежності держави. Пісні, як і вся його поезія, заставляють читачів уже у віці звертатися думками в минуле не тільки української історії, але й свого дитинства, юності, перших життєвих доріг. Читаючи поетичні твори Гущина відчуваєш якусь невідому силу, яка повертає думки у дитинство, у юність, згадується перша любов, перша зрада, початкове пізнання життєвих реальностей:

А ми — щасливі й молоді
Так віддано оба любились!
.....
Безсмертну чашу випивши до дна.

У країні продовжується дика несправедливість — віддаємо чужинцям історію, яку формували наші предки, продаємо іноземцям землю, яка годує народ і за яку боролись герої, яких тепер викидають на узбіччя. Ті, хто боровся за українську незалежність, хоч на словах і реабілітовані, продовжують знаходитись у тіні, приречені на забуття, а ті, хто бив, вбивав і принижував шануються у суспільстві: «Нині пільги у них й привілеї і на честь егебітців салют». Митець такого становища не сприймає, надаючи великої уваги боротьбі в минулому, велично ставиться до волі і до тих, хто за неї боровся: «Вояків із УПА, їх невинних смертей, яким воля була найсвятіша молитва». Поет однозначно висловлює свої думки як відносно втрати матеріальної, так і руйнації

духовної складової основи нації, яку руйнували і руйнують руками самих же українців:

Чи варто нехтувать землею?
Нема її — корінню смерть!

.....

Нас щедро розуму повчали:
Шухевич ворог, а не друг.

Митець стає на захист своєї вітчизни, національної культури, виступає проти тих, що «мови нашої не вчили, зверхньо ставили себе, зневажали наш звичай», адже ці зайди, навіть якщо вони і народились в країні, українцями були і залишаються на свій смак. У той же час поет не сприймає також і тих українців, які вважають себе, уже не на словах, а на ділі, малоросами, підніжками, допомагаючи забродам:

Це малороси і заброди мріють,
Як нашу пам'ять втаємничить і архів
Як русичів історію украли,
Взялися згадку про народ покласти в гріб.

Так історію та її першоджерела переписували та заховували архіви, забороняли українським дітям вивчати історію своєї країни. Мій учитель історії Микола Петренко, прочитавши у моїх спогадах про шкільні роки, що ніякої історії ми, учні післявоєнних років, не чули, дав пояснення, яке надруковане в науковому журналі. Там він однозначно заявив, що було офіційно заборонено тодішньою владою щось розповідати про українську історію. Учитель історії працював директором школи, а тому його думка, надрукована в пресі, є офіційним звинуваченням щодо знищення української історії. Так нас навчали і такими ми є, так ми управляємо своєю незалежною країною. Саме в цьому закладені причини, що ніхто не суперечив знищенню національної історії і культури ні в минулому, ні тепер, а тому поет сердито, в тональності Т. Шевченка, пише:

Ви — підніжки північних пігмеїв
Для українців — і грязь, і ганьба.
Ви — не славою мічені діти
На імперським отім смітнику.

Що ж стосується новітньої історії, то заборона продовжується, адже навіть тепер у незалежній Україні не всі інтелектуали, не тільки письмово, але й у розмові, можуть добрим словом згадати вояків УПА, особливо ідейного провідника визвольного руху Степана Бандеру. Треба віддати належне митцеві Гущину, який відкрито з вдячністю пише про видатних українців, які боролись за незалежну країну, про їхню славу та звитяжну боротьбу. У нас тепер є вільна держава завдяки тому, що за свободу й незалежність десятиліттями в тюрмах і таборах томились представники української національної еліти – філософи, письменники й поети, бились з червоною і з коричневою чумою вояки УПА. Саме про них з теплотою згадує у своїй творчості поет, оспівуючи мужність у грізні і важкі часи минулої боротьби, віддаючи шанування і подяку героям:

Відлетіли в минуле визвольні літа.
Є у нас правда своя й наша рідна держава.
.....
Вічна шана Бандері від люду
Що на північ відвів чорні хмари.

Так, є і держава, і незалежність, за яку полягло багато борців, але, на жаль, ще немає своєї правди, немає й свободи, що посилює зневіру у кожного українця. Соромно зізнатись, що після важкої боротьби ні держава, ні її багатства не належать українському народу, бо хто б не приходив до влади нікого не цікавлять інтереси народу, а тому поет пише про роки незалежності:

І тішився лиш золотий тілець відкрито,
Що у державі так знецінюється честь,
І різноколірне гендлярство не прикрито.

У поезії Гущина, як і в інших сучасних митців, є чимало добрих побажань, але у нього закрадається сумнів, що вони в ближчий час будуть використані на благо народу, бо навіть Шевченкові заповіти сучасники не виконали. Немає сумніву, що українцям через якийсь час прийдеться звернутися до Тараса Шевченка і виконати його заповіти, як і побажання сучасних митців. Прикро, але всі мовчать: і демократи, і не демократи, і українці, і малороси, що ми за більше як двадцять літ незалежності не виконали жодного Тарасового заповіту, хоча наплодили лауреатів Шевченківської премії видимо й невидимо, навіть є приклади, що сім'ями йдуть в лауреати цієї шанованої премії, яка знецінилася. Тому митець просить у Кобзаря пробачення:

Ми правнуки твої, що нагрішили,
Прости Тарасе, учнів — нас — поганих,
Що Україну віддавали в Соловки —
Прости за голод, холод, смертні кари.

Розгубленість у суспільстві перших десятиліть незалежності потужно впливає на хвилі творчої енергії митців, а тому вони, мабуть, сприяли появі в поезії Євгена Гущина немало й того, з чим важко погодитися. У нього багато жалю і плачу, але замало любові, а це одна із найнегативніших українських рис, якої треба якомога швидше позбутися, бо саме вона мимоволі породжує безнадію. Поет критикує тих, кого охопила зневіра, у кого немає волі до боротьби, але така ж безнадія, мабуть, стосується і самого митця, а це уже небезпечно не тільки для митця, але й для суспільства, якому він пише:

Уже втомився мій німотний крик.
У грудях — її Велич безнадія.

Споконвічно тужливі українські пісні викликали жалість і плач, цієї ж традиції дотримується Є. Гущин, що з однієї сторони не так уже й погано, а з іншої потребує врахування настання нових поворотів в історії країни. Поезія Гущина доводить, що істо-

рія незалежності хоч і невеличка, але вона показала, як багато серед нас ворожнечі, яка є роз'єднуючим елементом, і як мало любові, яка об'єднує націю, народ, а тому ми такі нещасливі. Про особливу роль ворожнечі, на яку багата українська земля, і про любов, на яку вона не урожайна, писав ще Аристотель: «любов робить із безлічі єдине, ворожість — із єдиного багато»⁵⁵. Жаль і плач ні до чого не зобов'язує, не кличе на боротьбу, не закликає до кращої праці, а ось любов, якщо вона є, вимагає, щоб за неї боролися, навіть віддавали життя, бо інакше вона буде зраджувати. Адже відомо, що жалість, туга й плач є породженням ворожнечі, вони не терплять боротьби.

У той же час в українській літературі дуже мало приділено мистецтву і філософії любові, яка об'єднує націю, але яка сама вимагає захисту, а для цього треба брати на себе більше відповідальності. І про це нагадують нам українські реалії, із-за яких важко погодитись з автором, що «любов — чуття, що зради не сприймає», вона якраз найбільше зраджує, ненависть та ворожнеча — навпаки, не зраджують. Адже багато тих, хто допомагав тримати Україну і українство в рабстві, — ті підніжки, грязь, учні погані — були колись дітьми, вони любили маму і тата, свою школу і учителів, пісні і танці, а пізніше заради грошей та вдовоної слави перестали любити свій народ, свою родину, свою історію, свою культуру, свою мову і свою Державу. Звичайно, ворожнеча серед українців це не провина, це доля народу, який споконвіків живе на перехресті шляхів світової історії та перебуває більше семи століть у неволі. Така важка риса, як ворожнеча, є у нашого народу, і її треба позбуватися, хоча досягти цього важко, бо якого піднесення урожаю любові можемо одержати на духовному ґрунті, коли душа народу, як і його пісня, зруйнована вщент, про що поет пише таке:

Ще слова витають
Про любов до віку.
Та кудись тікають,
Бо душа — каліка.

⁵⁵Аристотель. Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 221.

Отже, любов треба відчайдушно захищати, за неї треба боротись. Бракує боротьби за краще життя, ефективну працю, бо до цього волі як не було, так і немає, привчилися менше довіряти власній думці, довіряючи думці тих, у кого були у наймах. Проте, у нас залишилось тверде переконання бачити погане тільки в інших, у сусіда, в собі ж не бачимо й крихти вини того, що твориться у власній країні, місті, селі. Як жили, так і живемо надією на когось, хто прийде і допоможе, щось гарне зробить і настане благодать. Поет звертається до тих, хто мріє про захмарні блакиті, нічого не роблячи особисто:

Не буде там мафій, ні донів, ні кланів,
Ні тих, хто за гроші позбавлять життя.
.....
О мрії солодкі, що пахнуть медами.

Поет вірить у кращу долю свого народу, очищення його від наносів минулого рабства: і «настане світла, радісна пора, коли зів'яне бур'янів бездушність». Треба віддати належне поету, який все-таки закликає до більш дійових зусиль, окреслює свою прихильність до дій, а не спочинку:

Невже ми духом замалі?
Прокиньтесь, ріднії країни,
Своє дзвенить хай до небес.

Минуло більше як двадцять нечувано важких років незалежності. Але саме в ці роки проглядається початок найважливішої епохи у житті українського народу, коли вперше після 1240 року на просторах ланак великої Європейської держави повіяли вітри свободи давньої Київської Русі, із товщі віків пробиваються паростки культурно-релігійних і соціально-економічних цінностей, яких сучасні українці ще не пізнали і не усвідомили у складній метушні. Після літературно-аналітичного зрізу слід відмітити, що поезія Гущина не відірвана від життя свого народу, вона знаходиться в гущі цих складних епохальних процесів, її ідеї ведуть

читача до істини, подаючи історію світосприйняття в складну епоху українського ренесансу.

Київ, червень 2013

1.4. Прощання з Україною⁵⁶

Каждый человек-
гражданин своего времени.
Шиллер

У неділю літнього дня сімдесятих років минулого століття в Києві на вулиці Володимирській з першого під'їзду будинку 19 вийшов чоловік міцної статури, середнього зросту, голова без волосяного покриву у вишиванці мистецтва Харківщини. Трохи постояв у невеличкому парку перед домом, повернув своє кругле обличчя до пам'ятника Богдану Хмельницькому, який сидить на баскому коні через дорогу навпроти, довгенько вдивлявся у булаву, направлену гетьманом на північ — там Москва.

У такі хвилини його лице покривалось невловимими відтінками, випромінюючи не то стурбованість, не то розчарування. Глибокі думи не покидали його, коли він продовжував прямувати до Володимирського парку, де біля підніжжя Володимира-хрестителя з висоти милувався Дніпром, широкими просторами за ним, його думи мимоволі плинули вдаль, куди показував булавою великий гетьман. — Не усе мені зрозуміло, не усе, ні у великій політиці, ні у сільському господарстві, — розмірковував чоловік у вишиванці, — я інженер машинобудування, там мені було усе зрозуміло, а тут треба учитись. Київський князь Володимир Святославович у десятому столітті киян привів до християнства, а ж київський партійний керівник у двадцятому столітті намагаюся привести киян до нової ідеології інтернаціоналізму, — але чи вдасться?, — замислювався він.

Помилувавшись дніпровськими краєвидами він попрямував понад схилами до будинку, що неподалік, збудований колись для уряду, а тепер в ньому міститься обласна організація комуністів.

⁵⁶ *Борис Лознянський. Прощання з Україною // Вінницький край. №1, — 2015.*

Піднявшись на четвертий поверх, чоловік зайшов у приймальню, і попрямував до дверей, на яких великими літерами написано — Шелест Петро Юхимович.

Перший комуніст Київщини полюбляв працювати і у вихідні дні. Спочатку він ознайомився з документами, що очікували його рішення, один з яких відклав у ліву сторону, вчинив необхідні доручення, проглянув пресу, прийняв працівників, які бажали з ним вирішити невідкладні задачі. Далі взявся читати відкладений документ, який містив донесення спецорганів, де йшлося про зібрання націоналістичного толку в домі художника Івана Гончара на Печерську, серед учасників називалось ім'я молодої співачки Ніни Матвієнко, згадувалась й інша прогресивна поросль українства. Для нового партійного керівника було незвичним читати про цікавість спецорганів наявністю у квартирі художника колекції українського мистецтва, особливо старовинних ікон, та ще й коли його запитують, як з ними поступити. Обличчя стало сумним і документ, мов щось колюче, відклав знову для майбутнього вирішення і головне, як на таку інформацію реагувати, досвіду ніякого.

Працював до обіду, після цього повернувся додому, пообідав і з шофером, який уже очікував його біля під'їзду, відправився в сільськогосподарські і промислові підприємства області, де він любив особисто побувати, на полях і фермах, побачити, як ідуть справи, одночасно і самонавчався. Партійний керівник з промислового виробництва, мав інженерну освіту, мало що тямив у сільському господарстві. Тому він вивчав цю галузь і як спеціаліст у точних виробничих кресленнях у машинобудуванні, побачив у новій галузі чимало плутанини, хаосу, волюнтаризму, на шарувань, де кожен, хто приїздив у господарства вважав себе «спеціалістом» у цій галузі. Щоб уникнути проблем у галузі, спеціаліст з промисловості ставив багато запитань, на які не усі керівники і спеціалісти господарств були здатні відповісти. Керівники підприємств, до яких він ставився надзвичайно вимогливо, знаючи, що в неділю може з'явитись їхній партійний лідер, хоча ніхто не знав до кого він завітає, не знаходячи іншого виходу, старались під різними вигадками уникати зустрічі з грізним екза-

менатором. У цей вихідний день його машина попрямувала до Кагарлицького району.

Промайнуло небагато часу, але відбулися великі події. На столі першого секретаря ЦК Петра Шелеста, який уже очолював українську партійну організацію, лежала доповідна записка про становище в українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства. Повідомлялось, що директор інституту, відомий в Україні вчений-економіст Ілля Романенко завалив наукову роботу і його слід замінити. Партійний керівник завжди підозріло дивився на подібні повідомлення і написав доручення, щоб йому доповіли про Романенка. Виявилось, що ніякого розвалу наукової роботи не було, навпаки, саме він організував новий науковий заклад з аграрної економіки, розпочав проведення перших наукових досліджень з економіки, якими в Україні до цього ніхто не займався. Інформація про першого директора новоствореного наукового закладу з аграрної економіки, першого в Україні доктора економічних наук з аграрних проблем, члена союзної аграрної академії, який вважав себе українцем, а не малоросом, в якому відчувалась козацька кров, прояснила кардинально іншу причину наклепу.

Провина ученого і педагога полягала в іншому, доброзичливці, яких в Україні занадто багато, донесли відповідним органам, що він нечемно відгукується про імперські замашки деяких українських малоросів, навішали йому й інші гріхи. Спритники з ідеології, які побачили й себе в тих висловлюваннях, вирішили його замінити, понизивши в посаді, а на його місце підшукали працівника з партійного середовища, який був лояльним до будь-яких імперських позицій. Різниця між двома ученими полягала в тому, що новий директор був прихильником інтернаціоналізму, а Романенко сповідував більше національні і менше інтернаціональні інтереси.

Перша особа в республіці, як вважалось, може вирішити майже всі проблеми, П. Шелест мав би зреагувати на цю проблему миттєво, але його підлеглі зі сфери ідеології уже причепили ученому клеймо націоналіста і тепер ніхто його не може захистити, бо зразу ж вмішається Москва. Йому стали пригадуватись дії

багатьох високих посадовців зі сфери ідеології в центральному українському партійному відомстві, яким він керував, але до цього часу не надавав належного значення, левову пайку часу доводилося віддавати іншим важливим справам, особливо господарським. Подібна інформація у вищому партійному органі розглядалась дуже часто, але чомусь саме ця, де червоною ниткою проглядався націоналізм і інтернаціоналізм, повернула думки Петра Шелеста до своїх предків, до коріння, яке залишилось на Слобожанщині.

З давнини Слобожанщина славилась як місце вільностей, куди прямували свободолюбні козаки, спасаючись від неволі та всіляких утисків, там кристалізувались ідеї свободи славних українських подвижників. Своєю енергетикою цей край притягував вільних людей, які любили і проповідували ідеї свободи. В пошуках кращої долі в цей край переїздили українці з усієї України. Втікаючи від поневолювачів, вони заселяли землі, народжували дітей, вирощували хліб, розводили робочу і продуктивну худобу, займались ремеслом і мистецтвом. Можливо, подібні пафосні слова викликатимуть здивування на тлі того дикунства, яке творилось на теперішній Слобожанщині в перші десятиліття української незалежності, але це була правда, бо там знаходив волю навіть Сковорода з його філософською мудрістю. Саме тут в селі Пан Іванівка, тепер Сковородинівка, Золочівського району на Харківщині жив до останніх своїх днів український філософ, видатний просвітитель, поет і перекладач Григорій Савич Сковорода. Він залишив своє село Чорнухи на Полтавщині, де народився, і, спасаючись від переслідування, жив на Слобожанщині, мандруючи звідти Україною.

На Слобожанщині жили й батьки Петра Шелеста, де він народився в селі Андріївці Балакліївського району на Харківщині. Його древні предки прибули на Слобожанщину в числі перших козаків, які спасались від поляків і кримських татар. Батько Юхим Дмитрович Шелест був не тільки прямим нащадком слобідських козаків, а ще й георгіївським кавалером російської імперії, прослуживши в її війську двадцять літ. Нерідко на самоті або в бесіді з найвірнішими друзями потомок козаків Петро

Шелест, займаючи високу посаду в новітній російській імперії, пишався тим, що серед його предків були не тільки георгіївські кавалери, а найперше сотники Війська Запорізького, що гріло йому душу, піднімало настрій. Було й таке, про що він не говорив нікому, у його підсвідомості теплилась думка, яка не залежала від його діяльності, вона існувала самостійно з давнини, яку одержав у спадковість від свободолюбивих предків, але підсвідомість пригнічувалась свідомістю, начиненою комуністичною ідеологією щодо залежності українського народу від російської імперії, де не було відповіді на запитання: це явище тимчасове чи постійне?

Народ український століттями зносив нестримне пияцтво, самодурство, жорстокість, внутрішню злість і неотесаність російських царів від Петра I до Сталіна та Єльцина. Вони були вродженими природними оригіналами, іноді самодурами, що проявлялось у методах управління імперією, від їх діянь кожного жителя імперії брав жах, перед їхніми очима постійно маячила вусата постать у чоботях, з палицею, люлькою чи цигаркою і пронизливим поглядом, який не кожна нормальна людина здатна переносити. Можливо, жителям північних земель, з їхньою розхлябаністю і необов'язковістю, але занадто емоційних, які сприймають рабство як належне, такі царі якраз до вподоби. Українці ж — народ іншого складу, а тому його рабство, яке хоч і продовжувалось більше трьох століть у російській імперії і стільки ж у Польщі, все ж таки носить хоч і довгий, але тимчасовий характер, бо в українців, як не кажіть, цінується понад усе свобода.

Кілька століть перебування предків П. Шелеста в ярмі російської імперії не пройшли даремно, колишній свободолюбний народ Слобожанщини також перетворився у залежну масу, а тому їхній нащадок, як і багато інших, був вірним солдатом імперської партії, адже досягти управлінського партійного Олімпу в імперії було не так просто, туди потрапляли тільки цілком віддані ідеям інтернаціоналізму. Служив Шелест вірою і правдою системі, яка його спонукала постійно маневрувати між добром і злом, допускаючи безліч помилок, він так і не зміг стати на єдину дорогу — українську, роблячи чимало добрих справ, а тому у його діяльно-

сті були і білі, і чорні сторінки. Адже за часів його правління формувалася рух шістдесятників, світу було відкрито трагедію Биківні, доводилось захищати багатьох представників інтелігенції від каральних органів.

У той же час Шелест був одним із найпалкіших прихильників збереження цілісності і могутності Російської імперії — СРСР, який сформував його для ролі вірнопідданого служителя імперії. Він найагресивніше виступив проти демократичних перетворень у Чехословаччині, які могли похитнути комуністичний устрій імперії, адже навіть російські бояри — Суслов, Косигін, — були у мовчазній опозиції до введення військ у сусідню, здавалось б дружню країну. Не хтось інший, як Шелест підказав Біляку написати листа від словацьких комуністів з проханням до СРСР втрутитися у реформи, задіяні Дубчеком, і особисто доставив його Брежнєву і Андропову, одержавши від них подяку. Розпочаті реформи у Чехословаччині Шелест назвав контрреволюцією, москалі придушили реформи, але дух свободи долинув до інших країн. І саме в цей період багато українських митців, істориків і політиків постраждали від спецорганів, за те, що критикували і негативно писали про політику партії чи навіть господарські справи, чимало вільнодумців були репресовані, позбавлялись робочих місць, засуджувались. Можливо, це був метод Івана Мазепи у стосунках з російським царем, коли він на багатьох прикладах доказував вірність Петру I, але як справа дійшла до головного — інтересів нації і держави, то Іван підняв прапор боротьби проти Петра. Звичайно, у Шелеста усе було доволі розмежовано, так як, з однієї сторони, він був непохитним прихильником міцності Радянського Союзу, а з іншої — діями, прихованими від Москви та її всевидячого ока, а іноді й неприхованими, захищав українські національні цінності, у його творах і багатьох управлінських діяннях проглядалось протистояння тому, що творилось в імперії, спрямовуючи стріли проти методів системи і особистостей, які уособлювали «посилення кріпацтва і національного гніту на Україні», за що «український народ проклинав царицю і поміщиків». У його генах збереглося українство — любив батьківську рідну мову, співав українські пісні, відкрито носив вишиванку,

захищав українські економічні інтереси і культурні цінності, деяких українських митців захищав від репресій. У балансуванні між українством і російськими імперськими намірами допускав чимало прикрих помилок, доходило й до зради, за що до кінця життя каюся.

У глибинах душі П. Шелест був патріотом України і про це свідчить не тільки його книга, яку він, мов ластівку, випустив у широкий світ, знаючи, що в той період подібного робити не дозволялося, але чого варті сприяння, хоч і не системному, але відчутному відродженню української мови, саме при ньому одержало початок формування руху «шістдесятництва», а його відчутні прагматичні відстоювання економічних і соціальних українських інтересів, навіть чисто людських відносин в дрібницях. Керівник українських комуністів твердо дотримувався думки, що дії московських бояр межують з дискримінацією однієї із найбагатших союзних республік імперії, забираючи у неї матеріальні і трудові ресурси, харчові продукти, культуру та історію.

У вирішенні господарських, економічних і кадрових проблем він твердо стояв на сторожі інтересів українського народу, не вітав завдань, а протистояв вилученню до союзного фонду зайвого зерна, м'яса, молочних та інших харчових продуктів. Партійний керівник України опікувався відродженням національної історії: підготовка унікального 26-томного видання «Історії міст і сіл Української РСР», де концентровано показувалось культурне і матеріальне багатство України; приділялась належна увага видатним українцям; будувався комплекс народної архітектури і побуту в Пирогово на околиці Києва; організовувався Музей козацтва на острові Хортиця; багато іншого.

Добрі справи робилися ще за часів, коли Шелест керував Київською обласною і міською партійними організаціями. Будувався палац спорту, були неймовірні труднощі. Москва дозволила будувати палац спорту, але матеріалів не виділяла, а на його будівництво потребувалось величезна кількість алюмінію. Російська імперія була великою, але дуже бідною, металу, особливо кольорового, вироблялась мізерна кількість, а тому не знали як ним розпорядитись, усе контролювалось на вищому рівні. Для України алюміній

виділявся тільки на конкретні цілі і переважно на виробництво доїльних апаратів для тваринницьких ферм. Виробництво цих апаратів було під контролем вищого партійного керівництва, а тому використання кольорового металу вирішувалось тими ж найвищими партійцями, здебільшого в Москві. Шелест, як керівник Київської партійної організації, відповідав за будівництво в Києві. Знаючи про боязнь діяти проти рішень Москви, заручився підтримкою і у Держплані України, і у Підгорного, який очолював українську партійну організацію, можливо, і в Хрущова, щоб використати частину виділеного алюмінію не на виробництво доїльних апаратів, а на будівництво палацу спорту. Важким було це одноособове ініціювання, бо скрізь треба було битися, брати на себе відповідальність за те, щоб віддати перевагу спорту, а не доїльним апаратам, одержати дозвіл на використання алюмінію мовби не за призначенням. І палац спорту збудували, він служить добрими справами уже багато років для потомків.

Із всіх міст імперії росіяни більше всього полюбили Київ, у них було бажання отаборитись в тихому, красивому місті, особливо тих, хто виходив на пенсію, серед яких перше місце займали вищі офіцери російської армії. Вони буквально заповнили Київ, що відчувається навіть тепер у незалежній країні. Союзні міністерства постійно наполягали, щоб будувати нові підприємства тільки в Києві, бо спеціалісти ніяк не бажали їхати з Москви подалі від великих міст, у глибинку. Якось союзне міністерство наполягало збудувати годинниковий завод у районі Нікільської Борщагівки. Про союзні наміри доповідав керівник українського Держплану і коли закінчив доповідь, то почув, — обійдуться, у місті збільшиться на п'ять тисяч чоловік, потрібно будувати дитячі садочки, школи, лікарні, магазини і транспортну інфраструктуру, а грошей немає, — різко випалив Шелест. Київ він оберігав від перенаселення і забруднення, завжди був проти будівництва в місті нових заводів і фабрик, приїзду на поселення російських генералів.

Про внутрішній світ і відносини до своєї української нації високого партійного керівника імперії свідчить лише один, із багатьох невеличких і великих фактів. Начальника відділу Держ-

плану України, доктора економічних наук Л. Черкашина кілька разів настійно запрошували працювати в союзному Держплані, але він завжди знаходив причини відмовитися, така впертість ученого не сподобалась тодішньому керівникові цієї надзвичайно впливової союзної організації М. Байбакову, він поскаржився П. Шелесту і попросив вплинути на зухвалого хохла. Подібна кличка українського ученого, відповідального працівника високого державного органу вкрай не сподобалась членові Політбюро ЦК КПРС, керівникові українських комуністів П. Шелесту. Він викликав неподатливого начальника відділу освіти і науки Держплану України Л. Черкашина і запитав: чим ви пояснюєте відмову від такої заманливої пропозиції, яку інші прийняли б з подякою? Почувши категоричну відмову їхати працювати в Москву, жити в якій ні ученому, ні його дружині не подобається, бо вони люблять свій Київ, — “Молодець!”, промовив П. Шелест, — і на тому все скінчилося.

Як стверджує наука, гени діють незалежно від оточення, в якому перебуває та чи та особистість, а тому приналежність Петра до українського козацтва, де переважало поцінування свободи, була для нього важливою віхою на життєвому шляху в епоху комуністичного свавілля, мимоволі ставши не останньою причиною появи книги «Україно наша Радянська», в якій широкою палітрою прославляється минувшина козацтва, національної культури та історії, належна увага приділена становищу усіх земель України в комуністичну епоху.

Тільки кровний нащадок хоробрих Запорізьких козаків наважився в часи тоталітаризму в російській імперії, ставши перед всесильними московськими боярами, відкрито і твердо заявити: «Запорізька січ відіграла велику роль у визвольній боротьбі українського народу. І тому її історія грубо фальсифікувалась і спотворювалась польською і російською дворянською історіографією. Козаки показувались як гультаї, розбійники, злодії. Таким лжеісторикам дуже влучно в поемі «Холодний Яр» відповів Т. Шевченко: Брешеш, людоморе! За святу правду-волю розбійник не стане». Ці слова невипадково прозвучали в часи, коли зароджувався рух шестидесятників.

За усі роки комуністичного правління в колишній російській імперії ні один поет, прозаїк, історик чи філософ не наслідився так відкрито подати історію українського козацтва, поєднавши її з тодішньою реальністю, як це зробив один із вищих керівників імперії під вбивчою назвою СРСР. Саме це, і не тільки, насторожило московських бояр, бо хто надіявся почути вголос відкрито хоча б невеличку правду про українську історію від одного із небожителів Олімпу великої імперії. Поява книги і її зміст були не випадковістю, а наперед продуманим кроком до пізнання істини українським народом своєї славної історії і про це свідчать події того часу.

Кінець 70-х років ХХ століття українську культуру потрясли бурхливі «бої» навколо художнього твору «Собор» Олесея Гончара, де в одному із героїв твору — «висуванці», помітив власну образу один із партійних функціонерів, тоді ще обласного рівня, але який мав потужну підтримку високих посадовців у центрі. Покоління читачів того періоду пам'ятають грізно-бойові погромницькі публікації багатьох газет, особливо на Дніпропетровщині. Серед гонителів письменника витончені і найважчі, найзапальніші і найдошкульніші постріли посилали з Національної академії наук академік Бабій, Інституту літератури академік Шамота та Інституту історії член-кореспондент Шевелев. Була й підтримка знаних учених і митців, але їхні зусилля не змогли витримати тиску, і чесні голоси українців безслідно танули серед сердитого державного ідеологічного лементу. - Біда-а-а і неподобство! - зазнав художньої критики високий партійний функціонер і приятель ще вищих функціонерів, — лунало на усіх рівнях державного управління.

Прислужники уже спалювали поодинокі екземпляри твору на площах Харкова, і про це знав увесь світ, а в країні, де горіли книги, про це мовчали, навіть готувалось знищення тисячі екземплярів уже надрукованого твору у львівському видавництві. Запеклість боротьби своїх проти своїх посилювалась, росіяни не вмішувались, вони знали, що українці б'ються один з одним до безтями, а це означало схвалення і підтримку битви московськими боярами, їм навіть був відомий її переможець. У Кремлі знали, що коли б'ються українці між собою, показуючи вірність імперії,

то це схоже на пекло для того, на кого нападають. Так було з О. Довженком, так сталося з О. Гончаром, така ж доля згодом спіткала і П. Шелеста. Затятість українських яничар у нападі на свого знаменитого письменника О. Гончара та спалення його твору, чутки про масове фізичне знищення твору, що нагадує середньовіччя, викликало у московських партійних і літературних колах стурбованість можливим негативним відгуком у світі. Бійка не на життя, а на смерть між українцями викликала стурбованість москвичів ще й тому, що твір уже був надрукований за кордоном і його там читають, бурхливо знайомляться з ним і українські читачі, всюди про нього ширились різноманітні чутки. Атмосфера була важкою, тривалою і її кінця та наслідків ніхто не бачив, бо письменник відомий своїми творами про героїку народу у недавній страшній війні, а основний герой бунтарського твору — немаловажний партійний функціонер обласного рівня.

Від помічників про ситуацію стало відомо грізному партійному керівникові Петру Шелесту. “Подібна наруга над уже відомим у світі твором спричинить неймовірний пропагандистський галас за кордоном, — подумав керівник української партійної організації, який ревниво оберігав імперію від невідомих віянь із за кордону. — Мабуть треба припинити критику і твору, і його автора, а приймати інше рішення, яке захистить письменника, не завдасть відчутної шкоди державі за її межами”, — розмірковував партійний керівник найвищого рівня в імперії.

— Запросіть до мене терміново нашого керівника відділу культури, — дав доручення працівникам приймальні Шелест. Невдовзі до кабінету впевнено зайшов професор, недавній завідувач кафедрою історії журналістики Київського університету.

— Як ви думаєте, Гончар покається, чого від нього вимагають ті, кого він дістав своїм письменством?, — запитав грізний партійний керівник.

— Думаю, що ні, він не зрікався ні одного свого твору, нікому не давав на це надій і щодо цього цікавого роману, — відповів на запитання підлеглий.

— Що ж робити? Ви знаєте як залагодити ситуацію? — продовжував ставити запитання партійний керівник.

— Знаю, — промовив тихо керівник підрозділу культури, — примірники книги, що уже надруковані, найкраще випустити в світ, чим буде вирішена важка проблема. — Є достовірна інформація, що всі, хто бажав познайомитися з романом, давно про нього знають, адже смак «забороненого плоду» занадто притягує, — доповнив він своє пояснення. — Можу вас запевнити, — наполягав професор, — як тільки книга потрапить у книгарні, то вона зникне за лічені години.

— А що ж скажуть Ватченко, Дегтярьов і харків'яни?, — стурбовано запитав Шелест.

— Ми в Дніпропетровськ, Донецьк і Харків не пошлемо жодного примірника книги, що забезпечить цим областям ідеологічну стерильність, — пояснював керівник культури, — і зацікавлені особи будуть задоволені, можливо й змиряться з ситуацією.

Після таких ідеологічних слів грізний керівник українських комуністів відчув, що у нього та всіх його підлеглих замало сил у розпочатій битві, а ще менше прав — вони в Москві. Він пригадав, що тільки недавно затяті супротивники автора «Собору» настійно наполягали, а це означало, що вони мають підтримку зверху, застосувати до нього «крайні санкції», що означало арештувати, якщо не покається і не буде дотримуватися «добročинної» поведінки. Представник імперського Олімпу знав ситуацію особисто і розумів, що це була погроза якщо не перших, то і не других керівників імперії, не тільки авторові скандального твору, але і його захисникам, адже «потерпілі» від поезії мали неймовірно потужну підтримку у центрі імперії.

— Тут треба все враховувати і бути обачливим, — наважився порадити, посміхаючись, представник культури високому партійному керівникові.

— Ви киньте «дотепничать». Ще невідомо, чи до сміху нам буде!, — після миттєвих роздумів дружньо промовив Шелест.

Помітивши реальну стурбованість високого партійного лідера, а ще й те, що він не відмежовується від прихильників твору і самого письменника, його підлеглий сказав для заспокоїливості, — «Я попередньо попросив підтримки благородної акції у багатьох наших письменників і навіть своїх московських керівників.

— Хто вас уповноважував на такі розмови з центром?» — якимось тривожно, але примирливо спитав Шелест. — «Ніхто, але я зробив це про всяк випадок, твердо вірячи у мудрість начальства, — пояснив керівник підрозділу культури, — поклавши перед своїм грізним керівником рознарядку на розсилку твору «Собор» в усі обласні центри, крім трьох». — Подивившись на документ, Шелест промовив досить скептично: «Ви надто поспішаєте, випереджаєте події, багато берете на себе зайвого та ще й намагаєтесь підлещуватися, що не подобає комуністу. Це були примирливі слова і дозвіл на розсилку роману було дано, ніхто із українських гонителів письменника не наважувався відкрито протистояти впливовій особистості політичного керівництва імперії».

Проте «Собор» продовжував муляти самолюбну зверхність непримиренних опонентів, а тому вони постійно нагадували про себе. Йшла підготовка до партійного з'їзду і противники почали агітувати, щоб делегати з'їзду викреслювали прізвище Гончара у виборчому бюлетені під час виборів до Центрального комітету. Про таку ситуацію довідався Петро Шелест і викликав для розмови голову партійної комісії Івана Грушецького, який до того ще й очолював агітацію цькування проти опального письменника. — Оскільки питання про включення письменника у список для голосування обговорювалось на Політбюро, — без будь-яких попередніх слів привітання розпочав грізний керівник, — то будь-яке порушення домовленостей розцінюватиметься як випад уже не проти Гончара, а проти Центрального Комітету партії, — різко попередив розгніваний Шелест агітатора, а через нього і його агресивних опонентів відомого письменника.

Роман «Собор» розпродали, честолюбного і вразливого його творця обрали до високого партійного органу, гонителі притихли, але, як виявилось, до пори і слушного часу. Автор нашумілого твору відчував себе в тоталітарній системі незатишно, він направляв своє мистецтво проти зла, якого було без ліку навкруги, а тому усе життя потерпав від комуністичного тиску. Не про все, що його турбувало, він мав змогу офіційно висловити у творах, а тому записував у щоденниках, як це робив ще за сталінських часів Олександр Довженко, ретельно це практикував один із піоне-

рів шестидесятників Лесь Танюк та й інші митці. Тоталітарна система, яка затисла в обіймах російську імперію на початку ХХ-го століття, була непохитною, часи змінювались, приходили і відходили дивовижні вожді, а методи відношення до мистецтва нацменів залишались лєнінськими. Що ж до «Собору», то настав час невизначеності, якого майже ніхто не очікував.

Тривожні часи найчастіше настають при зіткненні думок щодо невизначеного майбутнього і незрозумілого сучасного, коли настає нова епоха, в якій навіть у загальних контурах не проглядається далечінь, куди рухатиметься цивілізація, кожне конкретне суспільство, знаючи лише, що зміни об'єктивно незворотні. Десь у глибинах величезної імперії під назвою Радянський Союз вирували протилежні сили: одні продовжували надіятися на обіцяний комуністичний рай; інші, серед них найвідоміші — шестидесятники, в таку химеру не вірили і вимагали неймовірного, здавалося нереального — свободи, звільнення з імперського рабства. На обрії замаячили тривожні часи, а вони, як показує історія, приносять багато горя і бід: одних вбивають, виселяють і до тюрми саджають, інші крадуть все, що потрапляє під руку, стаючи підозрілими багатіями, розумні і дотепні спасаються втечею за кордон, решта ж, розгублена і деморалізована, бідніє. Саме такий період політики називають початковим накопиченням капіталу під гаслом «Користуйся хаосом і грабуй», а митці — конфліктом часу, коли невідомо, що діється тепер і що буде завтра.

В останній рік свого перебування у керівництві українськими комуністами Петро Шелест відчував, що для нього настав конфлікт часу, він втрачає, з невідомих для нього причин, свою недавню політичну вагу, яка все більше переорієнтовується до керівника українського уряду, розпочалась битва між двома українцями за високу партійну посаду в імперії. Провідні політики українського Політбюро все менше і менше прислухалися до свого першого грізного керівника. Як впливовий політик провідної республіки імперії він мав своїх прихильників у Москві, які йому повідомляли про розмови окремих вищих керівників України в Кремлі. — Знаю, знаю, — нерідко скаржився Шелест, — що говорить про мене Маланчук, Щербицький та й інші. Українці – особливий народ, який ніяк не може

жити без наклепів, продажництва і доносів, — ніяковіючи, сумно говорив він московським співрозмовникам. Чимало росіян помічали, як важко йому про таку ганьбу говорити, адже це його народ, від якого він не відмежовується. — Треба виправдовуватись перед іншим народом, роблячи добро своєму народу, — з гіркотою думав на самоті Шелест.

За часів Петра Шелеста робилось чимало добрих справ для України і народу, і особливо в будівництві культурних закладів: у Києві зведено «Палац спорту» та палац «Україна», приміщення цирку; у Харкові і Дніпропетровську оперні театри; в усіх обласних центрах відновлювались зруйновані чи будувались нові театри, кінотеатри і інші культурні споруди. В ті скудні часи кожна будівля має свою історію одержання дозволу на будівництво і його виконання, усі будови вимагали значних зусиль на подолання супротиву багатьох управлінських перепон. Тепер усі знають палац «Україна», багато митців і українських, і зарубіжних дають у ньому концерти, політики проводять свої форуми, але про зусилля, при яких споруда з'явилась, більшість користувачів не знає і не відає. Скажімо, у післявоєнні важкі роки керівники імперії вирішили будувати у Москві, Ленінграді і Києві кіноконцертні зали. Коли обговорювалось питання у Держплані України, а це був орган, без рішення якого не приймалися найважливіші державні рішення, була висловлена думка, щоб будувати не кінотеатр, а палац культури. Про це один із керівників Держплану повідомив тодішнього Голову Ради Міністрів України В. Щербицького. Вислухавши, керівник уряду лячно запитав, — а як це ви думаєте робити? — Отак, побудувати і все, — пролунала відповідь. — Ви що хочете, щоб мене і вас з партії виключили?, — запитав Щербицький, — Дурнів і в церкві б'ють, — відповів представник Держплану. — Тут прямо йти не можна, — продовжував він, — а обійти можна, для цього в титульному списку треба писати «кіноконцертний зал», а будувати палац культури. Звичайно, сам вирішувати цю справу Щербицький побоювся, але обіцяв переговорити з П. Шелестом, який і дав добро на спорудження палацу культури, вартість якого в процесі будівництва зросла проти кінотеатру у п'ять разів. Немає сумніву, що про таке зухвальство

Шелеста змінювати рішення, прийняте в самій Москві, сам же Щербицький доносив першій особі імперії, а таких «протиправних» рішень, украй необхідних Україні, було чимало, про які «борці» за справедливість доносили в Кремль.

У цю знаменну епоху розпочалась історія діяльності шістдесятників, в цей важкий час стався небачений ганебний злочин — вбивство Алли Горської. Як відголос людської підлості відкрилась тасмниця масових подібних злочинів — утаємничені розстріли у Биковні. Про ганебні дії влади нагадували й П. Шелесту українські шістдесятники і в листах, і в розмовах на зібраннях, які фіксувалися відповідними органами, і в малопомітній поведінці багатьох верств населення. Існують всі підстави допускати, що у першій партійної особи в Україні про ситуацію, яка склалася, були не тільки думки для зовнішнього партійного оточення, жевріли й глибинні внутрішні переконання, про які він не міг відкрито розповідати. В імперії діяла система, особистість була вмонтована в неї, це стосувалось і Шелеста. Вихід у світ його твору «Україно наша радянська» в період відкриття злочинних дій влади імперії, в епоху розгортання діяльності шістдесятників проливає світло на внутрішні глибинні думки щодо процесів в українському суспільстві. Зміст книги привернув увагу творчої молоді, про неї зацікавлені прошарки населення були оповіщені, і як тільки вона з'явилась у продажу, переважно підпільному, то буквально за лічені дні усі екземпляри потрапили до рук читачів. Книгою зачитувались, адже це була перша літературна хвиля чистого повітря, яка розгортала сторінки реальної української історії, про неї повсюди говорила молодь. І ось раптово усе затихло, роман так і не поступив у широкий продаж, книги більше ніхто й ніде не бачив, мабуть, конфіскували, хоча й до цього в магазинах її майже не продавали. Пізніше стало відомо, що за вказівкою вищого нового керівництва українських комуністів книгу вилучили з усіх бібліотек країни і, як у середньовіччя, спалили.

Настали часи, коли Петро Шелест з усіх сторін зовнішнього і внутрішнього оточення відчув посилену увагу, від якої віяло холодом. Чого тільки коштувала свободі української нації і Шелесту заміна особисто Брежневим керівника української держав-

ної безпеки Віталія Никітченка Віталієм Федорчуком, який приніс у цю службу методи «Смершу», керівником цього підрозділу він був під час недавньої світової війни. До нього зачастив керівник уряду Володимир Щербицький і все вносив якісь пропозиції, але, як з'ясувалось, він вивідував думки найвищого керівника республіканських комуністів щодо ідеологічної і господарської політики Москви. Подібна відверта підступність проглядалась повсюди і в Москві, і в Києві, що вкрай обурювало Шелеста, який був різкий до несправедливості. І настав критичний час, коли його нервова система не витримала таємної наруги, знаючи, що підступність, звичайно, підтримувалась Москвою, без санкції якої ніхто не наважився б чинити подібне хамство на високому державному рівні. Якось під час розмови з главою уряду, у якій проглядалась недоброта, із уст партійного керівника сердито, але тактовно пролунали слова, в яких містилась багатогранна сутність співрозмовника: «Ви нещирий і підлабузник, а ще низькопоклонник, у якого немає нічого святого», – підвівся із-за столу і повернувся до стіни. Коли він сів за стіл, то побачив співбесідника уже в дверях, який тихо полишав кабінет, до якого через три місяці повернеться повноправним господарем.

Назавтра в Москві засідання Політбюро ЦК КПРС, Петро Шелест, як член цього впливового політичного органу імперії, виїхав на один день раніше, щоб вирішити ряд українських задач у союзних міністерствах, а тому з ним відправилися керівники українського уряду, міністерств і відомств. Було вирішено добиратись до Москви літаком, щоб усіх забрати, навіть взяли з собою поварів і харчі.

— Як справи? Що нового?, — спитав Шелест у членів делегації, що були поряд, — якщо всі зібрались, давайте будемо відправлятися. Присутні знали, що коли грізний перший секретар комуністів ставив подібні запитання про справи і новини, то він був у доброму настрої, можна бути спокійним і задачі будуть вирішуватися в білокамінній позитивно. Йому доповіли, що глава уряду Щербицький тільки завтра відправиться до Москви, на що не було ніякої реакції.

Прибувши до Москви, Шелест зразу ж направився в Кремль, але там не зміг ні до кого із вищих керівників імперії потрапити, виявилось, що всі зайняті якимись невідкладними справами. Попрямував до союзних міністерств і деякі питання вдалося вирішити, але не так багато, як передбачалось. Повернувся в Кремль, знову ж не вдалося зустрітися ні з одним імперським боярином, як це було до цього, знову всі зайняті. Це його насторожило, але він знав, що підготовка до Політбюро займає чимало зусиль і тому Шелест не зважав на трохи не звичні обставини, яких у нього не траплялося з часів, коли він став членом Політбюро. Багато московських вищих чинів і навіть бояр вважали за честь спілкуватися з керівником найбільшої, після Росії, союзної республіки, а тут таке бажання раптово чомусь зникло.

На другий день до зали засідання Політбюро зайшли московські бояри, вони з'явилися так, що не зустрілися і не привіталися з Шелестом, який миттєво відчув якусь відчуженість до себе майже всіх членів цього найвищого управлінського органу величезної імперії. Від України були присутні два представники: П. Шелест — член Політбюро і В. Щербицький — кандидат у члени Політбюро. Відкривши засідання, Л. Брежнєв зразу ж надав слово ідеологу партії М. Суслову.

— На розгляд я вношу пропозицію, — промовив Суслов своїм монотонним протяжним голосом, — розглянути ідейний зміст книги Шелеста «Україно наша радянська». Нам хотілося б довідатись, що означає «наша Україно», — хто такі «наша»? — протяжно запитав Суслов. — Невідомо, — продовжував доповідач, — чому саме членові Політбюро знадобилося співати пісні, вихваляти козаччину, адже для вивчення тієї епохи кожен може звернутись до нашої історії і там усе написано. Читаючи книжку, можемо помітити, — продовжував доповідач, — що Україна розглядається не як вільна і суверенна держава у складі Радянського Союзу, а як окрема держава. — Хто дав право пропагувати ідеологію націоналістичного змісту, відкидаючи інтернаціоналізм?, — погрозливо запитав ідеолог правлячої партії.

— Треба відзначити, — промовив далі Суслов, — що в Україні занадто багато українських шкіл і середніх навчальних за-

кладів, більшість вивісок і об'яв подається українською мовою. — Більше того, — продовжував він, — ідея створення торгово-промислової палати України є не що інше як курс на самостійність і підрич союзної монополії на зовнішню торгівлю. — У мене все, — глухо закінчив доповідач.

— Цей голос і погрози я уже чув, — пригадав Шелест подію дворічної давнини, — коли відмовився відправляти до російських міст понад державний план чимало яєць, масла, навіть молока, м'яса і олії. — До мене зателефонував сам ідеолог партії Суслов і переконував виконати рознарядку, — згадував українець, сидючи серед московських бояр. — Коли я став переконувати його у неможливості виконати прохання, наводячи цифри про порожні полиці в магазинах українських міст, то він лише промовив погрозливі слова «ви там усі шевченківці!» і кинув слухавку.

— Які у кого є запитання?, — спитав Л. Брежнєв. Тема ідеології досить тендітна пані, з нею треба бути обережним, а тому навіть московські бояри не наважилися вступати в суперечки, а крім того, розуміли, що вирішено замінити одного українця на іншого, а тому питань не було. — Якщо питань немає, тоді приймаємо рішення про неправильні дії Петра Шелеста і зобов'яжемо його виправити допущені помилки.

Потомственный нащадок козацького роду Петро Шелест зрозумів, що його пісня уже скінчилась, якщо він і повернеться до України, то зовсім ненадовго. — Гончара я врятував від розправи за книгу «Собор», мене ж за мою книгу спасти неможливо від найвпливовіших людей імперії, — миттєво промайнула думка у підсудного після винесеного вироку. Це був людський прижиттєвий суд, а він жорстокий і невблаганний, суд же історії ще попереду і невідомо, яким він буде — позитивним чи негативним, але справедливим. — Мимоволі промайнула думка у людини, яка уже почула брязкіт ланцюгів, — куди проляже його дорога з України, чи до Сибіру, чи на Соловки, чи під Москву?, — але зрозуміло, скрізь руки будуть у кайданах, — невтішно подумалось людині, якій тільки учора здавалося, що вона була рівною серед цих суддів. — Виявилось, що ні, була оманлива уява, — подумав з гіркотою потомок козацького роду.

Увечері, зразу ж після закінчення засідання, Шелест відправився в Україну, в Москві він став чужаком, хоча і в Києві уже не своїм. За плечима зник душевний спокій, впевненість і можливість щось творити, допомогти своєму народові, державі. Залишившись наодинці, на нього насунулись потужними хвилями спогади минулого, розуміння подій сучасного і невизначене власне майбуття.

— Що ж крім книги про Україну і козаків не подобалось московським боярам? — намагався аналізувати Шелест у тиші свого усамітнення. — Я ж не був противником існування Радянського Союзу, у мене в думці не було намірів досягти якихось глибоких політичних змін і не мислив України за межами величезної імперії, — усе думав, думав з гіркою образою відставний член імперського Олімпу. Перед його очима у складних життєвих ситуаціях виникає обличчя Хрущова з наповненими слізьми очима, коли він зрозумів, що його зрадили найближчі люди. — Невже це плата за зраду довіри могутньої людини, яка підняла мене на висоту влади в імперії, з якої я стрімко лечу у безвість? — промайнуло безжальне запитання до себе.

— Чому так несправедливо віднеслась до мене доля?, — філософськи подумав колишній перший комуніст в Україні і один із перших у російській імперії, — вона підняла мене так високо, а тепер без жалю кинула у безодню, що й сліду з усього, мабуть, не залишиться. — Чи є тут якась закономірність, як сталося з Хрущовим, чи, можливо, сталася прикра випадковість?, — аналізував події Шелест.

З того, що сталося, він зрозумів істину, яка пояснює мовби раптову, але наперед сплановану політичну атаку не стільки на нього як людину і політичного діяча, а насамперед це ревізія і припинення курсу на мінімальну українську автономію, навіть відносну господарську самостійність. Потомок козаків пригадав невтішну минувшину, яка нагадує сучасникам, що не врятувала Кирила Розумовського ні родинна близькість до цариці, ні державницька посада гетьмана України, ні високі нагороди, ні найвищі імперські титули: коли він попросив невеличкої автономії — його, молодого і повного сил, відправили байдикувати, ге-

тьманство ліквідували, а рабство посилилось. Хоча б якоїсь автономії просив у своїх Універсалах Грушевський, якого згодом заманили до Росії, мов би в пастку, зразу ж відсторонили від влади, а Україну повністю приєднали до імперії і ще більше закабалили. — Тепер прийшла моя черга, ще молодого і повного сил, випити гірку чашу нещасливих прохачів-попередників, які намагались несміливо, соромливо, побоюючись прогнівити імперських володарів, відстояти хоча б якусь свободу на самостійну автономну думку та вирішення місцевих проблем власними зусиллями, не оглядаючись на Кремль, — зробив невтішний висновок тепер уже простий український громадянин Петро. Далека і новітня історія засвідчує, що в усі часи перебування України в складі російської імперії тільки І. Мазепа насмілювався відкрито виступити проти царя за право великої європейської держави вийти з імперських обіймів, всі інші були і залишилися прохачами хоча б якоїсь автономії, але результат для них один і той же — поразка.

Вранці до приймальні свого кабінету зайшов чоловік невисокого зросту, але кремезної статури, яка висвітлювала фізичну силу, голова майже позбавлена волосяного покриву, його кругле обличчя з грубуватими рисами селянина увінчувалося сірими уважними очима, погляд яких висвітлював широку гаму внутрішньої сили, допитливості і доброти. Йому чомусь здалося, що він зайшов не до приймальні власного кабінету, де уже сиділи його секретарі, які шанобливо встали, вітаючи господаря приємними усмішками. Над таким відчуттям він на мить задумався, незвично привітався з працівниками приймальні, мимоволі поглянув на табличку, що прикрашала двері, на якій значилося прізвище — Шелест Петро Юхимович. Трохи подумав, відкрив двері і зайшов до величезного кабінету, скинув плащ, який неодмінно носив повсюдно, нерідко навіть на руці, нерішуче вмовився за стіл, закрив очі в роздумі.

У величезному кабінеті на вулиці Банковій міста Києва за столом сиділа людина, від якої відходили імпульси, які давали поштовх багатьом сторонам життя в українському суспільстві, але так було дотепер, усе це уже у минулому. Власний кабінет раптово показався чужим. — Як я не міг усвідомити, що сидів в

кабінеті ніби птиця, — подумав П. Шелест, — адже все, що говорилося у цьому кабінеті, було чути аж у Москві, навіть тоді, коли я наодинці перебував за столом і тихо вів розмови по телефону, навіть, коли чхнув. — Отакі ми, нацмени, керівники усіх республік імперії, — з гіркотою подумав Шелест, — народ же надіється на нас, нашу допомогу і прийняття добрих рішень. — Якщо вирішували гарні справи, то з бійкою, — завершив свої важкі думи.

Тільки тепер він зрозумів, що не все і далеко не всі залежали і залежать від нього, навіть він сам собі не господар, не міг і не може вирішувати свою долю, а що уже казати про весь український народ. Його доля, як і всього українського народу, як було більше як триста років, вирішується московськими боярами десь там, далеко на півночі, у білокам'яній столиці. Нерідко навіть здається, що й не там, можливо є ще вищі сили, які вирішують долю людини, народу і людства наперед, вони визначають й те, що діється в Кремлі. Він піднявся із-за столу і підійшов до вікна, поглянув на будівлю з чудернацькими створіннями, які нагадували йому не дуже приємні картини з реального життя людей. Скульптор, мабуть, не був задоволений огидним виглядом ідолів, щоб узагальнити сутність людства, а тому оточив їх ще й огидними зображеннями тваринних істот: отруйних змій; жаб, ящерів і інших. У людському суспільстві люди пожирають одне одного як ці тваринні страхиття, зображені на будівлі талановитим архітектором. Мабуть, вони постійно нагадують господарям владних кабінетів сірого будинку навпроти дивовижної архітектурної споруди про жорстокість людини і всієї людської цивілізації, в якій їм відведена немаловажна роль.

Повернувшись зі столиці імперії, господар кабінету все думав і згадував ситуацію на недавньому засіданні вищого політичного органу величезної країни. З висловлювань головного ідеолога партії у нього трапилась нагода зробити однозначний висновок, що його шанси залишитись на високому посту зведені нанівець. Усім було відомо, що партійний ідеолог тримає вище керівництво імперії на гачку, як рибину, а через нього усю країну, і це йому вдається тільки через те, що його ідеологія була простою і зрозумілою. Після захоплення комуністами влади в Росії, приєд-

нання силою і хитрощами значної кількості великих і малих країн, окремих народів, стояла задача утримати в покорі величезну імперію, в якій проживає населення з незліченним національним колоритом відмінностей і особливостей.

Найвищі щаблі влади захопили люди, серед яких більшість не мали будь-якої освіти, а тому знадобилася проста формула, яка була б зрозумілою без зайвих клопотів і глибоких роздумів. Для цього вигадали просту і досить дієву систему, за якою усі ділилися на дві категорії: перша, інтернаціоналісти, тобто ті, які за сумісне життя всіх націй і народностей, навіть якщо створити єдину державу на всій планеті; друга, націоналісти, які відстоюють національні інтереси кожної нації, її традиції, культуру, мову та історію, бажають мати свою незалежну державу. При такому розкладі усе стає зрозумілим, адже якщо ідеологи, від головного до самого нікчемного, вважають, що людина інтернаціоналіст, то вона користується всіма пільгами імперії, займає високі пости і живе безбідно.

Якщо ж ідеологічні функціонери навішують будь-якій людині тавро — націоналіст, незалежно від її ролі в суспільстві, то їй уже кінець як у моральному, так і фізичному стані. Національна ідеологія, якою нафаршировані найвищі керівники держави і її спецорганів, стала основною причиною появи репресій, вона ж призвела до голодоморів, концентраційних таборів, знищення інтелігенції, масових розстрілів і примусового переселення окремих родин, що постійно практикувалось з українцями та іншими народами, як це сталося з кримськими татарами. Протистояння національних та інтернаціональних ідеологій у кінцевому підсумку виливається у терор. Мабуть І. Дзюба, якого намагалися знищити за його працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?», викрив причину терору в імперії. — Його я намагався захищати і це неодмінно ставиться мені у провину, — подумав вигнанець з імперського Олімпу.

— Здається мені, — подумав господар кабінету, — що головний ідеолог партії уже причепив мені ярлик чи тавро націоналіста. — Звичайно, він не все сказав, — нахлинули на нього нові роздуми, — він тільки висловив різке незадоволення моєю кни-

гою «Україно наша Радянська», а я причетний до багатьох справ в українському суспільстві, які можуть оцінюватись як націоналістичні, то не забариться скоро й центральна партійна преса висловити своє ставлення до мене, аналізуючи національні риси, а це вже кінець. Я навіть помітив задоволення першої особи імперії, — продовжував свої роздуми господар кабінету, — коли він вдавано демонстрував здивування, піднявши свої густі чорні брови, мовби вперше почув зловісно-погрозливу пересторогу всемогутнього ідеологічного «сірого кардинала». Може кому це у дивину, але ті, хто присутній на засіданні вищого партійного керівного органу, знають, що вже усе з ним обговорено, на звільнене місце навіть відомий намісник, якого полюбляє сучасний керівник імперії за те, що він слухняний і твердий інтернаціоналіст, з ним ніякого клопоту стосовно утримання в покорі українців.

— Московським боярам треба було звільнити місце для твердого інтернаціоналіста, який постраждав від попереднього партійного лідера країни, коли його направили працювати на периферію, — подумав господар кабінету, — вони лише шукали привід, а коли замаєчила реальна можливість досягти цілі при появі книги з загрозою націоналістичних віянь, рвучко взяли за справу. Заскрипіли ідеологічні гайки, добрі і, звичайно ж, як водилося в ті імперські часи суцільного стеження, пильні люди, без яких ніякі справи не відбуваються, зібрали і подали головному ідеологові все про особу, що займала уже не своє місце, яке треба було звільнити. Відчувалося, — подумав колишній висуванець Хрущова, — що головний ідеолог знав не тільки про мою книжку, її національні та історичні спогади, але й про епопею з книгою «Собор» українського письменника, будівництво палацу спорту і використання для нього металу, призначеного для виробництва доїльних апаратів, будівництво палацу культури «Україна» замість дозволеного невеличкого кінотеатру в українській столиці, свербіло й отримання дозволу на будівництво Палацу піонерів у самого Хрущова та багато іншого.

Після останньої погрозливої перестороги московських бояр господар кабінету замислився над імперською політикою, яка утримує в путях системного страху величезну імперію, викорис-

товуючи доноси, наклепи, прислужництво, вихваляння одних і приниження інших, інші єзуїтські прийоми. На жаль, у мене немає таких друзів, з якими можна було б відверто поговорити про те, що у мене роїться в голові, — розпачливо подумав П. Шелест. — І цьому є причина, — продовжував він свої роздуми на самоті, — якщо уважно придивитись, то побачимо, що до цього часу існують сильні рудименти минулого польського на правій і російського на лівій стороні сивого Дніпра. І змінити ситуацію на краще у ближчій перспективі неможливо, — щось кликало його до гнітючих роздумів на самоті, — адже свободолюбні козаки не бажали підкорятись і втікали на Слобожанщину, але більшість народу залишилась і підкорилась, тепер і з колишніми вільними козаками система зробила те, що з усім народом.

— Я, намагаючись зробити хоча б якийсь добро для України, оглядався, мене також остерігалися, — дійшов висновку господар кабінету, — а місцеві ідеологи типу Маланчука, підібраних центром із добрих людей, роблять свою справу задля утримання в покорі великої імперії. — На превеликий жаль, імперська ідеологія всесильна, бо без неї не буде самої імперії, а тому для мене це кінець — сумовито подумав колишній господар кабінету. — Скоро треба збиратися назавжди в дорогу до білокам'яної, де пройдуть останні роки десь на її околиці, — подумав він, — але це краще ніж Соловки, де згнивав у підземеллі кошовий отаман Калнишевський, чи сибірські копальни, де своє земне життя закінчувало багато українських гетьманів і знаменитих українських провідників імперського періоду, — згадалась йому минала сумна історія. — Можливо, я останній з українських гетьманів, що буде на прив'язі біля Москви, — підкралась до нього зухвала перспектива, — імперія ж не вічна.

— Про мій гіркий кінець ще ніхто не знає, — подумав вигнанець, — а тому тепер у самий раз їхати і прощатися з вірними друзями, хлібними нивами, підприємствами та й самою Україною. З усім, про кого і про що написав у своїй книзі, треба розпрощатися назавжди, вирок незворотній, він невблаганний, ніби смерть. — І треба поспішати, — поставив перед собою завдання грізний керівник, як це робив підлеглим, — бо кращої нагоди уже не трапить-

ся, а крім того, коли довідається моє оточення, то багато доброзичливців та опричників і руки не подадуть, уникатимуть зустрічі, а дехто й відвернеться. Не відкладаючи справу, покликав помічника і велів готуватися назавтра вирушати в дорогу інспектувати виконання попередніх партійних рішень, порекомендувавши розпочинати з Київщини. — На самоті завітала раптово думка: цікаво подивитись очима іншої людини, яка спустилась з висоти і стала такою як усі, що залишається після мого партійного керівництва і на Київщині, і в Україні.

Вранці від будинку, де жив Шелест, вирушила в дорогу автомашина, без помічників і міліцейського супроводу, як визначали правила поїздки члена Політбюро великої імперії. Літній ранок видався напрочуд теплим, сонячним, з рясною рососою, що дарував високим посадовцям приємні природні враження впродовж дня.

При виїзді з Києва до машини П. Шелеста приєднались машини першого секретаря Київського обкому партії В. Цибулька, за нею голови облвиконкому І. Лисенка. Першою зупинкою була Тараща, де партійні і державні функціонери району приймали гостей у залі засідань райкому. Розмова точилася про поточні справи та життя людей, окремих осіб, яких партійний лідер знав особисто. Учасники розмови помітили, що ні один з високих керівників не давав ніяких завдань, чого раніше при подібних зустрічах не бувало. Інших зустрічей у районі не відбувалося. Невеличка, але пам'ятна зупинка в Ставищах, де біля райкому партії Шелест випадково зустрівся з колишнім першим секретарем райкому, який був необґрунтовано звільнений ним же з роботи і тепер з неприємними спогадами в обнімку відпочиває на пенсії.

— Читаємо класику?, — привітавшись, запитав колишній грізний начальник, помітивши в руках колишнього районного керівника книгу. — Так, несучи внукові роман «Собор» Гончара, який учителька рекомендувала прочитати, попросив у друзів, — розповідав пенсіонер. — Ви добряче підтримували і видання роману, і автора, — лунали приємні слова пенсіонера, — хоча вони все таки зазнали великого горя, адже книги в бібліотеках і тепер не знайти, її таємно вилучили з бібліотек і спалили. — Дійсно,

нізачо постраждав автор і його роман, він же не знав про те, що головний герой твору не по-синівські вчинив з рідним батьком, — підтвердив гість, прокоментувавши давню історію появи роману і битви навколо нього. — А чи не вважаєте ви, що подібне варварство сталося і з журналістом Степаном Колесником за його публікації, які викривали брехню на державному рівні?, — запитав колишній підлеглий у колишнього грізного начальника. — Він же також не знав, що дехто очікував високих нагород за неправдиві обіцянки нагодувати населення величезної імперії, — пояснив колишній перший партійний секретар району. — А ще більше журналіст постраждав, втративши на довгі роки право працювати, опинившись без кусця хліба й у повній ізоляції, — зробив невітшній висновок пенсіонер, який знав справу з перших рук.

Розмова відбувалась наодинці, але застала високого гостя зненацька, бо був розгублений втратою усієї влади і думки його кружляли навколо власної біди, про яку відомо ще небагатьом, а тут ще й нагадали про його неприємні дії в минулому, і тому вимушений щось пояснити. — Так, тут я повністю беру вину на себе, як і в справі усунення від влади М. С. Хрущова, каюсь, але щось вдіяти уже не можу, — раптово, з тремтінням в голосі, промовив гість. — У справі Колесника мені соромно за власну корисливість, а стосовно Хрущова — це зрада, в якій проявилась найганебніша наша українська риса, якій прощення немає. — Я вибачаюсь, що згадав прикрі сторінки давно минутих днів, промовив чоловік з романом Гончара в руці. — Нічого, це навіть добре, — розчулившись, промовив колишній грізний керівник, — за все погане приходиться нести відповідальність, кару несе кожен за нанесену кривду іншому, і я у цьому переконався на власному прикладі, повір мені, — він подав руку колишньому своєму підлеглому і попрямував до машини, де його уже добряче зачекалились.

Далі високе керівництво попрямувало до Тетіївського району. В Тетіїві член Політбюро ЦК КПРС П. Шелест і супроводжуючі його особи були в приміщенні райкому недовго, вели розмову про рівень господарювання в радгоспах і колгоспах, обговорювали причини низької продуктивності праці та високої собівартості продукції, про ціни і модний на той час внутрігосподар-

ський розрахунок. Перший секретар Тетіївського райкому партії Пташник, людина уже передпенсійного віку, як студент на екзамені, відповідав на всі питання занадто хвилюючись, як він пізніше розповідав близьким друзям, щоб задовольнити вимоги високих начальників і утриматися на посаді хоча б ще рік. Хвилювання районного керівника помітив Шелест і, щоб знизити його напруження, промовив, — Я вас мало знаю, а ось коли працював в області, то господарем цього кабінету був Яків Панасюк, який партійну і господарську роботу тримав на високому рівні, але частенько заглядав у чарку і нам приходилося нерідко його журити. Партійна робота у вас не на поганому рівні, добрі виробничі показники, а тепер покажіть як у вас справи з господарюванням, — зробив підсумок розмови Шелест, встаючи.

Три машини з центру, до яких приєдналися ще дві — райкомівська і райвиконкомівська, попрямували в один із близьких колгоспів, керівником якого був давній приятель П. Шелеста. І кавалькада машин зупинилася біля корівника, який розташований неподалік тракторного парку господарства. Настав полудень, у господарстві розпочиналось денне доїння корів, а тому перша зупинка біля корівника була ніби як дань тодішній моді. У ті часи склалася практика, за якою кожен, хто прибував у господарство, найперше старався побувати на вранішньому чи денному доїнні корів, що вважалось найкращим проявом уваги до галузі тваринництва.

Денне доїння корів у приміщенні уже розпочалося, і гості, як годиться, за традицією побажали подивитись на цікавий виробничий процес і поспілкуватися з доярками, до яких комуністична влада була найбільше прихильною. У своїх рішеннях партійні органи надавали найбільше уваги тваринництву, адже саме там концентрувались найскладніші проблеми сільськогосподарського виробництва, і це кожен мав змогу побачити повсюди. Проте вдіяти ніхто нічого не зміг, окрім промов і закликів: повсюди бруд, низькі надії молока, а ще нижчі природи худоби на відгодовлі, скрізь ручна праця, у тваринницьких приміщеннях темінь і сирість. Перед самим входом до приміщення, де відбувалось доїння корів, красувалося водоймище, розведене стоками з гною, посередині було видно кілька цеглин, за допомогою яких доярки до-

бирались до свого робочого місця. Керівник господарства вправно використав цеглини і вдало перейшов багнуку. Високий же гість, перед тим як пробратись до корівника, мабуть розмірковуючи, як це зробити та ще й, мабуть, показати підлеглим приклад передбачуваної винахідливості, діловито підійшов до багнуки, поглянув на шофера, той швиденько приніс йому резинові чоботи, які, знаючи стан багатьох колгоспних ферм, постійно були припасені у багажнику. Один із найвищих партійних керівників імперії вправно натягнув на ноги чоботи та швиденько побрів до корівника через смердючу рідину, не звертаючи ні на кого уваги.

У комедійній, але реальній ситуації, яку продемонстрував грізний керівник, решта гостей була розгублена. Вони не мали з собою резинового взуття, а тому ситуація склалась мов на фронті під час атаки, коли командир пішов першим на ворога, то усьому супроводу не залишалось нічого іншого робити, як йти в калюжі, тільки декому вдалося стати на цеглини, але в мокрих, ще й з запахом гною, туфлях, у сутінках, вислуховувати запитання та скарги доярок. На фермі, розташованій у багнуці, де доярки вручну доять низькопродуктивних корів під освітлення газових ламп, дехто користувався невеличкими ліхтариками, керівники усіх рівнів партійного керівництва — господарства, району, області, республіки і всієї імперії, пересвідчувались на практиці чого варта їхня галаслива робота, мабуть, кожен у глибині душі задумувався: як дійшли до такого жалюгідного стану?

Один із представників вищого керівництва великої імперії побачив, у яку халепу потрапили його підлеглі, але мовчав, чи то із-за сорому за таке жалюгідне становище в аграрному виробництві, чи щоб подати урок на майбутнє. Дехто, тупцюючи у мокрих туфлях, разом з усіма пішов за високим гостем слухати його розмови з доярками та вислуховувати їхні короткі, але сердиті запитання та коментарі.

— Ой, ви турки, — помітивши мокре взуття, промовив сердито Шелест, — виходить, що ви не знаєте, який безлад діється у господарствах вашої області. — Тут не треба великого розуму, аби здогадатися, що не знали, — продовжував він дружньо, — бо якби знали, то возили б з собою резинові чоботи, як ось я роблю.

— Ідіть сушіться, — сказав якимось по-батьківському, — і вони попрямували до виходу. Там забруднених начальників уже очікували помічники, вони, помітивши в яку халепу потрапили їхні шефи, уже привезли з міста взуття, носки і одеколон. Перед входом у корівник був прокладений настил з дощок і обласні керівники в нових туфлях приєднались до партійного лідера.

Голова колгоспу був давнім приятелем П. Шелеста, і до нього він приїхав не інспектувати, а прощатися, хоча про це ніхто не здогадувався, але й тут мимоволі виникла нагода провчити інших та й самому багато чого усвідомити, що він залишає в Україні. Пройшов чималий час і грізний керівник, як кожна людина, потребує задовольнити свої природні потреби.

— А де в тебе туалет?, — несподівано спитав високий гість, — хотілося б його відвідати, як це роблять люди щоденно не раз.

— У нас на території господарства його ще немає, — сказав голова, червоніючи, — нужник, як у селах називають, у кожного біля хати, а тут треба працювати, — хотів він перевести все на дотепне слово.

— Хоч ти мені давній приятель, але господар ти нікудишній, — сказав гість, трохи засмутившись, йому ніколи й в голову не приходило, що в господарстві немає туалету. Ось два керівники району та й області, вони також щоранку користуються перш за все туалетом і зараз мабуть він їм теж потрібний, — промовив високий гість, — а виявляється, що його тут немає, — продовжив він. У всіх виникає природна потреба спілкуватися з туалетом, а його немає, — розвівши руками, промовив гість, дивлячись на обласних і районних керівників. — В усіх партійних документах ми проголошуємо досягнення високого рівня культури на шляхах до комунізму, бо соціалізм ми уже збудували, — чи не так? Усі переглянулись. — Якщо сказати правду, тільки дещо розпочали, — поправив свою думку гість, — чи не у вашій області село міського типу Ксаверівка, яку показуємо навіть іноземцям, де в оселях є усі зручності: і водопровід, і санвузли, і ванни, і газ. Цим селом я також пишаюсь, до появи якого причетний, і якщо перестанемо задарма годувати населення так званих демократичних

країн половини світу, — промовляв далі гість, — то більшість українських сіл будуть мати міські зручності і ми перестанемо ходити «до вітру».

— Поїхали до мене, там є все, як у кожного селянина — сказав голова, розрядивши напружену ситуацію. — Добра пропозиція, — сказав гість, — і усі повскакували у свої машини і поїхали до садиби керівника задрипаного колгоспу на Тетіївщині. У садибі голови було усе, щоб задовольнити природні потреби високих гостей. Зайшовши на подвір'я садиби голови колгоспу, поважний гість побачив добротну білу українську хату з великими вікнами, вкриту черепицею, а перед хатою стелився розкішний садок. Переконавшись у наявності туалету, гість побачив неподалік під вишнею незнайомця, на лаві сидів немолодий, з сивою головою, кремезний чоловік і пильно вдивлявся на прибулих, намагаючись когось зустріти своїм поглядом.

Погляди зустрілись, поважний гість, залишивши свій супровід біля входу, попрямував до вишні, під якою сидів колишній інженер заводу, на якому разом працювали, вони тепло привіталися і вместились на лаві. — Як же ти довідався, що я тут, адже про поїздку нікому не повідомлялось, вона дещо приватна, всього за один раз не розповісти. — Не дивуйся, уже весь Тетіїв знає, для чого і для кого шукали взуття шустрі помічники обласних начальників, — відповів інженер. — Отаке, уже й про це знають?, — все таки здивувався гість. — І про туалет теж, — додав порцію інформації інженер, — про приїзд високих начальників знають усі керівники господарств, бо хто відає, куди поверне гість з необмеженими правами, — продовжував інженер. — Що я тобі скажу, дотепер права чи можливості були мов би необмеженими, хоча тільки зовні так уявлялося, але й уявних прав тепер раптово не стало. У нашій державі є багато писаних, а ще більше неписаних правил, які тримають у своїх обіймах, мов лещатами, кожного керівника союзної республіки, — задумливо промовив гість.

— Ти що, на пенсію зібрався?, — здивовано запитав інженер, — виглядаєш ще молодим і здоровим. — Дійсно, недавно я уже просився у вищого керівника партії на пенсію, або хоча б повернутись назад на завод, але одержав відмову, — сказав дру-

жньо колишній директор заводу. — Важко стало працювати із-за жорсткої централізації управління до глупоти, про це можна багато говорити та справі буде мала допомога, ти краще розкажи коротко про себе, бо у нас обмаль часу, мене уже зачекалися районні і обласні начальники, — сказав гість, кивнувши в сторону групи чоловіків біля хати. — Справи у мене, як у всіх простих людей, ще довгенько працював після того, як ти пішов на партійну роботу, тихо вийшов на пенсію, залишив наш завод, якому я віддав усе творче життя, тепер переїхав до дітей у тихий Тетіїв, маю хату, город, на якому влаштовую систему механізмів, які виключають застосування більшої частини моєї фізичної сили, усе так цікаво і захоплююче, — закінчив інженер детальну інформацію своєму колишньому директорові заводу. — А чому на заводі таких систем не пропонував, новинку зарахували б як твою раціоналізацію? — поблажливо запитав гість. — Були ж умови, які кожному створювались, — пояснив він своє запитання. — Створювали, і про це відомо усім, але не ті, а основне, не тим, хто здатний був щось придумати, тому більшість реалізують свої ідеї в іншому місці, або на пенсії, як оце твій покірний слуга, — закінчив не то сердито, не то тужливо інженер.

— Я на твоє запитання відповів, а ти краще поясни, навіщо тебе потягнуло допікати керівників усіх рівнів за такі дрібниці, адже ніхто не помічає, що ні в господарствах, ні в громадських місцях немає туалетів, якимось не помічають і калюж перед корівником, де виробляють молоко, яке полюбляють діти і їхні батьки?, — запитав інженер. — Можливо я, як і ти, намагався щось системно якщо не зробити, то хоча б усвідомити, як сталося так, що у селах уже є аптеки, лікарні, школи, клуби, а ось туалетів у цих закладах здебільшого немає, немає їх ні в колгоспній конторі, ні в сільській раді, ні в клубі, ні в інших місцях, де збирається велика кількість народу. А в школах туалети на подвір'ях, куди доводиться навідуватись першокласникам, дехто з яких вдома користуються ще горщиком. Мабуть і смердюча калюжа перед корівником є наслідком тих же причин, із-за яких у господарстві немає громадського туалету, — стурбовано розмірковував уголос поважний гість. — За твердженням лікарів, наявність і стан туа-

летів свідчить про стан здоров'я нації, — ні до кого не звертаючись промовив наостанок державний діяч імперії.

— Багато партійних, профспілкових зборів і з'їздів передовиків проведено, проголошено промов і закликів, а справи, здавалося б другорядні, продовжують знижувати нашу загальну культуру, особливо внутрішню, що у свою чергу впливає на основи життя народу, нації, держави, — мов би підсумував свої вислови гість. — Мабуть чогось ми не знаємо, щось не враховуємо, адже людина, народ — це частина природи, а її ми досконало ще не знаємо, а ось природної сутності людини ми не вивчили зовсім, — пояснював колишній директор заводу своєму інженерові складну проблему. — Можливо ми не хочемо розлучатися з елементами, характерними для бідності, яка міцно всмокталась у нашу підсвідомість. Адже віками наша література, поезія і театри проповідували боротьбу між бідністю і багатством, наділяючи бідність більш високими духовними якостями, ніж заможність, яку ганьбили, малювали низькими і похмурими фарбами, саркастично висміювалось все, що виділяло людину розумну, підприємливу, називаючи їх глитаями, — насолоджувався своїми роздумами поважний гість, що роїлися у його голові.

— Це так, хоча я дивуюсь твоїм пошукам винуватців сучасних державних проблем, ти ж представник вищого партійного керівництва Союзу, ваша партійна ідеологія проповідувала рівність усіх не тільки у багатстві, але й у багатьох інших справах, можливо саме через це у нас немає нової техніки, як у проклятих капіталістів, чомусь ми маємо нижчі, ніж у них, урожаї і мізерну продуктивність тваринництва, — підтримав розмову інженер в іншому напрямку. — Твоя правда, там на партійному Олімпі таким думкам немає місця, — скавав поважний гість, — якщо виявиться якась несумісна думка, то таку особину викидають без жалю геть на смітник історії. — Природні здібності у кожної людини різні, але ми не навчилися їх оцінювати і використовувати так, щоб усім було затишно і справедливо, — продовжував гість, — з усього видно, що природа ставить єдину вимогу до людини — працювати і розумово, і фізично, а статус кожного, хто має різні природні обдарування, визначає суспільство самостійно.

— Людина самостійно розмежує фізичну і розумову працю, а тому, з погляду філософії, об'єктивної відповіді на запитання, хто має вищий статус, а чи той, хто фізично працює, а чи той, хто розумово творить, немає, — це проблема, — завершив гість. — Ви, комуністичні керівники, проблему вирішили вирівнюванням, — зауважив інженер, — викладач університету одержує платню на рівні верстатника середнього розряду, а вищий розряд давав значно вищу платню, яка творчій людині й не снилась.

— Я тобі скажу, що кожна людина від природи наділена певними якостями, але мало тих, хто може співати чи писати музику, творити науку, писати вірші і прозу, таких особистостей не так багато, а більше тих, хто може сіяти і збирати урожаї, доглядати за тваринами, добувати вугілля, виплавляти сталь, можливо, цим самим природа закладає нерівність членів людської цивілізації, її, природу, виправити не можна, бо природа не робить помилок, вона раціональна, а коли людина намагається виправляти природу, то одержує чимало неприємностей, — давав пояснення інженер. — Природа наділяє кожну людину здібностями, які визначають її місце в суспільстві, даючи їй певний матеріальний і духовний статус серед інших, такого статусу в нашій країні здебільшого не визнають, не дотримуються високих етичних норм, що негативно відбивається на життєдіяльності особистостей і цілого народу, — продовжував інженер. — Щоб підтвердити мої слова, повернімося до минулого, згадаймо про себе і наш завод, де ми працювали, — продовжував він свою думку. — Згадуй, але коротко, бо нас зачekali, усі хочуть їсти, уже обідня пора і мені треба вирушати в дорогу, — сказав високий гість.

— Я навчався в одному класі з нашим передовиком, якого ти найбільше ставив у приклад за виконання завдань виготовлення деталей, якщо пам'ятаєш, — розпочав інженер, — пояснення про виконану роботу за нього писали інженери, серед них був і я, він же швидко і якісно виготовляв деталі. — Я закінчив школу із золотою відзнакою і без іспитів пішов навчатись у політехнічний інститут, який також закінчив з золотою відзнакою. Наш передовик ледве закінчив сім класів, працював у колгоспі, де йому на-

бридло і він подався у профтехучилище, після чого доля нас звела на єдиному підприємстві, де він працював верстатником, а я інженером. Ми, як однокласники, дружили сім'ями, але він одержував платню у три рази вищу від мене, як передовик, він завжди сидів у президії усіх зібрань, я ж, як усі спеціалісти, тулився на задніх лавах, а тому не мав ні матеріальної, ні духовної переваги, — сумно говорив інженер, — тому мене не полишає думка дотепер, — а для чого було навчатись на відмінно і здобувати інженерну освіту?

— Виходить, людина посягнула на те, чим наділила конкретну особистість природа, на її інтелектуальну власність — зробив підсумок поважний гість. — Ось саме таку справу чинив ти ж особисто на заводі, яким керував, забравши природний дар у конкретної людини, яка сидить перед тобою, — з посмішкою промовив інженер, вдивляючись в реакцію співбесідника. — Та-а-к, реальний приклад, він вбивчий, але ти розумієш, що не я таке вчиняв, діяла — система, вона з'їдала усе живе, а тому зрозуміло, чому ми плентаємось у хвості людської цивілізації, — промовив поважний гість.

— Щось ти занадто прямолінійно висловлюєш свої думки, — зауважив відставний інженер. — А як же, думаєш, що тільки ти від системи втратив творче життя, вона перемелює усіх, хоча у різних видах — сказав високий гість, махнувши долонею паралельно своїх колін. Наша сучасна дійсність надто сувора, щоб спокійно про неї говорити, повсюди свавілля, намови, боягузтво, інтриги, заздрість і жорстокість, — завершив розмову гість. Саме в цю хвилину від будинку жваво йшов господар, — прошу Петре Юхимовичу, ваші улюблені страви на столі холонуть, показуючи рукою на дім, біля якого стояв супровід. — Пішли з нами, побудемо ще трохи поруч, щоб розвіялась по вітру наша сумна розмова, — запросив поважний гість свого колишнього інженера.

Господар пригостив високих керівників обідом у своїй простій селянській хаті. На столі їх очікували страви, які полюбляв високий гість, враховувались і вподобання обласних керівників: смажені кури, гаряча картопля з підливою і м'ясом, квашена капуста, квашені пелюстки, огірки, голубці, вареники, сметана і

звичайно домашня та з магазину горілка, вино і коньяк у товаристві не користувались пошаною.

За обіднім столом, як і в райкомівських кабінетах, куди заїздили гості, розмови були загальні, якое незвично дружні, які, за тодішньою практикою, до виробництва та партійної роботи не мали прямого відношення. З усього було видно, що високий і шанований гість був не такий, як завжди – діловий, вимогливий, допитливий, а сумний, здається, що він самостійно створює своє відчуження від усього, що відбувається навкруги, його розмови зосереджувалися на спогадах переважно минулого.

Після першої чарки, яку випили за партію і її керівників, тобто за себе, Шелест трохи сконфузився і запропонував перейти на відверті людські розмови. — Ось мене всі ви і багато інших, називаєте грізним, критичним, вимогливим керівником, — з усмішкою промовив високий гість. — Я не відмовляюся від таких епітетів і характеристик, — продовжував він, — бо як же мені було поступати з вами і такими як ви, коли бачиш в усій Україні те, що ми побачили сьогодні у цьому господарстві? Подібне масово зустрічається в усіх сферах, — продовжував спокійно Шелест, — і я намагався багато чого покращити чи виправити, але не вдалося, — закінчив свою сповідь тепер уже не грізний і вимогливий партійний керівник. — Не ті методи я застосовував, погрози та вимоги, потрібні були гроші, а їх не було і немає, не виховали ми людей ініціативних, вдумливих і відданих своїй справі, народу і батьківщині. На це не орієнтували ні наша партійна ідеологія, ні література, хоча гасел є чимало.

Далі він поїхав на Вінниччину, на границі двох областей машина грізного партійного керівника зупинилась, з машин вийшли керівники Київщини. — Я доклав чимало зусиль у різних галузях Київщини, вона стала для мене рідним краєм, як і вся Україна, — розпочав гість, — бажаю моему рідному краю, доброму і працелюбному народові успіхів у всьому, найперше здоров'я, а у важкі дні і роки, які наш край не минають, кріпитись. — Ми навіть сьогодні переконалися, що багато не враховано, не зроблено, втрачено, — з гіркотою промовив гість. Усім подав руку,

швидко повернувся, щоб ніхто не побачив чорної тучі на його обличчі і одинока машина помчала в незвіданість.

Лише пізніше, після повідомлення в пресі про негативне ставлення М. Суслова до його книги «Україно наша Радянська», стало зрозумілим, що П. Шелест назавжди прощався з Україною, селянами та забрудненими колгоспними тваринницькими фермами, що було причиною його смутку.

Невдовзі П. Шелеста призначили заступником голови Ради Міністрів Союзу і в травні 1972 р. він переїхав до Москви і звідти він уже ніколи в Україну не повертався, як це практикувалось до українських керівників держави в усі часи перебування України в складі російської імперії. Через рік роботи на новій посаді, де його нізачо цькували, і прикро, що не в Москві, а в Україні, і щоб витримати таку наругу своїх співвітчизників, він написав заяву про вихід на пенсію. У Москві потужного козака тільки трохи розхитали, а вже свої, на козацькій батьківщині, духовно і фізично розвалили, і колишній грізний керівник України, як у поезії відомого політика з Таращанського району О. Мороза, «зацькований, обпльований, оббреханий» зник з політичної і суспільної арени.

На Пленумі ЦК його вивели з членів Політбюро та членів ЦК КПРС. Учасник того Пленуму Я. Погребняк розповідає, що коли об'явили перерву на обід, то всі учасники партійного зібрання йшли до їдальні, а Петро Шелест назустріч усім направлявся до виходу, назавжди залишаючи партійно-державні лабіринти. Наступне десятиліття працював керівником крупного конструкторського підприємства, але і це вже для нього було тягарем. Книга П. Шелеста, в якій істинний українець згадав про історію свого народу, свій козацький рід, а також використання її шістдесятниками, стала однією із основних причин відсторонення його від влади та наступним засланням під партійний нагляд у московську землю.

Видатного українця П. Шелеста (1908—1996) відправили або викликали на поселення в околиці Москви, а на його місце призначили В. Щербицького. З цього часу використання і розподіл усіх матеріальних ресурсів, особливо харчових, були повніс-

тю підпорядковані Москві, посилилось гоніння на українських діячів, це був період шестидесятників, коли прогресивно думаючі люди попали за ґрати на довгі роки, все більше і більше здійснювався наступ на українську мову та перехід на посилення російської мови.

На прикладі критики П. Шелеста яскраво простежуються методи паплюження, виправлення і руйнації української історії в Російській імперії. У часи критики П. Шелеста в кіоску Черкаського обкому партії мені вдалося придбати журнал «Комуніст», центральний друкований орган союзної партії, і прочитав, що Центральний комітет партії засудив Шелеста за ідею його книги «Україно наша радянська», а особливо за прославлення українства. Це була свідомо несправедлива і надумана критика прогресивної думки в українській державі, яка перебувала в складі Російської імперії, про це знали московські бояри і весь світ. Невдовзі усі матеріали ганебного знуцання були таємно вилучені, мабуть, спалені, як і багато книг. Проїшло тридцять років, і в 2002 р. уже неможливо було розшукати у центральній Парламентській бібліотеці ні журналу, ні постанови Політбюро ЦККПРС про книгу Шелеста, що зайвий раз переконує про системність замітання комуністами гріховних слідів, учинених ними проти інших націй і їхніх провідників.

Колишній партійний керівник України в подальші 24 роки прожив майже в ув'язненні під Москвою, як і кошовий Запорізької Січі Калнишевський у далекому минулому стільки ж просидів у підземеллі на Соловках. Калнишевський здав Запорізьку Січ без бою і її знищили, у Шелеста Україну забрали, посиливши її рабську залежність. Доля і в одного, і в другого українця одна, кожен віддався їй повністю, сиділи тихо, один у підземеллі на Соловках, інший на поселенні під Москвою, ніяких протидій імперській владі, бо попри любов одного до України, іншого до Запорізької Січі кожен був відданий російській імперії, кожен сповідував до кінця життя інтернаціоналізм, розплачуючись за це свободою.

Минуло два роки після Шелеста, і якось один працівник із українського аграрного міністерства, перебуваючи у відрядженні на Вінниччині, почув ввечері, що Україна одержала великий уро-

жай зернових, уже виконала усі державні заготівлі і тепер керівники республіки пообіцяли здати додатково ще один мільйон тонн пшениці у державні засіки. Вранці на другий день, їдучи у Жмеринці біля заготзерна, він побачив величезну чергу автомобілів, навантажених пшеницею. — Що це за черга?, — запитав київський чиновник у місцевого чиновника, — невже до цього часу ваш район не виконав державне замовлення, Україна уже виконала в цілому? — Ні, основний план ми виконали, — відповів місцевий чиновник, — це уже додатково треба здати до обіцяного Щербицьким мільйона пшениці, обіцяного на прохання Брежнєва.

— Про таке рішення було об'явлено тільки учора ввечері, а тут така черга, — здивувався київський чиновник. — Так, так, але прохання з Москви та обіцянка Києва відбулися тиждень тому, і ми тут добряче бігали, щоб зразу після об'яви все виконати, так уже у нас тепер завелось, навипередки все робимо. — Треба робити наперед, адже деякі керівники господарств чинили опір, бо концентрованих кормів не залишилось, а декому прийшлося навіть насіння загрузити в машини для виконання обіцянки. — Тут не все так просто, адже з надійних джерел відомо, — закінчив місцевий чиновник, — Володимирові Васильовичу дадуть другу золоту зірку Героя за понадпланову здачу пшениці, незабаром почуємо. — Полюбляють українські високі чини нагороди, — подумав київський чиновник.

2.5. Славні діяння видатних українців⁵⁷

Кожна людина є учасником подій своєї епохи, а ще вона несе в собі гени власної землі, свого народу, що є природним корінням кожної особистості. Одним із видатних сучасних українців за багатьма економічними, соціальними і політичними параметрами, який має потужні зв'язки з минулим, може назвати великого господаря української ниви Героя Соціалістичної Праці СРСР, Героя України Семена Свиридоновича Антонця.

⁵⁷ Дбаючи про землю: думка, дія, турбота. — К.: Видавництво «Зерно», 2014. — С. 169—171.

На самобутній Полтавщині народжувалось багато видатних українців: у Великих Сорочинцях народився Микола Гоголь, видатний українець початку XIX ст.; у селі Антонцях на Решетилівщині 1935 р. народився Семен Антонєць, український першопрохідник аграрних технологій органічного виробництва.

Минули століття, відтоді, як з'явилися перші українські цукрозаводчики Федір Степанович Симиренко (1780–1867) і Артемій Якович Терещенко (1794–1873). І ось у першій половині XX ст. на життєву і трудову дорогу вийшов аграрник з новітніми технологіями відтворення родючості ґрунту, яких потребують природа і людство — Семен Свиридонович Антонєць, яскраво засвідчуючи міцний зв'язок українських господарників з національним корінням.

Великий письменник М. Гоголь у своїй творчості опирався на традиції свого народу, Полтавщини. Він любив рідне українське, пишався ним, використовував у своїй творчості. Гоголь спрямовував свій хист на виправлення негативних рис українців, зокрема схиляння перед чужим і зневаги до свого.

Цукрозаводчики Терещенко і Симиренко робили все можливе, щоб покращити своє виробництво, завоювати прихильність до своєї продукції в країні і за її межами. Сучасний аграрник Антонєць впродовж 40 років, відмовившись від плуга і хімії, препаратів захисту рослин, показує на практиці і проповідує бережливе ставлення до землі, досягнення гармонії між людиною і природою, забезпечення людства чистою органічною продукцією.

Як же використовується в нашій славній Україні досвід і практика Антонця та його філософія, що органічне землеробство — це захист землі, людини і людської цивілізації? На жаль, як писав Гоголь, відчувається «зневага до свого». Антонєць єдиний у Європі і світі має багаторічний практичний досвід виробництва органічної продукції. До нього їдуть вчитися спеціалісти з багатьох країн, не зважаючи на те, що найбільші ринки органічної продукції зосереджені в США, Німеччині та Франції, а за технологією органічного землеробства у країнах ЄС обробляються 3 % земель, у той час як в Україні — лише 0,7 %.

У С. Антонця, крім іноземців (французів, японців, австрійців, німців, бельгійців, шведів, швейцарців та ін.), буває багато вітчизняних аграріїв, державних діячів, політиків, учених, але більшість з них їдуть ще й до Німеччини, щоб побачити, як німці на наших чорноземах, вивезених під час війни, вивчивши на Полтавщині досвід С. Антонця, вирощують екологічно чисту продукцію і годують нею свій народ.

Симиренко і Терещенко ще перед відміною кріпацтва 1861 р. для розвитку своєї справи скуповували у збіднілих поміщиків землі, занедбані невеличкі заводи і винокурні, — модернізували їх, будували нові, створювали крупні виробничі комплекси. Чи не так діяв Семен Антонєць? Після прийняття відомих законів 1999 р. щодо ліквідації крупних сільськогосподарських підприємств і роздачі земельних паїв селянам, аграрій заради збереження органічного виробництва створив акціонерне товариство, куди вступили всі селяни зі своїми майновими паями. Це сприяло збереженню підприємства, а як результат — і органічного землеробства. Селянським господарствам, навіть невеликим фермерським, складно ефективно вести органічне землеробство, оскільки така його технологічна складова, як сівозміни, потребує значних площ.

Як родоначальники династій промисловців минулого — Терещенко і Симиренко, так і наш сучасник — Антонєць, розпочинали свій шлях до успіху і визнання державою й суспільством з бідності. Гоголь у своїй поемі «Мертвые души» розкриває основи діяльності українських підприємців: «...Это закономерный порядок вещей, — сказал Костанжогло. — Кто родился с тысячами, воспитался на тысячах, тот уже не приобретет: у того уже завелись и прихоти, и мало ли чего нет! Начинать нужно с начала, а не с середины. Снизу, снизу нужно начинать. [...] Как вытерпишь на собственной коже то да другое, да как узнаешь, что всякая копейка алтынным гвоздем прибита, да как перейдешь все мытарства, тогда тебя умудрит и вышколит <так>, что уж не дашь промаха ни в каком предприятии и не оборвешься. [...] С копейки нужно начинать!»⁵⁸

⁵⁸ Гоголь Н.В. Мертвые души. Том второй // Собр. соч. в 8 т. — Т. 6 — М. : Правда, 1984. — С. 202.

Письменника цікавили українські господарники, які впроваджували нові технології, будували житло для працівників, створювали для них належні умови праці, що в ті далекі часи було нечуваною дивиною. У маєтку Костанжогло навкруги все нагадувало про багатство і новації: «Все тут было богато: торные улицы, крепкие избы; стояла ли где телега — телега была крепкая и новешенькая, попадался ли конь — конь был откормленный и добрый; рогатый скот — как на отбор. Даже мужичья свинья глядела дворянином. Так и видно, что здесь живут именно те мужики, которые гребут, как поется в песне, серебро лопатой. [...] От изб до господского двора потянулись рабочьи дворы. На крыше большой фонарь, не для видов, но для рассматривания, где и в каком месте и как производились работы»⁵⁹.

Сучасників Симиренка дивували новобудови корпусу головної контори його фірми у Городищі, семиповерхового цукрового заводу, цехів машинобудівного заводу. На 260 десятинах землі було збудовано близько 150 будинків з городами і садами для робітників і службовців фірми; працювали шестилітня школа, магазини і лікарня, самодіяльний театр. Заводська територія освітлювалася газовими ліхтарями, що було диковинкою навіть для жителів великих міст.

Усі, хто побував у господарстві Антонця, розповідають про не менш цікаві новації у селах, де живуть працівники його виробничої фірми і куди приїзять аграрники з усього світу. Добрі справи аграрія відзначено найвищими нагородами. Першу зірку Героя Соціалістичної Праці С.С. Антонєць одержав від М.С. Горбачова «за впровадження прогресивних технологій», другу високу нагороду — відзнаку Президента «Герой України» — в часи незалежності України вручив Л.Д. Кучма за «визначний особистий внесок в організацію та забезпечення одержання найвищих показників з виробництва сільськогосподарської продукції, розвиток соціальної сфери села», а фактично — за збереження крупного господарства під час реформування аграрного сектору держави.

У серпні 1999 р., вивчаючи господарювання С.С. Антонця, Л.Д. Кучма запитав: «Як Вам удалося зберегти господарство?». І коли почув, з якими складнощами довелося воювати, зробив висно-

⁵⁹ Там само. — С. 183.

вок: «Так Ви ж проявили героїзм!». Свої слова президент підтвердив того ж таки місяця конкретною справою, підписавши указ про присвоєння С.С. Антонцю звання Героя України. Це була досить знакова подія, адже президент визнавав хибність своєї аграрної політики, помилки своїх консультантів (кожного він назвав поіменно у своїх працях⁶⁰), а також оцінював тих, хто боровся з недолугою реформою, яка завдала великої шкоди країні і селянству. З іншого боку, те, що зробив С.С. Антонєць для збереження свого господарства, має слугувати прикладом для їхнього відновлення на основі кооперації та інтеграції в межах сільських і селищних рад.

У своїх творах М. Гоголь старався «привести своїх героїв к столкновению с истинно хорошими людьми»⁶¹. Видатні українські підприємці Симиренко і Терещенко зробили значний внесок у розвиток цукрової промисловості держави і вирішення соціальних питань. Тепер до них долучився Семен Антонєць завдяки величезному внеску в розвиток органічного землеробства.

1.6. Збувається надія (Прощай немытая Россия)⁶²

Концентрований згусток
українського болю.

1. Ідея пробудження

У кожного народу на межі певного історичного періоду після протиріч і мук, збайдужілого спокою в колись реальній життєвої сутності виникає пробудження конкретної філософії, її осмислення в напрямку прозріння власного минулого, сучасного і майбутнього. Пробудженню живої природи, націй і держав завжди передують складні природні процеси, трагічна доля народу, величезний історичний досвід та столітнє приниження, які і є предметом осмислення. Усе це повною мірою стосується України та її народу, що проявляє унікальне явище серед великих європейських держав, коли народ, пращури якого були відомими і

⁶⁰ Кучма Л. Кроки становлення національної економіки : у 2 т. – Т. 1. – К.: Либідь. 2008. — С. 24, 40.

⁶¹ Гоголь Н. В. Мертвые души. Том второй. — С. 183.

⁶² Книга. Збувається надія (Прощай немытая Россия). Друге видання, доповнене, — Чорнобай., 2015. — 50 с.

знаменитими ще з IV–VI ст., віддав себе, свою історію, культуру та землі сусідам. Довгі 750 років українці перебували у повній залежності від сусідніх держав – Польщі та Московії, байдуже дивлячись на зовнішній світ під охороною відомого українського оберегу «моя хата скраю».

Із часів Переяславської ради, в історії москалів, така держава, як Україна, практично не згадувалась: «В XIX в. Украина, как политический организм с самостоятельною внутреннею жизнью, перестала существовать, будучи окончательно, по выражению Петра Великого, «прибрана к рукам» Россией»⁶³.

Нечувано багато поколінь, їх щонайменше 30, з байдужістю жили в рабському становищі, служили іншим державам, націям, культурам, творили чужу історію, вважаючи її своєю, навіть заклики генія Тараса Шевченка не пробуджували до боротьби, незважаючи на те, що за часів перебування в ярмі Російської імперії українці постійно відчували дві речі – голод і приниження. Голод через те, що усе забирали для годівлі лінєвих москалів, а приниження внаслідок крадіжок історії, культури, державності, мови та перетворення великого і героїчного українського народу в «малоросів». Проте в глибинах української нації все-таки жевріла енергія протесту, яка проявлялась у багатьох непокорах, у знаменитих переможних битвах, адже, як зазначав знаменитий український вчений В.І. Вернадський, «так как украинское движение органично и питается корнями народной жизни, то оно никогда не угаснет»⁶⁴. Водночас битви і протести були незначними та несистемними, але на початку XXI ст. прийшло нове покоління, у якого не зламана психологія більшовицькою системою, у порослі українства часів незалежності енергія незадоволення середовищем, у якому довелося жити, усе згущувалась і згущувалась, що об'єктивно вимагало виходу на поверхню. Нарешті, у нового покоління виникло «жадное стремление выйти из

⁶³ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І.Вернадський і Україна. – Книга 2. – К., 2011. – С. 219.

⁶⁴ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 2. – К., 2011. – С. 224.

нашого»⁶⁵ і відбувся критичний, а головне системний, прояв накопиченої внутрішньої енергії – Помаранчева революція (2004 р.), Євромайдан-Революція гідності (2013-2014рр.), але таке устремління слухняних підлеглих не сподобалось сусідам–москалям, вони розпочали війну (2014 р.).

Настала складна епоха виходу із реального становища, яке склалося віками для української держави і народу, хоча у кожного було своє бачення ситуації: хто дивився в минуле, хто в майбутнє; чимало тих, як і в минулому, перебували у спокої та очікуванні будь-чого. І сталося пробудження радикально налаштованої меншості нового покоління, котре відчуло романтику ще далеко не усвідомленого, філософськи сформованого, майбутнього життя. Українська нація не була готова до нового, завчасно не сформувала необхідних систем державотворення та життєдіяльності, а тому, коли раптово (1991 р.) було отримано незалежність, народ, навіть його інтелектуальна еліта, були стурбовані, навіть розгублені перед проблемами, які раптово виникли. Причина в тому, що українські інтелектуали, думки яких запліднені московськими ідеями часів більшовизму, не усвідомили настання новітньої епохи, адже після Г. Сковороди так і не пробудилась філософська думка, яка була б створена на ґрунті глибин реального українського життя, духовних настроїв і практичних турботах, що впродовж багатьох століть панували в неволі цілого народу та приватного буття. Переписували і трактували тільки чужинську філософію, до якої іноді прив'язували вчення Г. Сковороди, а філософську сутність поезії Т. Шевченка, яка мала б стати початковим зародженням української філософської думки періоду ренесансу⁶⁶, так до кінця і не зрозуміли й дотепер, а тому вона не стала дороговказом у сучасну новітню і надзвичайно складну епоху для українського народу.

Українська філософія, яка проповідувала завдання «оправдати веру отцов», згодом, коли політики приєднали Київську Русь

⁶⁵ Фроловский Г.В. О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 272.

⁶⁶ Панасюк Б.Я. Український ренесанс у творах Тараса Шевченка. – К.: ВЦ «Просвіта», 2010. – 303 с.

до Москви, була віддана москалям для вивчення філософії, і «первые проповедники философского идеализма все вышли из духовной школы ... Велланский из Киевской академии, ... Павлов из Воронежской, П. Д. Юркевич (1827–1874) и М. М. Троицкий оба из Киевской академии, ... архим. Феофан Авсенеv, О. Новицкий (1806–1884), С. С. Гогоцкий (1813–1889) учились в Киеве, И. Михневич (1809–1885) в Одессе. ... Из Киевской школы вышли В. Н. Карпов (1798–1867), О. М. Новицкий»⁶⁷. Московські царі, беручи титул «Царя всея Руси» не мали навіть концепції такої влади, титул царя був надуманим і тільки після приєднання України до Московії він став наповненим давньою українською історією, культурою і традиціями. На винятково українських цінностях ректор Київської академії Феофан Прокопович, який став радником Петра I, розробив московському цареві цілісну концепцію, яка ґрунтувалась на єдності між Богом, державою і народом⁶⁸. Дотепер москалі так і продовжують використовувати українську історію, ідею українця, безсоромно проповідуючи, що їхнє самодержавство у контексті захоплених територій і народів освячене Богом. У будь-яких сторонах філософії і практичної історії міфи щодо тисячолітньої історії Російської державності та «Москва–Третій Рим», оминаючи Київ, Київську Русь, їхню стародавню історію і місце серед країн світу, приречені на провал.

Мабуть, важко навчались мислити російські учні в українських і європейських учителів, бо «несмотря на блестящее развитие русского творчества в XIX в., эта черта усердного «ученичества» сохранилась у русских людей до настоящего времени»⁶⁹. Тобто у Москві ніяк не можуть зрозуміти, що потрібно творити свою власну філософію та історію відповідно до особливості московської людності та їхньої новітньої держави, а не користуватися усим чужим. Навіть самі московські історики визнають, що єдиним фундаментальним дослідженням історії російської філософії є праці українського вченого Б. Яковенка, який проживаю-

⁶⁷ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 278–279.

⁶⁸ Димирець Ростислав. Проблема спадковості влади в трактаті Ф. Прокоповича «Правда воли монаршей» // Дух і літера. – 1998. – № 3–4.

⁶⁹ Там саме. – С. 391.

чи за кордоном – у Чехії, довів відсутність російської філософії навіть у першій половині ХХ ст. (1940 р.), стверджуючи: «Все, что Россия имела и дала философского, все это родилось либо из прямого подражания, либо из бессознательного подчинения себя чужим влияниям, либо из стремления слепить воедино несколько чужих мыслей»⁷⁰. Відомо, що москалі звикли стверджувати здебільшого все навпаки, скажімо, за їхнім твердженням, галузеве аграрне дослідництво з'явилося у них раніше, ніж в інших країнах Європи, не говорячи вже про Україну. І лік вони ведуть з 1797 р., коли біля Санкт-Петербурга відкрили школу практичного землеробства та дослідне поле при ній. А що ж насправді засвідчує реальна історія? Перші організаційні, методичні і дослідницькі справи світового рівня в аграрній сфері розпочинались у Київській Русі, тобто тоді, коли Москви ще й не існувало: наприкінці ІХ ст., в часи Київської Русі, було створено Києво-Печерський яблуневий сад, або «рай» поблизу Києва, який став першим плодорозсадником у Європі, тут саджали яблука, груші, вишні, волоські горіхи, сливи, виноград⁷¹; перші літописи про плідництво, як основу землеробства, було написано у Х–ХІ ст. за князівства Володимира Святославовича і його сина Ярослава Мудрого⁷²; у ХVІІ–ХVІІІ ст. було створено приватні садово-паркові ландшафти, які ставали першоосновою появи галузевих інституцій у вигляді аптекарських огорудів і ботанічних садів⁷³; появу перших методичних настанов щодо отримання стійких урожаїв польових культур з елементами агротехніки, способів їхнього збирання та зберігання бачимо (1751 р.) на прикладі Киє-

⁷⁰ Яковенко Б. Очерки русской философии. – 1922. – С.5. – (Велика праця чеською мовою вийшла у 1939 р.)

⁷¹ Вергунов В.А. История становления опытного поля на территории современной Украины и роль в этом процесс французского влияния / В.А. Вергунов // Садоводство: межвед. темат. науч. зб. – 2009. – № 62. – С.205–214;

⁷² Грицаенко А.О. Плодівництво / А.О. Грицаенко. –К.: Урожай. –2000. – С. 7.

⁷³ Елина О.Ю. От царских садов до советских полей: история сельскохозяйственных учреждений ХV111–20-е годы ХХ в.: В 2-х т. / О.Ю. Елина. Т.1. – М, 2008. – С. 111–124.

во-Видубицького Свято-Михайлівського монастиря⁷⁴; на кінець підкреслимо, що у Києво-Могилянській академії вперше у Європі було введено навчальний курс «сільське господарство», а перед появою дослідного поля під Санкт-Петербургом (1797 р.), значно раніше (1790 р.), подібна школа і дослідне поле було організоване і працювало у селі Богоявленське поблизу м. Миколаєва, звідкіль усі викладачі та спеціалісти були «привласнені» туди само – під Санкт-Петербург⁷⁵.

Так, привласнювалось все – від філософії до конкретних реалій. Краще було б не привласнювати чуже, а творити своє, адже реальний хід історії засвідчує, що в минулі століття а ні Російської імперії, а ні її філософії та історії не існувало і тільки «XIX век окрылил философское дарование у русских людей»⁷⁶. Не даремно М. Драгоманов писав: «відкілля ж і сама Московщина за батька й діда царя Петра та й за його самого брали і вчителів, і духових, як не з нашої України». Отже, усі «дарования» москалі запозичили у Києві, українська ж філософія була переведена вже на ідеї Російської імперії або завмерла аж донині, коли знову треба розпочинати з перших філософів Київської Русі. Використавши Київську філософську школу, філософи Москви і Петербурга навіть не згадують українського філософа, поета, музиканта і педагога Г. Сковороду (1722–1794 рр.), який із сивої давнини проповідував українські ідеї, навчав тих українських філософів, які несли його ідеї до москалів. За ним прийшов Тарас Шевченко зі своєю українською поетичною філософією, котрого москалі заслали в солдати, щоб морально і фізично знищити.

Довго спала Україна, впродовж важких століть її народ не наважувався виконати заповіді свого великого пророка Тараса Шевченка, і нарешті, сталося: його геніальні слова «борітеся, поборите, вам Бог помагає» стали реальністю. Після 1991 р. народ поступово, якимось важко, з оглядкою, розпочав боротьбу з пропо-

⁷⁴ Два документа о хозяйстве Киевских монастырей в половине XV111 ст./Киевская старина. – 1883. – № 8. – С. 719–733.

⁷⁵ Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. – К., Аграр. наука, 2012. – С. 90–91.

⁷⁶ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 381.

відування лагідних помаранчевих кольорів. Невдовзі задзвеніли віковічні кайдани, які з часів помилки Богдана в Переяславі тримав в лещатах вільнолюбний козацький народ і на усіх українських землях з новою силою залунав заповіт генія «поховайте та вставайте, кайдани порвіте», і вони вже рвалися. Дзвони кайданів у Києві почули москалі в Кремлі й розпочали задалегідь підступно готуватись до придушення національної свободи, щоб реалізувати нарешті формулу «Для малороссов, или украинцев, не потерявших сознание своей русскости, эта формула получит следующий вид: малорусское, русское, российское»⁷⁷. Виходячи з таких гасел, москалі, світ, Європа і кожен українець мають знати, що основна політика Московії і розпочата війна проти України мають за мету: знищити Україну як державу, про яку в московській історії взагалі не згадується; перетворити українців у малоросів та москалів, кінець кінцем у росіян; а також підійти до кордонів Польщі та Прибалтійських країн, яких будуть шантажувати для повернення до складу Російської імперії. Проте повернути чи утримати давньоруську державу в складі створеної москалями держави військовою силою, як свідчить справедлива історія, ні теоретично, ні практично неможливо. Кремлівським політикам краще прислухатись до істини, історії та голосу правди:

Сучасні московські царі,
Не плачте за Україною,
Вона вам довго слугувала,
Забувши велич древньої Русі.

2. Київська Русь

Пращури українського народу мають історію з IV–VI ст. Перший же період суто української історії, який тягнеться багато століть від невідомих часів аж до зміцнення Київської держави: князь Кий у 634 р. підняв повстання проти аварів; нащадки Кия утворили династію Києвичів, видатним серед яких був Аскольд; у 882р. з Новгорода Великого прийшов Олег, який правив від імені малолітнього Ігоря, мов би сина Рюрика; після Олега у Києві кня-

⁷⁷ Там само. – М.: Наука, 1990. – С. 457.

зював Ігор Рюрикович. З цього часу династія Києвичів змінилась на династію Рюриковичів, як династію Київських Князів, знаменитими представниками якої були Ольга, Святослав, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Данило Галицький. Частина цієї історії ще мало вивчена, особливо свідомо заплутані початкові поступу української держави, але реально можна оповідати з кінця VIII ст.

Давньоруська держава (кінець VIII – середина XIII ст.) – Київська Русь (Руська земля, Давня Русь) будувалась і міцніла на таких велетенських силах: перша – князівська форма правління; друга – апарат управління, судочинства й збирання данини; третя – сухопутне військо і флот. Про цей період історія знає досить багато цікавого і повчального, але воно, за волею московських істориків і політиків іде в бік української держави, звичайно й сучасної України. Київська Русь була однією з найбільших і наймогутніших держав середньовічного світу: землі Київської Русі простягалися від Білого до Чорного морів, від Карпатських гір до Волги; на цих просторах жили мужні, винахідливі та працелюбні люди; розвивалось землеробство і скотарство, ремесла й промисли, внутрішня та міжнародна торгівля. Руські торговці часто були на ринках Константинополя, Палермо, Дамаска, Багдада, Праги та інших великих міст. Високого рівня у ті часи набув розвиток культури: архітектура, будівництво, живопис, скульптура, обробка матеріалів; складались літописи, історико-літературні твори, билини та історичні пісні, казки й легенди. Підтримувались рівноправні стосунки з Візантією, Германією, Польщею, Чехією, Швецією, Норвегією. Нині все це потребує поглибленого вивчення в контексті сучасної незалежної України, яка буде повертатися до своєї історії, своєї території, своєї культури, своїх традицій, адже в минулому була держава, нація та її історичне, матеріальне і духовне надбання, яке або вкрадене, або силою відібране⁷⁸. Повернення буде довгим і складним, це буде робота не менш як чотирьох поколінь, а завершиться тоді, коли з Російською імперією станеться те, що спіткало колишній Радянський Союз. Перш за

⁷⁸ Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава. – Т.1: Помилки Великих Київських князів. – К.: КНЕУ, 2009.

все необхідно повернути в історію існування сучасної України з сивої давнини, коли ні про Москву, ні про Московське царство не було і згадки.

Таким чином, москалям слід запам'ятати, що сучасна українська незалежна держава існувала з древніх часів, адже ще «батько історії» Геродот (480–425 р. до н.е.) уже писав про наших предків, називаючи їх скіфами-оратаями, які орали і засівали поля, що збігається з назвою українців полянами, які й дотепер орачі й сівачі. Харчів на планеті Земля не так багато, особливо на півночі, а тому працьовитий, мудрий і гордий народ з давнини зазнавав утисків, але нині здається, нарешті поволі відроджується. Адже в ній закладено сили Володимира Великого ще з часів Кримського Херсонесу (988 р.), з яким тісно пов'язані перші кроки хрещення Русі князем Володимиром Святославовичем, сином Святослава та онуком княгині Ольги. У 988 р. князь Володимир і його бойові дружини одержали хрещення в Херсонесі, яке потім поширилося по всій Русі великій і тоді ж князь вінчався з Анною. На той час Русь, коли Володимир Великий одно жував хрещення в Херсонесі, була також великою, сильною і шанованою державою з якою рахувався не лише Константинопіль, а і інші держави. Згадаємо лише, що автор твору «Слово о полку Ігоревім» окреслює величезну територію Русі; «половецькі степи, Дон, Чорне і Азовське моря, Волга, Рось, Сула, Дніпро, Донець, Дунай, Західна Двіна, Стугна, Немига, а також міста: Корсунь, Тмутаракань, Київ, Полоцьк, Чернігів, Курськ, Переяславль, Білгород, Новгород, Галич, Путивль і інші»⁷⁹. Немає сумніву, що саме через такі окреслення території Київської Русі московські історики приписують собі знамените «Слово», а даремно, оскільки вчені Європи та України подають реальні карти, зокрема на уцілілій карті періоду УНР 1918 р. українській державі належала Східна Слобожанщина, тобто теперішні Курська і Воронежська області, а також Крим. Про те, що Україна велика країна, у якій москалі забрали великі території, свідчать дослідження відомих

⁷⁹ Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава. – Т.1: Помилки Великих Київських князів. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 73.

вчених⁸⁰, а також карти багатьох країн Європи. Після першої світової війни та битви Антанти з більшовиками багато європейських країн визнали територіальну цілісність України, яку можемо побачити на карті Франції (додаток Б). Однак, після захоплення влади в Московії більшовиками, вони постійно тасують українську територію. Велика країна пишалась відомими в Європі красивими містам (додаток В), в яких розвивалась культура і наука, але й тут московіти частину міст захопили і утримують дотепер.

Майбутнім поколінням українців слід пам'ятати, що на день Злуки 22 січня 1919 р. до складу України входили українські етнічні землі⁸¹, які нині рахуються в інших державах, але на цих просторах чимало українських сіл з міцним етнічним корінням і традиціями: Московії – Кубань, Ставропілля, Чорноморщина, Східна Слобожанщина (сучасна Курської і Воронізької областей), Стародубщина, анексований Крим; Білорусії – Берестейщина, Гомельщина; Польщі – Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Північна Лемківщина; Словаччини – Південна Лемківщина; Румунії – Південна Буковина, Мармарощина. Отже, ще з часів Володимира Великого, а також з початку ХХ ст. Крим належав Україні і ніхто його в комуністичний період Московії не дарував українському народу, був продуманий фарс, адже це споконвічна його територія.

⁸⁰ Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936 (Бескид, Дрогобич, 1992, репринт). – С.183.

⁸¹ Акт об'єднання українських земель підписаний у Фастові між лідерами УНР і ЗУНР (Є. Петрушевичем і С. Петлюрою) й оприлюднений 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані у Києві.

ПОВЕРНЕННЯ З РАБСЬКОГО НЕБУТТЯ

* За часів татарського панування в Україні була князівська влада, але Золота орда видавала князям «ярлики» — грамоти на князювання. Князі були у повній залежності від хана.

** Упродовж усього свого існування Гетьманщина фактично охоплювала тільки частину України — Лівобережжя. Поруч неї жили окремим життям Правобережна, Слобідська і Закарпатська Україна, Запоріжжя.

Московським історикам, які уже отримали завдання написати історію Московії в сучасних загарбницьких війнах, треба вивчити досконало історію і географію, щоб відповісти своїм господарям на можливо два важливі запитання: перше, чому давньоруська держава Київська Русь названа москалями «Малоросія»; друге, де, коли і яким чином з'явилась раніше неіснуюча держава, яка вимагає називатися «Великоросія»? Світовій історії відомо, що в період IX-середини XIII ст., коли «селение Москва» тільки з'явилось (1147р.) на болоті в лісах, територія держави Київська Русь - Князівства Київської Русі уже на той час (після смерті Ярослава I в 1054 році). простягалась від Чорного моря до Північного Льодовитого океану, де головним містом був Новгород звідкіль князі прибували до Києва, а з Києва до Новгорода. Ще у ті давні часи на заході з європейською країною Київська Русь межували усі країни, які й тепер розвиваються і межують з

Україною, як були сусідами у ті далекі часи з Київською Руссю. А ось на Сході картина інша – у стародавні часи там, як свідчать літописи, проживали половці, хазари та печеніги, але ніде не проглядається жодного спомину ні про Москву, ні Московське царство, про що свідчить реальна історія, а також карти періоду 1054-1357 років.

Українська історія не реальна, викривлена і сплюндрована, але влада так і не спромоглася щось започаткувати, щоб розпочати виправлення історії українського народу та його держави з давніх часів, хоча б з IV ст. нашої епохи. Боротьба за відновлення історії також буде проходити у відчайдушній боротьбі з москалями, але дискусії відбуватимуться на світовому і європейському рівнях, а тому агресивним історикам не буде дозволено маніпулювати європейськими цінностями і фактами.

3. Новітня епоха

Немовби несподівано настало ХХІ ст. і колишньої надуманої москалями Малоросії вже немає, українська народність вистояла і за багато віків москалям не вдалося «обратить ее в простой этнографический материал для усиления господствующей народности, все попытки оставались и остаются безуспешными»⁸². Залишається в минулому 350-річне приниження давнього і гордого, талановитого і великого українського народу, нащадків козацького роду, у якого фінно-азійські сусіди, використавши помилки великих київських князів⁸³, викрадали й привласнювали історію, традиції, мову, культуру, відшматовували великі території. Про захоплення територій, знищення культури і традицій існує багато прикладів, які висвітлюють самі московські ідеологи, коли на захоплених степових землях тамтешнього українського народу, радіючи, розбійники заводили свої порядки «Тамбовские, Пензенские, Орловские поля для нас стали самыми русскими в России ... Это деревянная, соломенная Русь, в ней

⁸² Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 2. – К., 2011. – С. 218.

⁸³ Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава: у 2-х т. – Т.1: Помилки Великих Київських князів. – К.: КНЕУ, 2009. – 387 с.

ежегодно пожари сметають скудну пам'ять о прошлом. Здесь всего скорее исчезают старые обычаи, песни, костюмы»⁸⁴. Якщо долучити сюди ще й інші українські землі Белгородської, Курської, Воронежської та інших губерній, то стане зрозуміла сутність утворення сусідньої північної держави. Розб'єм, обманом і погрозами москалі створювали Російську імперію: загарбували території, знищували згадки про минуле, історію переписували на себе, немовби москалі, а не пращури українців, з давнини жили на південних степових просторах.

На основі проведених власних досліджень, вивчення московської філософської історичної культури, ознайомлення з проблемами територій, націй, народів і народностей Російської імперії сучасній владі незалежної України на державному рівні треба офіційно визнати та відповідно діяти згідно з тим, що українська історія повністю сфальсифікована, реальна ж історія присвоєна Російською Федерацією. Відтак українську історію треба докорінно виправляти, а тому давайте повіримо великим українцям і згадаємо: М.В. Гоголя, який скаржився, що коли читав українську історію, то пив бром; подібне підтверджує й В.І. Вернадський, який згадує, що «Отец рассказывал мне историю Украины совершенно не так, как она излагалась в гимназии»⁸⁵. Мабуть подібні перекази сприяли тому, що знаменитий український вчений ставив перед собою основне завдання для своєї діяльності стосовно України – «об'єднання українців, працюючих в українському відродженні»⁸⁶ і тут вчений багато зробив. Водночас, враховуючи, що москалі забрали усю науку і культуру, які прийдеться повернути, він ставив ще й другу задачу – «зберегти зв'язок вчених і науково-учбових закладів із російською культурою ...»⁸⁷. Як показала реальність (2013–2014 рр.) повернути вкрадене за згодою

⁸⁴ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 454.

⁸⁵ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.І: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 1. – К., 2011. – С. 547.

⁸⁶ Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. – К.: Аграр. наука, 2006. – С. 445.

⁸⁷ Там само.

буде важко, московська влада і більшість представників її культури вдалися до повного розриву доброзичливих відносин.

Провина за фальсифікацію історії, звичайно, важким клеймом лежить на царській і більшовицькій Російській імперії, але й українські історики уклінно допомагали у фальсифікації історичних фактів. Тому битва, що розпочалась, є не лише відстоюванням своєї незалежності, але й докладанням зусиль заради повернення захоплених територій і вкраденого славного минулого. Із цього погляду відносини між Україною і Московією переходять у нові виміри, які боялись озвучувати та проявляти провідники українського народу попередніх століть, а також керівники держави недалекого минулого, навіть часів незалежності, чого очікував український народ.

4. Відносини з Московією

Українці, вириваючись з неволі північних варварів, будучи європейським народом за своєю історичною суттю, потужно забажали відновити свій європейський статус, і тут москалі за відсутності будь-яких аргументів зчинили галас і пішли війною, аби цьому природному процесу своїх сусідів перешкодити. Подібне не є новиною, чи випадковістю, ні, це постійна державна політика Москви до України. Недаремно «В ряду циркулярів ...Столыпин объявлял борьбу с украинством государственною задачею», але неприємним є те, чого українські інтелектуали, окрім Т. Шевченка, ніде вголос не озвучували, не писали у своїх творах про те, що москалі ставили завдання «достичь полного слияния украинцев с господствующею народностью и уничтожить вредное для последней сознание своей национальной особенности в украинском населении»⁸⁸, на жаль, багато чого їм удалося. Крім того, стало ще й очевидним, що москалі, з азійськими нашаруваннями колишніх монголо-татарських завойовників у психіці, бажають протиприродно приєднатись до європейських соціально-культурних цінностей самі, але у них існують незборимі перепони, про які писали знамениті росіяни, зокрема Чаада-

⁸⁸ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.І: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 2. – К., 2011. – С. 220, 221.

єв: «Ничто из происходившего в Европе не достигало до нас»⁸⁹, а тому вони танками перетинають сусідам дорогу до Європи.

Світ має знати, що дорога до цивілізованого життя українцям перекривається москалями ще й тому, що вони історично звикли виживати та ще й воювати за рахунок інших народів, зокрема, впродовж століть, вразі потреби для власного захисту, вони використовували працю працелюбних українців. Подібну практику виживання не соромились застосовувати, торгуючи цілими народами, вожді Московської імперії «Германия не могла заняться душением Советской России ни экономически, ни политически, ей не до того было. Мы ей отдавали Украину, откуда, сколько хочешь, можно было взять хлеба и угля, конечно, если уметь взять, если обладать жизненной силой, чтобы взять»⁹⁰. Ось так, Україну, ніби кістку собаці, москалі кинули німцям, щоб не «душили Советской России», а після цього забрали Україну назад, звичайно за допомогою самих же українців, і продовжували забирати харчі, матеріальні ресурси і військову силу.

Та настали давно очікувані часи: після 1991 р. уже з'явилося нове покоління українців, котре, не одержавши імперсько-більшовицького виховання, такого нахабства не потерпіло, зчинивши відчайдушний опір, який підтримали більшість представників старшого покоління. Розпочалась битва за остаточне визволення України і її народу з вікового принизливого московського рабства та приєднання народу країни європейського континенту до європейської цивілізації. Перед борцями з'явилася глибока прірва, за вихід з якої потрібен довгий шлях боротьби, що випаде на долю ще багатьом поколінням. Адже слід буде повернути не лише захоплену в минулому велику територію, але і украдені історію, традиції, культуру, мову, а найголовніше, має змінитися рабська принизлива духовність, що породила чимало негативних рис, притаманних українському народу. Про зруйнованість української психології великий український дослідник, академік В. Вернадський писав у своїх спостереженнях так:

⁸⁹ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 287.

⁹⁰ Ленин, 06.12.1920 (Свою Україну любіть /Автор-укладач Валерій Буркат; ЧДСБ ІРГТ НААН. – Черкаси, 2012. – С.456).

«Дожив до 80-ти лет и непрерывно, сознательно, почти с детства относясь к окружающей меня общественной жизни, я вижу, что украинская струя в ней не является основной»⁹¹. Слова великого вченого яскраво проглядаються на дії не менш відомого вченого і державника М. Грушевського, у якого у самі сприятливі часи для здобуття української незалежності «украинская струя» проявилась дивним чином. Як пише учасник подій, Генеральний прокурор і міністр уряду УНР С.П. Шелухін⁹², на з'їзді представників народів і областей Росії 8–15 листопада 1917 р. у Києві, скликаного Українською Центральною Радою, М. Грушевський завершив свою доповідь гаслом «Хай живе майбутня федеративна демократична Росія», «Хай живуть держави демократичної Росії», а над кріслом Голови Української Центральної Ради майорів плакат «Хай живе вільна Україна в федеративній Росії». Можливо теперішні українські політики покладають живі квіти до пам'ятника М. Грушевському з подякою, що він уже не може допомогти Путіну у розв'язанні проблеми федералізації на Сході України. У сучасного українського державника В. Ющенка також проявилась «украинская струя», коли він віддав уже незалежну Україну у руки проросійському ставленникові, за що українці віддають йому пасовиська для розведення бджіл.

За роки більшовизму українська течія ще більше звузилась та уповільнилась, психологія українства стала занадто травмована, що яскраво проявлялось своїми неукраїнськими результатами впродовж усіх років незалежності після 1991 р., коли українці не здобували, а багато чого втрачали. Скажімо, автор також спостерігає, що не кожен бажає відкрито, яскраво висвітлити чи обговорити у розмовах зі своїми однокласниками, колишніми студентами свого університету, колегами по роботі діяльність великих українців; І. Мазепи, П. Скоропадського, В. Винниченка, С. Петлюри, С. Бандери, навіть П. Шелеста. Пристосуванці письменництва ще з радянських часів і дотепер дозволяють собі критикува-

⁹¹ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 1. – К., 2011. – С. 547.

⁹² Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936 (Бескид, Дрогобич, 1992, репринт). – С. 50.

ти видатних українських письменників, навіть непримиримого до більшовиків О. Довженка, і ніхто їх не захищає.

Водночас за роки незалежності так і не з'явилися визначні філософські та художні твори, поезія, п'єси, нарешті пісні, які б оспівували епохальні події звільнення з рабства народу Стародавньої Київської Русі на межі ХХ–ХХІ ст., стверджуючи пафос і героїку української нації, у віках досить гнучкої, але незламної. Сучасники мали б дізнатися, де бралась у глибинах народу сила, душевність і витримка, коли у неї забирали винятково все, однак, як свідчить українська незалежність, щось залишалось: найвагоміше, найцінніше – до своєї країни і своєї нації; найлютіше – до ворогів, нападників та кривдників. Однак у рабстві, віковій підлеглості щодо державності й культурності українство зазнало руйнації психології, можливо, тому ми продовжуємо лише пишатися поезією, створеною за часів сивої давнини і тоталітаризму: «Києве мій», «Червона рута», «Два кольори».

Причина руйнування психології, яка спричинила трагедії перших десятиріч незалежності, в тому, що українці системно і досить потужно прив'язувались до Московського царства в усіх сферах життєдіяльності: «Как и в период польского владычества, высшие слои украинского общества в значительной части шли навстречу объединительным тенденциям правительства, а народные массы, по мере распространения на Украине новой социально-экономической структуры, обращались в живой инвентарь государственного хозяйства, теряя значение активной силы в национально-культурной жизни края»⁹³. Якщо до інших народів і народностей Російської імперії, зокрема країн Середньої Азії, Казахстану, не було звинувачень, хоча вони зовсім не піддавались асиміляції, якої в дійсності й не могло бути, то до поляків такі звинувачення лунали: вони, мовляв, категорично не піддавались будь-якій асиміляції. Українців москалі не звинувачували у відсутності процесу асиміляції, вона йшла повним ходом – втрачались своя мова, культура, історія, національна самосвідомість,

⁹³ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 2. – К., 2011. – С. 218.

навіть етнічні риси, заохочувалось масове створення змішаних сімей .

Але це була не природна, а примусова асиміляція на завоєваних територіях, яка проявлялась широкомасштабними діями імперської влади: безліч законів про заборону української мови; насильницьке переселення сімей українців у Московію, а москалів на Україну і тільки в міста; усі державні служби, наукові установи, вищі навчальні заклади були переповнені викладачами з Московії; українські студенти направлялись до Росії, а звідтіль – до України, що спричиняло утворення змішаних сімей, яких наразі в Україні безліч; переписувались першоджерела з історії, їх буквально витирали і виправляли, де зникала Київська Русь, Україна, а з'являлась Росія; церква російського патріархату витісняла церкву українського патріархату; москалі ставали великоросами, а українці – малоросами; переважна більшість українських письменників і поетів ставали московськими за духом та ідеями, а результат плачевний – національна самосвідомість втрачена народом більш як наполовину. За декілька століть асиміляції на великій території України залишались тільки українська душа, міцні українські традиції та культурні острови, переважно в сільській місцевості, які вистояли і привели до толерантної Помаранчевої революції 2004 р., революційного Євромайдану 2013–2014 рр. та до війни з підступними москалями – Російською імперією.

Упродовж багатьох століть москалі намагалися і продовжують намагатися силоміць приблизити українців, поляків, прибалтів до себе, втлумачуючи собі і нав'язуючи цим народам свою ідею, мовляв, росіяни – це слов'янська раса. Водночас навіть московські філософи підкреслюють, що слов'янство українське і слов'янство російське – це зовсім різні речі. На півночі існували історичні землі Ростовсько-Суздальського князівства Київської Русі, але монголи захопили князівство і там вони почали створювати невідому країну Моксель (ростовсько-суздальська земля) Ми не досліджуємо історію церкви, але її реальність засвідчує, що після 1243р. країна Русь не мала жодних духовних стосунків з цією країною. Впродовж віків церкви цих країн були відокремлені, митрополити Русі не мали стосунків з митрополитами Моско-

вії⁹⁴: в період 1250-1355рр. духовенство Русі очолювали митрополити – Ниорон, Петро, Гавриїл, Феодор; духовенство Московії очолювали митрополити – Кирило, Максим, Петро, Феогност. Отже, самі росіяни визнають, що ніякого слов'янського коріння між українцями і москалями не було й немає, хоча внаслідок штучного і примусового змішування дечого слов'янського діялось і москалям. Подібне змішування розпочалося ще з давнини, адже коли Новгород захопили московити, то там уже проживали ільменські слов'яни.

Ось чому будь-яка близькість українців, як і поляків, до росіян викликає щонайменше сумнів, про що йтиметься далі. Навіть якщо й визнати, що існує якась сумнівна слов'янська схожість, то і тут об'єднання було шкідливим, а тому продовжувати його неможливо, адже коли звернемось до московського філософа Ніколая Бердяєва, то дізнаємось, що «Народы родственные и близкие менее способны друг друга понять и более отталкиваются друг от друга, чем далекие и чужие»⁹⁵. Таким чином, за будь-яких обставин українці не можуть складати з росіянами ні державну, ні суспільну, ні національну, ні духовну єдність – це різні народи, у яких занадто протилежні духовні цінності та далеко не єдина історія. Тут лише можемо порекомендувати сучасним володарям Кремля: «Не намагайтесь насилувати природу, бо вона вам не пробачить, як не пробачала вашим попередникам!».

Щоб далі висмоктувати слов'янське з українців, москалям вкрай не подобається українська незалежність та відокремлення України від Московської держави, а тому вони розпочали війну, яка, мабуть, буде важкою і затяжною. Колишня імперія, яка звикла іменувати себе надуманою Великою Росією, хоча вже і перетворилась у хворий та падаючий колос, продовжує перешкоджати українцям в усьому, що несе загрозу не лише Україні, але й Європі, і тільки через те, що москалі володіють атомною зброєю, яка знаходиться в руках небезпечних людей. Не варто забувати про небезпеку розпочатої москалями війна не лише для України, але й для Європи та усього Світу, оскільки москалі кровно нама-

⁹⁴ Білінський В.Б. Країна Моксель-Московія. //Київ, №2-3, 2011, -С.167

⁹⁵ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 225–226.

гаються відновити свій надуманий статус Великої Росії, загрожуючи Польщі, Прибалтійським країнам, з усього видно, що й Фінляндії, адже більшовики, заангажовані імперською ідеологією, не схвалювали відокремлення цієї країни після перевороту 1917 р. У ці складні часи українці мобілізують усі духовні, етичні, історичні та юридичні права на оборону й боротьбу за те, щоб відірватись від агресивної Росії і стати європейською країною, розташованою в центрі Європи.

Захоплюючи чужі території, москалі намагались ізолювати прогресивні сили і обдурити народ, «что отнимает возможность шовинистов Украины, Литвы, Латвии, Эстляндии рассматривать движение наших частей, как оккупацию»⁹⁶, тобто окупація визнається, але під виглядом добра, як це було на початку ХХ ст. Таку саму схему вони застосували і на початку ХХІ ст., захоплюючи український Крим і території Донеччини та Луганщини. Немає сумніву, що у москалів подібне роїться і відносно інших вищеназваних країн. На жаль, таким зазіханням не приділяють належної уваги керівники основних країн Європи, зокрема Німеччини, Франції, Італії, а подібне, як свідчить недавня історія, є реальною небезпекою як для цих самих країн, так і усій Європи. Таку небезпеку кожен європейський і світовий лідер може відчутти при розмові із сучасними керівниками Росії, в глибинах душі яких палає вогонь про те, що «Русское государство давно уже признано великой державой, с которой должны считаться все государства мира, и которая играет видную роль в международной политике»⁹⁷.

І це не філософські розмірковування, росіяни вже розпочали згадувати окремі великі європейські країни, маючи на увазі свої претензії до них під виглядом доброзичливих, і не дуже, намірів. Мабуть, подібні претензії москалів мали б викликати занепокоєння у сучасних лідерів європейських країн, яким здається, що нинішній російський лідер прислухається до їхніх порад щодо розпочатої війни, а не до знаменитих російських філософів і полі-

⁹⁶ Ленин, 29.XI. 10118. (Свою Україну любіть. /Автор-укладач Валерій Буркат; ЧДСБ ІРГТ НААН. – Черкаси, 2012. – С. 455).

⁹⁷ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 11–12.

тиків, які проповідують: «Мы русские, менее всего можем вынести господство притязаний религии германизма ... Центральной германской Европе не может принадлежать мировое господство, ее идея – не мировая идея»⁹⁸. А ось Францію і її народ москалі вважають своїм обов'язком від когось рятувати: «Спасение Франции – одна из великих мировых задач России», це, як свідчить історія, дорого може коштувати для країни Бастилії. До поляків, як і до німців та французів, також великі та ще й погрозові претензії: «Русские и поляки боролись не только за землю и за разное чувство жизни ... Польское государство было раздавлено и разорено, но польская душа сохранилась ... Поляки совершенно не поддаются ассимиляции», але тим не менше «Польский же народ должен почувствовать и понять душу России, освободится от ложного и дурного презрения, понять и полюбит друг друга». Чи не очікування якогось російського «спасення» стали причиною того, що Франція і Німеччина з меркантильних причин заблокували вступ України до НАТО, коли на Бухарестському саміті у 2008 р. українці слізно просилися долучитися до Плану дій щодо членства в НАТО?. Світова громадськість і державні діячі країн світу не повинні вважати, що усе це думки минулого, ні, це сучасна агресивна дійсність Кремлівської влади, а головне, що цю агресію підтримують відомі російські інтелектуали: Табаков, Співаков, Лановой, Безруков, Боярский, Говорухін, Башмет, Ціскарідзе і ще декілька десятків знаменитостей, які підписали відозву схвалення війни проти України і захоплення Криму.

Поляки чітко розуміють, чого їм очікувати, коли вони «полюблять» росіян, а ось теперішні німці ще не відчують, що росіянам не подобається їхня політика в Європі, а французи не здогадуються, що росіяни ще будуть рятувати Францію під гаслом «Русская национальная мысль питалась чувством богоизбранности и богоносности России»⁹⁹. У своїх виступах перед росіянами їхній керівник під фанфари влітку 2014 р. вже нагадував про можливість відповісти деяким країнам, погрожуючи Заходу своїм

⁹⁸Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 226, 234, 244–245.

⁹⁹Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 10.

потужним ядерним арсеналом. Таким чином, однозначна ідея щодо Польщі, Німеччини і Франції у росіян існує давно, яка рано чи пізно набуде реальності, але на шляху до її реалізації російські танки на деякий час спіткнулись на території України, яку агенти-лихоманці заздалегідь обікрали і знищили військову міць, а тепер ще й ніякої допомоги не буде, як гарантувалось міжнародними угодами. Мабуть, поглядаючи на історичне минуле відносин Польщі й України та відповідно до стратегічних планів Російської імперії відносно цих двох країн, враховуючи послаблення міжнародних правових відносин, керівництво Росії пропонувало у 2008 р. керівництву Польщі розділити Україну як штучне утворення. Немає сумніву, що москалі у своїх стратегічних прогнозах передбачають повернути до складу Російської імперії усі колишні країни, у тому числі Польщу та Україну, які московські політики ще й намагаються пов'язати, аби легше було приєднувати. Звичайно, польське керівництво, розуміючи агресивність москалів, дало належну оцінку таким московським пропозиціям, а крім того, вони готуються, щоб не допустити агресії з боку Москви. Агресивні дії москалів відносно багатьох країн якраз припадають на початок ХХІ ст., коли не діють міжнародні угоди, майже не чути впливу на світову політику шанованої організації ООН, європейсько-американська організація НАТО очікує кращих часів, а агресивні сили Сирії, Іраку й Росії все більше шаленіють – так було перед другою світовою війною.

5. Українське минуле і сучасне

*Народ, звиклий жити під
якимсь володарем, коли через
якийсь випадок стає вільним, утримує
свою свободу з великими труднощами*
Макіавеллі

Наприкінці ХХ ст. боротьба за владу в самій Московії дала можливість Україні тихо і мирно, не в результаті запеклої боротьби, як це було в багатьох країнах, відокремитися від рабської імперії і розпочати незалежне плавання в бурхливому океані сві-

тової цивілізації. Проте зрада і протистояння, використані та організовані російськими спецслужбами, а крім цього невміле використання здобутих перемог, нехтування народною довірою закінчилися тим, що більшість прихильників демократичних процесів незалежності, які відбувалися в Україні, невпинно скорочується, багато держав світу вже розчаровується у послідовності дій українських керівників, що відсовує європейські перспективи України на невизначений термін.

У складних історичних реаліях, коли кожна країна і її народ мають сподіватись тільки на власні сили, треба було б поглянути на помилки, що допускалися як українцями, так і москалями-росіянами, звернувши увагу, як ці помилки проявляються нині, на які чомусь вперто не звертає жодної уваги ні один із двох народів, війна між якими розпочалася. Такого в історії знайти важко, коли лише нещодавно, у другій світовій війні, розв'язаній Гітлером і Сталіним, українці й росіяни бились поряд проти німців, тепер же б'ються між собою на смерть. Якщо московська історія доводить, що великороси, українці й білоруси становлять російську націю, то чому таке неподобство сталося, чому 80% росіян підтримують Путіна у війні проти українців? Щось тут не так, але не слід думати, що провина лежить лише на москалях, українці також не всі можуть пишатися своєю прихильністю до незалежності, до свого народу і держави, до своєї історії та шанування мови, своїм умінням захистити власну свободу, проявляючи велику довіру до агресивного північного сусіда. Назвемо лише деякі факти, які призвели до війни 2014 р., а також назвемо хоча б одиниці тих, хто майже свідомо допускав шкідливі помилки, з них українців поіменно, а москалів у цілому. Настане час, коли поіменно будуть названі усі ті, хто будь-яким чином зраджував українську націю, її державу, насамперед після 1991р. Адже повсюди були зрадники, що стіною стояли, аби не пустити українців до європейських цінностей, культури та історії. Зокрема, ніхто не може заперечити, що у законодавчій і виконавчій владі продовжували діяти люди, готуючи документи, які наносили і будуть ще довго наносити великої шкоди українцям.

Мабуть, під впливом зруйнованої психології, яку спостерігав ще В. Вернадський в українському суспільстві, за якимось дивним сценарієм, не завжди за власною волею, поводитися усі українські провідники перед москалями: хитрував Б. Хмельницький у 1654 р.; загравав М. Грушевський у 1917 р.; хитрував і принижувався Л. Кравчук у 1991 р.; проявляв рабську покору Л. Кучма на межі ХХ–ХХІ ст.; незграбно і підло проявляв свою вдавану політичну волю В. Ющенко після Помаранчевої революції 2004 р., про Януковича взагалі неможливо щось добре сказати як про людину, а як про політика і його консультантів, то їх оцінить історія. Але Росія завжди усіх українських провідників з їхніми хитрощами бути і «вашими», і «нашими» переконувала за своїми правилами, вирішуючи будь-яку справу винятково в інтересах Російської імперії. Перебуваючи на посту керівника держави Ющенко, як в минулому Грушевський, також грався так званими універсалами, мабуть за підказкою московських спецслужб, а як результат незалежна країна повністю перейшла під контроль промосковських «корманчів». Такі прикрощі слід пам'ятати, щоб все таки вчитися на власних помилках.

За чверть століття своєї незалежності українська держава зазнавала тільки втрат і в цьому провина трьох сил, про які буде вестись мова: інтелігенції, влади, народу. Одначе, це не стільки їхня провина, скільки біда через їхню зруйновану психологію, яка накопичувалась у попередні століття, та привитих негативних рис москалями із своєї дикої природи, за що доводиться розплачуватись нинішній новій порослі українців, котра ще не зміцніла і не одержує належної допомоги від старшого покоління. У природі людина навчилась прививати до дикої рослини культурну, що дає позитивні результати, а в людському суспільстві, особливо між українцями і москалями, все навпаки – до культури прививалось дикунство, що дає негативні результати. Москалі відібрали в українців древню культуру та історію, освіту та науку, натомість їм привили риси своєї дикої природи, генетично одержаних за «чисто русский период», серед яких характерні і відомі з російської філософії і літератури: «ишь, умный выискался!», «тебе чего, больше всех надо», «поработите нас, но накормите», «наш-то

круг! у него не забалуешь», «ишь, блин!, красоту решил навести?», «развлечения, имеющие единственную цель – нагадить», «да, конечно, косен, пьян и темен», «эта страна и этот народ безнадежны», «бей жидов, спасай Россию», «дает слишком много воли «чуркам», «нацменам», «люто ненавидит США, Европу, НАТО и всех, кто им симпатизирует», «враги, которые всегда против России», «Россия, исключительно защищаясь, расширила свою территорию», «чем более он жесток и кровав, тем большее почтение вызывает», «лицом России избирают Сталина» тощо.

Саме у вищенаведених філософських параметрах виховувались українці, навіть знаменитий письменник, потомок вихідців Розумів з Чернігівщини, Олексій Толстой приписав українцям, тобто народу, який мешкав у далекі часи у Києві, коли Москви і москалів не було у помині, новітній дух москалів «поработите нас, но накормите», написавши шутку – поему «Русская история от Гостомысла» (мов би з IX по XIX ст.), де привив давнім українським пращурам неприємні рабські слова: «Давай, пошлемь къ Варягамъ: пускай придут княжить»¹⁰⁰. У подібну фальсифікацію письменник мабуть вірив, але духовно він не сприймав саму Московію, коли, аналізуючи історію і той час про який писав, то визнав ганебність москалів «Дальман ошибается, приписывая скандинавам установление у нас свободы, Скандинавы не устанавливали, а нашли уже вполне утановившееся вече. Заслуга их в том, что они его сохранили, в то время как густная Москва его уничтожила – вечный позор Москве!»¹⁰¹. Отже, народ Києва нікого не просив, щоб над ним господарювали, подібну фальш йому привили.

Усе це дикунство і фальсифікування історії прививалось українцям упродовж 350-літнього періоду, а тому не випадково, за дослідженнями знавців духовності українців серед інтелігенції, народу і влади, є чимало тих, до яких застосовуються презирливі, не завжди доброзичливі, терміни, якими начиняють художні твори, здебільшого московські митці: перевертні, зрадники, донощи-

¹⁰⁰ Гр. Толстой А.К. Русская история от Гостомысла съ 1X поXIX в. – Берлин: Изд-во «Мысль», 1921. – С. 5.

¹⁰¹ Толстой А.К. Собрание сочинений: у 4-х т. – М.: Правда, 1980. – Т. 4. – С. 437.

ки, лакузи, безбатченки, перекинчики, покручі, яничари, манкурти, туми, п'ята колона, запроданці, колаборанти, моральні каліки, відступники, українофоби, ренегати, малороси, хахли, холуї, блазні, зрадники безчесні, zdeградовані, бездуховні, совки, безрідні, байдужі, заброди, «безмовний гурт кастрованих рабів»¹⁰². Щоб український народ після багатоголітнього рабства ввійшов у сприятливе русло цивілізованого розвитку та позбутися хоча б частини негативу знадобиться напруженої інтелектуальної праці і виховної турботи щонайменше ще трьох-чотирьох поколінь¹⁰³, оскільки перше покоління (1991–2015 рр.) під тягарем минулого, розгублено дивилось на ситуативні зміни. Неприємно, але є чимало правди, тому треба не замовчувати, соромлячись, а поступово позбавлятися від хворі, привнесеної москалями. Це не генетична сутність українців, а результат 750-літньої рабської залежності від інших держав, здебільшого Московії, адже, за визначенням Ліни Костенко, «Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу».

Інтелігенція. Московсько-більшовицького виховання інтелігенція так і не прийшла до тями, щоб відповісти на запитання, що сталося у 1991 р., як і хто подарував українцям свободу та як нею розпорядитись? Крім дрібних і малозначущих поривів інтелігенції щось зробити для періоду українського ренесансу, все залишається минулим – більшовицьким: в освіті, мистецтві, культурі, науці, поезії та державному управлінні. А українці все-таки боролись за волю, що можемо побачити лише з новітньої історії: у 20-х роках ХХ ст. і після Помаранчевої революції (2004 р.) боротьба закінчилась поразкою внаслідок зради інтелігенції і її представників у владі; продовжується жорстка боротьба після перемоги Євромайдану – Революції гідності (2013–2014 рр.), народ все ж плекає надію, що теперішня інтелігенція та його не

¹⁰² Свою Україну любіть... /Автор-укладач Валерій Буркат; ЧДСБ ІРГТ НААН. – Черкаси, 2012. – С. 8.

¹⁰³ Панасюк Б.Я. Клімат, людина, економіка. – К.: КНЕУ, 2015. – С. 374.

зрадить. Тому інтелігенція має усвідомити, що у неї за себе і своїх попередників, які становили основу влади в усі періоди боротьби за українську державність, залишаються великі борги перед своїм народом через понесені величезні втрати: від загибелі студентів під кулями московських загарбників під Крутами (1918 р.) до «Героїв Небесної сотні» (2013–2014 рр.), які полягли від куль таких самих московських снайперів. Не випадково, один із нащадків древнього українського вільного козацтва сказав про інтелігенцію першої половини ХХ ст., яка повністю відповідає сучасності: «Прості люди, живучи традиціями, вели боротьбу за права і свободу Батьківщини, черпаючи сили не з красномовства відчуженої інтелігенції, а з традицій предків, і слухаючи голосу їх крові з рідної землі»¹⁰⁴. Справедливе судження про недавню і сучасну інтелігенцію, мабуть, спроможне заставити кожного із її представників, звичайно хто себе до неї відносить, замислитися і не стояти осторонь українського визвольного руху, як це робить більшість упродовж чверті віку з 1991 р.

Острах і оглядки на рабське минуле висять майже над багатьма причетними до інтелігенції, їхню цілісність зруйновано; фізичне тіло знаходиться в Україні, а духовне – у Москві. Саме тому українська інтелігенція ніяк не наважиться визнати, що великий М. Гоголь – український письменник, а В. Вернадський – знаменитий український учений. У недавньому багатотомному виданні про наукову спадщину В. Вернадського¹⁰⁵ ніде й слова не сказано, що він є знаменитим українським ученим, залишаючи світову особистість «радянським ученим», як його нарекли комуністи. Забуто, що батьки вченого кияни, де він народився, дитинство проходило у Полтаві і Харкові (1863–1876 рр.), довгі роки (1889–1918 рр.) з сім'єю та батьками проживав і працював у Полтаві і Полтавській губернії, мав хутір біля Шишаків, організатор науки в Україні, призначений (30.XI.1918 р.) гетьманом усієї України П. Скоропадським першим президентом Української академії наук, написав велику кількість науково-історичних ста-

¹⁰⁴ Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936 (Бескид, Дрогобич, 1992, реприн). – С. 72.

¹⁰⁵ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – К., 2012. – Т. 1–5.

тей про Україну і свій народ. А ось хибна інтерпретація М.Грушевського про назву України як «окраїни», «пограниччя», «краю хрещеного світу» та його думки і дії про федерацію мали негативне значення, оскільки «противники української свободи ... вели пропаганду, що Україна і її нарід не мають права на самостійність, свою культуру, окремішність і свій національний розвиток»¹⁰⁶.

Не відстає від своїх попередників у паплюженні святих цінностей нації й сучасна інтелігенція періоду битви за незалежність і свободу. Полихає війна, москалі вбивають українських дітей і мирних жителів, на весь світ поширюють брехню проти українців, використовуючи інформаційну та ідеологічну зброю більш вишукану ніж в часи Гебельса, яку формує московська інтелігенція (журналісти, співаки, письменники, вчені). На превеликий жаль чимало представників української відчакхнутої інтелігенції дуже й дуже мало щось творять у такій справі, особливо в інформаційній битві держави з ворогом, а чимало інтелігентів уже відкрито демонструють своє відчуження від рідної нації і своєї землі, де буде покоїтися їхнє зрадницьке тіло¹⁰⁷.

Невеличка сімейка, яка з молочного віку підбадьорювалась бажанням побільше урвати від народу, ставши сімейством лауреатів Шевченківської премії, привласнила і перетворила славетну українську «Просвіту», слова якої остерігались царі і генеральні секретарі, в такій собі приватний балаган «Мовчанізм», як висловився один поет, де усе в мороці, але фінансується за народний кошт. . Куди не глянь і що не прочитай представників цієї сімейки, то побачиш «шедеври» комуністичного виховання, Написавши передмову до праці Т.Шевченка Кобзар, лауреат Шевченківської премії і глава «Просвіни» П. Мовчан пише прямим текстом «Майже двадцять років нормального існування, як національного, так і соціального (1917-1937)»¹⁰⁸, пояснивши, що в

¹⁰⁶ Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936 (Бескид, Дрогобич, 1992, реприн). – С. 29.

¹⁰⁷ Газе. Літературна Україна. №4, 22.01.2015, -С.4, 14.

¹⁰⁸ Тарас Шевченко. Кобзар. –К. –«Просвіта». -2001. П. Мовчана «До Кобзаря – прямо лиць». – С.5.

послідувачу усе стало трохи погіршуватись. Коментарі тут зайві, бо Тарасові на тому світі важко чути такі слова у його праці.

Зневагу до свого народу, незнання географії та історії за середню школу, намагання окреслити нерадісну надію для свого народу в буремні часи українського ренесансу проявив на зустрічі з московськими друзьбами у присутності Путіна «народний поет України», голова Фонду культури України, голова Шевченківської премії України, герой України Б.І. Олійник в скорботні дні загину воїнів, дітей і мирного населення на Сході України «народний поет» сказав агресорам «Большое спасибо ...»; після Євромайдану – Революції гідності він же з насолодою сказав друзьбам «...куда нас зовут – мы попадем в мир цинизма – это путь в никуда», не борітесь, а повертайте до Москви; про Україну, європейську державу за географією, там же поет заявив, що українців очікує «растворение национальной идентичности в общеевропейской педантичности», мовляв остерігайтесь своєї європейської сутності; після Помаранчевої революції (2004р.), Революції гідності (2013-2014рр.) та напад агресора на Сході (2014р.) «народний поет», мабуть розвідав становище, повідомив москалям, які пішли війною проти українців, що «у нас просто ничего не получится, у нас не будет ни одного шансу на успех», а це був бальзам, пролитий на душу агресорам.

Сором, огиду та обурення викликають дикунські вправи недозрілого письменника Ю. Андруховича, який у складні для народу і держави часи паплюжить українські національні цінності, охаює святі імена для народу – Т. Шевченка, Г. Сковороду, І. Франка; зухвало закликає до відокремлення Криму та Донбасу від України; вимагає заборони пам'яті героїв національно-визвольного руху. Після всього викладеного, а це мізерна часточка нашої сучасної інтелігенції, треба кричати караул, запитуючи, - для чого влада чинить опір і веде народ на бійню, коли владний глашатай культури та ще й науки, Герой України, проповідує у ворожій столиці, що нічого у нас, тобто у влади, на вийде? Дійсно, не буде діла доки на постах державних органів перебуватимуть проросійські представники інтелігенції і хтось їх покриває.

Новітня влада мовби й не догадується, що на усіх рівнях державного управління працюють такі представники інтелігенції про які йшлося, їх навіть не стосується люстрація, але Москва чарез них руйнує усі сфери життєдіяльності країни, що на кінець призведе до незворотніх процесів.

Наведені вище факти – тільки часточка вершини «Айзберга» нашої ментальності, а відтак не випадково умовляння західних країн і міжнародних організацій щось змінити на шляху до цивілізації залишається без належної відповіді інтелектуальної еліти нації. Вона продовжує перебувати в обіймах минулого і не в змозі відповісти на запитання, чому відбувся застій у колишній Російській імперії – СРСР, коли не з'являлись прогресивні технології в усіх сферах економіки, лише розвідники викрадали нові озброєння в інших країнах і ними ж погрожували. Інтелектуальна еліта минулого не може позбутися вантажу, який вона несла й тоді, коли за всі роки існування СРСР змогли виготовити лише два види легкових автомобілів – горбатий «Запорожець» в Україні і «Победу» в Московії, – хоча й це з'явилось за чужими технічними схемами. У ті самі застійні роки користувалися промисловими станами і лініями у чорній металургії, виготовленими ще до 1917 р., усі інші сфери життєдіяльності були занедбаними. Сучасно-колишня українська інтелігенція користується чужою історією, яку сама ж допомагала створювати, література і мистецтво в розгубленості тому, що не знає, кого обслуговувати, бо навикі прислужництва більшовикам не користуються попитом, а творити нову реальну українську поезію вже запізно, треба чекати нового покоління. Нове ж покоління навчаємо в школах й університетах так, що суспільство їм не довіряє, заможні люди, влада і нардепи лікуються винятково за кордоном. Вчені, котрі найбільше піддавались репресіям у тоталітарній імперії ХХ ст., ще не оговтались, а тому наука як була, так і залишається яловою, а поповнюється наука в'яло тими ж самими недовченими студентами. Звичайно, прошарок інтелігенції поповнюється розумними особистостями, але реальність українського оточення у тому, що воно виштовхує їх із свого середовища, адже за кордоном швидше визнаються наукові і мистецькі ідеї, ніж на батьківщині. Немалий

гріх, який в історії лежатиме на сучасній інтелігенції, ще й у тому, що вона так і не захистила своєї колиски – села, в якому майже всі вони або їхні батьки народились, новітні ж урядові керманічі, серед яких були й представники інтелігенції, село зруйнували. Найбільше упущення інтелігенції за роки незалежності полягає у тому, що вона так і не спромоглася на науковому і мистецькому рівнях намалювати відновлений портрет української нації та відобразити її національний характер, що було втрачено за століття рабства, а тому навіть через чверть століття в країні панує розгубленість. Витягати українські тисячолітні цінності з глибин історичного сміття, яким вони закидані українськими ж інтелектуалами буде важко, але це буде здійснено, бо його вимагає сильний духом і тілом український народ, а право за сильним.

Влада. Характеризуючи українську владу часів незалежності, нагадаємо про те, що первородство величі Київської держави продали великі князі, тобто володарі влади. Стосовно ж недалекого минулого у відносинах українців з москалями, також віддавалось усе, що тільки можна віддати, а тому виглядає не кращим чином за порівняння з колишніми князями. Як у святому письмі: мовби Ісав, який був добрим працівником, здебільшого перебував у полі, займався звіроловством, допомагав батькам харчами, котрому, як старшому із синів, належало первородство, сказав своєму меншому братові Якову: «Нагодуй мене, бо у мене на це не вистачає часу». Яків потребував своє : «Продай мені своє первородство». І той продав первородство своє Якову за хліб і сочевичне вариво, вироблене ним же¹⁰⁹. У липні-серпні 2001р., коли святкували 10-ту річницю Незалежності України, встановлювали хрест на соборі Святого Володимира в Херсонесі, то народ, здавалося б український, вигукував «Россия, Путин, Москва», хоча на трибуні був присутній не лише президент Росії В. Путін, але й президент України Л. Кучма, про якого ніхто навіть не згадав, він мов би був у гостях на чужій території¹¹⁰. Немає сумніву, що українська влада знала, що на Херсонес–Севастополь уже покла-

¹⁰⁹ Біблія. І.М. 25 (29–34).

¹¹⁰ Панасюк Б. Русь: нація і держава. – Т.ІІ: Час збирати каміння. – К.:КНЕУ, 2009. – С.172

дено руку Росії, але нічого не вдіяла аби одержувати газ та милість від росіян. Очолювана колишніми комуністами, бухгалтерами і нечистими на руку особами влада дозволила собі нечувано збагатитись, а країну довести до такої бідності, що вона і її народ вийшли на перше місце в Європі за смертністю та старінням суспільства. Знищено армію, привласнено її майно та землі, повністю розкрадено матеріальне і валютне багатство держави, зупинилось виробництво і спустошено бюджет країни. Українська нація перетворилась у старця: держава тиняється світом з протягнутою рукою, випрошуючи подачки для захисту від москалів, народ втрачає роботу і просить милостиню, щоб вижити. Найбільша катастрофа на селі, яке майже зникає, позбавлене виробничої і соціальної сфери. У бідній країні багаті люди завжди при владі, вони мають окреме виробництво харчів для своєї сім'ї, нечувано великі території для проживання, відпочинку і розваг у зелених зонах та у великих містах. Люди при владі на усіх рівнях управління збагачуються за рахунок бюджетних коштів та іноземних кредитів, а за них розплачується держава. Причина у тому, що впродовж чверті віку влада в Україні належала нечистим на руку вихідцям із рабського минулого, а бізнес перебував у руках «наперсточників». Враховуючи наведене, неважко передбачити майбутнє місце й обличчя в історії президентів незалежної України, які, за винятком першого президента незалежної країни, увійдуть в українську історію з негативного боку. Залишається тільки сподіватися, що нинішній Президент України П. Порошенко згадає їхні помилки та втрати і стане надійним українським провідником, який уже увійде в історію завдяки позитивному рішенням щодо підписання епохальних угод з Євросоюзом. Можливо, повернуться знамениті українські гетьмани для спасіння української нації, адже коли взяти до уваги, що історія дивовижно повторюється, то, сподіваюсь, усе так і станеться.

Народ. Народ, який сім з половиною століть перебував у кріпосному рабстві, одержав багато духовного бруду від якого треба неодмінно очиститися. Не випадково досить невпевнено ставав на захист своєї свободи: толерантна хода і передача влади ненадійній людині (Помаранчева революція 2004 р.); тільки нече-

лика частина українців вийшла на смертельний бій для виходу на шлях європейської культури (Євромайдан-Революція гідності 2013-2014р р.); коли ж москалі розпочали війну і довелося захищати цілісність держави, то з'явилось багато тих, хто підтримував терористів, самі ставали терористами, зраджували і доносили на свій же народ. Настане час і нові покоління українців будуть вивчати причини лихоліття перших десятиріч незалежності, коли країною керували зрадники, корупціонери, злодії і взагалі тимчасові особи, а народ довго мовчав. Простому люду важко повірити, що відома концепція «народ гідний свого керівництва» на усіх рівнях державного управління, мистецьких, наукових і громадських організацій повністю стосується епохи початку незалежної України: «Багато злого зробили попередні українські уряди з часу виходу України з неволі і здобуття незалежності, але це були обрані наші вожді, а тому ще невідомо, хто винен, – той, хто обирав, чи той, кого обирали»¹¹¹. . Звідси виходить, що українському народу немає на кого нарікати – це доля зневоленого народу. Адже в історії важко знайти приклади, коли чимало бізнесменів малого і великого бізнесу в період національної трагедії також проявили свою ненаситність: бійці вмирають унаслідок відсутності зброї та захисту, а бізнес наживається. Невміння, ухиляння, навіть зрада в час трагедії для народу і держави пояснюються тим, що наші предки століттями жили і виховувались у чужій державі, серед чужого народу, а тому генетично не сприймають поняття «захист своєї Вітчизни». Вітчизни у них дотепер не було: була не Київська Русь, а Московська Русь; не Україна, а Росія; далі – Російська імперія і СРСР, а таке словосполучення було чужим для українців і ніхто такі штучні держави добровільно не захищав. Під час війни 1939–1945 рр. у бій солдати йшли примусово, їх гнали створені спеціальні загони, а також їхній командувач Сталін, про якого співали: «Твой закон ведет на подвиги солдата». Це був жах, який дотепер тримає в полоні тодішніх солдат, ряди яких досить поріділи. Вони так і не наважуються хоча б трохи розповісти про загони, які тримали під прицілом солдат,

¹¹¹ Панасюк Б.Я. Помаранчева революція в променях національної ідеї. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 173.

котрі йшли до бою з ворогом. Добровільно ж у ту війну проти загарбників за Вітчизну, за батьківську хату йшли у пекельний бій воїни Української повстанської армії, приклад яких, без сумніву, знадобився для повстанців Революції гідності 2013-2014 років.

Починаючи з часів Переяславської ради інтелігенція, влада і народ постійно робили і донині продовжують повторювати помилки, які виливалися на життєдіяльність народу, а після цього десятиріччями, іноді століттями потом і кров'ю їх же виправляв сам народ, не досягаючи мети. Прикрі помилки допускали провідники українського народу – воєводи, гетьмани, інтелектуальна еліта нації, вони, мов вантаж, передавалися народу, формуючи чимало негативних рис, які вже рясно проявились у теперішній війні з росіянами. Не треба закривати очі, що на Сході України у 2014 р. проявила своє обличчя «зрада у рідному краї», адже підтримували терористів і ставали терористами не лише етнічні росіяни, чимало було й українців. Останні не тільки самі ставали терористами, а й сприяли їм, підступно зраджували і доносили на своїх же українських вояків та представників української влади на місцях. Мимоволі постає запитання, хто їх навчав зрадництву і нелюбові до своєї держави й свого народу, де вони брали приклади? Їх, звичайно, привчила до цього наша минула важка історія, приклади наших співвітчизників, 750-річне перебування в рабстві наклало свій відбиток на формування негативних рис. Але й нині, у незалежній українській державі народ бачить поведінку інтелектуалів і політиків: як продаються народні обранці у Верховній Раді, як підступно вміло й тихо протидіють українській незалежності, купують місця у владі, наукові ступені та професорські звання, без докладання зусиль збагачуються.

В історії є приклади, але їх замало, коли українці боролися за свою волю, націю і державу системно, послідовно та потужно, особливо за часів Коліївщини, визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, боротьби Української повстанської армії в середині ХХ ст. та ще деяких відомих, замовчуваних і маловідомих селянських рухів. Політики та історики замовчували або підступно трактували селянську війну у 1918–1920 рр. в усій Україні,

особливо в Київській, Подільській, Волинській і Харківській губерніях, яка наводила жах на більшовиків, які захоплювали владу та коштувала загибелі не менше 7 млн селян, Найбільш відомими повстанськими загонами (40 тис. бійців) на Запоріжжі були з'єднання Нестора Махно та загони (15 тис. бійців) отамана М. Григор'єва на Херсонщині, де проживали заможні селяни.

Шанси вибороти незалежність і свободу з'являлися в українців у певні періоди, іноді мов манна небесна, але, на жаль, чи на сором, ми не скористалися повною мірою таким подарунком долі жодного разу, про що свідчать історичні факти. А причину цьому назвав головний діяч перевороту більшовиків у Росії Л. Троцький: «Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны—каждый раз губил все завоевания украинцев» (додаток А). У цьому контексті не зайве буде згадати нашу історію, коли українські провідники, захмелівши від обіцянок Тимчасового уряду, поїхали до Москви розв'язувати земельні й державні проблеми, але «товариші-росіяни так завзято гальмували розв'язання земельного питання на Україні», що вони не були вирішені аж до Жовтневого перевороту, який відбувся через декілька місяців 1917 р. Про те, що українські провідники завжди плазували перед російськими урядовцями, свідчать багато історичних документів, коли дії провідників не відповідали національним інтересам і фактичним результатам, що особливо помітно в переломні періоди формування української держави та в роки незалежності.

Українці століттями тихо і мирно будували Російську імперію своїми інтелектуальними і фізичними ресурсами, а коли у 1917 р. комуністи розхитали імперію, то українці мали можливість досить легко здобути незалежність. Ще до захоплення влади комуністами в Петрограді прогресивні сили в Україні обрали Українську Центральну Раду, яка 10 червня 1917 р. видала Перший Універсал¹¹², у якому обрані представники народу в особі Української Центральної Ради просили в Тимчасового уряду Росії дуже мало, що було схоже на милостиню: «Твоїм народе, вибрані

¹¹² Ухвалено: Київ, року 1917, місяця червня, числа 10 (орфографія збережена).

люди заявили свою волю так: хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на свої землі має право сам порядкувати своїм життям».

Через недовгий проміжок часу ці державники повідомлять українському народові: «Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в своїй роботі ... Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу». Універсал проголошував: «Однині самі будемо творити наше життя». Але тут же Центральна Рада закликає «народи ..., що живуть на нашій землі, ... стати до праці коло організації автономної України». Як бачимо, керівники Центральної Ради і не думали відділитися від Росії, лише просили автономії у складі імперії, допускаючи, що при цьому можна «накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно, регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради».

Московські бояри подібної вольності власної автономії не дозволили, і керівники Української Центральної Ради (М. Грушевський – голова УЦР; В. Винниченко – голова Генерального секретаріату; Х. Барановський, М. Стасюк, О. Шульгін, В. Садовський, Б. Мартос, І. Стешенко – генеральні секретарі; П. Христюк – генеральний писар) видали Другий Універсал, де записано: «Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України: ... Центральна Рада ...підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного зібрання ... Ми рішуче ставимося проти намірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного зібрання» 113. Ось так визначили наше майбутнє видатні українці, які Універсалами поставили заслін прогресивним революційним силам, що намагалися підняти український народ на боротьбу за справжню

¹¹³ ЦДАВО України. Ф.1115. Оп.1.Спр.5. Арк.1011. Оригінал.

українську незалежність. У Третьому Універсалі записано¹¹⁴: «Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти усій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів». Як бачимо, саме в Третьому Універсалі Української Центральної Ради закладено ідею створення СРСР, якою і скористався Й. Сталін, котрий очолював тоді Міністерство національностей Росії.

Звичайно, керівники Української Центральної Ради хитрували, як це вміють робити українці, оскільки перед цими запевненнями оголосили: «Віднині Україна стає Українською народною республікою», хоча тут же зауважили: у складі Росії, що й допомогло комуністам, які, замінивши лише одне слово, одержали назву Українська Радянська (народна) Республіка. Керівники незвіданої Української Народної Республіки звернулися до українців: «Громадяни! Іменем Народної Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоровля, сили і нову будучину». На відміну від толерантного ставлення українців до росіян, російські посадовці ставилися до керівників Української Центральної Ради так, як у минулому до Б. Хмельницького, про що, до речі, писав сам М. Грушевський в «Очерках истории украинского народа»: «Благодаря недомолвкам с обеих сторон между Украиной и Москвою этими мартовскими статьями 1654 года установились довольно неопределенные отношения... и московское правительство принципиально оставляло за собою право непосредственного управления... и участие во внутренних отношениях Украины, превращая ее постепенно в обыкновенную провинцию Московского государства», а сам у цьому допомагав москалям. Українським історикам і політикам треба дослідити і визначити, – чи розуміли Грушевський і Винниченко, що проголошуючи авто-

¹¹⁴ ЦДАВО України. Ф.1115. Оп.1. Спр.4. Арк.9. Друк. Прим. (У Києві 7 листопада (ноября), 1917 р.).

номію в Універсалах і на практиці, доля України віддавалась в руки Москви ще більше ніж в Переяславі?

Не вчилися українські провідники на помилках своїх попередників і навіть на власних творах, оскільки, ставши главою держави, через два з половиною століття автор цих справедливих висновків і яскраво описаних відносин робив те саме – прислухався до порад Москви. Історія нікого не вчить, навіть самих істориків, адже пишуть вони одне, а як політики чинять інше. Якщо в Третьому Універсалі керівники Української Центральної Ради закликали боронити Росію «во ім'я рятування всієї Росії», то в Четвертому Універсалі від 9 січня 1918 р. зауважували¹¹⁵: «Тим часом Петроградське правительство народних комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську республіку, оповістило війну Україні і надсилає на наші землі свої війська красногвардійців – більшовиків, які грабують хліб і вивозять його в Росію. ...темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії». Російські комуністи спочатку не дуже надіялись, як це сталося з Польщею та Фінляндією, повернути Україну до імперії, але москалям поталанило, приборкати українську державу їм допомогли українська інтелігенція, державники, місцеві комуністи.

Як у минулому, так і нині владні очільники не прислуховувались до порад розумних українців і не сприяли народу вирватись з ярма: у 1654 р.; Б. Хмельницький не прислухався до порад багатьох полковників не підписувати договір з Москвою; у 1918–1920 рр. уряд УНР не прислухався до порад свого міністра С.П. Шелухіна, учасника переговорів з Москвою, про те, що «Виникли сумніви, чи справді більшовикам потрібен мир з Україною ... Аналіз фактів дає негативну відповідь»; нарешті В. Ющенко, якого народ мов недолугу дитину приніс на стілець влади, згадавши, що Путін ще у 2005р. вимагав у Кучми віддати владу В. Януковичу, передав все-таки її проросійському злодієві. Тепер, український народ, у якого москалі викрали духовність та історію, а влади періоду незалежності, мов би вітчизняні, а все-таки позбавили народ повністю матеріальних і валютних ресур-

¹¹⁵ Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання. – К., 2001. – С. 69–71.

сів, відправивши співвітчизників з протягнутою рукою світовою дорогою випрошувати на кусок хліба. Аналіз показує, що сценарій, за яким покірно слідували усі українські владні структури впродовж 1918–2013 рр., розроблявся в Кремлі, що призвело до сучасного плачевного стану України: відсутність власної історії та культури; деформована духовність; знищено матеріальне виробництво; зруйнована фінансово-кредитна система; повністю викрадено золото-валютні резерви; розпочата широкомасштабна і затяжна війна. Прогнозувати перспективи соціальної сфери, мабуть, не візьметься ніхто.

Наразі вже стало аксіомою, що війна, спрямована на знищення українського народу, його держави, мови і культури з метою повної асиміляції української нації без майбутнього, а тому своєчасним і справедливим нагадуванням українським інтелектуалам є слова відомого політика і письменника Юрія Щербака: «Гротескно (якщо не зрадницьки) виглядають спроби окремих літераторів гратися в «пацифізм», ... не можна також забувати про існування деяких літераторів, які належать до п'ятої колони, ... хто досі словом не прохопився про злочини російських терористів, не засудив агресію Москви»¹¹⁶. Як повелося з часів царизму і комунізму, в середовищі інтелектуалів також не називаються імена тих, хто належить до п'ятої колони, хто в недалекому минулому отруював життя багатьом письменникам, доносив на них. Скажімо, про трагічну долю Григора Тютюнника пишуться томи, але хто звів його зі світу – суцільне мовчання.

Прикре мовчання триває й нині, коли над Україною нависла смертельна загроза від москалів заради придушення української мови, а це означає знищення народу та його держави. У такі драматичні періоди кожен українець, особливо інтелектуальна еліта нації, зобов'язані захищати свою мову, як це робив академік А. Кримський, за що комуністи його вбили. Важко зрозуміти мотиви поезії відомого українського поета, комуніста Бориса Олійника в роки української незалежності та висловлювань стосовно мови свого народу, які пролунали в газеті «Сельская правда», про що з сумом відзначав Юрій Мушкетик: «Він там про все говорить

¹¹⁶ Літературна Україна. – 11 вересня 2014. – №34. – С. 2.

якось в обхід «поза гаєм», не відповів на болючі проблеми доби. ...на питання про становище української мови сьогодні, тобто чи все гаразд у нас з мовою, він сказав, що так, мовляв, і так, «нам загрожують англіцизми, англійська мова», а про те, як шириться тяжка русифікація та що робить з нами та ж Москва, не промовив жодного слова»¹¹⁷.

Тобто комуніст, поет та академік Б. Олійник на всю округу мовить, що ніякої Європи українцям не бачити, бо їм, мовляв, загрожує європейська культура, англійська мова, багато іншого, а коли є загроза, то, мовляв, орієнтуйтеся на російську мову. А подивімося, за які такі «гріхи» напав війною Путін на Україну: за посилення української мови та вживання в метро, в тролейбусах, у рекламі не російської, а англійської мови, це ж застереження нашого відомого поета, що українцям «загрожують англіцизми». І як радіє п'ята колона, чимало етнічних росіян та й українців, котрі, окрилені словами та думкою відомого поета, підтримують терористів, доносять на наших воїнів, зраджують і очікують російських окупантів.

Образливо й соромно, що відомий поет та ще й академік не бореться, навіть не підтримує такого болючого питання, як українська мова, не намагається її захистити. Перш за все, англомовні країни історично ніколи не загрозували територіальній цілісності нашої країни, а ось російськомовний північний сусід уже три з половиною століття, від Петра I до Путіна, тільки те й робить, що забороняє вживання української мови в Україні та захищає російськомовне населення. Це, мабуть, відомо поетові та академікові, а тому такі помилки Бориса Олійника коштують життя багатьом українцям на Сході України, де Путін, захищаючи російськомовне населення, вбиває українців, оскільки москалі переконують себе і світ, що ті, хто розмовляє російською мовою – росіяни, а ті хто розмовляє рідною українською мовою – українці і в них треба забрати їхні землі. Академік Б. Олійник ніяк не шанує статуту своєї академії, якою у 1919 р. директорія (голова В. Винниченко, члени С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко, П. Андрієвський)

¹¹⁷ Дзеркало тижня. – 2011. – 10–16 вересня; Панасюк Б.Я. Вибрані твори. – Т.7. – К.: Аграрна наука, 2014. – С. 45.

внесли зміни до статуту Української академії наук, де передбачена можливість друкувати наукові праці, написані українською мовою, ще й такими мовами: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською», а ось до російської мови, яка не передбачена, відносини вимогливіші «опріч п'ятьох, – не має перевищувати однієї четвертини числа примірників, друківаних мовою українською»¹¹⁸. Деяка надія знаменитих наших творців не збувається, адже вони згинають коліна перед московською мовою, нехтуючи думкою Г. Квітки-Основ'яненка, який покладав надію на майбутніх українських молодих письменників, що «коли вони повитягують з московської мови все українське, то ...змушені визнати жалюгідне убозтво і нижчість московської говірки».

Класик української літератури Ю. Мушкетик у повісті «Ніч без світання» показав, що гетьман достеменно знав про свою халепу з угодою в Переяславі, але з різних причин нічого не зумів удіяти. Гетьман намагався знайти союзників подалі за межами України, за це його москалі отруїли, звинувативши, за версією українського драматурга О. Корнійчука, у цьому полячку Гелену. Ніхто і ніколи після цього не бачив праху гетьмана, щоб не довідались про причину його смерті, в Суботові залишилась тільки церква. Але на вимогу москалів розповсюджується версія, що мовляв, гетьман дав слово цареві і вже не наважився його порушити. Як же сприймати інтелектуалів і деяких літераторів, зокрема того самого поета Б. Олійника, який з тугою пише: «Де ж ти Хмелю, де ж ти забарився». Можливо, закликає другого гетьмана, щоб повернути Україну назад до Російської імперії, чи як розуміти поета-комуніста? Мабуть, одним із перших із письменницької еліти у список п'ятої колони, про яку сказав Ю. Щербак, треба занести поета-комуніста Б.І. Олійника, який пише влучно, гарно, але не на користь незалежної України. Якщо хтось думає, що все сказане про відомого українського поета якесь непорозуміння, то помиляється, бо історія зафіксувала¹¹⁹, що він взагалі був проти

¹¹⁸ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 1. – К., 2011. – С. 266.

¹¹⁹ Літературна Україна. – 1991. – 17 січня.

української незалежності, напевнее, таким і залишається, судячи з наведених вище фактів. Адже 25 грудня 1990 р., коли четвертий з'їзд народних депутатів СРСР розглядав питання про надання суверенітету Україні, то письменники О.Т. Гончар, Ю.М. Щербак, В.О. Коротич і багато інших українців голосували «за», а поет Б.І. Олійник разом з В.А. Івашком, виправдовуючись прикрим спекулюванням, категорично були «проти» надання нашому народові свободи від російського ярма.

У такому самому антиукраїнському ключі однозначно можна сказати про наукову діяльність історика П. Толочка, який за більшовиків перетворював українську історію на російську, а за часів незалежності приймав закони у Верховній Раді у тому самому напрямку, що було школою для зрадників, як безкарно протидіяти національним цінностям. Кожен має пам'ятати, що військова, інтелектуальна, виробнича чи політична зрада своєму народу неодмінно карається Вищими силами, адже не треба забувати, що зрада окремих полковників Мазепі під Полтавою закінчилась тим, що «Петербург построен на костях украинцев (казаки из полков Мазепы)»¹²⁰. Про особливе ставлення москалів до українців писав ще Вольтер «...цар Петро, що добре поставився до полонених шведів, колесував усіх козаків, що попали до нього в полон».

Чому необхідно вести відкриту дискусію з тими, хто в більшовицьку епоху був проти української національної ідеї, проти незалежності країни, проти української мови? Більшість з них продовжували після 1991 р. визначати майже усі сфери життя країни, принижуючи усе українське, тихою сапою вирубувались усі паростки нового інтелектуального життя. Мабуть, немає у світі країни, де ті, хто виступав і виступає проти свободи свого ж народу, своєї держави, одержують від неї найвищі нагороди, а ті, хто десятиліттями томився у в'язниці забутий і перебуває у бідності. Такий стан ще більше руйнує духовність народу, не випадково серед обдарованого природою українського народу за чверть століття незалежності, а це ціле покоління, не з'явився ні

¹²⁰ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 1. – К., 2011. – С. 547.

один видатний вчений, політик, письменник, господарник, інші видатні представники, якими були в минулому Терещенко, Смирненки, котрі були б інтелектуальними провідниками нації, а ті, хто за цей період з'являвся в українському хаосі, були сплюндровані й зневажені. Скрізь панує підозра до свого, не задумуючись довіряють чужинцям, переважно росіянам, скрізь російська мова, російська література, діти виховуються на підозрілих казочках російських книжок, не говорячи уже про газети, журнали, радіо і телебачення, у міському транспорті звучить музика і лунають пісні винятково російські. Такий стан створювали українці у своїй країні і коли в Україні почастишали випадки використання не російської, а інших іноземних мов, то москалям стало лячно, що англійська мова витіснить російську, стане менше російськомовного населення, яке треба захищати, що і було використано для інформаційної війни проти українців з метою руйнації духовності українського народу та підготовки до майбутньої війни і фізичної розправи з ним.

І ця розправа розпочалась у 2013–2014 рр., Росія напала війною на Україну, у якій їй допомагає багато українських зрадників у війську та державних установах. Утаємничена, повзуча зрада в інтелектуальній сфері допомагала готувати напад, така діяльність продовжує існувати, у тому числі підступність членів п'ятої колони, які нерідко на виду і на слуху, але їхні імена знову ж не називаються. Логіка мовчання залізна і мовби виправдана, адже літератори, котрих цькували, загинули в казематах, а ті, хто на них доносив, жили і процвітали. Тепер те саме, не доведи, Господи, багато українців загине, а учасники п'ятої колони і зрадники житимуть, вихваляючи нових господарів, можливо, вони їх очікують для одержання нагород. Українці не довіряють один одному, а тому до сліз доводить ситуація кривди, коли не можу переконати своїх шкільних однокласників – В. Сухина, А. Царука, – які прийняли громадянство Росії, колишнього наукового співробітника Б. Синельникова, котрий мешкає у США, що на їхній колишній батьківщині не вбивають російськомовне населення, яких Путін прийшов захищати, що Євромайдан підтримувався українським народом і його ідея – повернути Україну в ло-

но Європи, чого зовсім не бажає Москва і деякі українські інтелектуали допомагають їй у цьому.

Чомусь українська діаспора за кордоном, особливо в Росії, не вірить співвітчизникам колишньої своєї батьківщини у тому, що українці толерантно позбавляються від вікового рабства, а велика провина у цьому покладається на українську інтелектуальну еліту. А що добре може сказати українець про свою колишню батьківщину, коли, наприклад, мій однокласник, з яким я сидів за однією партою, закінчив український вуз, поїхав працювати в Росію, там залишився у селі Ставропольського краю, прийняв громадянство і у віршах уже пише «Горжусь своєю я страной! Она дала мне душу русскую». А ось знаменитий письменник Олексій Толстой, коріння якого розпочалось з України, мав дещо іншу думку про Росію, Московію і її особливості. В листі до одного свого приятеля (1869 р.), приймаючи участь у дискусії, він писав: «мы настолько монголы и тубанцы, насколько это вообще возможно. Позор нам! И это мы еще хотим поввернуться спиной к Европе! Это мы провозглашаем новые начала и смеем говорить о гнилом Западе. Если бы перед моим рождением господь бог сказал мне: «Граф! Выбирайте народ, среди которого вы хотите родиться»» – я бы ответил ему: «Ваше величество, везде, где вам будет угодно, но только не в России!»... Я не горжусь, что я русский, я покоряюсь этому положению. ...когда я думаю о красоте нашей истории до проклятых монголов и до проклятой Москвы, еще более позорной, чем самые монголы, мне хочется броситься на землю и кататься в отчаянии от того, что мы сделали с талантами, данными нам богом»¹²¹. Твори цього знаменитого письменника ми вивчали у школі, але про такі думки нам було заборонено знати, адже якби про це знали усі учні, то, мабуть, не знайшлися б такі, які продали свою душу москалям. Це відповідь про умови життя українців з давнини в Московській імперії.

Чимало українців поміняли свою душу на російську, проживаючи в Україні, користуючись її благами, а тому чекати від них добрих слів про Україну не доводиться. Російська діаспора в

¹²¹ Толстой А.К. Собрание сочинений в четырех томах. М.: Правда, 1980. – Т.4. – С. 445.

багатьох країнах, у тому числі в США, Англії, навіть Канаді, допомагає російській політиці, організовує регулярні антиукраїнські демонстрації під гаслом «В Києве правит фашистско-бандеровський режим», але майже не чути української діаспори, а багато з них навіть вірять таким гаслам. Треба визнати, що небезпекою для сучасної національної трагедії України є так звана п'ята колона, а це приблизно 25–30% населення країни, до якої належать етнічні росіяни, котрі у плановому порядку заселяли українську територію за більшовиків, змішані сім'ї, що належать до суто українського народу, але в яких переважає російський менталітет. Саме ця частина українського населення є об'єктом російської пропаганди, а також потужним резервом агентурної мережі російських спецслужб – Головного розвідувального управління РФ, Федеральної служби безпеки та зовнішньої розвідки, що непомітно, однак шкідливо діють у багатьох сферах культури й економіки та на усіх рівнях державно-господарського управління в Україні. Щось у нашому краї не гаразд і діється не те. Треба схаменутись, свідомо не дурити один одного, слід перейти від несправедливих, підступних, таємних доносів до відкритих дискусій між конкретними особистостями. Можливо, вдасться переконати один одного, аби не діяти проти власного народу за гроші російських спецслужб, тільки так можна захистити державу, народ, свою сім'ю від загарбників.

6. Історія Московії – білий аркуш

В імперії існувала притча, що в усіх внутрішніх і зовнішніх утисках та і бідах винуваті московські правителі, народ же інший, порядний і добрий, коли він дізнається про утиски, то їх не стане. Навіть провідники українського народу завжди надіялися на добрі відносини з росіянами, але реально мислячі у це не вірили, зокрема Т. Зінківський писав: «Наші дурні гадають, що знущується московський уряд, а не московський народ. Мовляв, якби московський народ мав змогу висловити свої думки, то він був би осудив таке дикунство. Це – неправда. Це – безпідставна омана. ...Ні, народ, що виплекав у себе деспотів, поводитиметься деспотично з кожним, хто мав нещастя упасти під його лапоть. Раб,

що, одержавши владу, неухильно стає деспотом»¹²². Коли Росія стала проявляти реальні загарбницькі наміри, дехто вважає, що для призупинення такої агресії треба змінити не лідера, а систему. Ні, москалі за своєю сутністю, самі ж формують систему, яка проявляє імперську політику і виховує (висуває) провідників для реалізації цієї політики. Отже, треба змінити не що інше як народ, але такого об'єктивно здійснити неможливо, а тому єдиний історичний проноз – Російська імперія має зруйнуватись.

Немає сумніву, що наймовірніше складне рабське життя москалів впродовж віків визначило їхню духовність і, звичайно, історичну долю. – А чому так сталося?, – можливо виникне запитання, – тільки тому, що за визначенням Ф. Ніцше «Долгие и великие страдания воспитывают в человеке тирана»¹²³, мабуть тому москалі стали особливим народом, оцінку якому дав їхній мудрий Чаадаєв: «Мы не принадлежим ни к одному из великих семейств человеческого рода». Великий російський мислитель заявив у своєму відомому філософському листі, що «мы принадлежим к числу тех наций, которые как бы не входят в состав человечества»¹²⁴. Ось причина того, що москалі впродовж своєї історії силою, війнами, пограбуваннями, терором входять у людське суспільство, саме тому москалів не люблять у світі. Не хто інший, а московські терористи прийшли війною на Кримський півострів та на Схід України у 2014 р.

У підсвідомості негативна оцінка психології москалів існує у народів світу, але українці, як сусіди, впродовж століть не наважувались упритул вивчати сутність росіян у гушавині їхнього багатонаціонального народу, створеного не на етнічній, а на загарбницькій основі. І так, 80% суто росіян довіряють Путіну, що українці, за твердженням московських істориків, є частиною створеної російської нації, а якщо вони відмовляються від цього, не бажають бути малоросами, тобто меншими братами, то тепер вони найгірші з народів світу і так звані великороси прийшли їх убивати, тобто знищувати частину своєї нації. Такі процеси ма-

¹²² Штепа П. Московство. – Дрогобич: Відродження, 2000. – С. 127.

¹²³ Ніцше Фридрих. Злая мудрость. – М., 1993. – С. 4.

¹²⁴ О России и русской философской культуре. – М., Наука, 1990. – С. 287.

ють насамперед викликати занепокоєння в самій Московії. Адже коли звернутись до глибинного коріння російського народу, то можна побачити основну кінцеву перспективу, яку висловлюють самі ж російські філософи: в російському народі і російській інтелігенції прихований зародок самознищення. Москалям не слід забувати, що їхня «імперія зла», за визначенням Рейгана, є ненадійною та небезпечною імперською структурою, а тому вона перебуває під постійним економічним і військовим наглядом.

Крім того, як показує досвід першої і другої світових війн, боротьба з українцями приносила Російській імперії тільки шкоду, адже «Вражда официальной и националистической России к украинскому движению вызвала к себе интерес и внимание в идеологах и руководителях воинствующего германизма, для которого она представлялась благоприятным фактором в случае возможной борьбы против России»¹²⁵. Великі імперії, звісно, розпадаються, чого не бажає втинати Москва, але на Російську імперію потужно впливають ще й два наведені вище фактори, пов'язані з Україною. Це, мабуть, враховував Петро I, який сказав, що без України Російської імперії не буде. Українцям тепер слід конкретизувати петровську проблему, адже, окрім території – українського Південного Степу, продуктів аграрного виробництва та промисловості, москалям, які бажають продовжувати бути «великоросами», треба мати щось найголовніше. Саме з Петра I, який поставив проблему існування Російської імперії залежно від України, розпочалась жорстока боротьба з українською мовою, яка велась і прямою заборонаю, і опосередковано під гаслом: «Той, хто розмовляє українською мовою, – українець-націоналіст, а той, хто розмовляє російською мовою – великорос». Чимало українців століттями змінювали свої прізвища, відкидали закінчення «ко» і приписували «ов» або українське «и» переправляли на «і», змінювали наголоси у прізвищах, аби хоч трохи бути схожими на «великоросса». Найбільш запозятливі українці при народженні своїх дітей та онуків у графі про націона-

¹²⁵ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. – Т.1: В.І. Вернадський і Україна. – Книга 2. – К., 2011. – С. 222.

льність вписували «русский», збільшуючи цим самим чисельність «великоросса» в імперії.

У результаті такої асиміляції досягалось чимало успіхів: із трьох складових російської нації (українці, білоруси, москалі)¹²⁶ у 1897 р. «великоросса» було 43,5% усього населення Російської імперії, а в 1959 р. уже 54,8%¹²⁷. Треба чітко сказати, що, крім небагатьох, українці і білоруси практично не боролись, інертними залишаються дотепер у справі відстоювання своєї мови. На двадцять п'ятому році незалежності держави у більшості українських сімей у великих містах розмовляють винятково російською мовою, іноді використовуючи дві мови – суржик. Таким чином, розпочата після 1991р. ідеологічна, політична, інформаційна, розвідницька, терористична, а згодом військова агресія проти України і її народу є боротьбою за існування російської нації завдяки руйнуванню та знищенню української мови, за великим же рахунком – збереження штучної російської нації і агресивної Російської імперії. Саме таку ідеологію, розпочатої війни у 2013–2014 рр. проти українського народу, визнав Путін в одній із своїх промов, коли зрозумів провал свого злісного проекту «Новоросси́я». А тому намагання пояснити військову агресію проти України іншими причинами, «переводячи стрілки» в бік, мовляв, боротьби проти США, є лицемірством, яке стає відомим усьому світові.

Нині, коли українці також більш уважно подивились, що ж то за великороси, яка їхня сутність та ментальність, визначена самими ж росіянами, то виявилось: о Боже! З ким нас примушували брататись? «В русском народе есть темная, в дурном смысле иррациональная, непросветленная и не поддающаяся просветлению стихия. ...темная русская стихия реакционная в самом глубоком смысле слова. В ней есть вечная мистическая реакция против всякой культуры, ...против прав и достоинств личности, против всяких ценностей, ...за ней всегда стоит что-то темнотихийное, хаотическое, дикое, пьяное», а в кінцевому підсумку, як виявилось у 2013–2014 рр., «имеет фатальный уклон в сторону

¹²⁶ Визначення російських філософів та істориків

¹²⁷ Курганов И.А. Нации СССР и русский вопрос. Франкфурт – на-Майне, 1961. – Гл. 3–4.

реакционного мракобесия»¹²⁸. Тепер постає низка запитань: по-перше, з ким ми будували життя впродовж трьох з половиною століть?, по-друге, як такий народ силою нав'язував українцям свою «дружбу» і більшість з українців вірили в неї? По-третє, чи можуть українці й далі продовжувати тісну життєдіяльність з таким агресивним народом? Відповіді на усі ці запитання однозначні: народ агресивний і його любити не можна; так звана дружба впродовж століть нав'язувалась силою; будь-які спільні справи з москалями неможливі, оскільки вони викликають тривогу, бо такий народ несподівано і безжально розпочинає революції, війни, репресії, голодомори, терор. Ніякої дружби до українців московсько-російський народ не визнавав і не визнаватиме ніколи, адже, як повідомила російська правозахисниця Єлена Васильєва, матері благословляють своїх синів на битву проти українців, тобто своїх менших «братів». «Мама одного из контрактников заявила, что ее сын должен исполнять свой воинский долг до конца, по сути сама толкая его на войну». Чи не така мама направила сина в Україну: «Один мальчик во время учений под Ростовом покончил жизнь самоубийством»¹²⁹. У людей світу уже виникає запитання до лікарів і психологів, – як відчував себе батько чи син, який крадькома підійшов до Маріуполя, зрадницьки вбив багато українських дітей і їхніх матерів, а після цього, тієї ж днини, повернувся десь там в Московії, до своїх дітей чи своєї мами?

Складність стосунків з москалями, яких ніде не люблять, мабуть пояснюється тим, що вони силкуються потрапити із темряви Сходу у світло Заходу, а це вимагає чимало зусиль, яких у них обмаль. Тому що «Россия – страна культурно отсталая» і, як писав Н. Бердяєв, «Это факт неоспоримый. В России много варварской тьмы»¹³⁰, а тому скрізь непорозуміння, повсюди не так, як в інших народів. Усе більше стає очевидним, що москалі не успадкували «родові плями» чи то царської, чи більшовицької Росії, вони у них закладені в генах. Тому не треба думати, що німкеня Катерина II зразу ж принесла войовничо-агресивний мен-

¹²⁸ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 82–85.

¹²⁹ Бульвар Гордона. – 2014. – Октябрь. – №39. – С. 2.

¹³⁰ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 89.

талітет москалям. Ні, він у них існував, вона його тільки використала, за нею так чинив Ленін і Сталін, а вже їхні безвольні послідовники вели москалів на битву самі: Прага, Афганістан, Тбілісі, тепер Україна. Але усе це тільки поверхня за якою здається, що: Московією управляли німкєня Катєрина, яка не мала ніякого досвіду; наступні царі, які намагалися щось покращити і нічого не вдіяли; Сталін, який спочатку дійсно відмовлявся очолювати владу; Брежньєв, який навіть не мав достатньої волі для управління такою імперією; нарешті демократи і малопокірні Горбачєв і Єльцин. Народ Московії створював умови для жорсткого управління імперією і проведенням війни, не Брежньєв посилав війська до Афганістану, а народ бажав такого, а коли прийшли непокірні демократи Горбачєв і Єльцин, то імперія зруйнувалась, цього народ їм не може простити, а тому більшість москалів підтримують нового жорсткого царя.

У новітній період знову здається, що москалів намагається використати Путін, вихованець імперської ідеології загальної – «захоплення чужих територій» і головної – «без України нет России». Проте цей діяч не враховує або забуває, що росіяни управляють, вони постійно зраджували і знищували усіх, хто їх використовував для загарбання: століттями допомагали царям завойовувати чужі землі, але їх зрадили, адже коли Російська імперія розпочала розвалюватись, то віддали її більшовикам; усі були за величезну більшовицьку імперію, однак ніхто нічого не вдіяв, коли колос на глиняних ногах – СРСР розвалювався, а всі великі нації і народи визволялись; тепер 80% росіян підтримують агресію Путіна проти українців, а чим це скінчиться? За свідченням її величності історії, – непокорою імперській політиці росіян. Усі вивчали твори Л. Толстого, але не усі зрозуміли, що саме цей мудрий письменник на прикладі москалів зробив висновок, що розвиток кожного суспільства впливає із людських свавіль, а «незліченна кількість людських сваволь на свій лад формує історичні особистості і їх же знищує, формує історію, здійснює революції»¹³¹.

¹³¹ Панасюк Б. Русь: нація і держава: у 2 т. – Т.1: Помилки Великих Київських князів. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 29.

Тому є підстави висловити припущення, що високий рівень підтримки росіянами нинішніх своїх агресивних державних лідерів, які на початку ХХІ ст., за прикладом старих завойовницьких часів, розпочали захоплювати чужі землі, невдовзі, також за прикладом минулих часів, будуть їх зраджувати, бо це є своєрідною хворобою росіян, яка є дивовижно суто національна і невиліковна. А відтак від росіян треба триматися подалі, недаремно їх не тільки не люблять у світі та Європі, їх – бояться. Справедливість же такої боязні підтвердив сам Путін, пригрозивши, що «краще не зачіпатися з нами»¹³², мабуть, погрожуючи атомною зброєю, а такі погрози можуть подіяти навіть на державних діячів великих країн. Неоднозначна особливість москалів проявляється на багатьох прикладах як державотворення, економіки, так і суспільного життя. Народ, вихований у варварських умовах Росії, мовчав, коли Сталін і Берія постійно воювали – громадянська війна, репресії проти свого ж народу, голодомори, війна 1939–1945 рр. і голодні роки після неї, а потім вони один одного знищили. Російська імперія під назвою СРСР, керована учнями Сталіна, не витримала навантажень минулого, перетворилась у пекло зла, зруйнувалась, а на її уламках з'явився Путін з Дмитрієм Кісельовим, щоб управляти залишками Російської імперії. І розпочалось те, що було в минулому, як і у часи їхніх учителів, усі притихли: кого вбили, кого посадили, кому пригрозили; розпочалось загарбання шматками чужих земель – Молдови, Грузії, України, а це , за визначенням самих же росіян, межує з манією простору – «Русская душа ушиблена ширию, она не видит границ, и эта безграничность не освобождает, а работает ее»¹³³. І дійсно, хіба не може закрутитись голова, навіть захворіти, коли територія Московії розширювалась нечуваними темпами, яка й стала імперією внаслідок загарбання чужих територій: у 1462 р., до початку царювання Івана III, Московське царство займало 10674 кв. милі, через 200 років (1645 р.) – 222914, через 80 років (1725 р.) – 282454 кв. милі; кінець царювання Катерини II (1796 р.) – 352200 кв. миль; трохи більше як через 100 років (1911 р.) – 394462 кв. милі. Отже, в результаті захоплення терито-

¹³² Літературна Україна. – 2014. – 11 вересня. – С. 3.

¹³³ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 97.

рій інших народів Московське царство розширило свої володіння за 1462–1911 рр. у 37 разів, іменуючи себе імперією. До середини XV ст. ніякої імперії не було, але після великих завоювань московські філософи стали стверджувати, що «Быть историческим ново-рожденным отнюдь еще не значит быть обреченным на всегдашнее младенчество, что имеют в прошлом только белые листы еще не значит, что будущего так и не предстоит»¹³⁴. І ось на початку XXI ст., відкидаючи об'єктивний хід історії та думки розумних російських філософів, Путін взявся доводити, що майбутнє Російська імперія все-таки матиме, захоплюючи шматки земель сусідніх країн.

Тому не слід дивуватись, що Путін і 80% росіян, рабів простору, бажають захопити землі Молдови, Грузії, України, країн Прибалтики, Польщі, спрямовуючи свій погляд на Берлін і Париж. Не є дивиною, що росіяни як були рабами імперської влади при царизмі і сталінізмі, так і залишились при путінізмі. Їхня задубіла рабська психологія, замішана на просторовій прострації, ніяк не реагує на те, що з України почастишав надходити «вантаж 200» з тілами забитих російських терористів, навіть матері загиблих вважають подібне лише стихійним лихом. На превеликий жаль, усе це творіння росіян, а не однієї людини, тому, відповідаючи на запитання відомого російського поета з українським прізвищем Є. Євтушенко «Хотят ли русские войны?», треба, на решті однозначно відповісти: «Так, вони її не тільки бажають, вони її шукають, навіть серед так званих своїх». У вирі захоплення Криму, військових подій на Донбасі українцям, навіть тим, які зустрічали сепаратистів, зраджували і зневажали своїх, треба на решті схаменутись і надати практичного значення прощальним словам великого поета М. Ю. Лермонтова, коли його висилали воювати на Кавказ, які й тепер звучать актуально:

Прощай, немытая Россия,
Страна рабов, страна господ,
И вы, мундиры голубые,
И ты, им преданный народ.

¹³⁴ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 287.

Виходячи з вищенаведеного, маємо змогу дати визначення реальному сучасному поняттю Російської імперії та її народу: це Московське царство, яке розширило свою невеличку територію у 37 разів винятково загарбництвом. Згодом мізерна чисельність войовничих людей цього царства розчинилась серед силоміць приєднаних до себе безлічі чужинських, переважно не слов'янських народів і народностей, яких московіти називають «нацменами». У цій насильницьким методом створеній імперії усе чуже: лише 2,7% території є власною, решта чужинська; так звані учителі-москалі невдовзі розтанули серед учнів маленьких і великих народів; у відповідному співвідношенні вкрадено історію приєднаних народів, їхню культуру; мова українська дивним чином перетворилась у російську; це воєнна держава, у якій століттями формувався культ воєнних професій; культ виробничих, духовних, культурних і наукових професій не проповідувався і був на задвірках; єдиним вченим, крім Лобачевського (XIX ст.), був Ломоносов (середина XVIII ст.), який здобув освіту у Києві, працював в Академії наук розширеного Московського царства, посаду Президента якої обіймав на той час українець Кирило Розум (Розумовський). Отже, народ Московського царства розтанув серед завойованих народів, набувши їхніх генетичних рис, а тому М. Горький, знавець росіян, недаремно писав: «Настало время, когда история повелительно требует от честных и разумных русских людей ...бороться с азиатскими наслоениями в нашей психике»¹³⁵. Нічого з часів Горького не змінилося, чесні й розумні москалі продовжують жити з азійським менталітетом: «Люди не против того, чтобы их президент обманывал и юлил...как ловко Путин, с одной стороны, ввел войска, с другой – не признается в этом. В этом есть какая-то азиатщина»¹³⁶. Намагаючись формувати сучасну власну історію москалям слід не забувати, що до 1506 р. і пізніше держава на їхній території мала назву «Ромейское царство»: «Слово «ромейское» написано в усіх старих копіях посланій Філофея, але в пізніших, тобто після XVIст., замість слова «ромейское» написано «росейское». ...у

¹³⁵ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 87.

¹³⁶ Бульвар Гордона. – 2014. – Октябрь. – №39. – С. 14.

московській мові того часу слово «ромейское» означало «римський», а слова «росейское» за часів Філофея не було в природі, існувало «Царство Московське» замість «Князівство Московське»¹³⁷, тобто, навіть назва Імперії надумана. Таким чином, російські філософи, історія та реальність підтверджують, що Російська імперія позбавлена будь-якої історії, вона була штучно створена завойовниками і у неї майбутнього немає.

А як же справи з російською нацією? Ось приклад того, що такої нації, як російська, не було і немає, є тільки московська, або москалі, адже, за визначенням В.А. Сорокіна, «Русская нация состоит из трех основных ветвей русского народа – великороссов, украинцев и белоруссов, а также из «русифицированных» или ассимилированных этнических групп»¹³⁸. І дивина, українців знає світ з давнини, білоруси відомі з тих самих часів, а ось «великороссов» історія не знає. За визначенням Т. Шевченка, це – москалі, проживши серед них чимало часу, переважно у засланні, він їм дав таку характеристику у зверненні до українок:

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.

Не послухали «чорнобриві» українського пророка і створили безліч спільних сімей, народили дітей, а тепер настало «лихо» у 2013–2014 р.р. під час нападу москалів на Україну: багато сімей роз'єднуються духовно і матеріально; ті змішані сім'ї, які ще міцно тримаються здебільшого виступають проти української самостійності, їхні погляди на Москву. Подібне є величезною проблемою для української нації, народу і його держави, особливо тепер, коли відновлюється її незалежність, а москалі пручаються.

¹³⁷Панасюк Б. Русь: нація і держава: у 2 т. – Т.1: Помилки Великих Київських князів. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 47.

¹³⁸Федотов Г.П. Будет ли существовать Россия? О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 469.

І так, прив'язавшись до древніх етнічних націй – українців і білорусів, російська історія навчає усіх: «Русская нация в указанном смысле возникла как нация с момента образования Русского (Киевского или варяжского) государства в середине IX столетия»¹³⁹. Задача для першокласників: якби не було української держави Київська Русь, тобто Київської держави, то не було б «русской нации», а тому правий Петро І, котрий справедливо заявив своїм, палицею навченим підлеглим, що без України немає «Русской империи». За розумним царем цю істину повторюють філософи й державні діячі Московії (Додаток А). Як можуть дивитись на таку зухвалу фальсифікацію, звичайно не московські та українські промосковські історики, а національні українські, європейські та світові філософи й історики, знавці реальних справ? – відомо тільки Вищим силам. Це ж відкрита крадіжка української історії, адже про Москву «Впервые упомянуто в летописи 1147г., в 14 веке центр Великого княжества Московского»¹⁴⁰.

Московські та промосковські українські історики типу П. Толочка, перебуваючи в полоні «не – историчности русской судьбы», не зможуть відповісти на запитання, як же була утворена російська нація на базі «великороссов» у IX ст., коли тільки через два з половиною століття з'явилась згадка про поселення на березі р. Москва, лише через два століття Москва стала центром Московського князівства? З давнини до XIV ст. було єдине державне утворення – Київська Русь, де жили етнічні українці і білоруси, але не згадувалось про росіян, а тим більше «великороссов», згодом, аж через п'ять століть, з'явилися московіти-москалі. Не зважаючи на це, москалі у своїх філософсько-історичних трактатах, а основне в освіті та державній політиці, безсоромно відтісняють українців і їхню державу на узбіччя історії, мовби української нації, Київської Русі і України взагалі не було, окрім Росії і так званої нації «великороссов». Російські історичні філософи без сорому пишуть: «С момента своего возникновения в IX в. русская нация существует уже тысячу лет. ...только немногие из существующих государств – наций, таких,

¹³⁹ Там само. – С. 470.

¹⁴⁰ Советский энциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 846.

как Англия, Франция, Австрия, имеют историческую длительность, насчитывающую около тысячи лет»¹⁴¹. Про Київську Русь і Україну як державу-націю ці фальсифікатори історії взагалі не сказали й слова, хоча вона має стояти першою у переліку вище названих європейських країн. Така крадіжка історії у держави Україна, про яку з 862 р. (IX ст.) згадують грецькі й арабські письменники, як уже добре впорядковану Слов'янську державу, викликає обурення, а ще більше фальшування можемо побачити, коли згадаємо, що «Пращури українського народу...мають історію з IV–VI ст.»¹⁴².

Москалі за допомогою філософів-фальсифікаторів безсоромно привласнили українську історію, а тому, можливо, світова інтелектуальна громадськість у майбутньому засудить такі крадіжки і усе буде повернуто. І хоча це тільки мізерна частина того, що вкрала Московська імперія в українського народу, але вона потужно використовується московською владою у міжнародній політиці та завойовницьких планах. Адже серед сепаратистів і терористів у війні Москви на Сході України 2014 р. є московські добровольці, які вбивають українців «За русскую идею ... за великую Россию воюют, против американцев. Потому что, ... никакой Украины вообще нет»¹⁴³. Повне відокремлення українців від москалів, їхній перехід до європейської культури та боязнь розкриття фальсифікації своєї історії, напевнее, сильно налякало господарів Кремля. Адже в такому разі не буде повноцінної російської нації, а ще й не виключено, що невдовзі й білоруси відійдуть, тоді зникне друга частина штучної «русской нации», а залишиться третя її частина – «великороссы», а це не що інше, як найбільш достовірна народність, москалі.

Історично склалось так, що постійне завоювання територій призвело до того, що москалі не навчилися працювати, вони тільки бажають воювати, але чи вміють, то це питання залишалось без відповіді. Однак на нього треба дати відповідь, адже німці за

¹⁴¹ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 472–473.

¹⁴² Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава: у 2 т. – Т.І.: Помилки Великих Київських князів. К.: КНЕУ, 2009. – С.72.

¹⁴³ Бульвар Гордона. – 2014. – Октябрь.– №39. – С. 3.

період війни (1939–1945гг.) проти трьох сильних країн на території від Північної Африки до Волги втратили 6 млн своїх громадян, а москалі, використовуючи підкорені народи, за цей період призвели до загибелі за офіційними даними 27млн життів, а неофіційні цифри вражають (35–43млн. життів). Методи ведення битв москалями у другій світовій війні свідчать, що не вміють вони воювати, їхній головний командир Жуков нічого не зумів протиставити німецькій організованості та дисципліні, він з дозволу такого ж самого рівня жорстокості Сталіна поведився з масами солдат різних націй і народів, як кушнір з вичинкою шкіри. Охоплює жаль, що маси солдат, які гинули під керівництвом кушніра, здебільшого були українці й білоруси. Треба сучасним російським терористам нагадати реальну історію другої світової війни, що без українських і білоруських воїнів, а також американців та англійців з їхнім другим фронтом не бачити б москалям перемоги, якою вони так нині пишуться.

Викладене свідчить про необхідність пам'ятати російським агресорам і їхньому народу, що епоха загарбницького приєднання чужих територій минула, війну з Україною, навіть при залученні до терористичних загонів своїх найлютіших ворогів – чеченців, вони не виграють, а програють. Москалі, можливо, забули, що царські війська так і не змогли подолати народи Кавказу, не згадують про те, що під Полтавою цар випадково одержав сумнівну перемогу, а під Конотопом московське військо українці розбили вщент, під час минулої війни українські партизанські загопи були найсильнішими, повстанські загопи наводили жах на росіян та німців, під ногами терористів Путіна горітиме земля і спасу їм не буде. Немає жодного сумніву, що партизанські загопи нового Сидора Ковпака будуть діяти проти загарбників Путіна на захопленій українській території, і, як показує досвід минулої війни і війни на Кавказі, москалі будуть биті, а тому їм краще покаяться та забиратися геть. Коли майже усі українці і чимало росіян у 1991р. проголосували за незалежність своєї країни, то частина етнічних москалів, які не любили країну, де жили, уже були готові залишити Україну, треба були лише трохи їм «підсобити», але знову проявилась українська національна лояльність і усе зупинилось.

Важливою причиною того, що населення Росії підтримує путінську війну проти України, є їхня хвороба великих територій і хвороба невміння працювати. Російські новоявлені «собиратели чужих земель», певно, не вивчали у своїх закритих спецшколах тверджень російських же філософів і тверезих політиків, що «Огромные пространства легко давались русскому народу, но нелегко давалась ему организация этих пространств, ...поддержание и охранение порядка в нем»¹⁴⁴. Здавалося б, немає здорового глузду загарбувати українські території, якщо немає хисту ними управляти, а коли подивитись глибше, то для москалів такий сенс існує з давнини. Москалі люблять воювати, а ось працювати, користуючись свободою, у них суттєві проблеми. Коли в Імперії відмінили кріпацтво, то на землях Московії «Свобода стала здесь не благом, а злом для крестьян. ...они предпочитают умирать от голода, чем работать»¹⁴⁵. Крім того, повсюди для управління москалям потрібні менеджери, тобто спеціалісти. Адже хто управляв зв недалекому минулому Російською імперією і управляє дотепер її соціально-економічною і культурною сферами? – здебільшого німці та українці, були ще євреї та грузини. Споконвічно величезними територіями Росії управляли іноземці: німкеня Катерина II, після неї усі царі-іноземці, не мали відношення до російської нації Ленін і Сталін, а Хрущов і Брежнев проходили вишкіл у Сталіна і набували досвіду в Україні. Коли ж до управління приступив росіянин Горбачов, а за ним уральського вишколу Єльцин, то імперія зразу ж рухнула, росіянин Путін завершує процес і не так довго чекати того часу, коли збудуться пророчі слова Ніколая Бердяєва: «Великой России уже нет и нет стоящих перед ней мировых задач»¹⁴⁶, і народи Європи з полегшенням усміхнуться, звернуть свої слова подяки до Вищих сил Всесвіту.

Здорові сили в Росії не мають змоги відкрито поставити вимогу, що війна проти України росіянам не потрібна. Адже вона лише прискорює розвал решток Російської імперії, який намі-

¹⁴⁴ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 95.

¹⁴⁵ Толстой А.К. Собрание сочинений: в четырех т. М.: . Правда, 1980. – С.429

¹⁴⁶ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 3.

тився на початку і посилювався наприкінці ХХ ст. Саме в цей сторічний період російські інтелектуали з сумом відзначали, що велика територія царської імперії стискається як шагренева шкіра і стає ареною розбудови державницьких утопій – на кшталт СРСР. Ще на початку ХХ ст. це стало реальністю, адже відразу ж після війни 1914 р. поширювалась туга російських філософів і політиків, що Україна і Грузія рвуться до незалежності, Азербайджан і Казахстан схиляються до азійських центрів ісламу, з Далекого Сходу наступає Японія, а скоро розпочне наступати Китай. Однак найбільш шокували росіян сибіряки, які вважалися чистокровними великоросами, але також мали зуб проти Росії, вони планували сформувати Сибірську республіку. Пройшло сто років і усі передбачення самих же росіян відбулися, за винятком Сибірської республіки, якій не вдавалось досягти своєї мети, але сучасна влада Росії дала сибірякам підказку, як треба добиватися її реалізації, на прикладі засилання терористів до Луганської і Донецької областей України. Немає сумніву, що сибіряки скористаються наданими методами для організації Сибірської республіки, де уже потужно господарюють працелюбні китайці. Російські філософи після 1991 р. нагадують московським політикам слова Петра I, що без України не буде Російської імперії, звичайно, не буде, як показано вище, й російської нації, адже москалі уже давно скаржаться на реальну ситуацію: «Подрастающие дети, усыновленные нами, не хотят знать вскормившей их школы и тянутся кто куда – к западу и к востоку, к Польше, Турции»¹⁴⁷.

Хвороба простору і завоювань земель є досить небезпечним і шкідливим фактором для москалів і їхніх керівників з імперськими амбіціями, оскільки «огромность русских пространств не способствовала выработке в русском человеке самодисциплины и самоорганизованности»¹⁴⁸. Саме тому в москалів майже відсутнє високотехнологічне виробництво, навіть екстенсивне сільське господарство і те занедбане, з давнини вони звикли жити внаслідок експлуатації чужої праці завойованих народів, дарів природних ресурсів, лісу, якого уже немає, нафти, газу, благородних ме-

¹⁴⁷ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 451.

¹⁴⁸ Бердяев Н. Судьба России. – М.: АСТ, 2005. – С. 98.

талів. Ще з часів царя Петра I на український край, його ошатні, теплі і багаті оселі дивились вовчі очі з холодного і голодного московського краю і про це дізнаємось із записки їхнього вожака на початку XX ст. «Запасы хлеба на Украине гигантские. Взять все сразу нельзя. Мы послали на Украину наши лучшие советские силы и уже в один голос получили такое сообщение. Запасы хлеба громадные, но всего сразу вывести нельзя, нет аппарата»¹⁴⁹.

Якщо врахувати, що у росіян немає виробництва і навиків його організувати, то як же вони можуть вести війну та ще й затягну, яка вимагає налагодженого виробництва? Воювати ж, якщо не зброєю, то економікою, мабуть, доведеться з Європою, США, Канадою та багатьма іншими країнами світу, а в такому протистоянні перемога Путіна наперед ставиться під сумнів. Так, у нього є атомна зброя, здається, його побоюються навіть сильні країни, але народ агресивної країни має пам'ятати, що в разі війни атомна зброя є й у інших країнах, а тому москалі також загинуть, про це не треба мовчати і терміново ставити питання: заради чого знищувати цивілізацію, чи варто це робити заради імперських амбіцій небагатьох? З урахуванням того, що події, як показує історія, повторюються приблизно в межах кожного сторічного періоду, є підстави зробити прогноз за такими параметрами: війна Росії у 1914 р. призвела до повалення царизму у 1916 р. та вбивства царя; війна Росії у 2014 р. неодмінно призведе до повалення тоталітарного режиму Росії у 2016 р. Звичайно, в Московії в даний час немає ні політичної, ні громадської сили, яка могла б перемогти агресивну команду, але ця команда сама себе знищить, як сталося в сталінський період. Наступні два роки (2015–2016 рр.) національної трагедії для українців будуть надзвичайно важкими, але винагородою буде вихід з багатовікового рабства і зайняття належного місця серед народів європейської культури.

¹⁴⁹ Ленин, 17.IV.1919. (Свою Україну любіть... автор-укладач Валерій Буркат. ЧДСБ ІРГТ НААН.– Черкаси, 2012.– С. 456).

7. Древня Київська Русь у борні

Отторжение Малороссии от
России может быть началом
всех наших бедствий
Петр I

У нинішній неймовірно складний період треба вистояти проти дикунства ХХІ ст., коли відчувається, що ми мовби повернулись у далекі часи завоювання Сибіру чи Кавказу. Треба врахувати, що наступні два роки (2015–2016 рр.) національної трагедії для українців будуть надзвичайно важкими, але винагородою буде вихід з багатовікового рабства і зайняття належного місця серед народів європейської культури. Наодмінно, як і в природі, після бурі Сонце світить яскравіше, так і в людському суспільстві, після буремного періоду, особливо агресивного воєнного нападу, якого зазнали українці від москалів, світлішим і духовно вільнішим стане життя українського народу, нації і держави.

Економіка Росії ще тримається на родовищах нафти та газу, які вичерпуються, війна поглиблюється, а її наслідки погіршуються. Війна викликає обурення українських борців проти російських терористів, які прийшли на нашу територію, вбивають мирних жителів, знищують культуру. Їхня жорстокість повністю відповідає вище наведеній характеристиці москаля, який нічим не гребує заради захоплення чужих територій і чужого багатства з метою використання дармової робочої сили. В недалекому минулому імперські більшовики Московії вимагали від українських керівників усе більше робочої сили, молока, м'яса та хліба, це була основна імперська політика, закладена Петром I і підтверджена у 1917 р. більшовиками з імперськими амбіціями¹⁵⁰. Коли хтось із українських підневільних керівників пручався, то їх виганяли з партії, позбавляли роботи, а то відправляли чи до Сибіру, чи утримували під наглядом у резервації неподалік Москви.

Українцям треба визнати і взяти на озброєння реальний катастрофічний стан країни в цей сумний і трагічний історичний

¹⁵⁰ Дивись: Додаток А.

період, якого не було навіть в епоху татарської навали: надії на зовнішню військову допомогу, як виявилось, немає; похоронено гарантії безпеки, надані великими державами за відмову від атомної зброї; попередні українські керманічі розпродали і знищили вщент армію, продали весь флот; втікач президент-зłodій викрав і вивіз за кордон усю валюту і золото держави; бюджет порожній, а виробництво зруйноване; в усій країні, на усіх управлінських рівнях діють проросійські спеціалісти та наперед заслані розвідники, діють зрадники п'ятої колони, і не виключено, що для оплати їхніх послуг створена розгалужена в усій Україні система «Ощадбанк Росии».

Саме на ці сили розраховує Москва, погрожуючи посиленням в Україні хаосу, контрольованого Кремлем, щоб у слушний час передати владу проросійській опозиції. На цьому внутрішньому фронті війна ще складніша, ніж на Сході, оскільки впізнати тих, хто працює на Москву і уже створює хаос в усіх сферах життєдіяльності, надзвичайно складно. Мабуть, саме на внутрішньому невидимому фронті відбувається основна битва за свободу і незалежність України, а для цього використовуються різноманітні методи. Найперше, усе, що об'єднує українців, інтерпретується під знаком критики і насмішок з боку проросійських найманців: тих, хто піклується за українську націю, називають «націоналістами»; після полтавської битви учасників українського визвольного руху називали «мазепинцями»; після дугої світової війни воїнів УПА і їхніх прихильників величали «бандерівцями»; мабуть, скоро придумують кличку на учасників Помаранчевої революції і Євромайдану – Революції гідності. Московські ідеологи неодмінно врахують особливість українців: їм притаманна об'єднуюча сила при небезпеці і в битвах, але вони роз'єднуються під впливом ідеологічних маніпуляцій.

Усе зруйноване треба не тільки виборювати, але й відновлювати: і виробництво, і культуру, і традиції, і духовність, і традиції, а найперше історію. Подивімось, що творять москалі в новітню епоху ХХІст., вони як і за часів Івана Грозного, продовжують захоплювати чужі землі, навіть уже розпочали законодавчо писати новітню історію, звичайно підроблену, щоб занотувати до

своєї історії, як це вони робили віками, загарбане. – Чи не настав час для української влади?, – дати доручення вченим, які очікують, як і воєнки на Сході, не руйнації науки, як зруйнували армію, а дії, зокрема. написання відновленої, але реальної історії України, яка здивує світ і покаже велич в освіті, науці та культурі стародавньої європейської країни. В Україні уже проведені ґрунтовні фундаментальні дослідження українських вчених, які окреслюють напрямки написання реальної історії України – Руси, серед них: С.П. Шелухін¹⁵¹, В.П. Буркат¹⁵², В.Б. Білінський¹⁵³, автор даної праці¹⁵⁴ та багато інших вітчизняних дослідників.

Щоб вистояти в неймовірно скрутний період української держави, треба, передусім, не забуваючи про внутрішній фронт, захиститись від російської навали, а для цього не зайве буде згадати ненависть самих москалів до німців, які прийшли до них війною, яка вкладає у слова, що пролунали у 1942 р.¹⁵⁵ на адресу загарбників: «Мы поняли: немцы не люди. ...нет для нас ничего веселее немецких трупов. ...Если ты оставишь немца жить, немец повесит русского человека и опозорит русскую женщину. ...Убей немца! – это просит старуха мать. Убей немца! – это молит тебя дитя. Убей немца! – это кричит родная земля. Не промахнись, не пропусти. Убей!». Тепер москалі вбивають українських дітей, матерів і батьків, вишуканими методами знищують українських захисників Вітчизни, в усьому світовому інформаційному просторі на український народ виливається нечувана кількість бруду та отрути, лунають погрози знищити українську націю. Стало реальністю порівняння німців періоду Гітлера з москалями періоду Путіна, і напрочуд виявилось, що між ними є нечувана рівність і така сама відмінність: німці жорстокі, але висококульту-

¹⁵¹ Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936 (Бескид, Дрогобич, 1992, реприн).

¹⁵² Буркат В.П. Свою Україну любіть... Видання друге, /Автор-укладач Валерій Буркат; ЧДСБ ІРГТ НААН. – Черкаси, 2012.

¹⁵³ Білінський В.Б. Країна Моксель, або Московія: роман-дослідження. У 3-х книгах №1-3, –К.; Вид-во О. Теліги, 2008,

¹⁵⁴ Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава. У двох томах, КНЕУ, К., 2009: Т.1. «Помилки Великих Київських князів»; Т.2. «Час збирати каміння»..

¹⁵⁵ Красная звезда. – 24 июля. – 1942. Бульвар Гордона. – 2014. – Сентябрь. – №37.

турні, москалі ще більш жорстокі, але низької культури та ще й на весь світ брехуни. Відмінність рівня культури гітлерівських і путінських загарбників простежується в усьому: на захоплених територіях німці не знищували культурні та матеріальні цінності; москалі-терористи на захоплених територіях руйнують великі міста: Донецьк перетворюється на чисте поле, знищують школи, університети, науку, виробничу і соціальну сфери, мов дикунів їх вабить пустеля.

Опинившись наодинці з варварами XXI ст., українці зрозуміли багато важливого, нового, особливо звертають увагу на себе три речі: перша – у складній і небезпечній національній трагедії сподіватись слід тільки на себе, на власне виробництво; друга – виправляти помилки минулого і зміцнювати армію; третя – відчайдушно битись з ворогом, як колись це робили козаки Запорозької Січі, яких загарбники боялись як вогню, іншого порятунку від москалів немає. Нарешті, усі українці переконались, що вони в імперії були не вільними, а рабами, зрозуміли ще й те, у кого були в рабстві – у загарбників низької культури. З огляду на зухвалу жорстокість і підступність, варварів в українців немає іншого виходу, як захищатись від них їхніми ж методами, запозичити російські гасла проти німців, змінити лише єдине слово та використати проти жорстоких і підступних нападників: «Вбий москаля!» – просить дитина, мати, батько, рідна земля. Як жаль, що Москва, заснована київськими князями, пішла війною проти нащадків своїх давніх славних пращурів, спалюючи мости добрих відносин між двома народами на століття, бо столітні обкрадання території, історії, мови, використання духовної і робочої сили, нарешті, війна, вбивства, наруга, жорстокість і зрадництво не прощаються.

Мабуть, за зверхньо-дикунське ставлення москалів до народів світу та своїх сусідів українці відповідають певною взаємністю про яку писав російський філософ Г. Федотов у перші роки після 1917 р.: «Из оставшихся в России народов прямая ненависть к великороссам встречается только у наших кровных братьев – малороссов, или украинцев (И это самый болезненный

вопрос новой России)»¹⁵⁶. І москалям треба визнати, що любов та повага між двома народами уже не з'являється і не повернуться, бо чого не було, того й не буде. Через роки між українцями і москалями відновляться сусідські відносини, політичні та ринкові стосунки, як сталося між німцями та росіянами після двох світових війн між ними, але дружби – приниження, коли українців називали малоросами, а москалів великоросами, коли треба було усе віддавати і нічого не отримувати, не буде.

Водночас українці – доброзичливі люди, можливо, жорстоке гасло проти москалів і не знадобиться, адже в Росії просипаються від інформаційної отрути, яка вихлюпується на українців. Уже з'являються нові гасла, які, за інформацією Б. Немцова, пролунали 21 вересня 2014 р. на 100-тисячному Марші миру в Москві, Воронежі, Волгограді, Пермі, Єкатеринбурзі, Ростові-на-Дону, Ставрополі: «Украине – мир, пропаганду в сортир!»; «Выше флаги, Путин, суд – в Гааге!»; «Украине – мир! России – свободу». І чи прислухається влада імперії до свого прогресивного крила народу невідомо, адже десь у жовтні 2014 р. на Раді з питань розвитку громадянського суспільства Путін заявив «самая главная трагедия – это отчуждение украинского и русского народов»¹⁵⁷, коли російські танки, гради, артилерія та інші новітні види засобів вбивства руйнували українські міста, вбивали школярів, їхніх батьків, дідів і бабусь. Кожен у світі задумується, – невже керівник Російської імперії таким чином бажає подолати «самую главную трагедию» періоду його правління? – що викликає великий сумнів.

Будемо сподіватися, що хоч і невелика частина росіян, та вона зростатиме, нині вважається 10%, а це вже нове покоління, яке не травмоване імперсько-більшовицькою ідеологією, все-таки переконає велику частину москалів, котрих близько 90%, у тому, що з українцями воювати не бажано, навіть грішно, звичайно й небезпечно, їх слід поважати ще й любити за величезний внесок, ще й собі на шкоду, в культурний і матеріальний розвиток Московської держави. І та невелика частина росіян дотримуються подібної культури, вони вже повідомляють світові власне розу-

¹⁵⁶ О России и русской философской культуре. – М.: Наука, 1990. – С. 455.

¹⁵⁷ Бульвар Гордона. – 2014. – Ноябрь. – №45. – С.13.

міння трагедії своєї країни: Андрій Макаревич, російський музикант – «Моя страна сошла с ума, И я ничем не могу ей помочь»; Тетяна Лазарева, російська актриса і телеведуча – «Простите! Мне очень стыдно за мою страну»; поет Олександр Бившев, учитель з Орла – «Будь ты проклята, Раша – Расея! И Господь да услышит меня»¹⁵⁸.

Не подобається агресія Кремля до України й багатьом росіянам, європейці і весь світ ще раз зрозуміли агресивність москалів, але боронити свій край українці зобов'язані своїми силами. І саме тепер, в лиху годину, з далекого славного минулого лунає клич предків до священної боротьби проти путінців, новітніх варварів ХХІ ст. Російські митці Лебедев-Кумач і Александров подарували народу патріотичну пісню, яку мабуть запозичили з часів першої світової війни, адже вона вперше пролунала 26 червня 1941 р., тобто через чотири дні після нападу гітлерівців на москалів. Українці також запозичають мелодію і фрагменти слів пісні, але подають її в інтерпретації К.П. Ястреба:

Вставай страна огромная,
Вставай на смертный бой,
С московской силой черною,
С проклятой путинской ордой.

Жовтень, 2014 р.

Додаток А

Промова Л. Троцького перед агітаторами-більшовиками, які відряджались в Україну.

«Товарищи! То, о чем мы здесь — в России — говорим совершенно откровенно, в Украине можно шептать лишь на ухо, а то лучше и совсем не говорить. Умение молчать есть тоже одно из фигур красноречия. Вы, товарищи, отправляетесь на Украину. Помните же, что нет труднее работы агитаторской, как на Украине.

Готовься ныне к третьему походу на Украину, Совет Народных Комиссаров по примеру прежних лет, в авангарде

¹⁵⁸ Бульвар Гордона. – 2014. – Октябрь. – №41. – С. 4.

посылает Вас, товарищи агитаторы. Совет Народных Комиссаров крепко надеется, что и Вы не посрамите земли русской.

Ни для кого не секрет, что не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины своей души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотни лет воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящие победы. Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны—каждый раз губил все завоевания украинцев. Потому они рано потеряли свою «самостийность» и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией и Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору, и его успех будет обеспечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может: она задохнется, а с ней и Советская власть и мы с Вами. Идите же на работу, трудную, ответственную работу»¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Речь перед агитаторами-большевиками, направляемых для агитации перед третьим походом в Украину, 1920г.

Населення і площа Русі - Київської Русі

Київська Русь X – XI століття, маючи, за різними підрахунками, від 3 до 12 млн населення й величезну територію, що обіймала близько 800 тис. км², була найбільшою політичною формацією середньовічної Європи. Одночасно відзначимо, що українська державна формація динамічно розвивалася: в XII столітті площа Русі уже сягала 1 300 тис. км², що становить максимальну територію за весь час існування держави 1. Держава Русь мала величезні на той час міста, які не мали жодного відношення до сучасної Московії, якої на той час не існувало в природі.

Найбільші міста Русі (початок XIII ст.)

Місце за чисельністю	Міста	Міське населення
1	Київ	50 000 — 100 000
2	Чернігів	35 000 — 40 000
3	Галич	35 000 — 40 000
4	Новгород	25 000 — 30 000
5	Володимир	20 000
6	Полоцьк	20 000
7	Смоленськ	20 000
8	Владимир	20 000
9	Переяслав	12 000 — 20 000
10	Білгород	12 000
11	Білоозеро	10 000
12	Вишгород	10 000
13	Новгород-Сіверський	4 000

¹ Орест Субтельний. Україна: Історія. Суспільна організація Київської Русі: Либідь, 1993. - 720 с. ; ISBN 5-325-00451-4

НАУКОВІ СТАТТІ

3.1. Природні процеси і людство²

Прояви законів природи в людській цивілізації можемо спостерігати на безлічі прикладів, якими Вищі сили Всесвіту показують правила і параметри поведінки людини в оточуючому середовищі. Перспектива людства багато в чому визначається відповідно до законів природи, на які людина хоча і не впливає, але їх треба вивчити, щоб знати як влаштовувати свою життєдіяльність, не йти всупереч вимогам природи. Крім щоденних турбот за виживання людину на кожному кроці підстерігають споконвічні таємниці: чи існує інше життя в безмежному космічному просторі; як і для чого з'явилося життя на планеті Земля; минуле й майбутнє нашої цивілізації; в якому напрямі змінюється клімат і чого очікувати від цих змін; де першооснови матеріального та нематеріального світу.

На дорозі пізнання безліч перешкод, адже життя людини, навіть кількох її поколінь, надзвичайно коротке порівняно з періодами в мільярди років змін у природі. Саме із-за цього розривається ланцюг реальних процесів і морок часу надійно береже багато таємниць, які фактично відбувалися, відбуваються та існують у перспективі. Людство до цього часу так і не дійшло до розуміння першооснови появи десятків різних типів атомів, які, на думку більшості вчених, утворились із водню, який сам є найпростішим із атомів. Одночасно вчені задаються вічним питанням стосовно водню «что же является его источником? Откуда взялся этот отец всех атомов, всех молекул и организмов?»³. Є великий сумнів, що людство колись знайде відповідь на це й інші подібні питання, але загальні погляди глибшого розуміння мате-

² Ж. Економіка АПК. — 2009. — №7. — С. 24–34; №8. — С. 31–42.

³ Наука и человечество. — М.: Знание, 1963. — Т. 2. — С. 428.

ріального і нематеріального, нашої Сонячної системи та планети Земля усе ж таки буде визначено, бо потрібно вижити в цьому безмежному просторі, створюючи сприятливі умови для життєдіяльності людини.

Древні філософи, які не були заангажовані у політичних, релігійних і національних оковах, визнавали, що все існуюче від природи ділиться на тіла й величини, що є основою розвитку та безперервності. Тіла й величини кожен раз діляться на частини, що є основою безперервності: «Тело — то, что делимо во всех измерениях. Величина, делимая в одном измерении, есть линия, в двух — плоскость, в трех — тело, и, кроме них, нет никакой другой величины»⁴. Ще з древніх часів філософська думка зводиться до того, що «три», як вимірник, суть усього вимірювання в природі Всесвіті. Поширеніше таку думку пояснює Сімпліцій,⁵ що все як частина природи має тіло і величину, наприклад, вогонь, вода, дерево, каміння, тварини й рослини, матерія і форма, а для живих організмів — ще й душа. Біблія взяла для себе трійцю — «отець», «син», «дух».

Наша планета Земля є тіло й величина світового Цілого, яка відповідає думці піфагорійців, що «ціле» і «все» завершене «определяется через число три: начало, середина и конец составляют число целого, и при этом троицу»⁶. Триєдиний вимір — час, простір, матерія безконечні в минулому та майбутньому. Виходячи з твердження, що час, простір і матерія єдині, можна констатувати, що матерія, зокрема живі організми, розвиваються в часі від найпростішого (бактерій та інших одноклітинних) до складного (тварин), найскладнішого (людини) і найдосконалішого (невідомих істот), а також простору, що свідчить про наявність живої матерії, організмів, які населяють інші численні планети та знаходяться на іншому рівні розвитку ніж людина. У цьому контексті є підстави думати, що чим далі назад, тим простішою була матерія і розвивалася вона від ефірних частин, електронів, протонів, атомів, молекул, кисню, заліза, водню, вуглецю, аж до найскладніших: планети, сонця, прості живі організми. Далі ма-

⁴ Аристотель. Сочинения в 4-х т. — М.: Мысль, 1981. — Т.3. — С. 265.

⁵ Там само. — С. 574.

⁶ Аристотель. Сочинения в 4-х т. — М.: Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 265.

терія ускладнювалася, разом з нею вдосконалювалися живі організми, рослинний і тваринний світ.

Враховуючи час і простір матерія продовжує розвиватися й удосконалюватися в інших сонячних системах і на інших планетах на основі певних експериментів, скажімо, людської цивілізації. На планеті Марс оточуюче середовище складається з 95 % вуглекислого газу, а тому є деякі підстави думати, що в разі встановлення можливості існування там життя будуть підстави стверджувати про можливість різних форм життя і живих організмів у Всесвіті.

Отже, є початок, є процес розвитку й є кінець усіх тіл і величин, а тому наша планета Земля як тіло та величина Цілого, тобто Сонячної системи, з'явилася в її складі із величезної розжареної маси, охолоджувалась, створюючи сприятливі умови для існування живих організмів. Враховуючи час і його дію можемо сказати, що з подальшим охолодженням, коли сприятливі умови зникнуть чи кардинально зміняться, змінюватимуться також живі організми, зникатимуть одні, очікуватиметься поява інших. Це ж стосується всіх тіл і величин, розташованих на планеті Земля, оскільки проходять триєдиний шлях — початок, середина й кінець.

Усі зміни, які відбуваються в часі, просторі та матерії, простежуються в кліматичних проявах, а тому, щоб їх пізнати, треба вивчати не самі кліматичні зміни, а їхні першопричини. Якщо взяти концепцію безперервності — початок, середина та кінець у триєдиному вимірі — час, простір, матерія — і навколо неї давати пояснення перспектив кліматичних процесів в ув'язці з живими організмами (живою природою), які зазнають змін одночасно із зміною клімату, то можемо мати деякі характеристики кліматичних змін. Розгляд останніх змін у відриві від живої природи в просторі й часі на планеті Земля, як це робиться у переважній більшості наукових і практичних досліджень, не дає належних реальних, або наближених результатів.

Наприкінці XX і початку XXI ст. людство настійно шукає відповіді на запитання, що його очікує : потепління чи похолодання. Наука визнає, що наша Сонячна система, а й у Всесвіті

мільйони, разом з ними їхні планети, зокрема наша Земля, мають чіткий напрям — початок, середину і кінець, а далі, відповідно до безперервності, знову початок, середину й кінець. На цьому шляху і на початку, і в середині, й у кінці багатомільярдного часового виміру існують відхилення кліматичних процесів — мов би повернення назад, а далі знову вперед: потепління змінюється похолоданням і навпаки, похолодання потеплінням, що супроводжується численими землетрусами і затопленнями величезних територій, а після цього настають відносно спокійні епохи. Якщо розглядати подібні процеси Цілого в мільярдному вимірі часу, то це є закономірним процесом із деякими відхиленнями в часі, а з точки зору швидкоплинного, навіть миттєвого, життя людини створюється ілюзія, що все постійне, наша Сонячна система та її планети незмінні, тимчасові відхилення в той чи той бік є кінцем. Кожна частина Всесвіту, тобто Цілого, а такою є наша планета Земля, рухається за єдиним законом — початок, середина й кінець, а той факт, що трапляються відхилення в кліматичних змінах, створюючи певні ілюзії, має більш або менш як об'єктивні, так і суб'єктивні причини, що вимагає досліджень і пояснень.

У цілому та його безкінечному просторі й часі постійно змінюються орбіти планет, зокрема Землі, Місяця, Марса, Сатурну та інших планет нашої Сонячної системи, що, безумовно, впливає на зовнішнє і внутрішнє середовище кожної із них, відчують цей вплив живі організми нашої планети. Якщо існують форми життя чи якісь живі організми на інших планетах, зокрема на Марсі, то вони також відчують вплив цих змін. Подібні впливи породжують на планеті Земля то льодовиковий період, то зникнення льоду, створюючи умови, які характерні, здебільшого уявні, для глобального потепління. Динамічні зміни і строкатість температурних коливань учені та практики не встигають дослідити й пояснювати, що здебільшого не допомагає знайти істинну причину того чи того природного явища.

Для прикладу зазначимо, що за останні 100 років середня температура підвищилася на 0,6 %; тільки за 1928–2003 роки льодовий покрив відступив на 23 км; руйнується екосистема. Існують твердження, що тільки за останні 15 років льодовий пок-

рив Арктики зменшився на 25–30 %. Цікавий приклад наводять канадські вчені, підтверджуючи, що за останні сто років середня температура підвищилася майже на один градус за Цельсієм, але в цей період: основна частина цього потепління припала на період до 1930-х років, тобто до промислової революції; після цього 35 років (1940–1975 рр.) спостерігалось зниження температури в середньому на 0,2°C; з 1975 року температура знову почала підвищуватися, піковий приріст спостерігався в 1998–2000 роках. Наведені короткі періоди кліматичних змін залежать не стільки від неконтрольованої діяльності людини, скільки від впливу законів Сонячної системи, що діють у загальних довгострокових епохах кліматичних змін, підпорядкованих, у свою чергу, законам Всесвіту, тобто складові частини підпорядковані космічному Цілому.

Якщо говорити про Космічну систему, то зміни температур коливалися: перше зниження температур упродовж XIV ст. до 1380 року; пом'якшення клімату 1500–1560 роки; наступ альпійських льодовиків 1590–1640 роки; нові наступи похолодання близько 1720, 1740, 1770 років; другий наступ зниження температур — між 1815-м і 1859–1860 роками. Якщо порівнювати минулі періоди та сучасність і відповісти на запитання — чи можна порівняти літо 1420 року з літом 2003 року, то вчені наводять таку тенденцію: «Усі місяці від лютого до серпня 1420 року були принаймні вдвічі теплішими від середніх показників холоду і тепла в XIX–XX ст. ... дуже тонкі кільця дерев відповідають завершенню літа 1473 року, якому дуже бракувало води»⁷. Дехто із вчених дотримується думки, що земля стала прогріватися, але доказів у них бракує, більше без аргументів і логіки. Натомість існує чимало філософських, наукових і практичних прикладів, які підтверджують, що тенденція Землі все таки до похолодання, яку ми, посилаючись на загальну тенденцію Космосу — початок, середина, кінець, — також підтримуємо.

Подібній ситуації є чимало пояснень: передусім, наша Сонячна система знаходиться у довгострокових, мільярдних часо-

⁷ *Ле Руа Лад юрі Еманюель*. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. — К., 2009. — С. 44.

вих вимірах параметрів руху Космосу; друге, наступають певні зміни орбіти планети Земля під дією законів руху в нашій Сонячній системі; третє, вплив людського фактора на глобальний клімат, який дедалі частішає й посилюється. Дія людського фактора відчувається на всій планеті та вносить суттєві зміни в природні процеси: щороку викиди двоокису вуглецю становлять 3,3 млрд т, що на 30 % більше ніж до промислової революції; розрахунки показують, що якщо не вжити кардинальних змін, то концентрація вуглекислого газу в атмосфері Землі до 2025 року подвоїться, а тому наблизиться загроза так званого «парникового ефекту».

Вплив такого ефекту, як вважають ряд учених, не в тому, що зростатиме температура і люди відчуватимуть утрату багатьох параметрів життєдіяльності, а в тому, що значно підвищиться рівень моря, розпочнуться різкі коливання температури, що призведе до зростання частоти і потужності повеней, з одного боку, та посух — з іншого. Подібні катаклізми нині почастишали, деякі країни в Азії потерпають не тільки від землетрусів, але й від затоплення величезних територій суші океанською водою, що спонукає народ і владу задуматися над долею людей, потребуватимуть місця для проживання. А скільки незліченних людських жертв і матеріальних втрат принесли землетруси в багатьох країнах?

Щоб відповісти на питання про динаміку потепління чи похолодання, треба насамперед врахувати багато кліматоутворювальних факторів, але найголовніше — об'єктивні природні цикли: загальна тенденція Сонячних систем та їхніх планет; зміна орбіт планет, зокрема Землі, як під дією законів Всесвіту, так і законів Сонячної системи; об'єктивні зміни, що відбуваються під дією вище перелічених факторів як зовні, так і в середині кожної планети, в тому числі Землі; суб'єктивні зміни, які відбуваються в результаті діяльності людини. На початковому етапі вивчення проблеми і перспектив основна увага має бути приділена реальному стану змін клімату в минулих і сучасному періодах.

Людина стала помічати, що впродовж ХХ і на початку ХХІ ст. почастишали катастрофічні природні явища, небачені циклони, потужної сили урагани, вітрові й морські хвилі. З усього видно, що настає якийсь якісно новий період на нашій планеті та в Со-

нячній системі, який може бути як короткостроковий, так і середньостроковий. Ураган торнадо, на шляху якого буквально все перетворюється в руїну, кілька хвилин граду великих розмірів, іноді розміром у м'яч для гольфу, і перед очима — мертве покриття великої території, гинуть живі організми, люди. Зіткнення холодного й теплого повітря на висоті утворює град дрібних, середніх і великих розмірів, який у несамовитому вихорі обрушується на зелену природу, на живі організми, і все гине. Все це значною мірою впливає і визначає кліматичні умови, їхню зміну, що зачіпає інтереси людства.

З погляду на реальні процеси у навколишньому середовищі людство охопила тривога, викликана начебто настанням потепління, створеного так званим «парниковим ефектом». Учені, керівники багатьох держав зробили висновок, що своєю промисловою діяльністю людина: а) забруднює природне середовище, погіршуючи умови свого життя; б) промислове виробництво викликає катастрофічне підвищення температури на планеті Земля. Кліматологи намагаються дати пояснення, що, мовляв, основною причиною сучасного збільшення глобальних температур повітря є спалювання великої кількості палива, яке утворює вуглекислий газ (CO_2), обкутуючи ним планету, відгороджує її від сонячних променів і в середині, мов у теплиці, підвищується температура повітря. Здавалося б, що все зрозуміло, треба припинити спалювання, й рівновага температур відновиться: зимою буде сніг і холодно; влітку стане тепло та йтимуть дощі. Але це не так, і проблема набагато складніша ніж про неї пишуть, навіть прийняли міжнародні рішення для боротьби з цим лихом, тобто вуглекислим газом (CO_2).

Однак треба реально дивитися на речі, бо викликає сумнів, що подібні природні явища будуть створюватися виключно «парниковим ефектом», якому надається першочергового значення. Звичайно, парникові гази негативно впливають і впливатимуть на зовнішнє середовище, але не вони викликають глобальні природні явища, які почастишали і стали масштабнішими. Деякі країни, зокрема США, Китай, Росія та інші, яких звинувачують у найбільшому поповненні забруднювальних речовин в атмосфері, не

поспішають підписувати, а тим більше виконувати, так званий Кіотський протокол, схвалений у 1997 році багатьма країнами, про зменшення викидів в атмосферу. Водночас відомо, що США і Китай потерпають від багатьох природних катаклізмів, здається, більше інших країн: величезні повені; небачені урагани і снігопади; страшенні землетруси й інше.

Подібне є свідченням того, що не тільки викиди газів в атмосферу спричиняють підвищення температури повітря, а й той факт, що багато країн не виконують умов протоколу, хоча їхні народи постійно потерпають від природних катастроф. Деякі вчені пропонують взагалі нічого не робити проти «парникового ефекту», оскільки іде природний цикл і потепління само пройде десь до 2035 року. З таким твердженням не можна погодитися, бо забруднення атмосфери зумовлює розширення негативних процесів, а тому проблеми екології повинні дедалі більше й більше турбувати людину, а це, мабуть, єдине, що спроможна людина здійснити для свого захисту.

Водночас людство все більше й більше стикатиметься з проблемами, які виникатимуть перед ним унаслідок настання об'єктивних природних процесів. Практика свідчить, що на такі процеси людський вплив мінімальний. Проте К.Е. Ціолковський, вивчаючи Всесвіт, накреслював програми протистояння проблемам, які насуваються на людську цивілізацію з боку Космосу, серед яких важливу увагу приділено проблемі «спасение в случае понижения солнечной температуры и, следовательно, спасение всего хорошего, воплощенного человечеством...»⁸. Сонце світить мільярди років, подаючи світло, оживляючи матерію на планетах, що охолонули, зароджуючи на них життя рослинного і тваринного світу. У майбутньому, через неймовірно величезний проміжок часу, Сонце охолоджується, накопичуючи енергію в середині планети, що призводить до вибуху, який створює туманність із наступним, через мільярди чи більйони років, формуванням нових планет, висловивши при цьому думку, що «Все астрономические единицы живут и умирают, чтобы снова возникнуть»⁹. Від-

⁸ К.Э. Циолковский. Космическая философия. — М.: Сфера, 2007. — С. 20.

⁹ К.Э. Циолковский. Космическая философия. — М.: Сфера, 2007. — С. 37.

повідно до єдиних законів Космосу наша Сонячна система також знаходиться не на шляху нагрівання, а охолодження, а з нею в такому становищі перебуває планета Земля.

Отже, чимало представників світової науки сходиться до єдиної думки, яка полягає в тому, що процеси розвитку Всесвіту мають проходження від високих до низьких температур, спочатку туманності з високими температурами, сонце і планети також із високими температурами, які проходять величезний відрізок часу до охолодження. Немає доказів, щоб та чи та планета, яка в процесі охолодження, або коли вона охолонула, в якийсь період під впливом зовнішніх факторів її зовнішнє середовище і сама планета почали нагріватися. Поверхня кожної планети, в тому числі Сонця, охолоджується, а всередині накопичується радіоактивна матерія і насамкінець виникає вибух. Скажімо, чи коли-небудь зможе на Місяці утворитися середовище, сприятливе для проживання людини або інших живих організмів, якщо планета віддалена від Сонця на відстань, яка не сприяє надходженню належного тепла для розвитку живих організмів.

Водночас не треба відкидати й такого припущення, при якому на планетах Сонячної системи, де середовище зовсім не схоже на те, яке бачимо на планеті Земля, непридатне для проживання людини. Але не виключено, що природа створила інші цивілізації з більш високим рівнем організмів, які можуть існувати саме в тих умовах, скажімо Марс чи Юпітер. Вони можливо і становлять ті дивовижні позаземні цивілізації, про які людина з сивої давнини говорить, але не може доказати їхнє існування.

Наша планета Земля перебуває в процесі багатомільярдних часових поясів переходу від високих до сприятливих температур, а далі до охолодження. На цьому шляху планета Земля перебувала на відстані від Сонця, коли були створені температури зовнішнього середовища, що сприяли самозародженню живих організмів, які в наступні мільярдні періоди розвивалися від найпростіших до найдосконаліших організмів. За цей період відбувалася зміна температури в окремі періоди, а їх було чимало — то зниження, то підвищення, але основна тенденція — не в бік підвищення, а пониження температурного режиму. Подібні відхилення

схожі на людину, яка у своєму житті під дією зовнішнього середовища відчуває як підвищення температур, так і зниження, переносить різні хвороби, що викликає в її організмі різноманітні реакції, катастрофи та психічні розлади.

Усі практичні виміри температурних коливань так і не дають можливості зробити хоча б якийсь узагальнюючий висновок. Вимірювати коливання температур повітря люди розпочали у північній півкулі з 1841 року, що дає змогу дещо краще знати про ситуацію з підвищенням і зниженням температур. Відомо, що у північній півкулі на широтах Новоросійська і Монреалю повітряні потоки за 30 днів обгинають земну поверхню і, звичайно, вони впливають на погоду впродовж місяця, що вимагає постійного виміру температур у даному напрямі. Виміри температур у цій частині півкулі свідчать, що їхній рівень характеризується випадковими стрибками і вони не придатні для довгострокових прогнозів погодних процесів. Проте середні значення температур, наприклад десятилітній, а ще краще п'ятирічний періоди, характеризуються меншими стрибками, а тому правомірним є висновок про коливання в середині століть, десятиліть, п'ятиліть.

Наприклад, за 100 років ХХ ст. середньорічна температура повітря підвищилася на 0,7 °С, але таке значення досягнуто переважно за останні 10 років (1991–2000) минулого століття, яке становило 0,3–0,6 °С. Стрибки температур спостерігаються не тільки за роки чи десятиліття, але навіть щомісячно. Відхилення середньої місячної температури повітря за 1991–2000 роки від стандартної норми величин клімату за 1961–1990 роки характеризується такими показниками: за січень–серпень середні значення температур підвищувалися: за вересень–грудень, навпаки, в усі місяці знижувалися¹⁰.

Періодичні, короткострокові зміни клімату людина спостерігала з давнини і не надавала їм такого значення як нині, хоча періоди потепління й похолодання постійно супроводжували і супроводжуватимуть людство. Англія у ХVІІІ–ХІХ ст. кілька разів потерпала від підвищення середньорічних температур, які по-

¹⁰ [Http://www.Lol.Org.ua/ukr/fruits/showart/php?id=23108](http://www.Lol.Org.ua/ukr/fruits/showart/php?id=23108)

стійно змінювалися зниженням температури повітря, але все минуло і забулося, а тепер їх турбують сучасні процеси підвищення температури повітря. Поет О. Пушкін, який вмів помічати визначальні процеси не тільки в суспільстві, але й у природі, ще у 1823–1831 роках бачив картину, яку відобразив у поемі «Євгеній Онегін», що зими не було аж до січня місяця, а подібне бачимо доволі часто і тепер:

В тот год осенняя погода
Стояла долго на дворе.
Зимы ждала — ждала природа, —
Снег выпал только в январе¹¹.

З історико-літературних джерел давно відомо про зміни клімату на планеті Земля. Ще 2400 років тому Геродот (490 і 480–близько 425 рр. до н.е.), проводячи перше систематичне дослідження життя і побуту скіфів, описав південь України, а це територія, де існувала Запорізька Січ. У ті далекі часи Геродота і пізніші періоди, зокрема Запорізької Січі, приблизно 30-ті роки XVI ст., від Каховки на південь росли великі ліси і всю південну територію знаменитий грецький історик називав Поліссям. Нині там Каховське водосховище, далі на південь уздовж морського узбережжя простягаються довгі піщані коси, жарке літо з частими суховіями у квітні-травні та малосніжна, порівняно холодна зима.

Глобальні закономірності в природі й кліматичних процесах формуються під дією тільки довготривалих стабільних циклів, які існують уже мільйони років, знаходячись під дією як нашої Сонячної системи, так і гравітаційної взаємодії всіх тіл у космічному просторі. На цьому основному шляху були в далекому минулому, існують нині та будуть у майбутньому відхилення у бік і потепління, й похолодання, тобто циклічні закономірності, і вони мають місце упродовж усього періоду існування кожної планети. Так, канадські вчені дослідили, що впродовж 62-річного періоду приблизно 4400 років тому всього за два сезони відбули-

¹¹ Русская муза. — С.-Петербургъ. Тип. Н.Н.Клобукова, 1904. — С. 44. (А.С. Пушкин. Соч. в трех томах. — М., 1986. — Т. 2. — С. 259.)

ся різкі кліматичні зміни: було тепло, сухо і сонячно, а після цього кілька десятиліть переважала холодна та дощова погода.

Виходить, що сучасне підвищення температури відрізняється від минулих періодів тільки тим, що людина навчилася вимірювати температуру, а одночасно будувати машини і літаки, спалюючи ними багато пального. Але, як покажемо пізніше, кілька тисячоліть тому, так само як і тепер, теплі періоди змінювалися холодними, і навпаки. Про подібну ситуацію свідчать зміни температур за останні 100 років, наведені вище. Ось тому в кожного з нас викликає великий сумнів, що такі характеристики можуть свідчити про насування глобального потепління, або якісь інші коливання. Амплітуда короткострокових температурних коливань не стільки від космічних закономірностей, як від внутрішніх і зовнішніх процесів Сонця та Землі, а саме — від умов теплообміну між океаном, атмосферою і землею поверхнею, від переміщення оболонки та ядра Землі та від напрямів і швидкостей переміщень її внутрішніх магматичних шарів.

Людству ще досить мало відомо про параметри взаємодії тіл Космосу та планети Земля, а тому теоретично, а тим більше практично, неможливо розрахувати характеристики коливань земних, сонячних і космічних процесів. Для захисту подібної думки не зайвим буде вислів Ейнштейна: «Законы математики, имеющие какое-либо отношение к реальному миру, ненадежны»¹². У даному випадку треба спиратися на логіку і узагальнення, використовуючи спостереження за доступними людині процесами в Космосі, Сонячній системі, на планеті Земля та її рослинному й тваринному світі. Не математика, а духовний погляд дає можливість проникнути в глибинні таємниці Всесвіту і планети Земля. Математика безсила пояснити причини зникнення літаків у повітрі, кораблів в океанах у деяких трикутниках нашої планети.

Усереднення температур дає змогу певною мірою врахувати не тільки динаміку, але й величини сонячної активності, сейсмічну активність та інші процеси на планеті Земля, які людина ще занадто мало навчилася пізнавати, внутрішні зміни всередині планети, виникнення землетрусів, ураганів й інше. А коли відсу-

¹² Энциклопедия мудрости. — РОССА, 2007. — С. 804.

тні підстави для певних узагальнень і висновків на перспективу, то звичайно напрошується висновок, підтверджуючи думки багатьох учених, що пекучі місяці, роки та навіть десятиліття не є доказом глобального потепління, а також холодні місяці, роки й десятиліття не є доказом глобального похолодання. Короткочасні та, до речі, постійні зміни температур відбувалися в минулі епохи, вони й нині заявляють про себе. Деякі наукові та практичні дослідження, реєстрація природних процесів, що відбувалися, свідчать про залежність усіх змін від короткострокових впливів процесів сонячної системи, самого Сонця і нашої планети Земля: сонячні спалахи, вулканічні виверження, зміни температур вод океанів, вплив Космосу і навколишнього природного середовища на навколосемну атмосферу. Проте закономірності цих процесів, їхні взаємозв'язки, причини та наслідки ще знаходяться за сімома замками.

Подібна невизначеність постійно тримає людину в напрузі, очікуванні небезпеки. Проте реальну небезпеку для людської цивілізації представляють не поточні короткострокові й середньострокові періоди кліматичних змін, а довгостроковий процес, який включає льодовиковий період, а він у сотні разів перевищить теплі, сприятливі для живих організмів, періоди. Якщо прийняти за основу, що сприятливий клімат на планеті Земля, що було сприятливою умовою для рослинного і тваринного світу, настав десь 6 тис. років тому, прийдешній льодовиковий період триватиме, на думку деяких учених, не менше 90 тис. років, тобто на цілий порядок.

Теплий клімат упродовж 6 тис. років, який ще триватиме близько 4 тис. років, супроводжувався і супроводжуватиметься періодичними потепліннями і похолоданнями, але в цілому був благодатним як для древніх, так і нашої цивілізації. І в минулі віки, як і нині, народи терпіли лиха від повеней, ураганів, землетрусів, викидів вулканів, холодів, вони то частішали, то уповільнювались. Але в стародавні часи людей було небагато і вони мали змогу переселятися в інші, сприятливіші місця. Нині усі землі зайняті населенням, вільних територій давно вже немає, а тому катастрофа, спричинена повенями 2008 року, у більшості населе-

них пунктів Західної України була сприйнята населенням як данина природи і боровся з нею кожен як зміг за допомогою держави. Приклади інших країн свідчать, що уже й держави не мають достатніх ресурсів для боротьби з природними стихіями.

Далі будуть знову короткі й середньострокові, довгострокові та наддовгострокові періоди кліматичних змін. У цілому холодні цикли збільшуватимуться, а теплі — зменшуватимуться, а це свідчить про те, що вся наша Сонячна система, в тому числі й наша планета, охолоджуватимуться відповідно до загальних законів Всесвіту. В спіралі Молочного шляху десь розпочали охолоджуватися нові Сонячні системи, які прийдуть на зміну нашої Сонячної системи і пройдуть її шлях. Це і є довгострокові космічні цикли на величезному шляху, в мільярди та білони років, кожної планети від розплавленої маси до замерзання. Настання холодного циклу неминуче, бо в даному випадку діють ті ж самі закони, за якими змінюються пори року на нашій планеті, народження і вмирання живих організмів рослинного й тваринного світу, все має початок, середину та кінець. У цьому зв'язку людство приділятиме увагу вивченню, пізнанню й розумінню довгострокових циклів: спочатку 100-літніх, далі 200–300-літніх і насамкінець хоча б 500-літніх. Подальші великомасштабні цикли — це справа нових технологій, майбутніх поколінь, наступних цивілізацій.

Людство хоче знати про строки, хоча б приблизні, настання прийдешнього похолодання. За надзвичайно приблизними розрахунками і філософськими аналітичними зіставленнями в журналі «Знание — сила» Б. Беррі висловлює припущення, що такий період наступить через 4 тис. років. На його думку, льодовиковим покровом одягнуться Канада та Росія, стане неможливим проживання на таких територіях, і люди шукатимуть інші, сприятливіші місця для життєдіяльності. Деякі вчені, літератори пропонують зробити спроби навчитися управляти кліматом. Тут важливо зауважити, що подібного досягти практично неможливо, особливо при сучасній цивілізації, коли людина ще недосконала в усіх її параметрах, це перше. Друге, це те, що Космічний простір безмежний, його закони впливають на всі планети й усе, що на них, а

тому сила сучасної та майбутньої людини не тільки мізерна, вона для космічного простору і його законів практично відсутня. Людський фактор не є визначальним у кліматичних змінах, людина спроможна тільки дещо пізнати, на основі логіки і розрахунків небагато зрозуміти з тим, щоб протистояти стихіям, надійно захиститися від них. Вони підстерігають людину як на самій планеті, так і в космічному просторі.

Скажімо, в космічному просторі та навколо нашої планети рухаються мільйони астероїдів різної величини, які іноді досягають кілька кілометрів завдовжки. Вчені доказали, а для цього вже є реальні спостереження, що при зіткненні кількакільметрового астероїда з нашою планетою загине все живе, сучасна цивілізація зникне. Єдина країна, що турбується за майбутнє людства, — США дає змогу вченим спостерігати за астероїдами, виявляти їхню кількість і спрямованість руху. Водночас ще зовсім відсутні методи боротьби з астероїдом, якщо буде виявлено його напрям у гості до землян. Підривати, навіть за допомогою атомних зарядів, неможливо і неефективно, донині вносяться тільки пропозиції як змінити напрям руху астероїда, але як його зустріти, який механізм застосувати — ще ніхто не знає. А що може вдіяти людина проти потужного цунамі, урагану Торнадо тощо.

Отже, захиститися людина ще не може не тільки від космічних загроз, але й більшості тих, які її підстерігають щоденно, кожної години і хвилини на планеті. Проте наступати на зовнішнє середовище і негативно вплинути людина може, викликавши таким чином незворотні процеси, а саме: вирубка лісів; забруднення води; викачування нафти і газу; будівництво велетенських міст-мегаполісів, переробка цінних речовин для виготовлення пластикових одноразових пакетів, що не підлягають утилізації тощо.

Людство, незважаючи на докази про короткострокові й середньострокові кліматичні зміни, які ніяк не впливають на загальну динаміку Сонячної системи, звідусіль чує про глобальне потепління, навіть знаходяться приклади, складні розрахунки, але існують й інші докази, не менш вагомі, а тому скрізь питання, питання, питання! Водночас Всесвіт, Сонячна система та її пла-

нети розвиваються за власними законами, й усі відхилення в бік потепління та похолодання, що проявляються як від об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, знаходяться на основному шляху, визначеному для всіх тіл і величин — початок, середина й кінець. Тому якщо початком була розпечена маса, яка поступово охолоджувалася мільйонами мільйонів років, то кінець має прийти у вигляді похолодання, вибуху і початку нового шляху.

Одні вчені відстоюють думку про похолодання, інші — потепління, але ніхто не говорить про загальну тенденцію кожної планети, сонячних систем, галактик, коли одні охолоджуються і з часом вибухають, а інші розпочинають свій новий шлях від розжареного спокою до холоду. Все у Всесвіті народжується і все вмирає, щоб знову народитися. Землян цікавить перспектива нашої планети Земля, а найперше — її зовнішнє і внутрішнє тепло. Воно, як встановлено наукою, залежить від трьох джерел: звичайне стискування, що дає температуру; гама-випромінювання від внутрішнього розпаду радію, урану й калію; світло, одержуване із Сонячної системи. Всі речовини, що відповідають за внутрішній стан, є складовими магми і мантиї, температурний режим яких знаходиться вище межі плавлення тугоплавких металів, яка є джерелом внутрішнього тепла всієї планети. Звичайно, як стверджують окремі вчені, це тепло нагріває Землю на +5 градусів, тоді як Сонце — на +12 градусів, але все ж таки нагріває. Сонячне світло найнадійніше та найефективніше обігріває планету Земля і дає життя всьому живому на ній, але й воно підпорядковане законам Космосу.

Передусім, людству відомо, що ми існуємо завдяки світлу, яке надходить на нашу планету із навколишнього космічного простору, куди світло потрапляє від Сонця, внутрішня температура якого перевищує 10 млн градусів, яке складається переважно із водню. Раз Сонце складається із водню, то й воно посилає на Землю водень за допомогою світла, іншими словами, за канонами фізики від Сонця надходить потік іонізованої водневої плазми, тобто газу, який містить електрони та протони. Отже, водень, основа живої матерії, з величезною швидкістю надходить із зовнішнього середовища, постачальником якого є Сонце. Кожній лю-

дині відомо, що на Землі ніщо не може існувати без сонячного світла, нема його — немає життя ні для рослини, ні для тварини, ні для людини. Як подається основа життя — водень із Сонячної системи, то це справа науки. Але цікавим залишається питання питань: ми знаємо, що всі типи атомів створюються із водню — найпростішого із атомів; проте ніяк не можемо довідатися про джерело водню; за сімома замками знаходиться відповідь звідки взявся цей простий атом, батько всіх атомів, усіх молекул і нарешті живих організмів.

Саме Сонце, посилаючи своїми проміннями на планету Земля водень у вигляді газу, що містить електрони та протони, як основу життя всього живого, забезпечуючи тим самим постачання живих організмів очищеною водою, яка фільтрується в процесі кругообігу «вверх-вниз», є основним джерелом витоку всього живого на планеті Земля. Якщо враховувати, що в природі й у Всесвіті нічого не буває випадкового, то можна зробити найменше два закономірні висновки: перший — у кожній Сонячній системі, а їх мільйони і більше, на окремих планетах існує життя; другий — рух у Всесвіті, у Сонячній системі, в живій природі, кожного живого організму є життя.

Водночас подібне цікавить науку, сучасна ж людина бажає знати про ті зміни, які відбуваються впродовж одного чи двох поколінь, а вони залежать, знову ж таки, від Сонця, тобто водню та багатьох інших об'єктивних і суб'єктивних причин. Проте за одне чи два покоління чогось довідатися не те що важко, але й неможливо. Адже кожна планета від зародження до вибуху деякий проміжок часу, а це мільярди років, перебуває на відстані від Сонячного світила, яке дає можливість на їхній поверхні саме в цей період створювати умови для самозародження та розвитку життя. Але спливає час, знову ж мільярди років, і планети віддаляються від світила, в даному випадку наша планета Земля від Сонця, змінюються умови, придатні для життя, а тому воно або видозмінюється, або зникає. Сприятливі умови для розвитку життя продовжуються мільярди років, а це безліч людських поколінь, і тому ніхто із людей ще не навчився визначати, коли умови, сприятливі для життя на нашій планеті, кардинально зміняться,

як їх іменують «глобально», або зникнуть. Проте, як уже зазначалося, відповідно до законів Космосу кінець будь-якої планети нічим не відрізняється від кінця всіх живих організмів, у тому числі й людини.

Однак не слід виключати, що у Всесвіті є живі істоти, які можуть існувати, на думку Ціолковського, при різних природних умовах: відмінний від нашого уявлення атмосферний та інший, скажімо, гравітаційний тиск; в атмосферних пустотах і рідкому газі; можливість користуватися харчами та жити без них й інше. Але нас у даному випадку цікавить тільки планета Земля, оскільки еволюційний шлях її однаковий з усіма планетами нашої Сонячної системи, період якої становить мільярди років, а дехто з учених вважає — білони років. Людина завжди придивляється до такої планети нашої Сонячної системи, як Марс, відчуваючи, що там можливе своєрідне життя, але довідатися про реальність, можливість побачити щось живе так і не вдається. Незважаючи на відносно складні температурні та інші умови, за стандартами цивілізації планети Земля можливо там і є живі істоти, але їхня форма нам невідома, її ми неспроможні побачити, природа не дає нам такого шансу. Але здогадки не покидають людину, бо, вивчаючи древні рукописи, написи на каменях, вчені дійшли до висновку, що хтось бачив нашу планету Земля з Космосу, навіть про це залишаються численні позначки своєї присутності невідомих істот як на нашій планеті, так і в просторах Всесвіту. Отже, розумні істоти на інших планетах є, але хто вони, яка їхня форма, ще не відомо.

Сонце. Про джерело нашого життя — Сонце маємо тільки окремі відомості, але й вони дають уявлення про загальну тенденцію всієї системи, а отже і планети Земля. Сонце — це живий організм, який існує мільярди років, власна температура якого саморегулюється, а звідси визначається і все його існування. В разі охолодження Сонця до певного рівня температури, а відомо, що всі тіла при охолодженні стискаються, то його маса, стискаючись, сприяє підвищенню температури. Далі відбувається підвищення температури Сонця, що сприяє у свою чергу розширенню його об'єму, але досягнувши певної межі об'єму, температура

знижується. Таким чином, стан Сонця, яке посилає світло у Сонячну систему до кожної планети, можна характеризувати так: об'єм Сонця стискується — температура його підвищується; об'єм його розширюється — температура знижується. Людина знає з давнини, що залежно від стану Сонця формується зовнішнє середовище на планеті Земля: знижується температура Сонця — холоднішає на планеті Земля; підвищується сонячна активність — теплішає. Отже, періодичність процесів на Сонці, його розширювання і стискування, об'єктивно визначає також періодичність кліматичних, погодних та різноманітних природних явищ на планеті Земля, зокрема потепління і похолодання.

В останні періоди на межі XX–XXI століть жителів Канади турбує похолодання, а тому канадські вчені вивели чітку залежність між змінами яскравості Сонця і кліматом Землі, зокрема дослідники із Ottawa-Carleton Geoscience Centre висловлюють думку, що людству слід готуватися до глобального похолодання, яке наступить уже з 2020 року. Подібний висновок, певною мірою об'єктивний, вченими робиться на підставі того, що кліматичні зміни диктуються Сонцем. З одного боку, це абсолютно вірно, але коли врахувати, що Сонце також на шляху до кінцевого охолодження, то якогось суттєвого потепління очікувати не приходиться, окрім тимчасового, як це має місце в історії. Сонце хоч і буде ще мільйони років світити, але все таки воно йтиме до згасання, адже така природа Космосу, такі його закони.

У той же час існують інші крайнощі у твердженні кліматичних змін на нашій планеті. Так, завідувач лабораторії космічних досліджень головної обсерваторії РАН Хабібুলло Абдусаматов вважає, що глобальне зниження температури може розпочатись на нашій планеті уже через сім років. На його думку, інтенсивність сонячного світила поволі йде на спад і досягне свого мінімуму приблизно 2041 р., а коли врахувати, що Світовий океан ще буде Землю нагрівати, то пік глобального похолодання настане десь у межах 2055–2060 років. Російський учений пророкує для Росії, що акваторії північних портів, у тому числі Мурманськ, покриються товстим льодом.

Підстав для висновків щодо швидкого глобального потепління чи похолодання немає, так як відсутні для цього певні докази, а ось короткострокові зміни в ту чи ту сторону історія підтверджує, деякі факти наводили і ми. Подібне твердження пояснюється тим, що Сонце і Сонячна система на довгу перспективу є сталою системою, але відповідно до законів Всесвіту, коли існує початок, середина і кінець, у глобальній перспективі все змінюється: «Светила остывають и лишают планеты своего живительного света. ...Множество катастроф всегда подстерегают разумных существ»¹³. На безкінечному часовому шляху не мине така участь жодної Сонячної системи разом з її планетами, зокрема планети Земля: «И наша Солнечная система много раз должна умереть и возникнуть»¹⁴. Планета Земля, не дивлячись на її невеликі розміри в Космічному просторі і Сонячній системі, несе на своїй поверхні та в глибинах надр велику палітру невивченого розмаїття як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

На поверхні планети є сприятливі й недостатньо сприятливі, середні і складні умови проживання: тумани, шторми, дощі, холоди, спека та інше. Існують особливі місця: екстремальна пустеля Атакама в Чилі, мертва поверхня якої 400 років не бачила дощу, на ній немає рослин і тварин, усе нагадує мов би іншу планету, на якій немає живих організмів; в Індії існують місця з найбільшою вологістю, де постійні дощі, зокрема в 1861 р. за рік випало 23–26 метрів опадів; існують місця, де 236 днів на рік тумани; між Австралією та Індонезією впродовж року 322 грозових дні; в США постійні урагани типу Торнадо, а найбільші пронеслися в 1825 р., 1875 р., 1970 р., 1990 р., 1992 р.; є чимало інших цікавих місць. Тільки за 2008 р. природні катастрофи — урагани, шторми, землетруси, повені, холоди і спека забрали життя 236 тис. людей.

Що ж стосується надр Землі, то тут є чимало цікавого і невідомого. Людина їх вивчила ще занадто мало: із приблизно 3700 км радіусу земної кулі свердловини, які вдалося пробурити, не перевищують 10 кілометрів. Існували думки, що навіть охолонувши планета Земля, як і палаюче Сонце, стискується, скорочу-

¹³ Циолковский К.Э. Космическая философия. — М.: Сфера, 2007. — С. 109.

¹⁴ Там само. — С. 38.

ється її поверхня, зменшується об'єм усієї земної кулі, що прямо зв'язано з охолодженням Землі. Статистикою встановлена певна закономірність, що більшість похолодань і потеплінь в середині столітніх періодів викликані поряд із сонячною активністю, ще й сейсмічною і вулканічною активністю нашої планети. Від цієї думки уже відмовилися, хоча ще невідомо чи справедливо, можливо прийдеться повернутися до неї. І мабуть таке станеться, адже відомо, що високу сейсмічну і вулканічну активність посилює не тепло, а холод, що зайвий раз підтверджує внутрішнє похолодання планети Земля.

Вчені дослідили, що розігрів у середині мантиї Землі внаслідок розпаду радіоактивних елементів породжує магматичні і тектонічні процеси. Цей розігрів підтримує певну внутрішню температуру планети Земля, яка, можливо, знижується. Проте, існує й інша думка, що при розпаді радіоактивних елементів у середині нашої планети постійно виробляється стільки тепла, що навіть може відбуватися повільне нагрівання надр Землі, а не охолодження. Приклади з практики свідчать, що земля все таки не нагрівається, а навпаки, охолоджується. Людина багато чого знає про зміни клімату, температури, але ще більше нічого не розуміє, особливо залежностей у перспективі між потеплінням і похолоданням, з одного боку, і сейсмічною і вулканічною активністю — з іншого. У цьому зв'язку слід не тільки говорити, досліджувати, укладати міжнародні договори про стримування потепління, треба не забувати паралельно і про похолодання, яке, на уже викладену нашу думку, імовірніше.

Спостереження більше як за півстолітній період показують таке: у 20–70-х роках ХХ століття характерними ознаками Вінницького Поділля були: сніжна і холодна зима, тепле літо, рясні й теплі дощі, земля була теплою і парувала, теплі і вологі ночі. Взимку сильні хуртовини, селянські хати навіть за одну ніч замітілі повністю заносило снігом, низька температура повітря, а мороз був настільки сильним, що сніг скрипів під ногами людини, полозами саней і колесами возів. Від скрипучих морозів бувало гинули люди й птахи. Влітку земля тепла: після оранки вона парує, дихає паром і після теплої дощу; приємно ходити босоніж

по воді після дощу; скрізь росянисті трави, розкішні луки, тепла рілля. Бувало зразу після зими, коли навкруги ще не висохла земля, на високих схилах ще видніються залишки снігу, але як тільки пригріває сонце, діти уже бігають босоніж стежками. І це не дивина: з глибин Землі іде тепло, воно виходить на поверхню і взимку, і влітку. Поділля не південна, а лісостепова зона, але до недавня там вирощували кавуни і дині, якісні помідори і баклажани, солодкий і гіркий перець, було чимало інших теплолюбних овочів і фруктів.

Після 70-х років ХХ століття в лісостеповій і більшості поліської зони все змінилося: сніжні зими тільки в уяві про минуле, немає й морозів, цілу зиму сльотна погода, Дніпро тепер не замерзає, як колись, деякі невеличкі річки в окремі зими тільки покриваються тонким льодом; літо не холодне і не тепле, дощі прохолодні, земля холодна і не приваблює ходити босоніж, ніде не видно, щоб після оранки земля парувала, не видно й парування після дощу. На більшості території українського Поділля немає тепер згадки й про баштани, помідори й перець, які уже завозяться з південних областей та із-за кордону. Середньорічна погода, температура зими і літа вирівнюється, немає яскравих переходів літа в осінь та осені в зиму, не помітно переходу зими у весну і весни в літо, настає ентропія (розсіювання і вирівнювання температур між порами року). Відчувається, що земля захолинула і належним чином влітку не нагрівається, хоча навкруги так і чуєш, що настає глобальне потепління. Доказів немає, але спостерігається потужне протистояння тепла і холоду, які стикаючись дають про себе знати, впливаючи на зовнішнє середовище на планеті.

В останні роки люди помічають, що різні циклони, урагани, зокрема Торнадо, й інші створюються, коли зіштовхуються на висоті теплі і холодні повітряні течії. В природі скрізь ми бачимо, що тепло і холод тиснуть одне на одного, а це в кінцевому підсумку є визначальним фактором формування кліматичних умов, метеорологічних процесів на нашій планеті.

Погляньмо, що таке роса й іній у природі? Роса утворюється за умови, коли земля вдень парує, а тепло землі і сонця підні-

має вологу ввєрх, яка, охолоджуючись за ніч, на світанку опускається на землю у вигляді роси. Земля взимку також виділяє тепло, згадаймо, що в підвалах у холодні пори року тепло, а на поверхні холодно. Взимку подібне явище проявляється у вигляді інею, коли тепле повітря піднімає вологу ввєрх, але із-за холодної зимової погоди, переважно при низькій температурі, воно не встигає підняти вологу занадто високо і тому вона осідає на деревах і інших рослинах і предметах у вигляді інею.

Часті прояви роси та інею свідчать про таке: перше, з надр Землі і влітку, і взимку іде тепло, яке піднімає ввєрх вологу, яка осідає у вигляді роси та інею; друге, і роса, і іній з'являються в гарну погоду і коли ясне небо при відсутності вітру. В останні роки, після 70-х років ХХ ст., немає ні снігу, ні морозів, все рідше і рідше з'являється іній та й роси не часті. Отже, планета Земля не виділяє належного тепла із своїх надр, а тому маємо існуючу закономірність: якщо на поверхні тепло, то в глибині землі холодно, холод витіснив тепло на поверхню і навпаки.

Зштовхування тепла і холоду бачимо при утворенні граду, коли тепло піднімає вологу ввєрх, де вона, зустрічаючи холод, перетворюється у воду і замерзає, а далі у вигляді граду випадає на землю. Зокрема, нерідкі сучасні урагани, шторми і катастрофи типу Торнадо утворюють розміри граду, величиною з м'яч для гольфу. Про що свідчать великі розміри граду та ще й недостатньо круглої форми. Такі розміри граду характерні у випадку настання зливи раптово і без шуму, що характерно для умов, коли замерзання води відбувається неподалік землі. Градини великі і не круглої форми з'являються тому, що падали вони з невеликої висоти, не встигли округлитись і зменшитись в об'ємі.

Як утворюється град? Він утворюється, як свідчать його великі розміри під час Торнадо, не тоді коли волога піднімається ввєрх теплим повітрям, а тоді коли волога уже у вигляді водяних краплин з верхніх холодних областей атмосфери прямує вниз і зустрічається з теплим повітрям. Подібні явища відповідають думкам Аристотеля, «...поскольку ...тепло и холод теснят друг друга, то так же следует представлять себе и явления в верхних

областях»¹⁵. Зокрема, холодну хмару окутує тепле вологе повітря, яке піднімається вгору, заставляючи цю хмару перетворитись на водяні краплини, далі падати вниз і, зустрічаючись на великій швидкості з теплим повітрям, стискатися ним, перетворюючись в крупні краплі дощу чи граду великої і не круглої форми.

Подібні явища природи не новина, вони проявлялися і в далекому, і в близькому минулому, наступають вони і тепер. В 1821 р. неподалік Нью-Йорка океанські хвилі сягали висоти 4 метрів, загрожуючи місту, а в кінці XIX століття ураган, що проносився неподалік цього міста, зруйнував острів, якого тепер немає. Всіх катастроф минулого тепер не перелічити, адже в давнину їх не обліковували, то невідомо коли їх було більше. Але теперішні явища природи мають помітну особливість: земля все менше виділяє тепла, що підтверджується рідкісними явищами інею і навіть роси; обмаль тепла, яке не високо обіймає поверхню Землі, що призводить до злив у вигляді великих краплин дощу та граду, який утворюється невисоко над поверхнею землі.

Настання потепління пояснюють таненням льодовиків, що підвищує рівень води в океанах. Дійсно, все частіше і частіше досліджується стан льодового покриття на Південному і Північному полюсах, де відбувається танення льоду. Недавно повідомлено, що величезна частина льоду Антарктиди відірвалась і пішла в плавання. Подібні зміни відчули дельфіни і тисячами покидають Антарктиду і направляються до океанських вод Бразилії, досягаючи екватора. Скрізь невідоме, адже вони рятуються від тепла в Антарктиді, але шукають холоду не де-небудь, а ближче до екватора. Стався шок, всі говорять про настання потепління, але чи то Землі, чи то зовнішнього середовища, а цього не обговорюють, — невідомо. В історії чимало прикладів зміни клімату в окремих частинах світу.

Про зміну клімату в бік похолодання на величезному часовому шляху Сонячної системи і відповідно переміщення рослинного світу свідчать дослідження в ретроспективі. У Західній Європі в минулому росли вічнозелені пальми, лаври, але згодом вони були перенесені на береги Середземного моря. У третинному періоді, більше мільйона років тому, переважали широколисті

¹⁵ *Аристотель*. Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 465.

ліси, а уже в четвертинному періоді проростали сучасні хвойні дерева, що ніяк не свідчить про потепління в глобальному масштабі. Проте все відбувалось не рівномірно, а тому були багаторазові похолодання і потепління клімату, що викликало міграцію тварин із одних в інші зони, коли зникали одні їхні види, з'являлись інші, зовсім не схожі на попередні. Саме зміни видів живих організмів дають підстави думати, що цикли кліматичних змін становили століття і були суттєвими.

Якщо врахувати, що Сонце саморегулюється і його температура хоча і змінюється, але ці зміни є постійною константою, то мова може йти тільки про нашу планету Земля, яка динамічно змінюється. Але як і в який бік? Чимало літераторів через Інтернет повідомляють, що зміни спрямовані в сторону глобального потепління, інші, а їх меншість, пророкують глобальне похолодання. Де істина чи хоча б наближення до неї? Прибічники потепління повідомляють, що десь 13 тис. років тому наша планета почала нагріватися, а тому середня товща льодового покриву становила 3 м, а тепер 1,7 м, а втрата товщини льоду призведе до зниження солоності води.

Дійсно, лід почав танути, але не через внутрішнє потепління Землі, а навпаки, із-за похолодання, що збільшувало товщу льоду, а це створило величезний внутрішній тиск. Величезна вага, викликана товщиною льоду в 3000–4000 метрів, а максимальна товща сягнула 4887 метрів¹⁶, призвела до плавлення нижніх шарів льоду і він став розколюватися, а далі танути. Це закономірний процес у бік зниження внутрішньої температури планети Земля чи ні? Можливо подібні катастрофічні тріщини льодового покриву турбують дельфінів, що змушує їх рятуватися навіть у теплих водах, але ще не відомо, чи там теплішає чи холоднішає вода.

Людство так і не може вивчити походження теплої течії вод Гольфстріму, передбачити, чи ця течія буде нагріватися в подальшому чи буде охолоджуватися. Якщо течія охолоне, то далі нагрівання не має будь-якого пояснення, адже міста Скандинавських країн покриються льодом і снігом. Натомість дослідники

¹⁶ Наука и человечество. — М.: Знание, 1963. — Т. 2. — С. 200.

льодового покриття і його руйнації твердять, що уже до кінця цього століття деякі міста Голландії будуть повністю під водою, ще вище підніметься вода у Венеції.

Проти реальних фактів танення льодів, підвищення рівня Світового океану нічого протиставити. Але подивимось на Антарктиду в минулому та поцікавимося, чи була вона завжди покрита льодом чи ні. Виявляється, що ні, так як відомо, що середня температура всієї товщі вод Світового океану складає тепер у межах 3 градусів. Існує припущення, що така низька температура — результат обледеніння і що до цього середня температура Світового океану була приблизно на 10 градусів вищою, ніж тепер¹⁷. Відповідно до цього, як встановили дослідники, в Антарктиді, найхолоднішій частині нашої планети, клімат був зовсім інший. На континенті, зокрема, знайдено: закамелі стовли дерев і відбитки евкаліптових листків, на континенті росла сосна, бук, секвоя, папороть і інші рослини; знайдено теплолюбиві форми закамеліх форм коралів. Про що свідчать такі факти, якщо вони вірні? Зрозуміло, що не про потепління на планеті.

Таким чином, говорити про потепління є не що інше, як спрямовувати людство не на ту дорогу, якою треба йти відповідно до змін кліматичних умов на планеті Земля. Що очікує людство, коли воно буде готувати свою життєдіяльність до умов потепління, а до нього прийде похолодання? Тільки те, що сталося з давніми тваринами та рослинами, які не здатні були передбачати кліматичних змін. Можемо тільки зробити припущення, що людство очікує не краща доля з погляду на сучасний стан пізнання зовнішнього середовища та й себе людина ще не пізнала. Подивимось, людство ще не змогло вивчити причини обледеніння полюсів Землі, а льодова ковдра уже руйнується, величезні масиви льоду відриваються від льодового покриття Антарктиди.

Серед причин обледеніння існує чимало припущень: зміна кількості і складу енергії від сонця; зміни температури Світового океану; дрейф материків; зміщення полюсів і багато іншого. Не зайвим буде думати, що наступає епоха похолодання на планеті Земля, і основними причинами чи факторами є: зміни температур

¹⁷ Там само. — С. 208.

Світового океану; зміщення полюсів; зміни в середині планети Земля. Ось у цьому напрямку і слід здійснювати дослідження, тобто вивчати не саме танення льодового покриття, а причини цього явища, саме вони і є глобальними.

Наше пояснення щодо третього фактора «зміни в середині планети Земля» таке. Теперішні люди ще не бачили подібних катастроф на суші і на водах, не пам'ятають такої їхньої кількості, а тому варто над цим замислитись. Наступає нова епоха, вона незворотна, але в чому її причина, які об'єктивні закони природи починають діяти? Існує чимало можливих причин, які будуються на здогадках, але серед них важливою є причина, яка достеменно відома людині, що впливає на становище планети Земля на орбіті Сонячної системи. Найголовніше це вигрібання з надр планети Земля корисних копалин і перетворення їх в інший стан і спрямування в навколишнє середовище. Людина б'є на сполох, що багато викидів від спалювання нафтопродуктів і газу в атмосферу, що створює парниковий ефект, який у свою чергу мовляв призводить до «потепління», а краще сказати до духоти. В той же час ніхто, або майже ніхто не б'є на сполох, що в середині Землі створюються пустоти, які безумовно впливають на становище самої Землі, на зміну її орбітальних параметрів у Сонячній системі.

З надр Землі щоденно, кожної години і хвилини, вигрібаються тисячі і мільйони тонн і кубометрів: нафти, газу, залізної руди, будівельних матеріалів, інших копалин. Ще ніхто не сказав, як це впливає як на внутрішній стан Землі, так і параметри, за якими рухається Земля. Мабуть, це все ж впливає на стискування земної поверхні і відповідно структурні зрушення в надрах Землі через виникнення пустот. Навіть якщо замість викачаної нафти закачувати воду, то це не те середовище, бо Земля — живий організм, як Сонце, як людина, як тварина чи рослина. Якщо визнати Землю не мертвим, а живим організмом, то треба визнати, що вона, як кожен живий організм, боляче переносить нанесені травми, які і проявляються на шкоду самій планеті і, звичайно, людині.

Не слід вважати, що масштабні зсуви в Західній Україні не мають пояснення, адже там у минулому викачали багато нафтової

ропи, а скільки газу забрали у післявоєнні роки для опалення прибалтійських республік, європейської частини Росії, особливо Москви та Києва! Тепер це дасться взнаки для України, а в недалекому майбутньому подібне очікує райони Росії, країн Середньої Азії й інших районів, де інтенсивно вибирають із надр Землі речовини, хоч подібні процеси там уже розпочалися.

Кожна планета, зокрема Земля, являє собою матеріальне тіло, структурою якого є оболонка, що складається з речовин, залежно від віку планети, у твердому, рідкому, газоподібному стані. Така структура побудови планет становить закономірність збалансованості тіла обертання навколо своєї осі, навколо інших планет у Сонячній системі. Добування енергоресурсів і багатьох корисних копалин, переміщення їх в інші місця на поверхні, спалювання в атмосферу призводять до розбалансування всієї системи тіла Землі, а під дією центробіжних сил магма перетікає у спустошені внутрішні місця планети. Справа в тому, що магма — речовина, що знаходиться в рідкому стані з температурою вище межі плавлення тугоплавких металів, яка є джерелом внутрішнього тепла всієї планети. Її переміщення призводить: до зміни температур верхніх шарів оболонки Землі через тектонічні плити, про що ми наведемо приклад; до зміни коефіцієнта щільності матерії в радіальному напрямку, що призводить до виникнення турбулентних потоків, що створює, як ми бачили на практиці, вихрові повітряні потоки; під тиском магми тектонічні плити переміщуються, створюючи землетруси, вулканічні виверження.

Саме непомірне добування корисних копалин є основною причиною катастрофічних явищ: потужних землетрусів; нечуванних повеней і паводків; зрушення осі обертання, що призводить до змін клімату: в одних місцях потепління, в інших похолодання. Оскільки магма густа і в'язка, процес досить тривалий, а тому людство ще очікує величезна розплата: за видобування нафти, газу і вугілля; за будівництво в окремих місцях планети Земля міст — мегаполісів, гідроспоруд; водосховищ і багато інших методів концентрації частин тіла Землі. Опоненти можуть заперечити, що і в минулому були землетруси і вулкани, але це ще раз підтверджує, що глибинні процеси Землі динамічні, а людина їх

ще більше стимулює. Питання тільки, в яку сторону, хоча, треба думати, не в кращу.

Учені встановили, що великі землетруси, які породжують нечувані цунамі (землетрус на початку 2005 р. в Індійському океані, що викликав Велике цунамі і землетрус у Пакистані в тому ж 2005 р.), співпадають з молодиком і повним місяцем, коли Сонце, Земля і Місяць розташовуються на одній лінії. Підкреслимо, що таке розташування цих планет призводить до приливів в океанах і деформацій у земній корі. А тепер думаймо, що відбувається, коли ми штучно створюємо умови, які призводять до деформацій земної кори. Звичайно, ті ж землетруси, приливи і відливи, зміни клімату, похолодання і потепління, цунамі і багато іншого, але вони відбуваються частіше і масштабніше.

Не потепління насувається, бо воно не вписується в загальний процес законів Всесвіту і окремої Сонячної системи, а бездумна діяльність людини додає ще й свою частку до негативних змін природи, що призводить до появи в одних місцях планети холоду, який змінюється на тепло, а в інших навпаки. Подібні висновки підтверджуються багатьма прикладами: замірами зафіксовано зміни температур води на дні океанів і вічної мерзлоти в межах (+), (-) 0,21 (-) 0,21 °С, тобто в одних місцях температура підвищується, в інших знижується; похолодання в Канаді та підвищення температури вічної мерзлоти в районах Західного Сибіру зв'язано з перекачуванням нафти та газу із тих місць до Європи; виникнення турбулентних потоків у районі Мексиканської затоки, південних районів США, Індонезії, Китаю й інших місцях. Для підтвердження цієї думки є припущення, що в ближчі 25–30 років середньорічна температура на арктичному побережжі Сибіру підвищиться на кілька градусів: в Якутії — на 3–5, на Далекому Сході і на європейській території Росії — на 2–4 градуси.

Отже, не стільки саме спалювання добувних ресурсів, а їхнє добування, збільшення промислового виробництва, чисельності населення, зростання неперероблених відходів призводить до збоїв у плавному, природному обертанні планети Земля в Сонячній системі, в неї змінюється все, відхиляючись від норми природи: температура в цілому і окремих територіях; вологість; хімічний склад

атмосфери і ґрунтів; посилюється природна реакція тіла планети — урагани, циклони і інше. Висновок єдиний: втручання людини в тіло планети Земля призвело до того, що хворіє як тіло планети Земля, так і тіло кожного живого організму.

Волога, яка перетворюється в пар під дією променів сонця і тепла з середини Землі, піднімається вгору, охолоджується і, перетворюючись в воду, повертається на землю у вигляді води. Після теплої дощу буває туман, навіть вранці, це також пар, але він рідкий, а тому не повертається на землю у вигляді дощу. Вода може повертатися росою і коли роса рясна, то дощу уже не буде, адже весь пар, що піднявся вгору, уже повернувся на землю росою. Коли ж роси немає, то очікуй дощ і холод, вода має повернутися на землю впродовж всього року. Отже, волога йде, то вгору, то вниз — це її природний кругообіг, який регулюється Сонцем: коли сонце низько до Землі, то пар йде від неї вгору, а коли віддаляється, то пар повертається назад у вигляді води. Тобто все ідеально, і в загальному погляді Земля постійно омивається потоками води: вгору — у вигляді пару, а вниз — у вигляді води, що дозволяє Землі вмиватися, а рослинам і тваринам насичуватися водою.

Якщо ж глибше поглянути на ситуацію, то відбуваються взаємозв'язані, складні і багато в чому незрозумілі природні процеси. Скажімо, підвищується вода в океані, але мабуть слід довідатися, де вона береться, адже не «парниковий ефект» в цьому замішаний. Чому тануть глиби льоду і чи подібне було в минулому? Куди поділася вода із тих рік, які зникають, а суша стає безводною? Звичайно, вода спрямовується в океани і моря, підвищуючи рівень води в них. Тільки в Україні уже зникло близько тридцяти тисяч річок, колись судноплавні ріки перетворились у струмочки, болота висушилися і зовсім зникли, в колодязях сільської місцевості обмаль води, або вона зовсім зникає. Зауважимо, що висушування і зникнення річок розпочалося задовго до промислової революції, яку звинувачують у забрудненні довкілля. Вода, звичайно, не зникає, а лише переміщується на планеті, але що то за сила, яка здійснює таку планетарну роботу. Проблеми не нові, багато існує відповідей, але людська цивілізація має знати приземленіше, як орга-

нізувати життєдіяльність коли квітучі території перетворюватимуться у пустелю, а приклади подібні існують.

Реально бачимо, що ріки зникають, але важко підтримувати думку, що в інших місцях з'являються нові. Можливо й виникають нові ріки і річки, але для цього потрібні довгі періоди і великі зміни на планеті, яких людина не здатна бачити, навіть зафіксувати, а як показує історія, не вдається тому, що: «...в предназначенную судьбою пору через некий большой срок, подобно зиме в смене времен года, наступает великая зима и приходят избыточные дожди»¹⁸. Після таких змін буде вже нова планета, нові люди, якісно нова природа і нові ріки, можливо залишаться й деякі старі.

Знову ж, як уже відзначалося, звернемось до причин руйнації льодовиків, а саме холоду, який на додаток витісняє з глибин планети Земля не тільки тепло, але й воду, яка переходить в моря і океани. Фактичне зникнення багатьох річок без появи нових, а також води в колодязях наводить на думку про можливу появу процесу зростання холоду в середині планети Земля, що витісняє вологу, яка є джерелом наповнення річок, а тому багато з них зменшується, висихає і зникає. Вода, яка наповнювала ріки, що зникли, переміщається в моря і океани, які під тиском нової води займають значні простори суші. Вода не зникає, вона переходить із одного стану в інший, а також з одного місця в інше, заповнює моря і океани, які у свою чергу, виходячи з надр Землі, займають великі території її поверхні, позбавляючи людей місць проживання, адже через перенаселення земної кулі вільних територій немає, все зайнято, нікуди переселятися. За великим рахунком планета Земля, як і Сонце, саморегулюється, породжуючи процеси, які вдалося в загальних рисах викласти. Деякі фізики з подібної думки дивуються, але іншого пояснення не дають, а бажано.

Коли тепле повітря разом із вологою витісняється, то земля в даній місцевості стає сухішою і річки перетворюються у мілкі і далі зникають. Куди ж зникає вода? Ми не вважаємо, що при зникненні рік в одних місцях виникають ріки в інших, як думають деякі філософи. Такого не спостерігається за винятком штуч-

¹⁸ *Аристотель*. Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1981. — Т.3. — С. 472.

них рік — каналів. Важко знайти приклад виникнення хоча б однієї річки. Старовинні документи свідчать, що в давнину в Єгипті було волого і зелено, мабуть були річки, найвірогідніше такі, що впадали в Ніл, але збереглася тільки найбільша водна артерія, а малих чи середніх річок немає і жодна, на заміну колишніх чи нових, не виникла.

Тільки в глибині певної частини Землі через зникнення джерел, які наповнювали річки, зменшується вода, яка перетікає і зосереджується в інших місцях земної поверхні. У результаті в багатьох місцях суші зменшується випаровування, знижується надходження пари вверх і повернення води на землю. Скажімо, поряд з містом Кодак ще існують невеличкі річки Самара і Орелі, що впадають у ріку Дніпро. Це був центр вольностей козаків, на берегах яких вони займалися рибальством, скотарством і бджільництвом. Це були благодатні землі на берегах Дніпра нижче Дніпрових порогів, де століттями розміщались Коші Запорізьких козаків: Томаківська Січ у 40–90-х рр. XVI ст.; Стара Січ (Чортомлицька Січ) в 90-х рр. XVI ст.–1709 р. на острові Чортомлик; Олешківська Січ, заснована 1711 р. з дозволу кримського хана на пониззі Дніпра Причорноморської низовини; Нова Січ 1734–1775 рр., заснована з дозволу царської влади після повернення козаків від кримського хана.

Тепер там немає лісів, мало води, рослинний і тваринний світ недодержують вологи, багато поливних земель. А були там сприятливі лісостепові угіддя, які й облюбували козаки для розташування свого Коша. Не могли ж вони в степу, де ні води, ні дерев, ні багатого рослинного і тваринного світу, концентрувати свою інфраструктуру та розвивати життєдіяльність. Про Олешківські ліси над Дніпром 2400 літ назад писав Геродот, який побував там, називаючи ту частину землі Поліссям, тепер тут Олешківські піски. Подібних кліматичних змін історики замало вивчали, ще менше писали, але що відбулися зміни, то це факт. У сучасній історичній і географічній літературі про ріки Самара і Орелі, які 2–3 століття тому разом з рікою Дніпро були для козаків важливим джерелом добування риби, то тепер навіть не згадується. Лише деякі робочі карти позначають ці річки, які обмілі-

ли і ніякого господарського значення не мають. Тепер там сухі степи, поливні землі, але ніхто, посилаючись на такі суттєві зміни, не стверджував до цього часу, що йде потепління. Не потепління, а зменшення води призвело до осушення великих територій, де полісся змінилось на піски.

А що відбувається в середині планети Земля? Земля своєю будовою схожа до людини, її малими, середніми і великими річками тече вода, одержана з вологи надр землі і насичена мінералами, які необхідні для всіх живих організмів на планеті. Людину подібне цікавить, а тому зайвий раз нагадаю, що холод витісняє тепло разом із вологою, волога у вигляді води йде в моря і океани, а тепле повітря залишається на поверхні Землі, створюючи ілюзію потепління, дехто навіть називає його глобальним, посилаючись на те, що немає зими і немає літа. На планеті Земля ситуація клімату стає схожою на глибоку криницю в жарку погоду: в глибокій криниці прохолодно, а на поверхні — відносно тепло.

У підсумку досліджень можна дати різну характеристику сучасним кліматичним змінам, але це не потепління, а тим більше не глобальне. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що людська цивілізація переживає період короткострокових і середньострокових кліматичних процесів на довгому часовому шляху якісних перетворень Сонячної системи і планети Земля.

У здогадках про зовнішнє середовище на планеті Земля не менше таємниць про появу і виживання рослинного і тваринного світу, а найперше це стосується людини. Багато теорій було щодо появи людини, одна з них — один чи два мільйони років тому. Зокрема, виникла теорія, що мовляв ссавці, до яких належить людина, родичі плазунів, а тому вони повинні виділятися саме з цієї групи тварин. Тому йшов пошук проміжних форм між плазунами і ссавцями, але в сучасній фауні ми так і не знайшли подібних тварин, хоча багато чого відомо з історичних записів знаменитих філософів, які залишили свої згадки задовго до нашої ери. Ніяких перехідних форм не з'являлось, їх не знайдено і є твердий сумнів, що вони були. Звичайно, коли настали сприятливі для людини умови, вона і з'явилась, як і кожна тварина чи рослина, з єдиною відмінною — наявністю чітко вираженої свідомості. Сви-

домість є в кожній тварині, але в людини розум аналітичний, здатен зіставляти, оцінювати ситуацію для прийняття рішень і дій. Треба при цьому підкреслити, що в людини всі ці аналітичні дії більш окреслені, у тварини вони також є, але мовби в зародковій формі, які при тренуванні сильно розвиваються.

Важко пізнавати істину природи, в оточуючому середовищі живі організми потерпають від раптових і небачених явищ, а найбільше потерпає людина, яка наділена свідомістю, розуміє незворотність тих або тих процесів, але щось вдіяти здебільшого практично не спроможна. Не вивчила людина і себе, як особливу істоту, відмінну від усього живого на планеті Земля. Існує чимало роздумів, але всі вони через певний час втрачають своє значення, з'являються інші, які також суперечать законам природи, історії планети Земля і людської цивілізації. Подивімось, планета Земля створилась, відбувались льодовикові і міжльодовикові епохи чи можливо короткострокові і середньострокові періоди, особливістю яких було те, що разом з ними змінювався склад рослинного покриву, з'являлось безліч нових форм рослин і тварин. Скажімо, на деяких материках зникли окремі тварини, а на їхньому місці з'являлись зовсім інші тварини. До останнього часу вчені розглядають появу і розвиток людини в четвертинному періоді, але нові дослідження спростовують попередні.

Що таке четвертинний період? Початок епохи четвертинного періоду вважається приблизно мільйон років до нашого часу. Його ще називають антропогеном, підкреслюючи цим самим, що саме в цей геологічний період з'явилась і розвивалась людина. Тільки в кінці першої половини антропогену — плейстоуну, тобто першого періоду четвертинної епохи планети Земля, з'явилися, за твердженням учених, примати. Впродовж другої половини антропогену — голоцену, приблизно 10 тисяч років тому, відбувався розвиток від пітекантропа до розумної людини (*Homo Sapiens*)¹⁹. Другий період четвертинної епохи — голоцен, стає, на думку більшості дослідників, післяльодовиковою епохою. Думки є, але існує не менше суперечностей, які спростовують, здавалося б, логічні підходи до проблеми.

¹⁹ *Аристотель*. Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1981. — Т.3. — С. 472.

У чому суперечність думок? У період антропогену неодноразово змінювались кліматичні умови, на значних територіях суші і морів розповсюджувався холодний льодяниковий клімат, льодом покривались значні простори земної поверхні. Більшість видів тваринного світу гинуло, а тому здавалося природним, що людині місця там не було, а коли б вона і була, то вижити було неможливо і вона, як і інші представники тваринного світу, загинула б. Адже як могла вижити людина, або її вид при тодішній незахищеності, коли тепер вона не спроможна хоча б якось захиститись від землетрусів, повеней, високих теплих і низьких холодних температур. Тому, як стверджують більшість учених, людини не було в першому періоді антропогену, а якщо уявити, що вона була, то загинула, як і інші представники тваринного світу. Отже, чи після зникнення через кліматичні умови чи вперше людина все ж з'явилась, але тоді, коли кліматичні умови ставали стабільнішими, тобто наприкінці першого періоду і початку другого періоду четвертинної епохи, антропогену.

Останні дослідження майже перекреслюють всі попередні висновки. Виверження вулкану на острові Того біля Суматри відбулося 75 тисяч років тому, на поверхню вилилося 2 млрд тонн магми, сірчистий газ створив кислотну хмару з попелом, що стало згубним для всього живого. Подібне супервиверження було найбільшим за всі останні 2 мільйони років, яке стало згубним для людей, яких уже тоді було біля одного мільйона, а після залишилось кілька десятків тисяч. Можливо вони стали, на думку деяких дослідників, початком нашої цивілізації. Але все це здогадки і дотепер немає відповіді на старе як Світ запитання: як і коли все — таки з'явилась людина? Дослідження походження людини, як і всього тваринного світу та й природи в цілому, здебільшого в кінцевому підсумку заходять у глухий кут.

Людина — прообраз Космосу, планети Земля, кровоносні судини її організму виконують таку ж роль як малі, середні і великі ріки нашої планети, через шкіру людини відбувається теплообмін, як і через поверхню планети Земля. В судинах і капілярах людини тече кров, кров'яні тільця якої одержані в людському тілі і наповнені поживними речовинами доставляються до усіх органів люд-

ського тіла. Людина дихає через шкіру, а планета через свою поверхню, це допомагає позбуватися зайвої вологи, здійснювати теплообмін: тепле повітря змінює холодне і, навпаки, холодне змінює тепле, холодне повітря витісняє тепле. З віком у людини вся судинна система, починаючи з найменших капілярів, застаріває, зношується, перестає виконувати свої функції, доставляти кров до певних органів, шкіра перестає дихати, а тому спочатку погіршується, а далі припиняється теплообмін, її внутрішній холод витіснив тепло і людина мерзне. В людини самостійно не виникають нові судини, за винятком штучної заміни окремих частин, як і не виникають нові річки на планеті Земля.

Людина, як представник тваринного світу, на нижчому рівні свого розвитку підкорялася законам природи, жила відповідно до їхніх вимог, а далі вона відривається від них, але не створює своїх твердих законів для унормування власної поведінки в оточуючому середовищі природи і людської цивілізації. І тут її очікують випробування, адже без законів все гине. Тому народи на високому рівні розвитку формують широкий арсенал перевірених часом і практикою законодавчих і моральних норм для передбачень життєдіяльності людини. Особливо це стосується поведінки в навколишньому середовищі самої людини, кожного індивідуума, його свободи, розвитку економіки та соціальної інфраструктури. Основну парадигму, тобто взірця навколишнього середовища, визначають дві складові: речі і процеси, які постійно існують і відбуваються об'єктивно, тобто під дією сили природи відповідно до її законів, з одного боку; речі і процеси, що виникають суб'єктивно, переважно те, що створюється самою людиною за допомогою своєї праці і свідомості.

Ми завжди даємо позитивну оцінку розвинутим економічним системам, в яких діють переважно об'єктивні економічні закони. В той же час майже не говоримо про об'єктивні закони поведінки людини у своїй життєдіяльності, а даремно, всі дії людини, суспільства людської цивілізації прямо зв'язані з зовнішнім середовищем, з природою, яка, як і людина, вразлива і недостатньо захищена. Найперше треба відповісти на запитання — чого хоче досягнути людство, до чого воно прагне? Після цього можна

ставити ті чи ті завдання, визначати цілі і шляхи їх досягнення. Але ж ніхто і не ставить запитання, куди рухається людство та яка у нього ціль? Просто кожен живе одним днем, передбачає щось збудувати, досягнути певного рівня виробництва найбільше для одного, двох поколінь. Але для чого все це? — фундаментальної відповіді немає!

Людина завжди повинна передбачати хоча б у загальних рисах розвиток чи динаміку свого майбутнього, яке формується як під впливом об'єктивних законів природи, так і під впливом діяльності самої людини. Особливо людину турбує постійна зміна клімату, яка також залежить і від об'єктивних, і від суб'єктивних причин, насамперед реальних катастроф на самій планеті і можливо в космічному просторі. Всі хитромудрі розрахунки, біологічні, геологічні, палеонтологічні та астрономічні дослідження, а також практичні спостереження так і не дають людині зрозуміти істину закономірностей як природи на планеті Земля, так і законів Всесвіту. У цьому зв'язку найправомірнішим може бути те, що хоча б наближене пізнання законів зміни кліматичних умов, в яких формується і розвивається жива і нежива природа, на початковому етапі тільки філософський аналіз і осмислення глибинних явищ може вивести людину на дорогу істини.

Відомо, що наука про закони природи потребує доказів на основі конкретних прикладів, які важко одержати, адже людина знаходиться ще в нерозвинутому, немовлячому віці і в неї для цього немає необхідних засобів. Водночас людина наділена природою аналітичним розумом, а тому її філософія, як мистецтво полеміки і логіки, діалектика пізнання найзагальніших законів розвитку природи і суспільства, з'ясування суперечностей допоможе знайти єдність та встановити істину. Як зауважив Шопенгауер (1788–1860), природничі науки мають недолік у тому, що вони розглядають природу виключно з об'єктивної сторони, забуваючи про суб'єктивну її сторону, але саме сутність у ній і її вивчення випадає на долю філософів. Доказом значення духовної сили, критерію філософського пізнання може бути реальний приклад пророцтва Нострадамуса, який пророкував краще духовною силою, роздумами і уявленням ніж математичними розрахунками. Його пророцтво

майбутнього, прив'язане до конкретних регіонів, передбачено з неймовірно величезною точністю: він реально передбачив французьку революцію; ще не народилися Наполеон, Гітлер, Сталін і інші, а він уже описав події, які відбулися при них.

У цьому контексті треба думати, що людина з'являлась на планеті Земля, і можливо не лише один раз і назавжди, раз людина існує до теперішнього часу, адже катастрофи на планеті Земля могли в далекому минулому, а цього не можна виключати, повністю знищити невелику популяцію людей. Перш за все зникали тварини і з'являлись нові, а людина є представником тваринного світу. Тому постає питання: а хіба людина більше ніколи не зникала і не з'являлась? На планеті наставали і минали льодовикові періоди, змінювався клімат, моря займали суші, зчинялись інші катастрофи відповідно до законів Всесвіту. Відповідно до цього зникали тварини і рослини, але з'являлися інші тварини, які були відмінні від попередніх особин. Викликає великий сумнів, що людина не зникала і не з'являлась, адже вона така ж тварина, як і всі інші. Такий сумнів має підстави на існування на основі багатьох прикладів, зокрема, деякі вчені наполягають, що людина з'явилась 10 тисяч років тому. Новітні дані твердять, що 75 тисяч років тому, коли сталося виверження вулкану неподалік Суматри, то людина уже існувала, інші дослідники твердять, що знайшли останки людини, якій 1 мільйон років²⁰. Мабуть і ті, і інші вчені праві, але треба тільки дати відповідь, чи це одна і та ж людина, чи це нові люди, які з'являлись у певні епохи, певні планетарні періоди. Немає сумніву, що нові дослідження будуть усе більше повертати людину в далекі епохи і там знаходити своїх предків. Скажімо, відомий англійський вчений С.Б. Лікі доводить, що він виявив скелет людини, вік якої перевищує 1,2–1,7 мільйонів років.

У процесі зникнення і появи нових тварин не проявлялись еволюційні зміни, про що за часів Радянського Союзу було заборонено не тільки писати, але й думати. Наперекір заборонам учені зробили висновок, що «Благодаря исследованиям палеонтологов было доказано также, что ни у одной группы животных история не повторялась, вследствие эволюционных изменений посто-

²⁰ Наука и человечество. — М.: Изд. «Знание», 1963. — Т.2. — С. 251.

янно виникали нові форми»²¹. Отже, чимало реальних прикладів свідчить, що на нашій планеті життя розпочалося із самозародження і так продовжується, не відкриваючи людині свою таємницю. З'явилась людина, як і вся жива природа, вона виконує на планеті Земля певну роль, визначену Вищими силами природи²², а тому її відсутність суперечитиме законам природи, чого вона не допускає.

Звідси виходить, що людина як і тварина з'явилась на планеті Земля не в результаті еволюції, від мавпи чи іншої тварини, а самостійно, розвиваючись і вдосконалюючись у процесі певної епохи. Недарма вчені зробили висновок, що «в кожен геологічний період існували різні види тварин і рослин, осадочні породи, відкладені за всю історію Землі, що в кожному з чергуючихся пластів різні окаменелості»²³. Існують прямі запитання, а де рештки людини у відкладах, але це і треба дослідити. Не будемо відкидати твердження про появу людини чи її прототипу в період четвертинної епохи, антропогену, але в той же час будемо стверджувати, що людина була і в інших епохах, розвивалася разом із динамічними кліматичними змінами.

3.2. Людина на планеті Земля²⁴

естественные науки...

низвели природу до человека.

В. Вернадский

Обговорюємо результати міжнародної наукової конференції «Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України»

Уже не секрет, що людина має постійний зв'язок із Всесвітом і він визначає потужний вплив на людину і тварину. Подібне

²¹ Там само. — С. 219.

²² Панасюк Б.Я. Людина, природа і Всесвіт. — К.: Парапан, 2008. — С. 138.

²³ Наука и человечество. — М.: Изд. «Знание», 1963. — Т. 2. — С. 219.

²⁴ Газ. Економіст. Київський національний економічний університет. — №15-18. — Травень 2009. — С. 7.

пояснюється тим, що основа роботи мозку є електромагнетизм, який підпорядкований законам одного із розділів квантової теорії поля. Враховуючи неоднозначне сприйняття подібного зв'язку постає потреба дати хоча б загальну картину: людина–природа–Всесвіт.

Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як усякого живого єства, є постійний обмін у середовищі речовиною, енергією і різноманітною інформацією. Всесвіт — жива істота, і речовина, як об'єкти, можуть виступати одночасно джерелами-генераторами і приймачами інформації. Відповідно до законів фізики постійне джерело генерує постійну інформацію, а її переносниками служать різноманітні сили енергетичні хвилі, якими наповнений простір Всесвіту. Енергія та інформація поступають до всього живого на планеті Земля у вигляді безперервного потоку і генерується: рослина перетворює енергію у речовинний стан; людина і тварина енергію також перетворюють на речовину, а також використовують інформацію для визначення власної поведінки у зовнішньому середовищі. Ідеї С. Подолинського про енергію, яка поступає на нашу планету широко розвинуті в працях В. Вернадського, М. Руденка та інших українських вчених

До людини від першоджерела енергія та інформація надходять через рослини і хвильові коливання. Все це сприймається тією невеличкою частиною Всесвітнього простору, яка міститься в людині, тобто становить її матеріальне і духовне тіло, а з нього уже надходить до мозку, як апарату, здатного розпізнавати, розшифровувати та використовувати одержану енергію та інформацію. Саме така послідовність дає розуміння того, що енергія і речовина, які ідуть на створення живого організму, починаючи з заплідненої статеві клітини людини чи тварини, поступає як від Землі, так і Космосу. Рослини і тварини, в тому числі і людина, перетворюють енергію, а також іншу інформацію Космосу на біологічну і фізичну субстанцію. У свою чергу людина і тварина, як генератори одержаної енергії та інформації передають її до першоджерела, створюючи тим самим свою ауру у світовому просторі. Саме у цьому просторі, сформованим конкретним сус-

пільством, нацією, людською особиною приречені вони жити. В результаті людська спільнота з однієї сторони живе за законами і ритмами Всесвіту, а з іншої, знаходиться під дією умов, які самотійно створили, посилаючи свою енергію та інформацію до першоджерела, де все фіксується і зберігається. Існування подібної ситуації взаємозв'язку можна продемонструвати на багатьох прикладах.

Насправді, проведені дослідження свідчать, що всі планети і кожна зокрема, впливають на народи, нації і конкретних людей, таким чином: по-перше, на всіх однаково відповідно до об'єктивних законів Всесвіту, їхнього розташування, періодів року і довгострокових циклів; по-друге, додатково до об'єктивних законів відчувається потужний вплив планет Космосу відповідно до якості думок і дій, які направляли в минулому і направляють тепер до першоджерела різні народи, нації і конкретні особи, як генератори власної енергії та інформації. У результаті, яке середовище кожен народ та окрема людина самотійно створили, в такому треба жити і нікого не звинувачувати. Для підтвердження подібного судження можуть служити слова Наполеона, яскраву особистість ХУІІІ–ХІХ століть людської цивілізації, який про себе сказав: «Я создал мой век сам для себя, так же как и я был создан для него»²⁵.

Вивчаючи людину і зовнішнє середовище, яке її оточує, треба звернути виняткову увагу на ноосферу. Ноосфера — це невидимий духовний простір, в якому існує свій власний космічний зв'язок, яким володіє людина, як жива істота в космічному просторі і знаходиться під його впливом. Відповідно до вчення В. Вернадського ноосфера — це сфера розуму, який писав: “С человеком, несомненно, появилась новая огромная геологическая сила на поверхности нашей планеты”²⁶. Розвиваючи свою теорію, Вернадський пояснив, що не навколо планети Земля з'явилась геологічна сила, а в космічному просторі, оскільки ні наша планета, ні людина, ні весь рослинний і тваринний світ не можуть існува-

²⁵ *Наполеон Бонапарт*. Максимумы и мысли узника Святой Елены. — С. Петербург, 2007. — С. 74.

²⁶ *Вернадский В.И.* Биосфера: Мысли и наброски. — М.: Ноосфера, 2001. — С. 9.

ти відокремлено від законів Всесвіту. Крім іншого ці закони носять інформаційний характер і містять чисельні інформаційні зв'язки в усьому космічному просторі — Всесвіті.

Люди з давнини визнавали існування першоджерела і ще в часи Гомерової релігії, коли шанувались олімпійські боги, близько 570–470 рр. до нашої ери, філософ Ксенофан уже говорив про першоджерело Всесвітній Розум. Людина, щоб вона тільки не робила, заради себе, своїх близьких і майбутніх поколінь, зобов'язана постійно пам'ятати, що є першоджерело, часточка якого сидить у кожній людині у формі її нематеріального тіла.

Відповідно до вже наведеного вчені визнали, що на Землі, крім повітря, існує ще одна атмосфера — хрональна, яка забезпечує інформаційний зв'язок всього з усім, тобто подібна атмосфера існує як навколо людини, так і в ній, як і передбачав у ноосфері В. Вернадський. Ряд учених, досліджуючи категорію часу, стверджують: “Время — это поток информации, пронизывающий всю бесконечную Вселенную с бесконечно большой скоростью, то есть мгновенно”²⁷. Перед Всесвітнім розумом людина відкрита постійно і така константа підтверджує нерозривний і постійного зв'язку живої і неживої природи на планеті Земля зі Всесвітнім Розумом.

Між першоджерелом, Всесвітнім розумом і всім живим та неживим існує постійний зв'язок через Інформаційну систему Всесвіту (ІСВ), яка являє собою космічний зв'язок, здійснюваний через інформаційне поле, яке знаходиться в міжпланетному середовищі. Під інформаційною системою Всесвіту слід розуміти інформацію, яку одержує вся жива і нежива природа, тваринний і рослинний світ планети Земля, подібне стосується і інших планет, як через явну практику самої природи так і через невидимий ефір, в якому знаходиться все суще. Безпровідний зв'язок учені винайшли на початку першої половини ХХ ст., який хоча і грубо, але нагадує дивовижне спілкування через ефір у Всесвіті. Отже, людина та інформаційна система Всесвіту нерозривно зв'язані. Тут слід чітко підкреслити, що інформаційне поле знаходиться не

²⁷ Тихоплав В.Ю., Тихоплав Т.С. На порозі Тонкого мира. Начало начал. — СПб.: ИД “ВЕСЬ”, 2003. — С. 153.

в навколишній оболонці планети Земля, а виключно в космічному, міжпланетному просторі, у Всесвіті.

Досліджено теоретично і підтверджено практично з американського штучного супутника Землі “Енксplorер-7”, що навколо нашої планети існує пояс гелію товщиною 1170–1650 км, а тому вважається: до висоти 90 км атмосфера нашої планети являє суміш азоту і кисню; далі розташований шар атомарного кисню, який переходить до шару гелію, пояс якого змінюється шаром водню; водень, у свою чергу, переходить у міжпланетне середовище. Саме в міжпланетному середовищі сформоване інформаційне поле, яке являється загальним для всієї живої і неживої природи Всесвіту, в тому числі і людини на нашій планеті. У загальному космічному інформаційному полі існують поля планет, зокрема планети Земля, в тому числі локальні поля — людини, тварини, птахів, комах, рослин, кристалів.

Усе живе одержує постійну інформацію, незалежно від своєї участі в цьому процесі, про що свідчать останні дослідження вчених: “...даже то, чего мы не заметили, что прошло мимо наших глаз, мы все равно зафиксировали. Это исследование дает основания говорить, что вся наша жизнь, пережитые эмоции, все мелочи нашего существования зафиксированы в сознании. Мы увидели те нейронные структуры, в которых запечатлены предыдущие события и переживания, память о них, но человек о них не знал, что он это видел и тем более помнит об этом”²⁸. До речі, подібні дослідження зайвий раз підтверджують наявність пам’яті не тільки в людини, адже подібну інформацію, окрім участі самої істоти, одержує кожна тварина.

Звичайно, людина одержує чимало прикладів поведінки в навколишньому середовищі від мурашок і медоносних бджіл, але вона їх одержувала і тоді, коли не бачила цих тварин і ще й не існувало сучасних методів зв’язку, не провадилися глибокі наукові дослідження. Тепер тільки емпірично є підстави стверджувати, що, мабуть, в далекі часи початку людської цивілізації діяв і продовжує діяти дистанційний зв’язок без проводів, який існує у Всесвіті між усім суцям через інформаційну систему Всесвіту

²⁸ Газ. “Зеркало недели”. — 2007. — 13 января. — С. 13.

(ІСВ). Існування інформаційної системи Всесвіту і миттєва передача інформації живій і неживій природі на планеті Земля пояснює феномен, коли медоносні бджоли не вчаться, як люди довго і виснажливо, але зразу після народження розпочинають виконувати найскладніші роботи. Хоча людина називає таке явище інстинктом, але це дія інформаційного поля, з якого надходить миттєва інформація як, що і коли робити, при цьому дотримується дивовижна послідовність, а отже медоносна бджола виконує роль, мовби живого робота. У медоносних бджіл немає ні знань, ні подібної до людини пам'яті, але вони налаштовані з давнини на певну хвилю інформаційного поля, що допомагає їм все якісно і неперевірено виконувати, подібно до того, як це здійснила б сама природа, часточкою якої вони і є.

Прийнявши подібні тлумачення, можна зайвий раз підтвердити і з впевненістю дотримуватися думки, що всі винаходи, якими пишається людство та окремі особистості — це приклади з природи та Всесвіту, вони існують споконвічно і їх людина тільки одержує та пізнає. Людині через ІСВ передається все, що у неї є через живу і неживу природу, яка її оточує, або в якій вона знаходиться. Навколо людини діє та існує все, що їй потрібно, треба лише пізнати і розумно використати, щоб не нашкодити цьому ж навколишньому середовищу, яке постачає людині і тварині все необхідне.

Щоб переконатися в потужності енергетичної сили інформації, яку людина постійно посилає до першоджерела словами, думками і діями, кожен може згадати, як на нього іноді впливає почуте слово, що стосується його особисто. Кожна людина у своїй практиці відчуває величезну силу думки, висловлені словом, яке може людину вбити чи спасти. Все трансформується: думки в реальні дії; матерія в інший фізичний стан. Тому за чистотою своїх думок треба слідкувати не менш ретельно як за чистотою і здоров'ям свого тіла.

Про існування зв'язку у просторі свідчить наявність у мурашок антен-вусиків, а також зорових пристроїв, якими вони вправно користуються, як передача і прийняття сигналів-інформації, у своїй життєдіяльності. Скажімо, встановлено, що самці окремих видів

мурашок здатні розшукати самок за кілька кілометрів, мурашки безпомилково знаходять воду, харчі, в процесі руху великих мас мурашок, кожна особина постійно доторкається своєю антеною до антен інших особин, дотримуючись порядку руху, вусиками мурашки спілкуються в сім'ї, між сім'ями, між різними видами. Як-ась сила збирає тисячі мурашок, що рухаються на території чи в мурашнику, але на першому місці стоїть інформація — розмова за допомогою вправної роботи антен.

А чи не так поводиться людина, чи існують якісь відмінності в неї від найбільш організованих популяцій тваринного світу-мурашок, бджіл та інших, чи є щось спільне? Щоб зрозуміти поставлені завдання, треба відповісти щонайменше на два запитання: яка сутність людини? та її роль на планеті Земля? — знаючи, що природа створює все раціонально і помилок не допускає. Якщо на перше запитання існує більш-менш зрозуміла відповідь, то на друге — вона зовсім відсутня.

Відповідаючи на перше запитання, філософія і наука дає відповідь, що людина має матеріальне і нематеріальне тіло. Її матеріальне тіло, як і інших представників тваринного світу, є носієм духовного тіла. У свою чергу, духовне тіло людини та її свідомість складають єдине ціле, а отже, загальне духовне тіло об'єктивно впливає на свідомість, яка, у свою чергу, має визначальний вплив на духовне тіло.

Розглядаючи друге запитання, треба відповісти, або хоча б дати попереднє визначення, яка **роль людини на планеті Земля**? Ще ніхто, окрім ідей Подолинського, Вернадського і Руденка, не відповів, хоча б приблизно, на таке запитання, бо це буде початковий науковий підхід до відповіді людства на основне запитання, чи існують Вищі сили Всесвіту, чи існує першоджерело? Заглянути у Всесвіт і висловити науково-філософське припущення з цього неперевершеного питання, не лякаючись своєї думки, важко, але сказати про це треба. Проведені природничо-гуманітарні дослідження та одержавши аналітично-філософські висновки дають мені чимало підстав вважати, що *людина виконує роль своєрідного живого трансформатора, тобто живого приймача інформації із Всесвіту для її передачі живій і неживій природі на планеті Земля.*

Чому слід звертатися до людини і її ролі на планеті Земля? Пояснення знаходимо у Вернадського на думку якого духовна енергія, якою володіє населення має невичерпну силу «Духовная энергия человека так велика, что не было в истории случая, чтобы она не могла выработать полезную энергию из-за недостатка природного материала»²⁹.

3.3. Глобальна трансформація в аспекті вчення академіка І. І. Лукінова³⁰

Широка палітра наукових думок академіка І. І. Лукінова стосувалась також глобальних проблем, які значно ширші не тільки окремих галузей економіки, але й конкретних країн, зокрема України, Росії про що він писав «Страны, которые встают на путь глобальных тансформаций, качественного обновления общественного уклада и его экономической системы, должны прежде всего точно определить модель перехода в новое качество»³¹.

У чому полягає вирішення проблем глобальних трансформацій у сучасну епоху, які могли б служити подальшим розвитком ідей академіка Лукінова? Звичайно, їх безліч, але я хотів би викласти свої дослідження, які стосуються сільського господарства, а саме, забезпечення людства харчовими продуктами і можлива роль України у вирішенні цієї важливої проблеми.

Найперше, до глобальних проблем я б відніс визначення сутності сучасних криз, які охопили усю нашу планету. Розглядаючи характер і причини кризових явищ у 1991–1998 рр. академік Лукінов відмічав, що в країнах, які трансформували свої економічні системи в ринковому напрямку «имел место ...существенный спад производства ...при общем падении физи-

²⁹ Аксенов Г.П. Вернадский. — М.: Тов «Соратник», 1994. — С. 199.

³⁰ Наукова спадщина академіка І.І. Лукінова та її значення в трансформаційних процесах АПК». «Лукіновські читання», 4 грудня 2013. — К.: ННЦ ІАЕ, 2014. — С. 50–56.

³¹ *И.И. Лукинов. Эволюция экономических систем.* — Изд-во «Экономика», 2002. — С. 12.

ческого объема товарной продукции и услуг»³². Уже після 1997 р. кризові явища охопили багато країн світу, що потребувало подальшого вивчення, особливо можливостей фізичного обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, що споріднена з живою речовиною, яка має тісний зв'язок з біосферою.

Враховуючи, що біосфера має межі, як і все має межі, відповідно до законів Всесвіту, а тому, як писав В. Вернадський, «Площадь, доступная заселению организмами, ограничена — откуда следует существование предельного количества (массы жизни) живого вещества, могущего существовать на нашей планете»³³, а це означає, що має межу і величина живої речовини. Звідси виходить, що на планеті Земля можемо виробляти не безмежну кількість продуктів для харчування, а в певних межах і не більше. Відповідно до світових норм розрахунково-нормативна потреба харчів на добу становить 3850–4000 ккал. У сучасних умовах, коли досягнуто значного рівня у технології сільськогосподарського виробництва, за 2011 рік одержимо фактичну добову забезпеченість для прожиття трохи більше 8000 ккал.

Звичайно, харчів виробляється більше ніж нормативна потреба, але споживання харчів, що склалося, характеризує з однієї сторони високий рівень споживання у розвинутих і низький у нерозвинутих країнах. У розвинутих країнах кожна людина навіть зайві калорії споживає, а в інших країнах їх недостає, величезна кількість продуктів псується під час зберігання, у великих містах суттєва частина продуктів стає непридатними із-за строків давності (ресторани, супермаркети). Якось змінити таку фактичну ситуацію практично неможливо, перерозподілити харчі в інші країни, окрім силових методів, інших практично не існує.

Ось чому, не дивлячись на те, що фактична добова розрахунково-нормативна потреба в харчах перевищує у два рази, все таки можемо зробити висновок, що сучасна можливість виробництва продукції для харчування є межею оптимального людського заселення нашої планети і визначається приблизно не більше 8

³² Там само. — С. 58.

³³ *Вернадский В.* Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление. —М.: Наука, 1977. —С. 130.

млрд чоловік. Не дивлячись на це людина дотепер на свій розсуд розподіляє одержану продукцію рослинництва і тваринництва, не контролюючи чисельності населення планети, але коли настає критична межа, то в дію вступає природа, яка приводить все у відповідність за своїми законами. Уже тепер ми бачимо, що за прогнозами після 2020 р. приріст населення планети знижується, а після 2070 р. майже припиняється.

Дослідження підтверджують, що в сучасну епоху настав період об'єктивної необхідності дотримання *рівноваги між можливостями природи і непомірними потребами людини*. Адже при значному зростанні чисельності населення планети будуть обмежені харчі, вода, навіть кисень. Це закон природи, порушення якого призводить до катаклізмів і непередбачуваних природних та економічних результатів.

На підставі проведеного дослідження зроблено два основних висновки: перший, у сучасну епоху настав період об'єктивної необхідності дотримання *рівноваги між можливостями природи і непомірними потребами людини*; другий, сучасні світові соціально-економічні потрясіння, які розпочались після 1996 р., є результат не економічних і фінансових кризових явищ, а проявом концентрованого розриву між можливостями природи та непомірними потребами людини. Рівновагу можна досягти не комерцією, а нормами та законами справедливої державної політики,

У сучасних умовах, після набрання сили аграрних реформ, які здійснювались не в руслі ідей академіка І. Лукінова, вони призводять до порушення рівноваги між можливостями природи і потребами людини. Академік Лукінов боляче переживав, що реформатори обрали помилкову трансформаційну модель в аграрному секторі економіки, особливо за те, що «к трезвому голосу учених «революционные» реформаторы тогда совсем не прислушались. Более того, их (учених) позорили и навешивали всяческие ярлыки: «консерваторов», «очернителей» и «врагов реформ»³⁴. Перед світлою пам'яттю академіка Лукінова я хочу сказати, що дотепер, як і в минулому, мені також навіщують колиш-

³⁴ *И.И. Лукинов. Эволюция экономических систем. — Изд-во «Экономика», 2002. — С. 13.*

ні реформатори уже згадані ярлики за негативну оцінку так званих реформ. Адже вони не забули, що коли видавались реформаторські укази, то я писав «Законодавчі акти мають численні протиріччя та незавершеності» і одночасно вносив деякі пропозиції створення умов для розвитку таких господарств, як «фермерські та крупні високоефективні колективні і приватні господарства»³⁵. Академік І.І. Лукінов позитивно відноситься до таких пропозицій, а також підтримував критичні зауваження до тодішніх реформаторських документів.

Що втрачає держава від помилковості проведених реформ? Щоб відповісти на це питання, можемо поглянути лише на один приклад. У країні стало можливим створення кілька крупних холдингів, які тримають монополію на виробництво і реалізацію зернових на міжнародному ринку. Саме вони вивели Україну на одне із провідних місць серед світових експортерів зерна (США, Австралія, Канада, країни ЄС, Росія, Індія, Аргентина, Казахстан, Україна), що відрядно, але це страшенно дорого для національної економіки. У 2012 р. із 56,7 млн т зерна його експорт з високою рентабельністю становив: 6,5 млн т пшениці (23 %); 13 млн т кукурудзи (53–75 %); 2,6 млн т ячменю (10 %).

Мною розраховано, що спрямування зерна не на виробничі потреби в середині країни, готуючи для експорту готові харчові продукти, а на експорт, як сировину, країна втрачає: 1828571 т м'яса; 1694,2 млн грн, додаткових доходів до державного бюджету (4,9 %); 261,2 тис додаткових робочих місць для жителів сільської місцевості; 171,2 млн грн відрахувань до Пенсійного фонду; втрачається вирішення ряду важливих соціально-економічних проблем на селі. Крім того, відсутність розвинутого тваринництва стає перешкодою важливих факторів розвитку сільського господарства: розширенню кормового клину, як важливого елементу виробництва кормів і запровадження сівозмін; збільшення виробництва органічних добрив для можливого розширення площ для виробництва якісних органічних сільськогосподарських продуктів, як це уже практикується в країнах Європи.

³⁵ Газета Урядовий Кур'єр. — 1999. — 11 листопада.

Для прихильників торгівлі зерном-сировиною, а вони відомі серед учених-економістів, нагадаю, що з зерном слід вчинити так, як з насінням соняшнику: раніше продавали за кордон насіння, втрачаючи багато фінансових і кормових ресурсів; тепер усе насіння переробляється в Україні і торгівля олією дає значні вигоди. Для переробки зерна на корми потрібні кормові заводи, а їх у нас в минулому було чимало, для переробки тваринницької продукції потрібні були заводи з новітньою технологією, а тому ще у 1987 р. я писав: «У сільській місцевості повинна бути зосереджена переважна частина промисловості, що переробляє сільськогосподарську продукцію харчової, легкої й інших її галузей, пов'язаних з агропромисловим комплексом»³⁶

Проти статті такого змісту виступив член редколегії журналу, тодішній міністр праці Пантелеєв, який дав свою думку, що коли будувати переробну промисловість у сільській місцевості, — «туди перейде працювати уся молодь, а хто буде обробляти цукрові буряки?», — обурився він. Головний редактор журналу І.І. Лукінов, на перекір думці міністра, все таки дозволив друкувати статтю, що, звичайно, свідчило про підтримку ідеї розміщення переробної промисловості в сільській місцевості. На цьому усе так і закінчилось, адже наступні аграрні реформи подібного не передбачали і тепер пожинаємо посів: у сільській місцевості немає ні робочих місць, ні продукції, ні фінансових ресурсів.

Ну і це дало свої певні результати: втрата значної кількості недоодержаної продукції, особливо тваринницької, Україна не може приймати суттєву участь у вирішенні глобальної проблеми людства — забезпечення зростаючого населення планети харчами. Свою перевагу у цій справі Україна передає іншим країнам, куди продає зерно, як сировину. Так склалась наша гірка ситуація, коли не бажали слухати добрих порад академіка І.І. Лукінова, не враховували об'єктивних законів природи, не уважно придивлялись до світової практики, не вивчали історичної особливості України як суто аграрної держави, одержуючи за це не втішні результати.

³⁶ Газета Урядовий Кур'єр. — 1999. — 11 листопада.

Не вірно обраний курс аграрних реформ призвів також до знищення українського цукрового Донбасу, усе, що створювалось у минулому, згортається як шагренева шкіра. За роки проведення аграрних реформ із наявних на початок 1991 р. 192 цукрових і 3 рафінадних заводів у 2013 р. залишилось 63, з яких ще й не усі працюють. Раз немає цукрових заводів, що переробляють сировину, то не потрібні і посівні площі цукрових буряків, які за той же період скоротились з 1млн 640 тис. га до 300 тис. га, хоча й це завищена цифра. Відсутність площ посіву цукрових буряків сприяло повній ліквідації виробництва вітчизняного елітного насіння, чим славилась Україна в минулому. Необхідна невеличка кількості елітного насіння купується переважно за кордоном, що й здорожчує вітчизняну сировину, найнижча урожайність серед країн Європи, також додає до зростання вартості вирощування цукрових буряків.

Крупні ж приватні монополісти, які володіють землею скаржаться на низьку ціну цукру в країні і не бажають розвивати цукрове виробництво. Цукор завозиться із-за кордону, переважно із тростини, або з Білорусії. Отже, реформи призвели до того, що одна чи дві людини вирішують яку продукцію їстиме українець і яке виробництво буде розвиватись і взагалі чи буде робота. І тут знову звертаємося до академіка Лукінова, який навчав своїх учнів не відкидати регулюючі функції держави в процесі переходу до ринкових відносин, адже «Государство сейчас, по существу, приняло на себя важнейшие функции управления социально-экономическими процессами почти во всех странах с рыночными системами»³⁷. Не почули, не врахували, віддали усе в приватні руки і одержали те, що тепер бачимо у своїй країні.

Я дозволю собі узагальнити думку про ситуацію щодо невтішних результатів діяльності нашого покоління. Ось, на мою думку, чого ми на кінець досягли: рівень життя і культури на селі як був нікудишнім у ХІХ ст., так і залишився у ХХІ ст.; туалети в селах як були вишукані в часи нашого дитинства, так і залишились на схилі наших літ; в університетах і держаних установах як

³⁷ *И.И. Лукинов. Эволюция экономических систем. — Изд-во «Экономика», 2002. — С. 12.*

не було паперу в туалетах, коли ми були студентами, так їх немає в часи закінчення своєї професорської діяльності. Але додали ще й чимало власного на згадку про себе наступним поколінням: за алкоголіками в кінці життя залишаються гори пустих пляшок, а за спеціалістами — аграрниками тепер залишається зруйноване сільське господарство, зубожілі села і розгублені престарілі селяни, зарослі бур'янами братські могили вмерлих від голоду людей, на яких пасуться кози і корови. Пишатись нічим, ми вміємо з гідністю переносити цей сором, бо і самі в дурному становищі: батьки в сирій землі; діти і онуки за кордоном; нас огорнула розгубленість, як і теперішніх селян, інакше не може й бути — ми з ними єдине ціле.

4 грудня 2013

3.4. Ноосфера — продовження досліджень³⁸

Учення В. І. Вернадського про живу речовину, біосферу і перетворення людського розуму в потужну геологічну силу — ноосферу, нерідко, як свідчать літературні джерела, супроводжується протилежними тлумаченнями багатьох понять, їхнього наукового і практичного застосування, що потребує подальшого дослідження. Крім того, багато своїх досліджень учений не завершив, залишивши їх для потомків, але продовжень майже немає, зокрема в Україні. Наукова література про вчення Вернадського наповнена переказом його постулатів, але здебільшого без посилання виключно на його дуки, даючи волю домислам авторів, особливо коли ідеям ученого надається політичного забарвлення. Недавня практика ХХ ст. у колишньому Радянському Союзі показує, що фундаментальні дослідження потребують уважного наукового, соціального, і, головне, відповідального ставлення до трактувань результатів досліджень учених. Як ми побачимо нижче, скільки горя і втрат приносить нехтування такими простими цінностями.

Ноосфера тепер усе більше стала цікавити учених багатьох наук, включаючи гуманітарні, які, за словами В. Вернадського,

³⁸ Агроекологічний журнал. — 2013. — №2. — С. 118–126.

мають пряме відношення до проблеми так, як «біогеохимия должна глубочайшим образом соприкасаться с науками не только о жизни, но и о человеке, с науками гуманитарными» (1, с. 91). У чому суть справи, яка спонукає продовжувати дослідження у цьому секторі науки — ноосфері? У свій час, коли знаменитий учений досліджував ноосферу (2), ввів у 1925 р. поняття існування, утвореної живою речовиною біосфери, біогеохімічної енергії, яка містить у собі вільну енергію, саме вона і є елементом формування ноосфери. Даючи визначення цій новій формі вільної енергії Вернадський пише, що вона «...определяется прежде всего размножением организмов, ... основными законами термодинамики, ... ее форма при-суща и Homo sapiens ... У человека эта форма ...связанная с разумом, ...сохраняя в себе проявление обычной биогеохимической энергии, вызывает в тоже время нового рода миграции химических элементов, по разнообразию и мощности далеко оставляющие за собой обычную биогеохимическую энергию живого вещества планеты» (1, с. 95–96). Нову форму біогеохімічної енергії, вільну енергію, учений називає «энергией человеческой культуры», що і є, за його визначенням, ноосфера.

Для вивчення реальності середовища, біосфери і енергії живої речовини на планеті Вернадський виділяв три пласти: «явления космических просторов; явления планетные, нашей близкой нам «природы»; и явления микроскопические, в которых тяготение отходит на второй план» (1, с. 37). Одначе, вводячи нове поняття і даючи біогеохімічній енергії живої речовини наукове визначення, учений не виходив за межі біосфери планети Земля і заявив «Человек впервые реально понял, что житель планеты и может — должен мыслить и действовать в новом аспекте, не только в аспекте отдельной личности, семьи или рода, государства или их союзов, но и в планетном аспекте» (1, с. 24). З цього виходить, що енергія живої речовини невід’ємна складова тільки біосфери планети, але ж, як давно відомо, сама планета та її біосфера мають об’єктивний зв’язок з Космосом.

Йдучи далі відмітимо, що людина, проникаючи у космічний простір, пересвідчується на практиці, що у Всесвіті відчувається чітка впорядкованість і у її свідомості поступово закарбується, що

небесні тіла, у тому числі планета Земля, рухаються за законами космічної механіки. Подібне викликає продовження різноманітних, на перший погляд, простих запитань, а далі, особливо у сучасників, найскладніших, серед них основні, — хто всі ці закони створив, хто і як всім рухом управляє, яка роль і місце енергії живої речовини у тому числі й людини у цих складних процесах? Саме така неоднозначна ситуація, із-за обмеженої можливості для людини безпосереднього вивчення планетарних і космічних процесів, дозволяє хоча б деякого наукового пояснення та проведення філософських дискусій щодо явищ і процесів, які, за словами Вернадського, «не вызываются ни научной, ни логической мыслью». Деякі відповіді, чимало з яких не були вченим закінчені, можемо шукати в глибинах думок великого натураліста і філософа.

У часи, коли працював учений, наука зосереджувала увагу на дослідженнях тільки переважно двох останніх пластів, перший же з трьох, — космічні простори, — з різних причин науку мов би не цікавив. Заслуга Вернадського в тому, що він хоча і не здійснював фундаментальних досліджень за межами планети, але писав: «Допустима — и требует проверки — рабочая научная гипотеза о космическом обмене живых естественных тел» (1, с. 134). Визнаний світом великий учений, будуючи свої дослідження на явищах природи і логічних підходах ставив проблеми, які турбують дотепер світ: перше, нагадування про нове «космическом обмене живых естественных тел» ставить під сумнів походження тваринного світу за твердженням дарвінізму; друге, всі процеси, що відбуваються на планеті Земля, у тому числі утворення енергії живої речовини підпорядковані законам Всесвіту. Подібного не всі сприймають дотепер, більшість, навіть відомих учених, обходять цю тему стороною, мов би її не існує, але людина все більше переконується, що це далеко не так.

У подібних складних проблемах для нащадків Вернадський, який у науці випереджував свій час, залишив дослідження про наявність особливої біогеохімічної енергії живої речовини, а також особисті роздуми про те, що «биогеохимия корнями своими выходит за пределы планеты, опирается, как химия и геохимия, на атомы и связывается этим путем с проблемами более мо-

щними, чем те, которые свойственны Земле ...с основами нашего понимания реальности в ее космическом разрезе» (1, с. 111). З наведеного перекоуємося, що академік хоча особисто і не досліджував процеси за межами планети, надає сучасним вченим поради продовжувати дослідження і пошук істини в його наукових поглядах, зокрема формування ноосфери, яка, за його вченням, сягає тільки оболонки Землі, однак, на його переконання, все таки «Вопрос о жизни в Космосе должен сейчас быть поставлен и в науке» (1, с. 113), а тому думки учених мають ґрунтуватися на устремлінні в космос. У цьому зв'язку у нас є всі підстави висловити деякі думки щодо космічних просторів у контексті вчень Вернадського, а також деяких проблем, які стосуються ноосфери.

Перш за все щодо методики досліджень, то важливо відмітити, що Вернадський надавав великої уваги явищам, які мов би і не зв'язані з наукою, але широко використовуються ученими, зокрема інтуїція «Интуиция, вдохновение — основа величайших научных открытий, в дальнейшем опирающихся и идущих строго логическим путем — не вызываются ни научной, ни логической мыслью, не связаны со словом и с понятием в своем генезисе» (1, с. 111). І тут Вернадський відмічає, що не все йому і науці зрозуміло, а тому він закликав звернути увагу на таємниці: «В этом основном явлении в истории научной мысли мы входим в область явлений, еще наукой не захваченную, но мы не только не можем не считаться с ней, мы должны усилить к ней наше научное внимание», і далі «Мы видим только, что огромная область явлений ... например в музыке или зодчестве, несводимых в некоторых частях к словесным представлениям — оказывает огромное влияние на научный анализ реальности» (1, с. 111). Скоріше всього академік мав на увазі відомий прояв дива, коли художниця Катерина Білокур, безграмотна селянка з Полтавщини, мистецькі твори якої перетворювали природу у музику, за що її творчість високо оцінив Пікасо і багато інших митців. Методи інтуїції, мистецтва, логіки широко використовував у дослідженнях великий натураліст Вернадський.

У нашій науковій дискусії стосовно деяких положень академіка В. Вернадського важливими є його твердження, з однієї сто-

рони, що тільки через логіку людина може зрозуміти і науково охопити всю реальність — побудову Космосу, а з іншої, він дотримується думки, що «научная творческая мысль выходит за пределы логики... Личность опирается в своих научных достижениях на явления, логикой (как бы расширенно мы ее ни понимали) не охватываемые» (1, с. 111). Спираючись на думку знаменитого вченого про наявність незрозумілого, за його ж логікою подібні таємниці потребують подальшого дослідження і пошуку істини. Йдучи за Вернадським та слідуючи його твердженням, що «За пределы биосферы он (человек — *Б.П.*) может проникать только построениями разума» (1, с. 92), ми збудували логічні моделі виходу живої речовини, тобто її енергії, в космічні простори. На нашу думку, та ж сама енергія, визначена Вернадським, прямує і концентрується не в ноосфері, тобто в частині біосфери, а в космоноосфері, несучи туди певну інформацію про живу матерію, і про наші дослідження з цієї проблематики буде зазначено нижче.

У процесі логічного і філософського осмислення та практичних спостережень є підстави висловити деякі судження з приводу ноосфери, її формування, сучасного розуміння та подальшого розвитку цієї сфери науки. Великий учений доводив, що жива речовина є носієм і творцем «свободной энергии», якої на планеті більше немає ніде. «Эта свободная энергия — биогеохимическая энергия — охватывает всю биосферу и определяет в основном всю ее историю» (1, с. 91). Учений доводить, що вільну енергію створює наукова думка людини, яка працює тільки в біосфері і під час свого прояву перетворює її (думку — *Б.П.*) у ноосферу. Вернадський стверджує, що «Геологически мы переживаем сейчас выделение в биосфере царства разума, меняющего коренным образом и ее облик и ее строение, — ноосферы» (1, с. 91).

Отже, за Вернадським думка працює тільки в біосфері і там же формується ноосфера, більше того, ця думка має бути науковою, так як лише в такому випадку «вільна енергія» біосфери може бути спрямована в ноосферу «Наукова думка людства працює лише у біосфері й у процесі свого проявлення врешті-решт перетворює її в ноосферу, геологічно охоплює її розумом» (1, с. 192). Відповідно до такої концепції: перше, далі біосфери, думка

людини, в космічні простори виходити не спроможна, можливо її заборонено законами природи, або ще щось; друге, тільки та людина приймає участь у формуванні ноосфери, яка володіє науковою думкою, мабуть наукові працівники.

У цьому контексті уваги заслуговує думка В. Вернадського про те, що «Биосфера...переходит в новое эволюционное состояние — в ноосферу, перерабатывается научной мыслью социального человечества» (1, с. 21). Учений переконаний, що прояв енергії людської культури, тобто енергії у вигляді виділення особливої частини біосфери, формує ноосферу, але це, на його думку, «смогло проявиться в виде геологической силы только в наше время, когда Homo sapiens охватил своею жизнью и культурной работой всю биосферу» (1, с. 95). Доказово стверджує Вернадський, що біосфера переходить у новий стан, але справедливо було б визнати, що мабуть сотнями мільйонів років відбувалася подібні біогеохімічні процеси як у сучасної людини, так і в її давніх предків. Тут важливі три проблеми, які потребують подальшого дослідження і усвідомлення: перша, визнаючи зв'язок живої речовини з космосом учений формує ноосферу тільки в межах біосфери планети; друга, відповідно до твердження ученого людина в минулому, щоб то вона не робила, які б у неї не були мистецькі здібності, думки і інше, вона не впливала на біосферу, не формувала ноосфери; третя, це те, що енергія біосфери перетворюється у ноосферу тільки завдяки науковій думці людини, — мабуть, за сучасними стандартами, яка працює у науковій установі?

Ми все таки вважаємо, що біогеохімічна енергія спрямовується за межі біосфери планети у космоноосферу, за Вернадським у ноосферу, а також інформація, яку вона несе, утворюються не тільки розумом особистостей, які займаються науковою діяльністю, але й думкою кожної людини та, можливо, короткими хвилями тварини. Адже вся жива речовина в цілому за біологією не має якогось поділу, вона виділяє біогеохімічну енергію, яка і є носієм інформації про кожного представника живої речовини, вона може бути різного об'єму та якості, позитивною і негативна. У космоноосфері вся інформація диференційовано урівноважується і згодом, за невідомими ще законами, можливо повертається до людс-

тва, навіть до тих, хто творив таку інформацію. Отже, всі представники тваринного світу, навіть деякі рослини, створюють інформацію різного об'єму і різної якості, наприклад учений і простий робітник, мурашка і крупна тварина, митець з освітою і митець без неї, хвилі деяких видів акацій та інших живих організмів у будь-якій сфері життєдіяльності. Звідси, можна зробити висновок, що мабуть кожна жива істота передає у космоноосферу і одержує звідти відповідну інформацію на яку налаштований її біологічний приймач.

Переходячи до проблем космосу в контексті висловлювань Вернадського варто зазначити, що «вільна енергія», яку формує жива речовина в біосфері планети Земля, тобто речовина та її енергія, існують і в Космічному просторі, які безперервно надходять на планету Земля, так як за словами Вернадського, «Лик Земли — биосфера — единственное место планеты, куда проникает космическое вещество и энергия» (1, с. 91). Користуючись логікою, якій Вернадський надавав переваги у дослідженнях планетних і Космічних процесів, ми можемо стверджувати з великою вірогідністю правдивості про можливий безперервний взаємообмін біогеохімічною енергією живої речовини планети Земля з Космічним простором.

Дотримуючись думки, що нова форма енергії живої речовини утворюється тільки в останні «десятки тисячоліть» — якщо в минулі віки не формувалась ноосфера із-за відсутності наукового розуму, тобто не було сучасного рівня вчених, то хто ж тоді будував в Африці піраміди та залишив після себе багато інших див, які сучасна людина не може збагнути, навіть досконало вивчити. Мабуть у геологічній історії були цивілізації, про які нам майже нічого не відомо, подібне допускає сам Вернадський, який, характеризуючи можливе становлення життя на планеті, в одному із двох варіантів писав, що можна припустити: «она уже существовала от времени самых древних архейских пород нам известных» (1, с. 113). Це досить великий період (архей — 2,6 млрд літ тому) і можливо виникали і зникали цивілізації, а відомостей про них зовсім немає, або дуже мало, але біогеохімічна енергія виробляла вільну енергію, доставляючи у космоноосферу

інформацію, яка через інформаційну систему Всесвіту (ICB) подається наступним цивілізаціям на планеті.

Посилаючись на вчення Вернадського й інших учених можемо неоднозначно відмітити, що людина має постійний зв'язок з Всесвітом і саме він, цей зв'язок, визначає несвідомий вплив на людину і тварину, хоча цього ще не всі визнають, навіть учені. В той же час сама наука стверджує, що основа роботи мозку людини, мабуть і тварини, є дія електромагнетизму, який підпорядкований законам одного із розділів квантової теорії поля. Враховуючи неоднозначне сприйняття подібного зв'язку, нам потрібно хоча б більш-менш вивчити і дати загальну картину цього зв'язку: Всесвіт — природа — людина у трохи більш широкому розумінні, ніж людство про неї знає. Особливої уваги потребує інформаційна система Всесвіту (3, с. 132), яка тільки тепер стає понятійним трактуванням як реальна субстанція, але ще далеко не вивчена і має багато тлумачень.

З погляду уже викладеного, на нашу думку, треба врахувати те, що Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як всякого живого єства, має бути постійний обмін в космічному просторі речовиною, енергією і різноманітною інформацією. У цьому просторі інформаційна система Всесвіту структурована своїми постійними як джерелами надходження — речовини, енергії та інформації, так і приймачами цих надходжень відповідними споживачами. Таким чином, Всесвіт — жива істота, а тому її жива речовина і енергія є об'єктами, які можуть виступати одночасно постійними джерелами-генераторами і приймачами інформації. Відповідно до законів фізики, постійне джерело енергії генерує постійну інформацію, а її переносниками служать різноманітної сили енергетичні хвилі, якими наповнений простір Всесвіту. Енергія і інформація поступають до всього живого на планеті Земля у вигляді безперервного потоку і генеруються: рослинами, які перетворюють енергію у речовинний стан; людиною і твариною, які також перетворюють енергію в речовину; інформацію ж живі організми використовують для розвитку та визначення власного становища у навколишньому середовищі.

Вище наведені процеси можливі ще й тому, що у Всесвіті всі планети, Сонячні системи, галактики зв'язані між собою, рухаються за об'єктивними власними законами, а щоб ці закони діяли необхідна певна інформація та обмін нею, яка і передається у необхідному вигляді за допомогою енергії. Немає ніяких доказових підстав відкидати твердження, що в енергії, яка надходить у біосферу планети Земля з Космосу, також існує вільна енергія (біогеохімічна енергія), в якій подається інформація для живої природи, рослинного і тваринного світу планети Земля, а звідси така ж інформація, за законом взаємообміну, постійно поступає і в простори Всесвіту. Виходячи з викладеного, можемо заявити, що ноосфера, яка, за Вернадським, формується навколо нашої планети у біосфері, має зв'язок з Всесвітом, такий зв'язок має і людина, так як «Сам человек теснейшим и неразрывным образом связан с ноосферой» (1, с. 110).

Таким чином, посилаючись на ідею В. Вернадського про виділення живою речовиною біогеохімічної енергії, у якій міститься ще й вільна енергія розумового мислення, яка має зв'язок з космоноосферою, можемо припустити, що так звана «людська душа», тобто нематеріальне тіло людини, мабуть і тварини, це і є та ж біогеохімічна енергія, яка після перетворення матеріального тіла в інший стан, переходить у космоноосферу, з якою вона мала впродовж існування матеріального тіла енергетичний та інформаційний зв'язок. Космоноосфера, мабуть це і є той самий «інший світ», до якого кожна людина звертає свій погляд впродовж життя.

У контексті викладеного ми ще раз стверджуємо, що біогеохімічна енергія живої речовини планети Земля, перетворена свідомістю людства в процесі своєї життєдіяльності, прямує в простори Всесвіту і концентрується в космоноосфері. Космоноосфера діє за принципом взаємозв'язку за допомогою інформаційної системи Всесвіту, яка забезпечує надходження інформації з біосфери планети Земля і за певними законами повертається в необхідних об'ємах для потреб рослинного і тваринного світу та мікроорганізмів. Про існування та дію інформаційної системи Всесвіту мною проведені дослідження у 2000–2007 рр. а їхні результати опублі-

ковані в 2008 році (3, с. 129–151). Крім того, це відповідає висловлюванням математика і філософа Леруа та палеонтолога і геолога Тейяра де Шардена, які у своїй книзі «Феномен человека» стверджують, що ноосферу вони зв'язували з космосом. Так сталося, що В. Вернадський з якихось причин, а це переважно данина тенденціям тодішньої політики влади і наукової думки, не надавав належного космосу, а тому залишив результат свого історичного дослідження «ноосфери» і трактування його поняття в біосфері. Різниця між такими категоріями, як ноосфера і космоноосфера полягає в тому, що за Вернадським вільна енергія біогеохімічної енергії (ноосфера) залишається у біосфері планети Земля, а за нашими твердженнями вона виходить у космічний простір (космоноосфера).

Щодо інформації, яка надходить у космоноосферу і одержується звідти слід відмітити таке: перше, якщо прийняти до уваги постулат, що у природі нічого зайвого немає, то мабуть Вищі сили дали людині свідомість для того, щоб вона мала зв'язок з космосом, тобто з космоноосферою, відіграючи роль біологічного приймача і передавача; друге, людина відіграє роль біологічного приймача ідей Вищого Розуму для всього живого і неживого на планеті Земля; третє, існуючий постійний зв'язок людини з Космосом визначає несвідомий вплив на живу природу, але підпорядкований об'єктивним законам природи. Мабуть саме із-за відчуття людиною глобального зв'язку з космосом вона віками пізнаючи себе, намагається довідатися перш за все про роль мозку, яким наділила його матінка природа. Навколо людини, тварини, рослини і всієї планети Земля існує енергетична оболонка, в яку надходить вся інформаційна база різноманітних даних про минуле, сучасне і майбутнє всього живого і неживого. Вся ця енергетична оболонка з її інформацією зв'язана з інформаційною системою Всесвіту, а тому все живе і неживе на планеті Земля підконтрольне вищими законам Космосу, про що людина лише здогадується.

Скажімо, мікроби, у яких немає класичної генетичної системи, мурашки і бджоли, у яких немає свідомості, виконують складні роботи, звичайно автоматично, багато з яких людина на-

віть довідатись не може про технологію проведення всіх робіт. Мабуть саме інформація з космоноосфери регулює всю життєдіяльність цих дивних живих організмів, визначаючи технологію і строки виконання усіх робіт у різноманітних природно-кліматичних умовах. У деяких мурашок навіть є антени (вусики), для зв'язку між собою та оточуючим середовищем, про важливість яких свідчить той факт, що коли їх видалити, то тваринка стає безпорадною і зразу ж гине. Людина ж, за задумом Вищого Розуму, одержала свідомість, мабуть, щоб дозволити їй, як вищій істоті тваринного світу, свідомо приймати інформацію і використовувати її для потреб живої природи планети Земля. Свідомість, як усе живе, мабуть з першої її появи у людини вона уже перетворювала живу речовину у «вільну енергію», яка поповнювала космоноосферу, за Вернадським ноосферу. Звичайно, перша поява живої природи відноситься до давніх періодів геологічної історії і вільна енергія на початковій стадії була мізерною як у людини, так і тварини. З часом, хоча мозок людини не змінювався, розвиток людської свідомості підвищувався, а отже і об'єм вільної енергії зростав для поповнення ноосфери.

Дещо інший підхід до цієї проблеми мав Вернадський. Враховуючи, що мозок з біологічної сторони у стародавньої і сучасної людини однаковий, а розумовий рівень різний, який у сучасної людини суттєво підвищений і вона стала займатися наукою, то він дійшов висновку, що лише в теперішніх умовах (можливо це ХХ ст, або минулі ХVІІІ–ХІХ ст.) її діяльність певним чином вплинула на біосферу, створивши ноосферу. Таким чином, підвищення розумового рівня людини стало «основным элементом приведшем в конце концов к превращению биосферы в ноосферу явным образом, прежде всего, созданием и ростом научного понимания окружающего» (1, с. 96). За словами Вернадського, перехід біосфери в ноосферу характеризується інтенсивною боротьбою, в якій він віддає першість науці: «Научный охват биосферы, нами наблюдаемый, является проявлением этого периода» (1, с. 110). Якщо розглядати поняття «рост научного розуміння», то виникає багато питань щодо строків, коли це розпочалося: епоха Аристотеля та більш ранніх мислителів з перевагою пози-

тивної вільної енергії; епоха середньовіччя — суцільної негативної вільної енергії; епоха суцільних війн ХІХ–ХХ ст., коли продукувалась і позитивна, і негативна вільна енергія.

Отже, за Вернадським, виходить, що людина впливає своїм розумом на планетарні закони, але переважно тільки та людина, яка займається наукою (наука про біосферу, гуманітарні науки, науки про Землю—ботаніка, зоологія, геологія, мінералогія). Виходячи з цього, Вернадський стверджував, що «Вопрос о плановой, единообразной деятельности для овладения природой и правильного распределения богатств, связанный с сознанием единства и равенства всех людей, единства ноосферы, стал на очереди дня» (1, с. 109). Якщо поверхово дивитися, то в такому випадку мов би уже не звертається увага на закони Всесвіту, мовляв все вирішує людина, створюючи ноосферу, здатна впливати на динаміку природи, а розвиток економіки і соціальної сфери, можна навіть планувати і бачити перспективу, що за радянських часів неухильно виконувалось.

Проте партійні ідеологи тодішньої країни, в якій жив учений, не звертали уваги на іншу сторону вчення Вернадського щодо біогеохімічної енергії живої речовини: «Организмы живы только до тех пор, пока не прекращается материальный и энергетический обмен между ними и окружающей их биосферой», а цей зв'язок енергії «геологически вечный» (1, с. 97). З цього твердження кожен може зробити висновок, що тимчасово присутній живий організм у біосфері, то це миттєвість, не може цілеспрямовано, для блага і природи, і живих організмів, впливати на біосферу в цілому, яка є постійною та існує мільярди і сотні мільйонів років. За великим рахунком сучасне людство розпочало свій відлік не так давно: все теперішнє людство походить від популяції, що існувало в Африці 140–200 тисяч років тому; тільки біля 100 тисяч років із Африки в Європу прийшли кроманьйонці, які через 40 тисяч років повністю витіснили неандертальців. І невідомо, чи була у них наука у ті далекі часи, а ось зв'язок вільної енергії живої природи мабуть був і сучасники мабуть одержують інформацію від давніх своїх предків. Але ж це більш-менш близький нам період, а були ж набагато древні живі організми, жива матерія, яка також можливо передає ін-

формацію. Отже, інформація живої матерії не зникає в віках, хоча сама жива матерія змінюється.

Складність проблем, які розробляв Вернадський, призводять до викривленого підходу розуміння його ідей і це давало можливість, зокрема більшовикам Росії, використовувати вчення для своєї ідеології, намагаючись впливати на людство і навіть на планетарні природні процеси. Тому в 30-х роках ХХ ст. вчення Вернадського про біосферу і ноосферу було настільки заполітизоване і zdeформоване, що нанесло незчисленних травм багатьом особам, науці, економіці і державі в цілому. Та й сам автор нових відкриттів влив до цього ложку дьогтю, написавши: «...ідеали нашої демократії йдуть в унісон зі стихійним геологічним процесом, із законами природи, відповідають ноосфері» (4, с. 376) і влада взяла на озброєння слова ученого «постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства, що вільно мислить» (5,261). Більшовикам, які вважали себе вільними мислителями та навчали подібному весь народ, переважно в ГУЛАГах, і в страшному сні не снилось почути від знаменитого ученого, що їхня ідеологія відповідає законам природи, а вони здатні на все, навіть змінити природу, залишилось тільки йти дорогою вперед.

Можливо саме ідея Вернадського про потужну силу біогеохімічної енергії людства сприяла появі в науці учених, які трепетливо дивились на ідеї комуністів, серед яких виділявся Т. Лисенко, підтриманий у його науковій кар'єрі відомим генетиком М. Вавиловим, що дало йому сміливість зробити практичну заяву, вельми шанобливу для політики: «Я сейчас всех накормлю» (6, с. 102). Його практика і теорія яровизації доказували про можливість людського впливу на живі організми, що відповідало висловлюванням Вернадського. Подібного від науки не одержував ні один уряд країн світу: малоосвічені, далекі від науки, керівники більшовицької Росії першої половини ХХ ст. могли впливати на біосферу, ноосферу і природу в цілому; для влади безцінною була обіцянка нагодувати голодну і зруйновану країну. І дійсно, ідея В. Вернадського і практична обіцянка Т. Лисенка сподобались тодішній комуністичній владі, її вождям Сталіну і Хрущову, які категорично не сприйняли іншу наукову думку учених генетиків

про явища спадковості, зашифровану в генетичному коді систему спадкової інформації.

Це стало трагедією для академіка М. Вавилова і багатьох інших учених, які своїми дослідженнями доказували наявність генетики, тобто спадковості основних рис живих організмів. Комуністи зрозуміли, що вразі визнання генетичної спадковості, то на перше місце виходять закони природи, а людина, як будь-яка жива істота, пересувається на друге місце, а відповідно до цього вона не може змінювати природу, зазіхати на щось інше, що не вписувалось в ідеологію тодішньої комуністичної партії і генетикам був нанесений сильний удар. На горезвісній Сесії ВАСХНІЛ 1948 р. учення генетики було несправедливо засуджено, учених генетиків масово звільняли з роботи, переслідували, а відомого з світовим ім'ям академіка М. Вавилова принижено і знищено в концтаборах. Жорстоких травм нанесено ученим генетикам Інституту цукрових буряків НААН і всієї його системи, заслужених людей позбавляли роботи, цькували і безсоромно принижували, відомий учений генетик цукрових буряків професор В. Савицький з сімейством спасався втечею за кордон. У цій жорстокій хвилі протистояння наукових ідей зазнали горя і знищення представники відомих цукрозаводчиків, учених і меценатів Симиренко і Терещенко. Чи не схожа ідеологія більшовиків у ХХ ст. щодо впливу на вільну енергію живої речовини на ту, що впроваджували китайці у Шст. до н.е.? Тоді один із імператорів на пропозицію молодих правників сприяв прийняттю так званого «рефлекторного закону», який штучно буде «впечатаний в мозг, ...путем террора. ...Пытки становятся наукой, палачи — звездами, появляется школа пыток» (7, с. 321).

Минуле і сучасне свідчить, що у відносинах між владою, наукою і практикою існує чимало протиріч, які пояснити важко, але про них треба не забувати. З гіркотою треба відзначити, що влада, коли їй вигідно, наказує добро і підносить зло. Буває, що нагороджує і добро, і зло одночасно. Саме наукові фундаментальні дослідження та їхнє розуміння далекими від науки людьми, а не щось інше, стало причиною повного розгрому учених генетиків, переслідування та фізичного знищення відомих вчених. Академік В. Ве-

рнадський, який робив фундаментальні висновки для науки і практики в різних сферах, а також Т. Лисенко, який вдало чи не вдало проводив свої дослідження, але давав захмарні обіцянки присягні для влади, були приласкані вождями і тільки із-за того, що деякі їхні висновки і побажання збігалися з потребами ідеології партії. У той же час учений також з світовим ім'ям М. Вавилов, теорія якого не збігалася з теоріями В. Вернадського і Т. Лисенка, а отже не підходила більшовикам, був фізично знищений.

Подібну колізію бачимо у теперішній Україні на прикладі невмілого проведення наукою і владою аграрної реформи, де відбувалось протистояння між добром і злом: дехто з керівників збережених великих сільськогосподарських підприємств, які докладали неймовірних зусиль у протистоянні владі для збереження великих сільськогосподарських підприємств (КСП), що сприяло збереженню і розвитку села, справедливо носять відзнаку Героя України; таку ж відзнаку Героя носять і вчені, які теоретично розробляли аграрну реформу та практично її провадили в уряді, яка знищує коріння української нації — село. Подібні приклади викривленої оцінки ролі особистостей є чимало і в інших сферах нашого суспільства, особливо в культурі, державному будівництві.

— Де істина, де добро і де зло? — адже все це змішалось у біогеохімічній енергії живої речовини, яка несе таку ж перекручену інформацію в космоноосферу, за Вернадським — в ноосферу, яка в майбутньому буде повертатись добром чи злом, як дань наступним поколінням, можливо й цивілізаціям.

Література

1. *Вернадский В.* Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление. — М.: Наука, 1977.
2. Ноосфера: «Ноос» — древнегреческое — разум; зміст сутності належить Е. Леруа — «оживление материи и очеловечивание жизни»; у Вернадського дещо інший зміст поняття «Ноосфера».
3. *Панасюк Б.Я.* Людина, природа і Всесвіт / Розгадка таємниць /. — К.: ПАРАПАН, 2008
4. *Вернадский В.И.* Биосфера. — М.: Наука, 1967.
5. *Вернадский В.И.* Биосфера и ноосфера. — М.: Наука, 1989.

6. *Вергунов В.А.* Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні. — К., 2009.

7. *Бернар Вербер.* Энциклопедия относительного и абсолютного знания. — М.: Рипол классик, 2009.

3.5. Щоб вижити, людина має змінити свої бажання³⁹

Існує чимало визначень, для чого з'явилась людина на планеті земля, яка її роль, яких догм вона зобов'язана дотримуватись і ці думки викладені в багатьох філософських творах учених світу. Дав я і власне визначення ролі та місця людини на планеті Земля: «людина виконує роль своєрідного живого трансформатора, тобто живого приймача інформації із Всесвіту для живої і неживої природи на планеті Земля»⁴⁰. Широкий аналіз визначень дає підстави говорити, що розмаїття думок величезне, але найближче мої формулювання наближені до визначень Л. Толстого: «Есть две стороны жизни в каждом человеке: жизнь личная и жизнь стихийная, роевая, где человек неизбежно исполняет предписанные ему законы»⁴¹.

Отже, людина, яка бажає змінити природу і все взяти від неї, мабуть не за те взялася, вона думала і продовжує думати, що народилась для себе і провадить час у пошуках щастя, для чого вона можливо народилась. Якого щастя шукає людина, то кожен індивідуум розуміє за власними потребами і спроможності думати та досягати. Реальністю стало знамено, коли людина ставить завдання використовувати все для досягнення власного «щастя»: підпорядковує для цього всю природу та її дари; науку; атом; перетворює природу для власних потреб за власним бажанням і розумінням. Але ж у всіх релігіях людина вважається грішною, вона свою гріховність визнає і постійно просить: «Господи прости!». У чому щастя гріховної живої істоти від дня її народження і до смерті?

³⁹ *Б. Панасюк.* Університетська кафедра. Альманах. — К., 2014. — №3. — С. 60–66.

⁴⁰ *Б. Панасюк.* Людина, природа і Всесвіт / Розгадки таємниць. — К.: Парапан, 2008. — С. 138.

⁴¹ *Толстой Л.* Война и мир. Собр. соч. Т. 3. — С. 10.

За словами Гельвеція, «коренное различие людей в умственном и нравственном отношении беспредельно»⁴². У той же час ми не звертаємо уваги на те, що рівень вимог для всіх єдиний, що не вірно в принципі, а це ображає як одних, так і інших. Відповідаючи на власне ж запитання «К какому выводу в конце концов пришли Вольтер, Юм и Кант?», А. Шопенгауер констатував: «К тому, что мир есть госпиталь для неизлечимых»⁴³. Такі оцінки всесвітньо відомих філософів свідчать, що не все гаразд у людській цивілізації. У чому суть справи, де істина?

Зміна свого призначення та ролі на планеті Земля вимагає від людини переорієнтації задоволення власних потреб, які здебільшого ідуть у розріз із законами природи. Причина, яка спонукає до цього, полягає в тому, що людство і його особини тільки те й роблять, що виховують одне одного, докоряють, наводять безліч прикладів негативних сторін поведінки людини, пропонують напрями поліпшення, як правило поверхові і не придатні до виконання, а справи все погіршуються і погіршуються. Чому? Яке зло людина створила, що в Біблії записано «Зітру Я людину, яку Я створив, з поверхні землі, — від людини аж до скотини, аж до плазунів, і аж до птаства небесного. Бо жалкую, що їх Я вчинив»⁴⁴.

Такі слова не безпідставні, оскільки там же у Святому писемі сказано, що з середини людини виходить усе негативне, воно її опоганює і погіршує духовне становище в кожному суспільстві: «зсередини, із людського серця виходять лихі думки, розпуста, крадіж, душогубства, перелюби, здирства, лукавства, підступ, безстидства, завидюще око, богозневага, гордощі, безум»⁴⁵. Не даремно Ісус сказав перед народом відкрито і відверто: «О, роде невірний й розбешений, — доки буду Я з вами і терпітиму вас?»⁴⁶. Хто може сказати — чому Ісус вигукнув такі слова, чому йому важко з таким народом, коли навіть близьке оточення, його

⁴² Энциклопедия мудрости. — Изд-во Росса, 2007. — С. 502.

⁴³ Энциклопедия мудрости. — Изд-во Росса, 2007. — С. 506.

⁴⁴ Біблія. 1М, 6(7)

⁴⁵ Біблія. 1М, 6(7)

⁴⁶ Біблія. Лк 9(41)

учні зраджують і ця зрада в них закладена, що і сталося з Петром, якому Ісус сказав: «За Мене покладеш ти душу свою? Поправді, поправді кажу Я тобі: Півень не заспіває, як ти тричі зречешся Мене»⁴⁷.

Багато людей помічають на власному досвіді, що коли чогось сильно бажаєш, то не збувається. Звичайно, людина не завжди з цим примирюється, суспільна політична пропаганда посилює її намагання досягти того, чого хочеться, людина досягає, але це уже проти природи і саме тоді проявляються всі ті негативні риси, про які пише Святе письмо, філософи і літератори. Можливо саме через те, що Вищі сили намагаються оберігати людину від протиприродних дій, а людина наперекір все таки домагається, закони Всесвіту не сприймають негативного з її середини і бажання людини, які у неї здебільшого егоїстичні, не задовольняються і це помітили ще древні, зокрема Франческо Петрарка:

Любове, двоє тіл еднаєш ти,
В одній душі, світ сотворивши раєм,
Чому, скажи, чим дужче ми жадаєм,
Тим менше дозволяєш осягти?⁴⁸

Чому все лихе закладено в середині людини, адже раз воно звідти виходить, то природа, Вищі сили заклали його туди? Але ж теорія і практика однозначно стверджують, що природа нічого зайвого, або шкідливого не створює, у неї існує баланс, який формується під дією Вищих сил, тобто так званих законів природи. Викликає занепокоєння і безвихідь для людини, коли негатив, який виходить з однієї людини і спрямовується на іншу, вважається навіть позитивним явищем, коли чуємо заклик до терпіння: «Блаженні ви будете, коли люди зненавидять вас, і коли проженуть вас, і ганьбитимуть, і знеславлять», а далі ще й таке: «Горе вам, як усі люди про вас говоритимуть добре»⁴⁹. Чому частина

⁴⁷ Біблія. Ів. 13(38)

⁴⁸ Світовий сонет / Переклад Д. Павличка. — К.: Дніпро, 1983. — С. 19.

⁴⁹ Біблія. Лк. 6 (22, 26)

людей має зневажати конкретну людину, а інша частина говорити добре?

В усіх філософських, літературних і наукових трактатах стверджується думка, що людина з'явилась на планеті Земля для «щастя» і тільки, але його, тобто щастя, кожна людина розуміє виключно за власними стандартами, а особливо методами його досягнення, яке не падає манною із Небес. Що відбувається? Як все це пояснити? Людина народилась і уже грішна, вона зобов'язана просити у Вищих сил «Прощення». Проте людина таке прохання перетворила в ритуал і проголошує його як перед добрим справами, так і худими.

Ми не можемо не довіряти таким Святим писанням якими є Біблія і Коран, в яких Вищі сили в особі Бога і Аллаха надіслали людині застереження: Бог сказав про дерево, яке в середині раю «Не їжте із нього і не доторкайтесь до нього, — щоб вам не померти»⁵⁰; Аллах рекомендував людині: «О, Адаме! Поселись ты и твоя жена в раю и питайтесь остуда на удовольствие, где пожелае, но не приближайтесь к этому дереву, чтобы не оказаться из неправдивых»⁵¹. Не послухались і з'явилося добро і зло, а як показала історія людської цивілізації — зла стає все більше і більше. Змій підказав Єві, яка навчила свого чоловіка Адама, що від плодів дерева не вмирають, розкриваються очі, що допомагає пізнати добро і зло. А хто такий Змій? Саме ця тварина уособлює розум і хитрість, а отже під Змієм треба розуміти людську свідомість, яка веде людину до пізнання, що і принесло розуміння добра і зла, яке поширюється і поширюється.

Зло скрізь супроводжує людину, зраджують не тільки учні Ісуса, але кожну людину її оточення, найближчі друзі. У Корані читаємо попередження: «Не берите себе близких друзей, кроме вас самих. Они не преминут вам вредить, они хотели бы того чтобы вы попали в беду. Если вас коснется хорошее, это их огорчает; если вас постигнет дурное они радуются этому»⁵². Подібні застереження є і в Біблії.

⁵⁰ Біблія. 1М, 3(3).

⁵¹ Коран. Сура 2, 33(35)

⁵² Коран. Сура 3, 114(118), 116(120).

Придивімося, чого навчає людину Бог: працювати в поту свого обличчя, добувати хліб свій насущний, розмножуватись. А «щастя»? У чому його сутність? У тому, щоб одержувати інформацію з Космосу і передавати на благо всього живого і неживого. Не всі щось приймають, а тільки частина, а решта відходить природи, як і у кожного виробництва. Не треба цього соромитись, бо це ті раби, про які говорив Аристотель і інші. Аристотель досить чітко розмежовує людей за їхніми природними якостями і здібностями. У своїх творах учений поділяв людей, які володарюють, панують з однієї сторони і їм підлеглих — з іншої. Відповідно до цього перші «благодаря своим умственным свойствам способны к предвидению и, поэтому, они уже по природе своей существа властвующие и господствующие». Інші — підлегли, «так как они способны лишь своими физическими силами исполнять полученные указания, является существом подвластным и рабствующим»⁵³.

Хоча він про це говорив давно, але чи можемо тепер стверджувати, що всі люди мають рівні здібності, якими їх наділила природа? Ні, не можемо, на відміну від ідеології комуністів, а тому кожен повинен займатися своєю справою, яку він здатен виконувати найкраще, а звідси і користуватися відповідно результатами своєї праці. Відомо, що людина більше будь якої тварини володіє інстинктом колективізму, про це говорив Аристотель, який писав «человек есть существо общественное в большей степени, нежели пчелы и всякого рода стадные животные»⁵⁴. Якщо ж людина відривається від колективу, громади і держави, то «тот, кто не способен вступать в общение или, считая себя существом самодовлеющим, не чувствует потребности ни в чем, уже не составляет элемента государства, становясь либо животным, либо божеством»⁵⁵.

Перехід України до ринкових відносин наприкінці ХХ ст. ознаменувався тим, що гроші і матеріальні цінності розкрали дилетанти, раби, які природою наділені силою, жорстокістю при

⁵³ Аристотель. Собр. соч. в четырех томах. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 377.

⁵⁴ Аристотель. Собр. соч. в четырех томах. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 379.

⁵⁵ Там само.

відсутності понять про культурні цінності, а ось саму культуру, науку і мистецтво зобов'язані творити, та ще й безплатно, люди, наділені природою розумом, які, відповідно до цього, повинні займати в суспільстві панівне становище.

Але щоб цього досягти, тобто свого удаваного «щастя» людина здійснила руйнацію колективізму і спільності, щоб ніхто нікого не контролював. Українське суспільство вийшло з тоталітарної системи, де було багато негативного, проте руйнація колективності і спільності принесла не менше негативних рис у людську життєдіяльність. Навіть у тоталітарній системі люди в багатьох випадках відчували себе вільнішими, мали відносно більше свободи, правда, якщо свободу не вважати правом всездозволеності. Кожна людина мала змогу вільно у справах зайти в міністерство чи відомство, в будь-які місцеві органи влади чи галузеві управління, вчені мали доступ до інформації про соціально-економічні процеси в суспільстві, галузях і регіонах, мали захист у партійних і профспілкових органах від несправедливості будь-якого, мали право на навчання та житло і багато чого іншого. Людина руйнує те, що притаманне тваринному світу, де контролюється несправедна поведінка кожного.

А що тепер, коли проголошено, що кожен відповідає за себе, а держава, суспільство в стороні. Для конкретної людини закрито все: зайти до будь-якого органу влади, регіональних чи галузевих органів неможливо, скрізь воєнізована охорона, для вчених повністю закрито інформація про соціально-економічні процеси в суспільстві і на регіональному рівнях, нею користуються ті, хто використовує її у власних цілях і пояснює все, що відбувається в суспільстві чи громаді так, як вигідно особі чи партії. Що це, демократія? Ні, це порушення законів природи, коли одні люди ховаються від інших. Звичайно, цьому є причина, до влади прийшли не ті люди, вони безпідставно силою захопили всі ресурси при своєму низькому інтелектуальному рівні, а тому ховаються, їм страшно і соромно, щоб ніхто не довідався про їхню нищість.

Людина, все людство знає, що гріховність їх переслідує з народження, ще від Адама і Єви, і вона веде людство до знищення. Людина найагресивніша серед істот тваринного світу, навіть у

цивілізованому світі навколо кожного відомого державного, політичного, громадського і військового діяча твориться зло, йдуть війни, зрада і все інше, що тільки існує негативного в глибинах сутності людини.

Виходячи з такої, скажімо, об'єктивної ситуації, чому було б людині не подумати і взяти приклад з тварин, вивчити настанови Святого письма — Біблії, Корану, філософських трактатів світових учених і прийняти вірне, виважене рішення жити на подобі тваринного світу, в колективі, щоб не допускати негараздів, що і рекомендує Коран: «и пусть будет среди вас община, которая призывает к добру, приказывает одобренное и удерживает от неодобряемого. Эти — счастливы»⁵⁶.

Не бажає народ, ще не настала духовна криза, підкріплена природними катаклізмами. Адже страхітливої війни 1939–1945 рр. за всю історію людства не було, коли майже всі країни світу на планеті земля були втягнуті в бійку. Після закінчення всі раділи, святкували, що побили тих, які сумували. Складали про битви гарні веселі, сумні і тужливі пісні, з душею їх співали повсюди, раділи, забуваючи, що Радянський Союз переміг не вмінням, а кількістю загиблих солдат у співвідношенні до Німеччини 1:14.

І ніхто ще не задумався над тим, щоб змінити поведінку людства, так саме людства, так як народ однієї країни чи кількох нічого не змінять. Правда, зразу ж після небаченої війни створили Організацію Об'єднаних Націй (ООН), але це організація, яка має військо, щоб бити тих, хто хоче битися, тобто це та ж бійка. Пізніше сильні держави били слабших і ніхто не звертається до ООН — організація безсила, вона як стара людина, яка бачить, розуміє, але не може. Тому без кардинальної зміни поведінки людини, сім'ї, колективу, нації, держави і в цілому людства бійки будуть продовжуватися через накопичення негативної енергії людини, яка посилює її агресію.

Агресивність людини — єдина причина війн, бунтів, заворушень і революцій, які постійно супроводжують людську цивілізацію. Агресивність людини формується невід'ємними її рисами, названими у Святому письмі: зсередины, із людського серця

⁵⁶ Коран. Сура 3, 100 (104).

виходять лихі думки, розпушта, крадіж, душогубства, перелюби, здирства, лукавства, підступ, безстидства, завидющеє око, богозневага, гордощі, безум⁵⁷, скрізь заздрощі. У кожній людині, що передається в людську масу, час від часу накопичується негативна енергія, яка об'єктивно потребує виходу на поверхню, виверження мов вулкан, а тому бійка, війна — це потреба людства, якої неможливо уникнути. Після виходу негативної енергії на поверхню людина на деякий час заспокоюється, стає добрішою, а через деякий час негативна енергія знову кличе до бійки.

Щоб змінити становище на краще, треба уважно придивитись до живої природи. У живій природі існує цікава практика, коли мурашина королева народжує тих особин, які потребуються для популяції на даний час: воїнів, мельників, обслугу, робітників. Природа створює умови, при яких популяції тварин розмножуються так, як вимагається об'єктивно. Так і людське суспільство має створити умови: духовна велич і гідність; впевненість у завтрашній день; робота і житло; догляд за дітьми та можливість одержання роботи. Людська цивілізація ще до цього не готова ні духовно, ні матеріально, але це прийде, якщо не настане інше. Адже комерціалізація дітонародження на протигагу створенню сприятливих умов життєдіяльності для людини, які сприяють природному процесу продовженню людської цивілізації призведе до того, що багатії будуть замовляти народжувати робітників для власної промисловості, держава — воїнів для ведення війни і так далі.

Серед тваринного світу немає таких негативних рис, які має людина, наприклад заздрість. Це також потребує подивитись на тваринний світ. Заздрісники, вони наносять шкоди людству неймовірно більше, ніж всі вороги разом взяті, — відповів старий і у нього похмурніло обличчя. — Навіть Біблія радить скривати свої наміри від заздрісників, — якось неохоче відповів старий, — труд кожного і всі успішні вчинки викликають заздрість одного до іншого, попереджає святе письмо. — Я прожив життя і бачив, що не вороги, а оточуючі оповиті туманом заздрощів, коли зустрічається нещастя, то знайдеш там своєчасно заздрісника і він, мов би, бажаючи тобі допомоги, підставляє ногу, щоб я впав. Заздрісник,

⁵⁷ Біблія. Мр. 7(21-22)

схожий на людину лукаву, яка ходить тихо і зігнуто, а в середині в неї бурлить гаряча лава, готова щомиті вийти на поверхню.

Плине час, змінюються покоління людства, але зовсім невідомо куди рухається людина: до добра чи до зла. Це питання з питань. Щоб обрати дорогу до добра людина має змінити свої бажання і найперше урівноважити свої безмежні потреби відповідно до обмежених можливостей природи, має бути рівновага.

3.6. Ноосфера за В. І. Вернадським і погляд сучасників⁵⁸

Особливість учення В. Вернадського полягає в тому, що воно може служити взірцем поєднання природничих і гуманітарних наук, що є надзвичайно цінним для учених, які досліджують гуманітарну сферу науки. Мабуть таке поєднання дає можливість проникливіше побачити чисельні проблеми в гуманітарній сфері науки. Немає сумніву, що обговорення хоча б деяких проблем буде не тільки цікавим, але й практичним для лекційних матеріалів ученим Кафедри філософії КНЕУ.

Перша проблема. Сучасники все більше і більше задаються питаннями: що відбувається на планеті Земля і перспективи; чи є Вищі сили Всесвіту, чи є Бог, залежність усього живого від них; звідки взялася людина, де критерії пояснення її появи і як відноситися до сумнівної теорії Дарвіна про походження людини в результаті еволюції; більшість людей цікавляться чи існує, чи не існує безсмертя у фізичній чи нематеріальній формі; чи слід визнати природним і соціально справедливим штучне виведення людини чи ні, як відноситися до клонування, природа і подолання важких хвороб; містика і реальність усе частіших повідомлень про кінець світу, чи теоретично це можливо, якщо не враховувати атомні заряди, які уже можуть реально знищити Землю; чи існує життя на інших планетах нашої Сонячної системи нашої та інших; чи є життя на Марсі, тобто на планетах, які не схожі на нашу планету; існування екстрасенсів — це реальність чи видумки;

⁵⁸ Б. Панасюк. Університетська кафедра. Альманах / Круглий стіл до 150-річчя від дня народження Вернадського. — К., 2014. — №3. — С. 173, 187–190.

чи існує загроза потепління, яким лякають людей чи інше щось буде, наприклад похолодання; багато інших запитань.

Відповіді на ці питання можемо шукати у В.І. Вернадського. Звичайно, знайдемо не все, бо і сам учений говорив, що йому багато чого так і залишилось невідомим. Чимало цікавого можемо довідатись, розглядаючи із великої спадщини наукових досліджень лише невеличку їх частку учення про Ноосферу.

Серед тваринного світу найважливіша особливість людини лише в тому, що вона наділена свідомістю, а тому можна сказати, що «на всіх представників тваринного світу, включаючи людину, творчо впливає матеріальна і нематеріальна субстанція Всесвіту. ...людина — це частина природи і вона повністю підпорядкована Вищим силам природи, а її дії регулюються через інформаційну систему Всесвіту»⁵⁹. Саме свідомість людини, людський розум стали базисом наукового формування В. Вернадським нового вчення про особливу стадію розвитку біосфери «ноосферу». Вивчаючи ноосферу учений підкреслював про важливі, але мало зрозумілі поняття, а саме маловивчена реакція всіх живих організмів на зовнішні і внутрішні подразники — інстинкт, інтуїція, підсвідоме відчуття й інше. Підкреслюючи особливість інтуїції В. Вернадський писав «Интуиция, вдохновение — основа величайших открытий, в дальнейшем опирающихся и идущих строго логическим путем — не вызываются ни научной, ни логической мыслью, не связанной со словом и понятием в своем генезисе»⁶⁰.

Як бачимо, Вернадський зв'язував свої думки з космічними просторами, але у своїх дослідженнях, із трьох пластів наукових досліджень (планета, мікроорганізми, космос), він дотримувався здебільшого тільки двох, а космос залишив нащадкам. У дослідженнях Вернадський часто висловлював власні думки на можливо існуючий зв'язок живої і неживої природи на планеті Земля, але свої дослідження не зв'язував прямо з законами Космосу. Така у мене думка після вивчення лише окремих його творів.

⁵⁹ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт / Розгадки таємниць.— К.: Парапан, 2008. — С. 128, 151.

⁶⁰ Вернадский В. Размышление натуралиста / Научная мысль, как планетное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 111.

Друга проблема. Визнаючи зв'язок живої речовини з космосом, учений все таки вважає, що ноосфера формується тільки в межах біосфери нашої планети; На мою думку, все таки краще визнати, що вільна енергія біогеохімічної енергії утворюється, можливо краще сказати знаходиться, за межами біосфери планети у космосі, формуючи космоноосферу. Тим більше, що француз Леруа, який придумав слово «ноосфера», зв'язував поняття з космосом.

Уся жива речовина в цілому за біологією не має якогось поділу, вона виділяє біогеохімічну енергію, яка і є носієм інформації про кожного представника живої речовини, вона може бути різного об'єму та якості, позитивною і негативна. В космоноосфері вся інформація диференційовано урівноважується і згодом, за невідомими ще законами, можливо повертається до живих організмів, людства, навіть до тих, хто творив таку інформацію.

Третя проблема. Великий учений доводив, що жива речовина є носієм і творцем «свободной энергии», якої на планеті більше немає ніде. «Эта свободная энергия — биогеохимическая энергия — охватывает всю биосферу и определяет в основном всю ее историю» (1, с. 91). Учений доводить, що вільну енергію створює наукова думка людини, яка працює тільки в біосфері і під час свого прояву перетворює її (думку — Б.П.) в ноосферу. Вернадський стверджував, що енергія біосфери перетворюється у ноосферу тільки завдяки науковій думці людини, — мабуть, за сучасними стандартами, яка працює у науковій установі? На нашу думку, біогеохімічна енергія утворюється не тільки людьми у сфері науки, а й усіма представниками живої природи, тобто всіма людьми, деякими представниками тварин, а можливо й рослин. Єдина різниця між усіма представниками живої природи — це об'єм вільної енергії, в одних вона значна в інших мізерна.

Справедливо В. Вернадський стверджує, що «Геологически мы переживаем сейчас выделение в биосфере царства разума, меняющего коренным образом и ее облик и ее строение, — ноосферы» (1, с. 91). У той же час відмітимо, що всі зміни, які відбуваються на планеті Земля, залежать не тільки від «наукової думки», мабуть взагалі людської думки, а до цього причетні всі люди планети. Отже, всі представники тваринного світу, навіть деякі

рослини, створюють інформацію різного об'єму і різної якості, наприклад учений і простий робітник, мурашка і крупна тварина, митець з освітою і митець без неї, хвилі деяких видів акацій та інших живих організмів у будь-якій сфері життєдіяльності.

Четверта проблема. За Вернадським, слід думати, що вільна енергія живої речовини, а отже і ноосфера почала утворюватися з часів появи наукової думки, що викликає сумніви.

Якщо дотримуватись думки, що нова форма енергії живої речовини утворюється тільки в останні «десятки тисячоліть», то виходить, що в минулі віки не формувалась ноосфера із-за відсутності наукового розуму, тобто не було сучасного рівня вчених, Тоді виникає запитання, хто ж будував в Африці піраміди та залишив після себе багато інших див, які сучасна людина не може збагнути, навіть досконало вивчити.

Мабуть у геологічній історії були цивілізації, про які нам майже нічого не відомо, подібне допускає сам Вернадський, який, характеризуючи можливе становлення життя на планеті, в одному із двох варіантів писав, що можна припустити «она уже существовала от времени самых древних архейских пород нам известных» (1, с. 113). Це досить великий період (архей –2,6 млрд літ тому) і можливо виникали і зникали цивілізації, а відомостей про них зовсім немає, або дуже мало, але біогеохімічна енергія виробляла вільну енергію, доставляючи у космоноосферу інформацію, яка через інформаційну систему Всесвіту (ІСВ) подається наступним цивілізаціям на планеті.

Твердження про те, що тільки тепер, «десятки тисячоліть» назад, розпочала утворюватись ноосфера, мало ймовірно. Мабуть вона формувалась з часів появи живих організмів (2,6 млрд літ за Вернадським та 700 тис. р. — 2,5 млн літ — поява сучасної людини). І уже в цьому контексті з'являється багато інших цікавих питань, які турбують людство і які треба обговорювати.

П'ята проблема. Страшенні трагедії відбуваються, коли філософські і теоретичні дослідження учених використовуються для обґрунтування політичних амбіцій різних груп людської цивілізації. Є підстави сказати, що теоретичні розробки В. Вернадського все таки були використані для політичних амбіцій у першій половині ХХ ст. на території Росії.

Реальні факти підтверджують, що філософська і фундаментальна теорія Вернадського мабуть не останню роль відіграла у боротьбі комуністичної ідеології проти фундаментальної теорії генетики і її дослідників, зокрема видатного ученого генетика М. Вавилова, а також появи проповідника ідей Вернадського на практиці (яровизація) Т. Лисенка і це видно з того: у 30-х роках ХХ ст. вчення Вернадського про біосферу і ноосферу заполітизоване і zdeформоване настільки, що нанесло незчисленних травм багатьом особам, науці, економіці і державі в цілому. Та й сам автор нових відкриттів вплив до цього ложку дьогтю, написавши: «...ідеали нашої демократії йдуть в унісон зі стихійним геологічним процесом, із законами природи, відповідають ноосфері»⁶¹. Не довго думаючи влада швиденько взяла на озброєння слова ученого: «постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства, що вільно мислить»⁶². Що після цього сталося, знає людство, дотепер не може вгвотатись український і російський народи. Це також важлива проблема для обговорення.

3.7. Можливості природи і потреби людини⁶³

І світло, і п'ятьма, і суще, й тлінь
Змішаються в гримучій кулі газу,
І темні хвилі хворих поколінь
Розіб'ють груди в каламуті часу.

В. Базилевський

Висвітлено окремі напрями розвитку теорії і практики рівноваги в природі та суспільстві. Вперше розраховано реальне забезпечення людської цивілізації ресурсами харчових продуктів на сучасному етапі. Установлено, що сучасний рівень можливого виробництва продукції для харчування є межею задоволення потреб людського населення нашої планети, який склався на початку ХХІ ст.

⁶¹ Вернадский В.И. Биосфера. — М.: Наука, 1967. — С. 376.

⁶² Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. — М.: Наука, 1989. — С. 261.

⁶³ Вісник аграрної науки. — №9. — 2013. — С. 75–80.

Ключові слова: рівновага, потреби людини, можливості природи, жива речовина, ресурси.

З давніх-давен філософи і вчені намагаються пізнати природу і найголовнішу її частину — живу матерію. Дедалі більше стає зрозуміло, що недотримання законів природи завдає чимало складнощів усьому зовнішньому середовищу, яке оточує людину. Важливі ідеї вчених у цій сфері спрямовані на розвиток теорії і практики рівноваги в природі.

Ресурси природи. Людина як частина живої природи забезпечена певними ресурсами для життя. Ці ресурси призначені для розвитку матеріального тіла живих організмів. Перед людиною постає питання: як відбувається формування життєвих ресурсів і тіла живих організмів?

В усіх процесах беруть участь мікроелементи, які містяться в ґрунті, на поверхні планети та на повітряній подушці планети Земля. Природні складові, які створюють ресурси для живих організмів і будівництва їхнього матеріального тіла, можна описати так.

1. *Гідросфера* — займає близько 70,8 % поверхні Землі і розподілена так: 98,3 % — Світовий океан; 1,6 % — вода, зв'язана в материкових льодах; 0,1 % — води материків (переважно прісні води). Це і є ресурси води, які доступні людині та іншим живим організмам.

2. Поверхня планети Земля поділена так: 70,8 % площі займають *води Світового океану*; 29,2 % — *суша*, з них трохи більше 10 % її придатні для сільськогосподарського виробництва, зокрема для продуктів харчування.

3. *Атмосфера* має такий склад: 78,08 % — азоту; 20,95 — кисню; 0,93 — аргону і 0,03 — вуглецю; 0,01 % — ін. газів. У тропосфері, як складовій атмосфері, зосереджено 90 % усіх газів атмосфери. Тут відбуваються інтенсивні переміщення повітряних мас.

4. *Стратосфера* є важливою для дослідження кліматичних змін, де температура повітря сягає 0°C. У нижній частині стратосфери міститься озоновий шар, він вбирає 13 % сонячної радіації, що прямує до нашої планети, із 20 %, які затримує вся атмосфера Землі; майже повністю вбирає ультрафіолетові промені, згубні

для всього живого; захищає життя на Землі і є фізичною межею поширення життя в атмосфері.

У результаті фотосинтетичної діяльності рослинних організмів отримуємо первинну валову продукцію, а без врахування речовини (енергії), витраченої на ріст і розвиток, — чисту первинну продукцію, тобто біомасу (суху речовину). Ця біомаса залежить від багатьох факторів зовнішнього середовища, серед яких найважливішими є: сонячне світло; вуглекислота; вода; температура ґрунту; температура повітря; наявність солей азоту, фосфору, калію та ін. мінеральних речовин. Дослідження вченими динаміки деяких з цих факторів свідчить, що енергія сонячного світла з усієї сонячної енергії, яка прямує в бік Землі, 37 % залишається у світовому просторі, а 63 % поглинається атмосферою і поверхнею Землі; більшу частину ультрафіолетової радіації затримує шар озону атмосфери; за низької інтенсивності світла фотосинтез відбувається слабо, та й за вищої інтенсивності також не спостерігається підвищення фотосинтезу. Доведено, що для фотосинтезу більшості рослин оптимальною температурою повітря є 25 °С. Зміни температурних режимів призводять до непередбачуваних результатів.

Вуглекислота безпосередньо впливає на інтенсивність фотосинтезу: як правило, вміст CO_2 у повітрі становить 0,02–0,03 об'ємного відсотка; за наявності низької концентрації вуглекислоти (нижчої 0,008 %) фотосинтез призупиняється; підвищення вмісту вуглекислоти приводить до зростання фотосинтезу і таке підвищення спостерігається при концентрації CO_2 до 1 %. Мабуть, саме тому зростання викидів CO_2 в атмосферу до певного часу не турбує багатьох американських і європейських учених, оскільки вони доводять можливість підвищення урожайності сільськогосподарських культур. За браком вологи настає депресія фотосинтезу; за низького забезпечення вологою знижується відбір CO_2 із повітря. Зниження вмісту води та погіршення її якості призводить до депресії не лише фотосинтезу, а й усієї біосфери.

Мінеральні речовини також мають визначний вплив на біосферу. Наприклад, безпосередньо споживати азот неможливо,

лише рослини засвоюють азот із ґрунту у вигляді іонів амонію або нітратних іонів, тобто так званого фіксованого азоту.

З огляду на це в державній політиці та бізнесі слід дотримуватися постулату, що з намаганням досягти істотного збільшення виробництва продуктів сільського господарства треба одночасно вживати заходів для збереження рівноваги в кругообігу азоту й інших солей, які споживають рослини для передачі всім живим організмам біосфери планети. Саме в сільському господарстві потрібно брати до уваги, що існування живих речовин (рослин, тварин) і формування осадового шару Землі є процесами нерозривно взаємопов'язаними, оскільки осадовий шар виникає в результаті існування біосфери та процесів, що незмінно в ній відбуваються.

Рівновага в природі. У Всесвіті, Сонячній системі та на планеті Земля панує повна рівновага між живими організмами рослинного і тваринного світу. Рівновага живої речовини (рослин, тварин, людини) впродовж усієї геологічної історії є незмінною, і коли зменшується одна складова, то зростає інша, щоб зберегти єдину величину живої речовини. Отже, рівновага — це закон природи, порушення якого призводить до катаклізмів і непередбачуваних природних та економічних результатів. З огляду на це, рівновага об'єктивно притаманна як усій природі планети Земля, так і життєдіяльності людини. Нині настав час об'єктивної необхідності дотримання рівноваги між можливостями природи та надмірними потребами людини.

Рівновага пояснюється ще й досить глибокими законами природи. Важливість цієї рівноваги впливає з учення академіка В.І. Вернадського про живу речовину (живі організми), яка існує на поверхні планети Земля мільярди років, маючи тісний зв'язок з біосферою. Учений писав: *«Потенціальна можливість захвата поверхності всєї планети путем размножения одним организмом, одним его видом присуща всем организмам, ибо для всех них закон размножения выражается в одной и той же форме, в форме геометрической прогрессии»* [2]. Водночас усе має межі, встановлені законами Всесвіту, щоб завчасно не знищити планету: *«Площадь, доступная заселению организмами, ограни-*

чена — *откуда следует существование предельного количества (массы жизни) живого вещества, могущего существовать на нашей планете*». Має межу і величина живої речовини: *«Число живых естественных тел количественно связано с размерами определенной земной оболочки — биосферы»* [2].

Доведено, що прошарок біосфери, в якій існує жива речовина, надзвичайно тонкий (кілька метрів завтовшки в пустелях і десятикі метрів у лісах і водних екосистемах), і цей прошарок академік В.І. Вернадський назвав «плівкою життя», де зосереджене життя рослин, тварин і мікроорганізмів [6]. Саме тут і проявляються тонкощі існування живих організмів і потреба рівноваги, позаяк забруднення повітря і водних ресурсів, знищення лісів на величезних територіях, переведення їх у ріллю, розорювання й осушування степів і лук та ін. порушує процес перетворення сонячної енергії в хімічну, механічну і теплову, а в підсумку — реалізацію природної програми всіх живих істот. Тому, як визначають українські науковці, перший постулат учення В.І. Вернадського полягає в тому, що *«основним завданням всесвітнього людства має бути охорона біосфери, припинення її антропогенної деградації, збереження хоча б сьогоднішнього її стану та рівня організованості, від яких залежить майбутнє людини й людських цивілізацій»* [7].

Усе це проявляється в реальному житті, що зумовлює об'єктивну потребу дотримання рівноваги в живій речовині на планеті Земля з огляду на пріоритетні особливості серед усіх живих організмів планети.

Перша особливість. Незважаючи на трансформаційні процеси, які відбуваються на планеті Земля через кліматичні зміни, людина подібно до таких представників тваринного світу, як мурашки, свині, таргани та криси, здатна найкраще пристосовуватися до навколишнього середовища. Така феноменальна здатність цих п'яти видів тваринного світу пояснюється тим, що лише вони можуть динамічно пристосовуватися до споживання та перетравлювання будь-яких харчів, постійно змінювати раціони харчування. Прикро, але за останні 20 років українці зазнали фізичного й духовного виснаження, порушилася рівновага, і це стало наслідком з

двох причин: *перша* — через нервові перевантаження; *друга* — через неякісне харчування, яке й далі погіршується. Не випадково, на нашу думку, Україна посіла друге місце у світі після ПАР за рівнем смертності на 1000 жителів. Ця інформація наводиться у звіті Центрального розвідувального управління США [11].

Друга особливість. Конструкція організму людини, як і всього живого, має постійний зв'язок з конструкцією планети Земля, Сонячної системи та Всесвіту: «*Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як і всякого живого єства, є постійний обмін в середовищі речовиною, енергією та різноманітною інформацією*» [9]. Цей зв'язок загалом малопомітний і для пізнання людині недоступний, але інтуїтивно вона його відчуває, намагаючись не порушувати гармонії. У цьому контексті стає зрозуміло, що значна частина обмінних властивостей живих організмів прихована навіть не в генах, а в якійсь невідомій сутності. Скажімо, традиції та звички людини й тварини можуть бути підпорядковані волі та розуму, але тільки інстинкт залишається незмінним і передається нащадкам поза генетичними зв'язками, набуваючи постійної природної константи.

Третя особливість. Між усіма частинами людського тіла, як і будь-якої тварини, панує повна гармонія, а це свідчить про те, що природа потребує такої гармонії в усіх сферах, пов'язаних з нею. Усі клітини, всі органи і частини тіла живої істоти підпорядковані одній меті — слугувати живому організму так, щоб він функціонував ефективно. Отже, завдання у нас одне — жити разом успішно й злагоджено. Ця складна конструкція живого організму побудована із сукупності спеціалізованих клітин (шлунку, печінки, крові, нирок, очей та ін.), які «ведуть між собою діалог» (біологічно-організаційний), усі вони перебувають у контакті, досягаючи гармонії та рівноваги. Іноді діалог і рівновага порушуються, і настає час, коли деякі клітини стають сильнішими, починають збільшуватися і невпинно розмножуватися, як скажімо, ракові клітини будь-якого органу живого організму, завдаючи шкоди іншим клітинам, порушуючи рівновагу, йдучи врозріз з потребами інших клітин як окремого органу, так і організму загалом. Небезпека такої клітини в тому, що вона невпинно і непро-

порційно розмножується, займаючи простір інших клітин, порушуючи виконання ними нормальних функцій. Такі функції та процеси спостерігаються і в людському суспільстві, їх породжує державний устрій, зокрема капіталізм, при якому дозволяють окремим особинам, які здебільшого нічим не відрізняються від інших, раптово збільшувати свою приватну власність (фінансову, матеріальну, земельну, трудову), завдаючи шкоди іншим членам суспільства.

Дотримання рівноваги — потреба природи. Рівновага існує повсюди в живій і неживій природі, а тому це не якийсь науковий експеримент — це потреба природи. За геологічної історії планети на її поверхні змінилося чимало видів рослин і тварин, з давнини залишилися одиниці: верблюди, які для виживання в пустелі мали запаси води і харчів; хамелеони, що захищаються від хижаків зміною кольору шкіри; рослини в гірській місцевості, які ростуть на камінні за рахунок економного використання речовин і вологи та ін.

Жива природа у своїй основі потребує також рівноваги: клітина живого організму потребує необхідної кількості харчової рідини, але певної температури і без вмісту агресивних токсичних домішок. Адже тіло людини містить величезну кількість елементів природи, хімічна взаємодія яких являє собою дивовижну конструкцію, в якій жорстко дотримується рівновага через дозування, баланс, тонку взаємодію. Найскладнішим є те, що вся ця конструкція працює під впливом електромагнітних, гравітаційних електронних систем, які зв'язують між собою клітини, молекули, атоми, частини, кварки і пустоти. Це і є Космос на макрорівні, така конструкція надзвичайно тендітна, а тому потребує обережного ставлення до неї. У разі потрапляння агресивних домішок клітина спочатку намагається адаптуватися, але, зрештою, гине. Людина, що жила до нашої ери, при сучасних харчах, воді і забрудненому повітрі вижити не могла б. Деякі клітини і живі істоти, потрапивши в агресивне середовище, можуть пристосовуватися, адаптуватись і навіть розвиватися, але це вже будуть інші істоти. Отже, клітини, рослини і тварини, які не досягли рівноваги із зовнішнім природним середовищем, зникають.

Проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що в природі і людському суспільстві вже є чимало прикладів невідповідності між можливостями природи та надмірними потребами людини, про що свідчить зростання населення на Землі, яке перевищує 7 млрд осіб. Наші розрахунки показують, що природа планети Земля може прогодувати не більше 7–8 млрд населення, в противному разі слід розширювати площі для виробництва харчових продуктів і розширювати опріснення вод океанів, чого природою не передбачено.

На підставі наведеного і наших досліджень можна зробити висновок, що сучасні світові соціально-економічні потрясіння, які розпочалися після 1996 р., тривають і не скоро закінчатся, адже це не результат економічних і фінансових криз, перевиробництва чи недовиробництва, а прояв концентрованої загальної кризи розриву між можливостями природи і наявністю природних ресурсів та надмірними потребами людини. Сучасні кризові явища не припиняться доти, доки не буде введено правило дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами людини. Таке дотримання рівноваги слід забезпечувати не комерцією, що може викликати протистояння, зокрема і війну, а нормами та законами справедливої державної політики, яка вимагатиме жорсткого дотримання цієї рівноваги. Відтак майбутнє не за економічним зростанням, потребою нарощувати дедалі вищі темпи використання ресурсів, а за рівновагою між можливостями природи і потребами людства. Прикладом може слугувати сучасний стан використання прісної води, ресурс якої залежить щонайменше від двох факторів: *перший* — кліматичні зміни; *другий* — людська схильність до надмірного використання води та неконтрольованого її забруднення. Це стосується і розширення площ під виробництво харчових продуктів, яких дуже бракує, а наявні — скорочуються через використання їх для забудови під міста, шляхи, промислові об'єкти та багато інших потреб людської цивілізації.

Зроблений ще в 1974 р. прогноз щодо кількості народонаселення планети дивовижно збігається з реальною динамікою зростання населення світу в мільярдах [6]: 1850 р. — 1,3, 1900 — 1,7, 1930 — 2,1, 1950 — 2,5, 1960 — 3,0, 1970 — 3,6, 1980 — 4,5,

1990 — 5,5, 2000 — 6,5, 2010 — 7,6, 2020 — 8,7, 2030 — 9,7, 2040 — 10,6, 2050 — 11,2, 2060 — 11,7, 2070 — 12,0, 2080 — 12,2, 2090 — 12,3, 2100 — 12,3, 2110 — 12,3, 2120 — 12,3. За такого зростання чисельності населення планети доступність харчів, води і навіть кисню стане обмеженою.

Намагання людини забезпечити таку кількість населення всім необхідним для життєдіяльності призведе насамперед до багатьох негативних явищ: зростуть викиди CO₂ і зовнішнє середовище наповниться теплом, що зумовить кліматичні зміни, до яких людина, багато тварин і рослин не зможуть пристосуватися. Такий стан речей ми спостерігаємо вже сьогодні, хоча ніхто насправді не може зрозуміти — що відбувається? Вважається, що настало потепління, але чому — однозначної відповіді немає. Тому звернемося до реалій сучасності.

На межі XX–XXI ст. у Китаї різко зросли темпи економічного розвитку, адже держава має забезпечити потреби свого народу. Кількість населення Китаю перевищує встановлені природою межі, але людина, маючи якусь свою ідеологію, розв'язує ці проблеми на власний розсуд. Прагнучи до нарощування виробництва, щоб підвищити рівень життя величезної кількості народу, керівники країни вдавалися до використання низьких рівнів технології, що призвело до величезних викидів у повітря, вміст шкідливих речовин в яких у 22 рази перевищує норми, встановлені ООН. Усе це зумовило нечувану смертність молоді, що навіть для перенаселеного Китаю стало досить відчутним. Тому в червні 2013 р. Держрада КНР ухвалила «План щодо запобігання і контролю за рівнем забруднення повітря на 2013–2017 рр.» [10]. Лише цей приклад свідчить, що людство має єдиний вихід: дотримуватись рівноваги між можливостями природи та потребами людини.

Ресурси харчових продуктів. Найяскравішим прикладом дотримання рівноваги на планеті Земля є забезпечення людської цивілізації ресурсами харчових продуктів. Невпинне зростання за останні десятиліття чисельності населення на планеті Земля, а також кількості людей, що недоїдають, спонукає замислюватися над проблемою: скільки ж все-таки наша планета може прогодувати людей? Ще академік В.І. Вернадський, аналізуючи цю про-

блему, посилався на інших учених і, зокрема, писав: «Г.Ф. Николаи (в 1918–1919 гг.) попытался численно оценить реальное размножение человека и развитие земледелия. По его исчислениям, беря всю площадь суши, на один квадратный километр приходится 11,4 человека. Земледелие дает возможность прожить на 1 км² по 150 человек, ... т.е. больше в 22–24 раза, чем их живет сейчас» [4]. Враховуючи цю думку, В.І. Вернадський зробив прогноз чисельності населення на планеті Земля: «Мы должны ждать к концу столетия значительное превышение 2-х млрд» [5]. І справді, чисельність населення вже у 1964 р. становила 3,3 млрд осіб, у 1974 — 4,0, 1999 — 6,0, 2011 р. — 7,0 млрд осіб. Отож навіть передбачуване значне зростання населення планети фактично було ще вищим. Зростання чисельності населення на кінець ХХ ст. більше ніж утричі порівняно з передбачанням В.І. Вернадським «значительного превышения 2-х млрд» потребує подальшого осмислення і вивчення.

Нагадаємо, що деякі вчені, зокрема і В.І. Вернадський, передбачали, що таке шалене зростання чисельності населення у ХХІ ст. припиниться, оскільки «энергия, доступная человечеству, не есть величина безграничная, т.к. она определяется размерами биосферы», а тому існує, на думку Вернадського, «предел основной биохимической энергии человечества — скорости передачи жизни, предел размножения человека» [8]. Отже, з одного боку харчів, здавалося б, достатньо для великої чисельності населення, а з другого — зростання населення планети стримуватиметься розмірами біосфери, величиною (об'ємом) її біохімічної енергії для розвитку живої речовини. Причини таких суперечностей не пояснюються, адже, як уже було зазначено, планета може прогодувати нечувано велику кількість населення (гексамільйони).

А чи справді харчів є в безмежній кількості, чи біохімічна енергія не регулює саме обсяги харчів, через які визначається чисельність людства на планеті Земля? Якщо зробити розрахунки, скільки людство одержує ккал для життя в сучасних умовах за досягнутого граничного рівня технології сільськогосподарського виробництва, то за 2011 р. одержимо такі показники (таблиця).

**Світове виробництво основних видів продукції
сільського господарства в перерахунку на ккал у 2011 р.**

Продукти	Виробництво, т	100 г продукту, ккал	Основні продукти усього, ккал
Рис	722760295	323	2334515752850000
Молоко коров'яче	606660839	53	351863286620000
М'ясо ВРХ	62539967	187	116949738290000
Свинина	108642062	316	343308915920000
М'ясо куряче	89553298	165	147762941700000
Пшениця	704080283	313	2203771285790000
Соя	260915871	395	1030617690450000
Помідори	159023383	19	30214442770000
Кукурудза	883460240	325	2871245780000000
Тростина цукрова	1794359190	374	6711038010600000
Яйця курячі	65002611	157	102054099270000
Картопля	374382274	83	310737287420000
Овочі	268373869	33	88563376770000
Виноград	69654926	69	48061898940000
Яблука	75635283	46	34792230180000
Банани	106541709	91	95952955190000
Олія рослинна	643000000	899	5780570000000000
Усього			22602019692760000

Отже, світове виробництво основних продуктів сільського господарства у 2011 р. забезпечувало кожного жителя планети Земля за рік 3228860 ккал (22602019,7 млрд населення), відповідно на кожную добу припадає 8846 ккал (3228860 : 365). Незважаючи на те, що фактична добова забезпеченість (8846 ккал) перевищує трохи більше ніж удвічі розрахунково-нормативну потребу (3850 ккал), все-таки можна зробити висновок, що межа людського заселення нашої планети визначається вже сучасною можливістю виробництва продукції для харчування.

Визначити сучасний стан забезпечення продуктами харчування можна за розрахунками кількості людей, яку може прогодувати 1 га сільськогосподарських угідь, якщо одержимо певну кількість зернових у середньому з кожного гектара, наприклад пшениці, з урахуванням урожайності всіх зернових за умови, що 100 г пшениці дає 313 ккал. В умовах сучасних технологій людство може одержати з кожного гектара сільськогосподарських угідь 8 т пшениці. Ця кількість дає змогу створити харчів на 25040000 ккал (80000·313 ккал), що впродовж року забезпечить

калорійними харчами на 1 га 7,7 осіб (25040000 ккал : 3228860 ккал). Це і відповідає приблизно тій чисельності людства, яка була зареєстрована у 2011 р., — 7 млрд осіб (7,7 осіб·1 млрд га).

При цьому деякого пояснення потребують 2 фактори, які, можливо, дадуть змогу спростувати занадто завищену (в гексамільйонах) чисельність людства на планеті Земля: *по-перше*, це наявна в літературі добова потреба однієї людини в кілокалоріях (у межах 3300–3850 ккал) і та, що фактично склалася в сучасних умовах (8846 ккал); *по-друге*, це те, що із 4,6 млрд га сільськогосподарських угідь, які нібито можуть використовуватися для виробництва харчів, лише 1 млрд га нині фактично перебуває в обробітку.

Сьогодні споживання харчів характеризує, з одного боку, високий рівень споживання у розвинутих країнах, а з другого — низький у нерозвинутих. У розвинутих країнах кожна людина споживає навіть зайві калорії, а в нерозвинутих — їх не вистачає. Змінити якось цю ситуацію, окрім як з допомогою силових методів перерозподілу, практично неможливо. Люди в слаборозвинутих країнах мусять розв'язувати цю проблему через збільшення виробництва продуктів сільського господарства власними силами. Однак проблема полягає в можливостях. Визначальним фактором можливостей виробництва сільськогосподарської продукції є наявність угідь. Проте важко дати відповідь, де є ті 3,6 млрд га сільськогосподарських угідь, які людство може використати для виробництва харчів. На планеті Земля їх важко вишукати, зокрема спалювання лісів викличе спротив природи, використання піщаних територій потребує багато вологи, а опріснення — докладання неймовірних зусиль. Отже, рівень харчування, який сформувався на початок ХХІ ст., є визначальною умовою для дотримання рівноваги між можливостями природи планети Земля та потребами людства. Щось тут змінити теоретично можливо, але практично, коли угіддя вже розподілені й перебувають у приватній власності, дуже важко. За цих умов людство живе не за тими правилами, про які писав Аристотель щодо користування земельною власністю: *«жить благоразумно, но так, как это подобает свободнорожденному человеку; ведь если исключить одно из этих условий, то в одном случае получится жизнь в роскоши, в другом — жизнь, полная тяжелых трудов»* [1]. На жаль, людство піш-

ло іншим шляхом — життя в багатстві і життя в бідності. Сама природа будь-яких відхилень не допускає, жорстко підтримуючи рівновагу між наявними ресурсами, скажімо харчів, і чисельністю тваринного світу.

Як уже зазначалося, природа наділила людину свідомістю. Тваринний світ такої свідомості немає, а тому підпорядкований законам природи у розв'язанні проблем життєдіяльності. Людина, маючи свідомість, самостійно розв'язує проблему забезпечення себе харчами, розорюючи цілині території, спалюючи ліси, щоб вирощувати на цих місцях рослини для споживання, збільшуючи чисельність свійських тварин, застосовуючи методи підвищення продуктивності рослинництва й тваринництва. Людина також на свій розсуд розподіляє отриману продукцію рослинництва й тваринництва, не контролюючи чисельності населення планети. І коли настає критична межа, природа приводить усе у відповідність, тобто підтримує рівновагу, про яку йшлося у цій статті.

Бібліографія

1. *Аристотель*. Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1981. — Т. 4. — С. 416.
2. *Вернадский В.И.* Размышление натуралиста / Научная мысль как планетное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 97.
3. Там само. — С. 130, 134.
4. Там само. — С. 98.
5. Там само. — С. 99.
6. *Голубець М.А.* Грані науки // Вісн. Нац. акад. наук України. — 2012. — № 10. — С. 13.
7. Там само. — С. 14.
8. Курьер ЮНЕСКО, июнь, 1974.
9. *Панасюк Б.* Людина, природа і Всесвіт (Розгадки таємниць). — К.: Парапан, 2008. — С. 129.
10. Китай потратит почти 300 млрд долларов на борьбу с загрязнением воздуха [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ru.egonews.com>
11. Україна за рівнем смертності на 1000 жителів займає друге місце в світі. — ЦРУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www//rbc.ua> від 18.06.2013.
12. *Паньків З.П.* Земельні ресурси. Гавчальний посібник. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

3.8. Дотримання рівноваги — вимога природи⁶⁴

Новітні наукові методи і методології значно допомагають передбачити, яку погоду готує людині завтрашній день, наступний місяць і рік, є спроби передбачити погодні і кліматичні зміни на віддалену перспективу, які викликають неабияку тривогу і невизначеність. У такій ситуації на перше місце висуваються такі проблеми, як пізнання причин новітніх соціально-економічних процесів, які перетворюються у постійні та забезпечення харчами, зростаючої чисельності населення планети. До недавнього часу соціально-економічні процеси людської цивілізації оцінювались за давно визначеними параметрами і практичними стандартами — одержати все більше від природи. Особливо це стосується такої соціальної проблеми, як забезпечення людства достойного проживання на планеті Земля, що вимагає глибокого дослідження і наукового обговорення.

В основу проведеного дослідження покладено учення В. Вернадського про те, що «Площадь, доступная заселению организмами, ограничена — отсюда следует существование предельного количества (массы жизни) живого вещества, могущего существовать на нашей планете»⁶⁵. Тут я намагаюсь дослідити проблему дотримання рівноваги між природою і людством, яка відповідає одному із чотирьох запитань в умовах сучасних світоглядних змін, які висловив академік Я.С. Яцків з турботою: «Якою в цьому світогляді буде одна з основних парадигм людського розвитку, а саме прагнення до максимального задоволення різноманітних потреб»⁶⁶.

Рівновага існує повсюди в живій і неживій природі, а тому дослідження цієї проблеми не якийсь науковий експеримент — це пізнання вимог природи. Маса живої речовини з часів утворення нашої планети незмінна, змінюється лише її структура, скажімо збільшення тваринного світу призводить до зменшення

⁶⁴ Світогляд. — 2014. — №1. — С. 32–35.

⁶⁵ В. Н. Вернадский. Размышление натуралиста / научная мысль, как планетарное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 130.

⁶⁶ Світогляд. — 2013. — №4. — С. 1.

рослинного світу і навпаки. Існує певна рівновага між живою і неживою природою. Не виключено, що існує рівновага між неживою природою, скажімо чітко розподілена прісна і солоня вода, їхнє місце розташування, напрямки руху і таке інше.

Жива природа у своїй основі вимагає повсюди рівноваги: клітина живого організму потребує необхідної кількості харчової рідини; певної температури і без вмісту агресивних токсичних домішок; одночасно клітини знаходяться у постійному русі — старі відмирають, молоді народжуються.

Тіло людини — це збір величезної кількості елементів природи, хімічна взаємодія яких становить дивовижну конструкцію, у якій жорстко дотримується рівновага за допомогою дозування, балансу, тонкої складності взаємодії. Найскладнішим є те, що вся ця конструкція працює під дією електромагнітних, гравітаційних електронних систем, які зв'язують між собою клітини, молекули, атоми, частини, кварки і пустоти. Це і є Космос на макрорівні, така конструкція надзвичайно тендітна, а тому вимагає обережного ставлення до неї.

Усе це свідчить, що в природі повсюди існує рівновага, без якої існування живої речовини неможливе. Така рівновага є вимогою до всієї живої і неживої природи, у тому числі рослинного і тваринного світу, посеред якого особлива роль належить людині.

Проведені дослідження дають підставу зробити висновок про настання епохи глобального порушення рівноваги між людиною і оточуючим природним середовищем. У природі і людському суспільстві уже існує чимало прикладів розриву між можливостями природи і непомірними потребами людини, яка високими темпами використовує корисні копалини, сільськогосподарські угіддя для виробництва харчових продуктів. Особливо це проявилось у ХХ столітті, коли розпочався ріст населення на планеті Земля, що призводить до порушення рівновагу між задоволенням потреб людини і можливостями природи.

Учені, політологи, журналісти і політики не можуть пояснити причини кризових явищ останніх десятиліть. Нами ж зроблено висновок, що сучасні світові соціально-економічні потрясіння, які розпочались у кінці ХХ ст., продовжуються і вони не

скоро закінчатся, адже це є результат не економічних і не фінансових криз, перевиробництва чи недовиробництва, а жорсткий концентрований прояв загальної кризи розриву між можливостями природи у сфері наявності природних ресурсів і непомірними потребами людини. Цього людина ніяк не хоче помічати і розуміти, а тому сучасні кризові явища будуть постійними і не зупиняться до того часу, доки не буде введено правило дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами людини. Тут слід зауважити, що таке дотримання рівноваги слід забезпечувати не комерцією, що може викликати протистояння, у тому числі й війни, які останнім часом уже відбуваються, а нормами та законами справедливої державної політики, яка вимагатиме жорсткого дотримання закону «Рівновага між потребами людини і можливостями природи». Епоха непомірного зростання виробництва закінчилась із-за відсутності для цього природних ресурсів.

Звідси, майбутнє людства не за економічним зростанням, амбітними вимогами досягти все більших і більших темпів використання ресурсів, а за рівновагою між природою і людством. У Європі й у світі мабуть уже зрозуміли причини сучасних криз, які знаходяться у площині відсутності ресурсів планети для задоволення невпинного зростання потреб. Нам відомо, як жорстко уряди Європи ставляться до країн, які входять до Євросоюзу, щодо зменшення державних витрат, а саміт двадцятки в Петербурзі 2013 р. підтвердив, що часи зростання державних витрат безповоротно минули. Чимало країн уже самостійно, без тиску досить суттєво скорочують державні витрати. Немає сумніву, що не далекий час, коли будуть встановлені також жорсткі нормативи індивідуальних витрат, що є основою дотримання рівноваги в природі.

Прикладом може служити сучасний стан використання прісної води, ресурс якої залежить найменше від двох факторів: перший, кліматичні зміни; другий, людського устремління непомірного використання води і неконтрольованого її забруднення. Подібне стосується і розширення площ під виробництво харчових продуктів, яких для розширення майже немає, а наявні площі скорочуються для використання під забудову міст, шляхів, промислових об'єктів і багато інших потреб людської цивілізації.

Намагання людини забезпечити зростаючу чисельність населення всім необхідним для життєдіяльності призведе найперше до багатьох негативних явищ: зростуть викиди CO₂ і зовнішнє середовище наповниться теплом, буде порушено озоновий шар, що призведе до кліматичних змін, в яких людині, тваринам і рослинам буде складно існувати. Зрушення зовнішнього середовища в негативну сторону уже розпочалися, не мала роль тут відіграє і людина, в чому ми переконуємося повсякчасно.

Найяскравішим прикладом дотримання рівноваги на планеті Земля є забезпечення людської цивілізації ресурсами харчових продуктів. Невпинний ріст за останні десятиліття чисельності населення на планеті Земля і збільшення людей, що недоїдають, спонукає задумуватися над проблемою, — скільки, все таки, наша планета Земля може прогодувати людей? Ще академік В. Вернадський, розглядаючи цю проблему, посилаючись на інших учених, зокрема, на Г.Ф. Николаї, і 1918–1919 рр. зробив прогноз чисельності населення на планеті Земля: «мы должны ждать к концу столетия значительное превышения 2-х млрд».⁶⁷ І дійсно, чисельність населення уже у 1964 р. — 3,3 млрд чол., у 1974 р. — 4,0 млрд, 1999 р. — 6,0 млрд, 2011 р. — 7,0 млрд чоловік. Зростання чисельності населення на кінець ХХ ст. більше як у три рази проти того, як передбачав В. Вернадський: «значительного превышения 2-х млрд», потребувало для нас подальшого осмислення і вивчення.

Здійснений прогноз народонаселення планети ще в 1974 р. напрочуд збігається з реальним станом динаміки росту населення світу (в мільярдах)⁶⁸: 1850 р. — 1,3, 1900 — 1,7, 1930 — 2,1, 1950 — 2,5, 1960 — 3,0, 1970 — 3,6, 1980 — 4,5, 1990 — 5,5, 2000 — 6,5, 2010 — 7,6, 2020 — 8,7, 2030 — 9,7, 2040 — 10,6, 2050 — 11,2, 2060 — 11,7, 2070 — 12,0, 2080 — 12,2, 2090 — 12,3, 2100 — 12,3, 2110 — 12,3, 2120 — 12,3.

За нашими розрахунками малоїмовірні й наведені прирости після 2020 року. Природа планети Земля може забезпечити

⁶⁷ В. Н. Вернадский. Размышление натуралиста./ научная мысль, как планетарное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 99.

⁶⁸ «Курьер ЮНЕСКО», июнь 1974.

життєдіяльність не більше 7–8 млрд населення, а коли більше, то слід розширювати площі для виробництва харчових продуктів, завойовувати піски, тундру, вирубувати ліси, а також розширювати опріснення вод океанів, а цього природа мабуть не передбачала. Згадаймо про «плівку життя», товща якої не перевищує від кількох метрів до десятка метрів, це той невеличкий простір, виділений природою для живої речовини на нашій планеті — ось і все. І не треба зазіхати на більше.

Для наших сумнівів є ряд причин: перша з них, до кінця XIX – середини XX століть закінчувалось формування народів, націй і держав, практично розподілено між ними територію поверхні землі, на якій людство проживає разом з тваринами і рослинами; друга причина, суттєво посилюються і стали постійними факти зниження забезпечення людства природними ресурсами, корисними копалинами, продуктивними угіддями, прісною водою; третя причина, з 80-х років XX століття проявляються кризи, які дотепер так і не зупиняються.

Деякі учені, у тому числі В. Вернадський, передбачали, що такий шалений ріст чисельності населення у XXI ст. припиниться, так як зростання населення планети буде стримуватися розмірами біосфери, величиною (об'ємом) її біохімічної енергії для розвитку живої речовини, адже «Энергия, доступная человечеству, не есть величина безграничная, т. к. она определяется размерами биосферы», тієї «плівки життя», про яку уже говорилось, а тому існує, на думку Вернадського, «предел основной биохимической энергии человечества — скорости передачи жизни, предел размножения человека»⁶⁹.

Автори довгострокового прогнозу самі в наступні періоди, після 2020 р., суттєво скорочують прирости населення: після значного приросту населення у XX столітті (3,8 разу) та у першій половині XXI століття (1,7 разу) темпи зростання населення значно скорочуються у другій половині XXI столітті (9,8 %). Навіть при такому зростанні чисельності населення на планеті будуть

⁶⁹ Вернадский В. Н. Размышление натуралиста./ научная мысль, как планетарное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 99.

обмежені харчі, вода, кисень, значно ускладниться життєдіяльність людства, посиляться протистояння.

Тут лише нагадаємо, що «Г.Ф. Николай (в 1918–1919 гг.) попытался численно оценить реальное размножение человека и развитие земледелия. По его исчислениям, беря всю площадь суши, на один квадратный километр приходится 11,4 человека. Земледелие дает возможность проживать на 1 км² по 150 человек, ... т.е. больше в 22–24 раза чем их живет сейчас»⁷⁰.

Відмітимо також, що вчений робив розрахунки можливого виробництва харчів на усій площі суші планети, а тому він зробив висновок, на нашу думку помилковий, що харчів буде достатньо для великої чисельності населення, навіть висловлювалось припущення, що планета може прогодувати нечувано велику чисельність населення в межах гексамільйону. Виявилось, що використовувати можна не більше 1 млрд га землі, а тому навантаження на продуктивні землі неймовірно зростають. Розрахунки показують, що уже тепер на 1 км² проживає не 150 осіб, як передбачалось на початку ХХ століття, а 770 осіб, або у 5 разі більше.

Розглянемо на конкретних прикладах і розрахунках, — а чи дійсно харчів безмежна кількість? Скільки ж все таки можемо одержати харчів для населення, — чи біохімічна енергія не регулює саме об'єми харчів через які визначає чисельність людства на планеті Земля? Якщо здійснити розрахунок величини ккал, яку людство одержує для прожиття в сучасних умовах, при значному рівні в технології сільськогосподарського виробництва, то за 2011 рік отримуємо величину, яка на нашу думку, є межею можливостей забезпечення людства харчами.

Наші розрахунки показують, що світове виробництво основних продуктів сільського господарства в 2011 р. забезпечувало кожного жителя планети Земля на рік 3228860 ккал (22602019:7 млрд нас.), відповідно на кожен добу припадає 8846 ккал (3228860 : 365). Не дивлячись, що фактична добова забезпеченість (8846 ккал) перевищує у два рази розрахунково-нормативну потребу (3850 ккал), все таки ми дозволяємо собі зробити висновок, що межа людського заселення нашої планети

⁷⁰ Там само. — С. 98.

визначається уже сучасною можливістю виробництва продукції для харчування.

Для підтвердження наведеної думки відмітимо, що сучасний стан забезпечення харчами видно навіть з таких розрахунків. Визначимо, скільки може прогодувати людей один гектар сільськогосподарських угідь, якщо одержимо з кожного гектара сільськогосподарських угідь 8 т пшениці, а це дає харчів на 25040000 ккал (80000×313 ккал), що дозволяє забезпечити впродовж року калорійними харчами з одного гектара 7,7 чоловік ($25040000 \text{ ккал} : 3228860$ ккал). Це і відповідає приблизно тій чисельності людства, яке було зареєстровано у 2011 р. — 7 млрд чоловік (7,7 чоловік \times 1 млрд га). Отже, в сучасний період на гектар угідь припадає 7–8 особи проти можливого навантаження приблизно 1,5 особи за вище наведеними розрахунками, здійсненими «Николаи» на початку ХХ століття. Таким чином чисельність людства, яка склалася в проміжку 2010–2015 роки, а саме 7–8 млрд осіб, є тією кількістю, яка може відносно сприятливо харчуватися.

Тепер виникає ряд запитань: перше, харчів у два рази виробляється більше, ніж потрібно за нормою, тобто добова потреба однієї людини в межах 3300–3850 ккал, а фактично тепер виробляється (8846 ккал); друге, використовується тільки 1 млрд га землі із 4,6 млрд, які, на думку географів, можна було б використати. Ці два фактори потребують пояснення, що можливо дозволить спростувати занадто завищені розрахунки, здійснені на початку ХХ століття щодо чисельності людства на планеті Земля, яку можна прогодувати.

Пояснимо перший фактор. Перш за все велике навантаження людей на одиницю площі угідь спонукає застосовувати нечужані методи інтенсифікації виробництва за рахунок хімізації і модифікації. Фактично вироблена продукція витрачається не раціонально: невиправданий розподіл продуктів; величезної кількості її псування, коли в усіх великих містах світу щомісячно тисячі тонн харчів викидається на смітник, у кращому випадку передається голодним чи тваринам; інтенсивні методи зберігання погіршують якість продукції; більше як 25 % продукції перенасичена хімічними елементами, що також знижує її якість, значна частина

якої передчасно псується. Споживання харчів, що склалося, характеризує з однієї сторони високий рівень споживання у розвинутих країнах і низький у нерозвинутих країнах. У розвинутих країнах кожна людина навіть зайві калорії споживає, а в інших країнах їх нестаче. Ну і значна частина продукції згодовується тваринам, яка людиною не використовується. Усе наведене призводить до нестачі харчів навіть при їхньому значному перевищенні нормативної потреби і щось змінити тут важко, людство розпочало пристосовуватись.

Розглядаючи другий фактор — підкреслимо таке. Визначальною умовою можливостей виробництва сільськогосподарської продукції є наявність угідь. Проте, важко знайти пояснення для відповіді, де знаходяться ті 3,6 млрд га с.-г. угідь (4,6–1,0 млрд га с.-г. угідь), які людство може використати для виробництва харчів. Звичайно, їх можна знайти: треба тільки спалювати ліси із-за чого люди наткнулись на супротив природи; використовувати території в пісках, що потребує багато вологи, а опріснення океанської води — неймовірних величин енергії.

Отже, той рівень харчування, який склався на межі XX–XXI століть, є визначальною умовою дотримання рівноваги можливостей природи планети Земля і потребами людства. Щось змінити теоретично можливо, але практично, коли угіддя уже розподілені і знаходяться у чийсь власності, дуже важко. В цих умовах людство живе як фактично склалося, не за тими правилами про які писав Аристотель щодо користування земельною власністю «жить благоразумно, но так, как это подобает свободнорожденному человеку; ведь если исключить одно из этих условий, то в одном случае получится жизнь в роскоши, в другом — жизнь, полная тяжелых трудов»⁷¹. На жаль, людство пішло другим шляхом — життя в багатстві і життя в бідності.

Людина, володіючи свідомістю, самостійно вирішує проблему забезпечення себе харчами, розорюючи цілинні незайняті території, спалюючи ліси для вирощування на їхньому місці рослин для споживання, збільшуючи чисельність приручених тварин, застосовуючи дозволені і недозволені методи підвищення продуктивності

⁷¹ *Аристотель*. Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1981. — Т. 4. — С. 416.

рослинництва і тваринництва. Вона також на свій розсуд, переважно не раціонально, розподіляє одержану продукцію рослинництва і тваринництва, не враховуючи зростання чисельності населення планети. І коли настає критична межа, то в дію вступає природа, яка приводить усе у відповідність за власними законами.

3.9. Дорога до рівноваги між природою і людиною⁷²

З давнини філософи і вчені намагаються пізнати природу та найголовнішу її частину — живу матерію. Найбільше вони звертали свій проникливий погляд у космічні простори, щоб визначити місце в них людини і всього тваринного світу, можливі межі їхнього розвитку та дотримання вимог законів природи, які не допускають відхилень. Усе більше стає зрозумілим, що недотримання законів природи, яких людство достатньо ще не вивчило, несе багато складнощів усьому зовнішньому середовищу, яке оточує людину. Важливі ідеї в цьому напрямку залишив видатний український філософ і вчений В. Вернадський, які потребують осмислення, подальших глибинних досліджень, що сприятиме розвитку теорії розуміння рівноваги між природою і людиною, спираючись на закони Всесвіту.

Всесвіт і рух. Древні філософи (Анаксагор, Емпедокл, Демокрит, Платон, Аристотель, інші) намагалися зрозуміти простір і час, в якому живе людина. Аналізуючи рух і сутність, яка приводить його в дію, вони припускали: а) поперемінно і спокій матерії, і її рух, і розвиток; б) існування безлічі світів, одні з яких зароджуються, а інші гинуть; в) що світ взагалі один і вічний. Таким чином, розглядаючи рух як існування матерії, виникає два питання стосовно матерії та руху: «или возникнут когда-то, раньше не существую, или быть вечным»⁷³.

⁷²Екологічно чисте виробництво — основа підвищення якості продукції на товарних ринках України. Матеріали УІІІ Пленуму Спільки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції. — К., 2013. — С. 91–118.

⁷³ *Аристотель*. Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 222.

Продовжуючи дослідження і відповідаючи на поставлені питання, відзначимо: перше, що стосується форм існування матерії, то ми вважаємо, що Всесвіт вічний і в просторі, і в часі, він ніколи не виникав і ніколи не зникатиме. У цьому доцільно послатися на знаменитого українського філософа Г. Сковороду, який настійно підкреслював вічність матерії і на цій основі розробив концепцію існування трьох світів: 1) безкінцевий Всесвіт — макрокосмос, який містить у собі безліч світів; 2) мікрокосмос, яким є людина; 3) символічний світ, що проповідує релігія. Отже, матерія і рух вічні, а тому «существует вечное движение, а не такое чтобы иногда оно было, иногда нет»⁷⁴. Хоча це йде у протиріччя думці Платона, який говорив про час, що «оно возникло вместе со Вселенной, а Вселенная, по его мнению, возникла»⁷⁵. Змінюються лише світи, які наповнюють Всесвіт — одні зароджуються, коли матерія набирає нової форми, інші зникають, коли матерія переходить у спокій, набираючи нової форми.

Що ж стосується сили, яка рухає матерію у процесі переходу її з однієї форми в іншу, руху до набуття якісних змін і здатності переміщуватися і рухатися в просторі, зокрема, орбітальний та інші рухи, то можемо сказати таке. Враховуючи, що існує безмежний час і простір, у якому постійно рухається матерія, переходячи з одних форм до інших, найкраще відповісти на питання, — яка сила здійснює цей рух? Щоб відповісти на це питання, у нашому розумінні, звернемося спочатку до руху живих особин, людини і тварини, коли «начало движения возникает в нас от нас самих, даже если извне нас ничто не привело в движение»⁷⁶. Подібного руху ми не бачимо у неживих тілах, які приводяться в рух від зовнішнього впливу людиною, або твариною, іншими зовнішніми природними впливами.

На нашу думку і людина, і тварина, і, до речі, неживий предмет приводить у рух думка, яка породжується свідомістю: людина і тварина рухаються думкою, породженою свідомістю, яка закладена в самій живій істоті; неживі предмети рухаються засобами, в яких закладена уречевлена думка людини. Тварина, яка

⁷⁴ Аристотель. Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 224.

⁷⁵ Там само. — С. 223.

⁷⁶ Там само. — С. 226.

харчується іншою твариною, змінюючи якісну форму матерії, керується силою, закладеною у самій тварині. Виходячи з цього, Аристотель писав: «Если же это возможно для живого существа, почему это не может происходить и со всей Вселенной? Ведь если это имеет место в маленьком космосе, значит, и в большем и если в космосе, то и в бесконечном»⁷⁷.

Таким чином, у Всесвіті і планети, і галактики, і метagalактики, і Сонячні системи рухає перший двигун, схожий на той, який у людини чи тварини «приводит в движение сам себя»⁷⁸. Отже, з усього виходить, що існує перша нерухома вічна в часі і єдина у просторі сила, яка немає якогось об'єму чи величини, вона не залежить від будь-яких зовнішніх перемін, ця сила в людині — розум, свідомість. З цього приводу Аристотель писав: «Разум не подвержен воздействию и не смешан, после того как он сделал его началом движения, ибо только таким образом он может двигать, будучи неподвижным и может властвовать, будучи несмешанным»⁷⁹. Таким чином, існує Вищий Розум, який рухає все просторове і якісне переміщення матерії у Всесвіті, його частина вміщена в кожній живій істоті як на нашій планеті Земля, так і на всіх інших планетах Всесвіту, де існує жива природа. Саме та частина нематеріального Всесвіту, закладена у людині, про що уже писалось, породжує рух з середини людини чи тварини. Виходячи із сказаного, можна зробити хоча б попередні твердження, що Вищі сили, Вищий Розум Всесвіту — це і є Бог у розумінні сучасної людини.

Виходячи з викладеного, цікаві результати одержимо, коли, в доповнення до попереднього твердження, порівняємо будову людини чи тварини з планетою земля і довідаємося, що в них багато схожого, скажімо рідина. Вся рідина (солоня і прісна вода, нафта) планети Земля знаходяться на її поверхні чи в середині, але природа зробила так, що всі види рідини ні при яких обставинах не змішуються — прісна вода дивовижно просто відокремлена від солоні, вони течуть поряд, але не змішуються, надійно

⁷⁷ Там само. — С. 226.

⁷⁸ Аристотель. Сочинения в четырех томах. — М.: Мысль, 1981. — Т. 3. — С. 235.

⁷⁹ Там само. — С. 236.

відокремлена від інших рідин нафта та інші види рідини. Всі рідини рухаються своїми природними руслами. В людини чи тварини рідини (кров, вода тіла, жовч, сеча і інші види рідини) також знаходяться в середині людини чи тварини і не змішуються, кожна рідина має свої шляхи руху просторами тіла, виконуючи при цьому тій чи іншій рідині функції.

Функції рідин як людини, так і планети Земля однакові і це бачимо з такого. Прісна вода планети виконує одну із основних функцій — постачання вологи, поживних речовин і вітамінів усьому живому світові планети, зокрема рослині, людині, тварині. Солоня вода, яка вбирає в себе сіль Землі, може бути очищена від солей і використовуватися як прісна вода. Таку ж саме функцію виконує кров людини — постачає необхідні речовини та мікроелементи для будівництва тіла, вітаміни та вологу для життя. Крім того, тіло людини містить у собі всі речовини і мікроелементи, з яких складається планета Земля. На основі викладеного нагадаємо, як уже було підкреслено, що людину, звичайно й тварину, Скворода вважав мікрокосмосом, з чого випливає єдність макро- і мікрокосмосу, їхня постійність у часі і єдність у просторі.

Отже, людина чи тварина в мініатюрі є копією планети, на якій вони живуть, що відповідає багатьом відомим людині законам фізики і біології. Щодо живих організмів на інших планетах... Уява про живі організми на інших планетах у нас казкова, але те, що вони також мають схожість побудови організму з особливостями своєї планети, не може викликати сумніву. Єдине, що потребує подальшого вивчення, так це духовна частина тіла людини як на планеті Земля, так і на інших планетах. Український філософ Г. Скворода стверджував, що в природі існує два начала: духовне (невидима натура) і матеріальне (видима натура). Існує чимало підстав вважати, що нематеріальна складова Всесвіту наповнює живі організми на всіх планетах неосяжного простору. Це означає, що матеріальна частина в усіх живих організмів різна, яка має початок і кінець, коли матерія набуває тієї чи іншої форми, а нематеріальна частина живих організмів, яка незмінна в часі і просторі, єдина. Таким чином, якщо ми вважаємо, а воно так і є, що Всесвіт незмінний у просторі і часі, а змінюється тіль-

ки його наповнення, то і нематеріальна частина живих організмів єдина у просторі і часі, змінюється тільки матеріальна складова, переходячи з однієї форми матерії в іншу. Про те, що людина частина не тільки природи, але й Всесвіту, свідчать дослідження і вислови В. Вернадського, який, посилаючись на інших учених, писав: «остається непреложным, что Пастер, основываясь на точном научном опыте и точном научном наблюдении, построил свою паразитическую по научному размаху картину мироздания и выявил космическое проявление жизни. ...надо во многом идти по его указаниям»⁸⁰. Таким чином, людина має космічне походження і звідти забезпечується необхідними ресурсами, а тому зобов'язана підпорядковуватись законам Всесвіту.

Ресурси природи. Людину, як частину живої природи, природа забезпечила певними ресурсами для життєдіяльності, які передбачені з часу початкового формування планети Земля для розвитку матеріального тіла живих організмів. Згодом перед самою людиною постає лише питання, — як відбувається формування ресурсів і тіла живих організмів? Учені вважають, що на початковому етапі озонового шару не було, але живі організми створили вільний кисень на планеті, що призвело до утворення навколо Землі озонового екрану, спочатку на поверхні Землі, а далі на значній висоті, завдяки якому згубні для живих речовин ультрафіолетові промені перестали проникати у гідросферу і біосферу. В таких умовах тваринний світ, а отже і людина, не могли існувати, а тому учені водночас заявляють: «С чем связано появление ...организмов с карбонатными и фосфатными скелетами, до сих пор неясно». Щоб вийти з таких протиріч, вдалися до припущень: «Возможно, в докембрии животные обитали лишь на глубине, куда не проникали губительные для них ультрафиолетовые излучения Солнца», але інші учені категорично заперечують подібне твердження: «На этой же глубине углекислого газа содержалось такое количество, которое препятствовало существованию карбонатных и фосфатных минералов», а далі роздуми

⁸⁰ *Вернадский В.* Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление. — М.: Наука, 1977. —С. 148.

всі будуються на припущеннях «вероятно», «по-видимому»⁸¹ і т.д.

Такі дослідження з давнини і дотепер про виникнення життя на Землі заводять дослідження в глухий кут, а щоб з нього вийти — потрібна нова філософія формування біосфери, що, можливо, пояснить виникнення живих організмів на Землі. Подібна вимога пояснюється ще й тим, що скрізь чуються невпевнені пояснення і про виникнення рослин, особливо залишається нез'ясованою проблема забезпечення водою тварин і рослин, адже наземні тварини і рослини живилися тільки прісною водою, солоня для них так само згубна, як і ультрафіолетові промені. Отже, людина повинна знати витoki формування природних ресурсів, на які має розраховувати, а це, у свою чергу, зобов'язе людину раціонально їх використовувати, не знищувати, не забруднювати, так як усе це згубно впливає на живі організми.

Як відомо, усі процеси відбуваються за допомогою мікроелементів в ґрунті і на поверхні планети Земля та повітряної подушки планети. Основи природних складових, які створюють ресурси для живих організмів і будівництва їхнього матеріального тіла, мають певний загальний вигляд.

1. Гідросфера, як сукупність океанів, морів, озер, рік і материкових льодів, займає біля 70,8 % поверхні Землі і розподілена таким чином: 98,3 % Світовий океан; 1,6 % вода в материкових льодах; 0,1 % води материків (переважно прісні води). Це і є ресурси води, які доступні людині.

2. Поверхня планети Земля поділена таким чином: 70,8 % займають води світового океану; 29,2 % — суша. Суша, яка являє собою верхню частину літосфери (осадочний шар), становить 149,1 млн кв. км, третина (1/3) зайнята горами, а решта поділяється таким чином: 20 % — пустелі; 20 % — савани і рідколісся; 30 % — ліси; 10 % льодовики; решта, трохи більше 10 % суші, придатна для сільськогосподарського виробництва. Отже, для виробництва харчів людина може використати не більше 10 % поверхні Землі, хоча і це дуже проблематично.

⁸¹ *Верзилин Н.Н. и др.* Биосфера, ее настоящее, прошлое и будущее. — М.: Просвещение, 1976. — С. 139–142.

3. Атмосфера — газова оболонка Землі, яка сягає у висоту 600 км, містить у собі: 78,08 % азоту; 20,95 % кисню; 0,93 % аргону і 0,03 % вуглецю; 0,01 % інших газів. Найважливішою складовою атмосфери є тропосфера, яка піднімається над поверхнею Землі тільки на 8–14 км, у ній зосереджено 90 % усіх газів атмосфери. Саме в тропосфері відбуваються інтенсивні переміщення мас повітря, що зумовлює формування погоди, утворення хмар, дощові опади, зміну температур і т. д.

4. Стратосфера (до 50 км. над поверхнею планети) — найважливіша складова атмосфери для дослідження кліматичних змін, де температура повітря сягає 0 — (–10) °С. У нижній її частині розташований озоновий шар, де максимальна концентрація озону спостерігається на висоті 15–26 км, яка більше ніж у 100 разів перевищує його концентрацію на поверхні Землі. Значення озонового шару надзвичайно велике: він вбирає 13 % сонячної радіації, яка прямує до нашої планети, із 20 %, що її затримує вся атмосфера Землі; майже повністю вбирає ультрафіолетові промені, згубні для всього живого; озоновий шар захищає життя на Землі; озоновий шар є фізичною межею поширення життя в атмосфері.

Тут наведено складові, які формують і забезпечують життя на планеті, але першоджерело, основа всього живого на Землі виглядає так, як описав Тімірязев: «Все органические вещества, как бы они ни были разнообразны, где бы они не встречались, в растении ли, в животном или человеке, прошли через лист, произошли из веществ, выработанных листом. Вне листа или, вернее, вне хлорофиллового зерна в природе не существует лаборатории, где бы выделялось органическое вещество. Во всех других органах и организмах оно превращается, преобразуется, только здесь оно образуется вновь из вещества неорганического»⁸². Про особливості листа рослин свідчить те, що природа розмістила кожен лист на такій відстані кожного дерева, що ні один лист не затуляє інший від сонячних променів. Природа, розташовуючи листя всіх рослин відповідно до золотого перетину

⁸² *Тимирязев К.А.* Жизнь растения. Избр. соч. Т. 3. — М.: Сельхозиздат, 1949. — С. 164.

$\frac{1+\sqrt{5}}{2} = 1,618\ 033988^{83}$, надає кожному листочку внутрішньої

скритої сили, яка передається всьому живому. Все створене в листках рослини використовується організмами біосфери, яких безліч та ще й з особливостями.

Захист організмів біосфери здійснює озоновий шар, який очищає сонячні промені для листа та відіграє виключну роль у збереженні життя на планеті Земля, існує чимало нез'ясованого у його утворенні. Існують різні думки щодо утворення озонового шару, зокрема така: «Только после возникновения фитосинтезирующих организмов, когда в процессе их жизнедеятельности в атмосфере нашей планеты накопилось достаточное количество свободного кислорода для образования озонового экрана — поглотителя губительных для всего живого ультрафиолетовых лучей, — жизнь смогла выйти на сушу. С этого момента началась новая эпоха в развитии и совершенствовании биосферы Земли»⁸⁴. Такі заяви досить проблематичні, так як і той, хто написав таке твердження, і інші автори доводять, що ультрафіолетові промені згубні для всього живого, а тут все таки з'явилися «фитосинтезирующие организмы», створили озоновий шар і захистились від цих шкідливих променів, як у казці для дітей. Отже, озоновий шар, який тепер людина руйнує, — це загадка його виникнення, а ще більша, уже практична, загадка, як його зберегти, щоб вижити.

Крім так званих фотосинтезуючих організмів (залізобактерії і деякі інші), які використовують енергію, приховану в хімічних неорганічних сполуках, решта організмів біосфери (більшість бактерій, гриби, сапрофіти, квіткові рослини, тварини) для свого росту і розвитку потребують готових для одержання організмами необхідної енергії органічних сполук, вони (органічні сполуки) з'єднуються з киснем під час дихання рослиною і твариною: частина організмів, що потребують кисень, а вони значно переважа-

⁸³ *Бернар Вербер*. Энциклопедия относительного и абсолютного знания. — М.: Рипол классик, 2009. — С. 102.

⁸⁴ *Н.Н. Верзилин и др.* Биосфера, ее настоящее, прошлое и будущее. — М.: Просвещение, 1976. — С. 68.

ють у біосфері, носять назву аеробні; зустрічаються організми (деякі мікроорганізми в глибинах океану, молочні бактерії), життя яких кисню не потребує — це анаероби; існують організми (дріжджі, деякі бактерії) здатні існувати і в аеробних (з киснем) і анаеробних (без кисню) умовах.

У результаті фотосинтетичної діяльності рослинних організмів одержується первинна валова продукція, а за вирахуванням речовини (енергії), витраченої на ріст і розвиток, — чиста первинна продукція, тобто біомаса (суха речовина). Усе як в економіці, в бухгалтерському обліку, — і валова, і чиста продукція. Ось ця первинна продукція, біомаса, залежить від багатьох факторів зовнішнього середовища, серед яких найважливішими є: сонячне світло; вуглекислота; вода; температура ґрунту; температура повітря; наявність солей азоту, фосфору, калію, інших мінеральних речовин. Якщо хоча б один із цих компонентів погіршується, то порушується фотосинтез як основа існування біосфери, різко знижується первинна продукція, що негативно впливає на всі живі організми біосфери. Дослідження ученими динаміки деяких з цих факторів показують таке⁸⁵.

Сонячне світло: з усієї сонячної енергії, яка йде в сторону Землі, 37 % залишається у світовому просторі, а 63 % поглинається атмосферою і поверхнею Землі; більшу частину ультрафіолетової радіації, згубної для життя організмів, затримує шар озону атмосфери; при низькій інтенсивності світла фотосинтез відбувається слабо, а при вищій інтенсивності світла також не спостерігається підвищення фотосинтезу; доведено, що для фотосинтезу більшості рослин оптимальною температурою повітря є +25 °С. Ясна річ, що зміна температури повітря значно впливає на фотосинтез з далеко невідомими результатами.

Наступне, компенсація вуглекислоти є важливим фактором, який безпосередньо впливає на інтенсивність фотосинтезу: як правило вміст CO₂ у повітрі становить 0,02–0,03 об'ємного процента; при наявності низької концентрації вуглекислоти (нижче 0,008 %) фотосинтез призупиняється; підвищення вмісту вугле-

⁸⁵ Верзилин Н.Н. и др. Биосфера, ее настоящее, прошлое и будущее. — М.: Просвещение, 1976. — С. 27–32.

кислоти призводить до зростання фотосинтезу, і таке підвищення спостерігається при концентрації CO_2 до 1 %. Мабуть, саме тому зростання викидів CO_2 в атмосферу не турбує багатьох американських і європейських учених, так як вони доводять можливість підвищувати урожайність сільськогосподарських культур.

Зв'язок між фотосинтезом і водою пояснюється тим впливом, який вода справляє на всі сторони рослинного світу: при нестачі вологи настає депресія фотосинтезу; при низькому забезпеченні вологою знижується відбір CO_2 із повітря; зниження води та погіршення її якості призводить не тільки до депресії фотосинтезу, але і всієї біосфери.

Мінеральні речовини також мають визначний вплив на біосферу. Наприклад, азот входить до складу більшості біологічно важливих органічних речовин усіх живих організмів: білків, нуклеїнових кислот, ферментів, ліпопротеїдів, хлорофілу і інших. Проте, не дивлячись на те, що атмосфера складається на 70 % з азоту, цей елемент часто буває дефіцитом для живих організмів всієї біосфери нашої планети. Безпосередньо споживати азот неможливо, тільки рослини засвоюють азот із ґрунту у вигляді іонів амонію або нітратних іонів, тобто так званого фіксованого азоту. На жаль, наші знання про розмір процесів перетворення сполук азоту і співвідношення цих процесів у біосфері не завжди повні і достовірні. Подібне значною мірою зв'язано з тим, що з кожним роком людина своїм господарюванням на землі все більше впливає на всі ланки кругообігу азоту в біосфері.

З погляду на це, в державній політиці і бізнесі, намагаючись досягти суттєвого збільшення виробництва продуктів сільського господарства, слід одночасно не забувати вживати заходів до збереження рівноваги в кругообігу азоту і інших солей, які споживають рослини для передачі їх потім всім живим організмам біосфери планети Земля. Саме в сільському господарстві слід пам'ятати, що існування живих речовин (рослини, тварини) та формування осадового шару Землі є процесами нерозривно взаємозв'язаними, так як осадовий шар — це утворення, яке виникає в результаті існування біосфери та процесів, що незмінно в ній відбуваються.

Рівновага в природі. У Всесвіті, Сонячній системі і на планеті Земля панує повна рівновага в усьому, яка в такій же мірі простежується між всіма частинами живих організмів рослинного і тваринного світу. Наприклад, дотримання рівноваги живої речовини (рослини, тварини, людини), яка впродовж всієї геологічної історії є незмінною, і коли зменшується одна складова, то зростає інша складова, щоб зберегти єдину величину живої речовини. Таким чином, рівновага — це закон природи, порушення якого призводить до катаклізмів і непередбачуваних природних та економічних результатів. У цьому зв'язку рівновага об'єктивно притаманна як всій природі планети Земля, так і життєдіяльності людини. В сучасну епоху настав період об'єктивної необхідності дотримання **рівноваги між можливостями природи і непомірними потребами людини.**

Рівновага пояснюється ще й досить глибокими законами природи. Важливість цієї рівноваги впливає з вчення академіка Вернадського про живу речовину (живі організми), яка існує на поверхні планети Земля мільярди років, маючи тісний зв'язок з біосферою. Учений писав, що «Потенциальная возможность захвата поверхности всей планеты путем размножения одним организмом, одним его видом присуща всем организмам, ибо для всех них закон размножения выражается в одной и той же форме, в форме геометрической прогрессии»⁸⁶. У той же час усе має межі, встановлені законами Всесвіту, щоб завчасно не знищити планету. «Площадь, доступная заселению организмами, ограничена — откуда следует существование предельного количества (массы жизни) живого вещества, могущего существовать на нашей планете», має межу і величина живої речовини: «Число живых естественных тел количественно связано с размерами определенной земной оболочки — биосферы»⁸⁷.

Академік Вернадський стверджував: «Количество живого вещества постоянно в течении всего доступного нашему изучению геологического времени, т.е. начало кембрийской эпохи», а

⁸⁶Вернадский В. Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление. — М.: Наука, 1977. — С. 97.

⁸⁷ Так само. — С. 130, 134.

тому постійність живої речовини у біосфері в усій геологічній історії планети Земля дає можливість зрозуміти багато проблем. Перш за все сам учений на основі одержаного такого результату своїх досліджень зробив два висновки: 1) «что неизбежна смерть, раз есть рост; 2) если увеличиваются одни неделимые — например, человек, домашние животные, растения — должны уменьшаться другие неделимые»⁸⁸.

Доведено, що прошарок біосфери, в якій існує жива речовина, надзвичайно тонкий (**кілька метрів завтовшки в пустелях і десятки метрів у лісах і водних екосистемах**) і цей прошарок академік Вернадський назвав «плівкою життя», де зосереджене життя рослин, тварин і мікроорганізмів⁸⁹. Саме тут і проявляються тонкощі існування живих організмів і потреба рівноваги, так як забруднення повітря і водних ресурсів, знищення лісів на величезних територіях, переведення лісів у ріллу, розорення та осушення степів і лук, не виправдано велике використання корисних копалин, погіршення якості ґрунтів і багато іншого негативу порушує перетворення сонячної енергії в хімічну, механічну і теплову, а в кінцевому підсумку реалізацію природної програми всіх живих істот. Вирубуючи ліси, людина звужує простір для існування живих організмів, вони мають зменшуватися. Тому, як визначають українські вчені, перший постулат учення В.І. Вернадського полягає в тому, що «основним завданням всесвітнього людства має бути охорона біосфери, припинення її антропогенної деградації, збереження хоча б сьогоdnішнього її стану та рівня організованості, від яких залежить майбутнє людини й людських цивілізацій»⁹⁰.

Усе це проявляється в реальному сучасному житті, що викликає об'єктивну потребу дотримання рівноваги в живій речовині на планеті Земля, а крім того, в людини існує ще й ряд важливих причин для посилення контролю за такою вимогою, виходячи з її пріоритетних особливостей серед всіх живих організмів планети.

⁸⁸ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. Т. 1 В.І. Вернадський і Україна, книга 2, — С.107

⁸⁹ Ж. Вісник Національної академії наук України. — 2012. — № 10. — С. 13.

⁹⁰ Ж. Вісник Національної академії наук України. — 2012. — №10. — С. 14

Перша особливість. Не дивлячись на трансформаційні процеси, які відбуваються на планеті Земля, вслід за кліматичними змінами, людина, подібно до таких представників тваринного світу як мурашки, свині, таргани та криси, здатна найкращим чином пристосовуватися до оточуючого середовища. Така феноменальна здатність цих п'яти видів тваринного світу пояснюється тим, що лише вони можуть динамічно пристосовуватися до споживання і перетравлювання будь-яких харчів, постійно змінювати раціони харчування. Саме для того, щоб змінити раціон харчування, зазнавши найменших втрат, на відміну від названих тварин, людина, крім того, ще й спроможна пізнати перспективи кліматичних змін, які вплинуть на зміну зовнішнього природного середовища, а отже і на перспективу зміни раціону харчування. І все таки, як свідчать сучасні раціони харчування, у людини є певні межі пристосування до них, за якими вона втрачає всі свої природні захисні можливості. Прикро, але за останні двадцять років українці зазнали фізичного і духовного виснаження, порушена рівновага між ними і це стало наслідком двох причин: перша, із-за нервових перевантажень; друга, із-за неякісного харчування, яке і далі погіршується. Як результат Україна, за визначенням міжнародних організацій, вийшла на перше місце в Європі за рівнем смертності.

Друга особливість. Як уже відзначалось, конструкція організму людини, як і всього живого, має постійний зв'язок з конструкцією планети Земля, Сонячної системи і Всесвіту. «Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як і всякого живого ества, є постійний обмін в середовищі речовиною, енергією та різноманітною інформацією»⁹¹. Цей зв'язок у цілому малопомітний і для пізнання людині недоступний, але інтуїтивно вона його відчуває, стараючись не порушувати гармонії. У той же час плин епох геологічної історії наближає час, коли окремі його елементи стають все більше відкритими для хоча б наближеного розуміння самого процесу такого обміну речовиною, енергією та інформацією.

⁹¹ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт / Розгадки таємниць. – К.: Парапан, 2008. — С. 129.

У цьому контексті стає, наприклад, зрозумілим, що значна частина обмінних властивостей живих організмів прихована навіть не в генах, а в якійсь невідомій сутності. Скажімо, традиції та звички людини і тварини можуть бути підпорядковані волі та розуму, але тільки інстинкт залишається незмінним і передається нащадкам мимо генетичних зв'язків, набуваючи постійної природної константи. Прикладів вроджених інстинктів, які незмінно проявляються на всіх континентах планети Земля: молода зозуля, підкинута у чуже гніздо, викидає своїх зведених братів і сестер; молода матка, яка тільки вийшла з маточника кидається знищувати маточники інших своїх суперниць; дрозди на всіх континентах однаково обмазують своє гніздо глиною; птаці-носороги і в Африці, і в Індії однаково замурують своїх самок у дуплах дерев, годуючи її та потомство через невеличке віконце.

Третя особливість. Між всіма частинами людського тіла, як і будь-якої тварини, панує повна гармонія, а це свідчить про те, що природа вимагає такої гармонії в усіх сферах, зв'язаних з природою. Академік В. Вернадський навіть ставив запитання, — чи не є існування тваринного світу необхідною умовою для існування живої речовини, адже «В общей схеме живого вещества растительный мир неразрывно связан с животным». Усі клітини, всі органи і частини тіла живої істоти підпорядковані одній цілі — служити живому організму так, щоб він функціонував ефективно. Отже, всі рівні, всі вільні, але задача одна — жити разом успішно, злагоджено. В цій складній конструкції живого організму, збудованого із сукупності спеціалізованих клітин (клітини шлунку, печінки, крові, нирок, очей і т. д.), всі вони ведуть між собою діалог (біологічно-організаційний), всі вони знаходяться в контакті, повсюди досягається гармонія та рівновага. З цього не важко зробити висновок про те, що кожна людина, тварина, рослина, клітина, частина тіла тварини чи рослини, листочки рослини і інше виникли не випадково, кожне із них відіграє свою, чітко визначену природою, роль.

Нерідко діалог і рівновага порушуються і настає час, коли деякі клітини стають сильнішими, починають збільшуватися і невпинно розмножуватися, як наприклад, ракові клітини будь-

якого органу живого організму, наносячи шкоду іншим клітинам, порушуючи рівновагу, йдучи в розріз з потребами як інших клітин того чи іншого органу так і організму в цілому. Небезпека такої клітини в тому, що вона невпинно і непропорційно розмножується, займаючи простір інших клітин, порушуючи виконання ними нормальних функцій. Подібні функції і процеси спостерігаються і в людському суспільстві, які породжує державний устрій, зокрема капіталізм.

Капіталістичні відносини, або, як їх називають, комерційні відносини, дозволяють окремим особинам, які здебільшого нічим не відрізняються від інших, раптово збільшувати свою приватну власність (фінансову, матеріальну, земельну, трудову). Це невеличка частина людей, капітал яких одноосібно розростається як ракова клітина, використовується на власні дріб'язкові забаганки, а не на потреби суспільства, несучи шкоду решті членів суспільства, які спеціалізуються в інших сферах життєдіяльності — робітники, вчені, митці, інженери, письменники, управлінці, дрібний і середній бізнес, весь середній клас. Багато сучасних розвинутих країн, зокрема країни Скандинавії та інші, таких олігархічних зростають не допускають, застосовуючи різноманітні методи впливу. Закономірно, що зростання крупних олігархічних формувань порушує рівновагу суспільного розвитку, саме вони порушують рівновагу між непомірними потребами людини і обмеженими можливостями природи. Адже багатство і краса життя небагатьох на фоні бідності і скрути інших членів суспільства та недосконалої реальної життя збурює суспільну думку, що посилює агресивні настрої. Таке суспільство без сумніву має трансформуватися, але яким чином, то тут існує безліч шляхів. Але шлях, який пропонували для подолання бідності «Путем увеличения общего богатства порабощением новых сил Природы»⁹², виявляється не найкращим, навіть катастрофічним для людства.

Дотримання рівноваги — вимога природи. Необхідність дотримання рівноваги між непомірним задоволенням потреб людини і можливостями природи, як показано вище, яскраво може-

⁹² Архив РАН, ф.518, оп.4, д.108, л.1-11. (Ж. Наука и наукознание. – 2012. – №3. – С. 25)

мо побачити ще й на такому прикладі. У сімдесятих роках ХХ ст. два американських етнологи виявили в глухих лісах Малайзії примітивне плем'я і назвали його «народ снів»⁹³. Плем'я не знало насильств, жили без стресів і війн, працювали стільки, скільки була потреба для виживання. Коли ліси, де жило плем'я, стали інтенсивно вирубувати, то воно зникло і подібних прикладів безліч. Для представників живої природи була порушена рівновага, що принесло і результат.

Рівновага існує повсюди в живій і неживій природі, а тому це не якийсь науковий експеримент — це вимога природи. За геологічну історію планети на її поверхні змінилось чимало видів рослин і тварин, з давнини залишилися одиниці: верблюди, які для виживання в пустелі мали запаси води і харчів; хамелеони, що захищаються від хижаків зміною кольору шкіри; рослини в гірській місцевості, які ростуть на камінні за рахунок економного використання речовин і вологи, і інші. У Тибеті фізіологія жінок влаштована з давнини так, що вони можуть легко народжувати багато дітей, населення почуває себе комфортно. Коли ж Тибет анексували і завезли в гори китайців, то жінки не могли ні завагітніти, ні народжувати, а всі відчували запаморочення і інші хворобливі відчуття — тут діяли стресові ситуації, як скажімо тепер в Україні.

Жива природа у своїй основі вимагає також рівноваги: клітина живого організму потребує необхідної кількості харчової рідини, але певної температури і без вмісту агресивних токсичних домішок. Адже тіло людини це збір величезної кількості елементів природи, хімічна взаємодія яких становить дивовижну конструкцію, в якій жорстко дотримується рівновага за допомогою дозування, балансу, тонкої складності взаємодії. Найскладнішим є те, що вся ця конструкція працює під дією електромагнітних, гравітаційних електронних систем, які зв'язують між собою клітини, молекули, атоми, частини, кварки і пустоти. Це і є Космос на макрорівні, така конструкція надзвичайно тендітна, а тому вимагає обережного ставлення до неї. В разі надходження агре-

⁹³ *Бернар Вербер*. Енциклопедія относительного и абсолютного знания. – М.: Рипол классик, 2009. – С. 15.

сивних домішок клітина спочатку намагається адаптуватися, але в кінцевому підсумку гине. Не могла б довго вижити людина, яка жила до нашої ери, при сучасних харчах, теперішній воді і забрудненому повітрі великих міст. Деякі клітини і живі істоти, потрапивши в агресивне середовище, можуть і адаптуватись, і розвиватись, але це уже будуть інші істоти. Отже, клітини, рослини і тварини, які не досягли рівноваги з зовнішнім природним середовищем, зникають.

Проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що в природі і людському суспільстві уже існує чимало прикладів розриву між можливостями природи і непомірними потребами людини, що видно на прикладі зростання населення на планеті, яке уже перевищує 7 мільярдів чоловік. Наші розрахунки показують, що природа планети Земля може прогодувати не більше 7–8 млрд населення, а коли більше, то слід розширювати площі для виробництва харчових продуктів і розширювати опріснення вод океанів, а цього природа мабуть не передбачала. Згадаймо про «плівку життя», товща якої не перевищує від кількох метрів до десятка метрів – ось і все.

Нами зроблено висновок, що сучасні світові соціально-економічні потрясіння, які розпочались десь після 1996 р., продовжуються і вони не скоро закінчаться, адже це є результат не економічних і не фінансових криз, перевиробництва чи недовиробництва, а прояв концентрованої загальної кризи розриву між можливостями природи стосовно наявності природних ресурсів і непомірними потребами людини. Цього людина ніяк не хоче помічати і розуміти, а тому сучасні кризові явища будуть постійними і не зупиняться до того часу, доки не буде введено правило дотримання рівноваги між можливостями природи і потребами людини. Тут слід зауважити, що таке дотримання рівноваги слід забезпечувати не комерцією, що може викликати протистояння, у тому числі і війни, а нормами та законами справедливої державної політики, яка вимагатиме жорсткого дотримання «Рівноваги між потребами людини і можливостями природи». В літературі можемо почитати, що учені, політологи, журналісти і політики не можуть пояснити причини сучасних кризових явищ.

Звідси, майбутнє людства не за економічним зростанням, вимогою досягти все більших і більших темпів використання ресурсів, а за рівновагою між природою і людством. Прикладом може служити сучасний стан використання прісної води, ресурс якої залежить щонайменше від двох факторів: перший, кліматичні зміни; другий, людське устремління до непомірного використання води і неконтрольованого її забруднення. Подібне стосується і розширення площ під виробництво харчових продуктів, яких для розширення майже немає, а наявні скорочуються під використання для забудови міст, шляхів, промислових об'єктів і багато інших потреб людської цивілізації.

У Європі немає вільних територій, щоб розширювати площі під вирощування продукції для харчів, немає їх і в Африці, так як для цього потрібна прісна вода, якої обмаль. Трохи є лісів в Азії, які вкрай необхідні для очищення повітря, які виконують на планеті функцію легенів, а також для підтримання на природному рівні «плівки життя». І ось величезна чисельність населення Індонезії вимагає розширення площ під посадками дерев, які даватимуть олію й інші харчі, а тому на острові Суматра суцільно спалюють ліси, тобто знищують легені планети. Подібне нічого доброго не принесе, від забруднення повітря буде знищуватись населення, так як природа формуватиме рівновагу.

Здійснений ще в 1974 р. прогноз народонаселення планети напрочуд збігається з реальним станом динаміки росту населення світу в мільярдах⁹⁴: 1850 р. – 1,3, 1900 – 1,7, 1930 – 2,1, 1950 – 2,5, 1960 – 3,0, 1970 – 3,6, 1980 – 4,5, 1990 – 5,5, 2000 – 6,5, 2010 – 7,6, 2020 – 8,7, 2030 – 9,7, 2040 – 10,6, 2050 – 11,2, 2060 – 11,7, 2070 – 12,0, 2080 – 12,2, 2090 – 12,3, 2100 – 12,3, 2110 – 12,3, 2120 – 12,3. При такому зростанні чисельності населення планети будуть обмежені харчі, вода, кисень.

Намагання людини забезпечити таку кількість населення всім необхідним для життєдіяльності призведе найперше до багатьох негативних явищ: зростуть викиди CO₂ і зовнішнє середовище наповниться теплом, що призведе до кліматичних змін, до яких людина, багато тварин і рослин не зможуть пристосуватися.

⁹⁴ «Курьер ЮНЕСКО», июнь 1974

Подібний стан ми уже тепер спостерігаємо, хоча ніхто толком не може второпати, — що відбувається? Більшість думають, що настало потепління, але чому воно сталося, відповіді майже немає, але звернемось до реалій сучасності.

На межі XX–XXI століть сильних темпів у економічному розвитку набрав Китай з метою забезпечення потреб свого народу, кількість якого перевищує межі, які природа встановила, але людина маючи якусь свою ідеологію вирішує ці проблеми за власним розумом. Вирішуючи проблему збільшення виробництва, щоб дати високий рівень життя величезній кількості народу, керівники використовували низькі рівні технології виробництва, що призвело до величезних викидів у повітря забруднюючих речовин, вміст яких у 22 рази вищі від норм, встановлених ООН. Усе це призвело до нечуваної смертності молоді, що навіть для перенаселеного Китаю стало відчутним. У червні 2013 р. уряд країни прийняв рішення про скорочення викидів в атмосферу шкідливих речовин, встановивши жорсткі вимоги, за якими тих, хто продовжуватиме викиди шкідливих речовин в атмосферу будуть страчувати.

Навіть лише цей приклад свідчить, що людство має єдиний вихід: а) недопущення зростання народжуваності, б) зниження використання паливних ресурсів та припинення викидати у повітря забруднюючі речовини, перехід на енергію, яка дає тепло, але не виділяє шкідливих речовин і не забруднює зовнішнє середовище. Якщо людина цього не зробить, то подібне здійснить сама природа за своїми не менш жорсткими законами Всесвіту.

Ресурси харчових продуктів. Найяскравішим прикладом дотримання рівноваги на планеті Земля є забезпечення людської цивілізації ресурсами харчових продуктів. Невпинний ріст за останні десятиліття чисельності населення на планеті Земля і збільшення людей, що недоїдають, спонукає задумуватися над проблемою, — скільки все-таки наша планета може прогодувати людей? Ще академік В. Вернадський, розглядаючи цю проблему, посилаючись на інших учених, зокрема, писав: « Г.Ф. Николаи (в 1918–1919 рр.) попытался численно оценить реальное размножение человека и развитие земледелия. По его исчислениям, беря

всю площадь суши, на один квадратный километр приходится 11.4 человека. Земледелие дает возможность проживать на 1км² по 150 человек, ... т.е. больше в 22–24 раза чем их живет сейчас»⁹⁵. Враховуючи таку думку, В. Вернадський зробив прогноз чисельності населення на планеті Земля: «мы должны ждать к концу столетия значительного превышения 2-х млрд».⁹⁶ І дійсно, чисельність населення уже у 1964 р. — 3,3 млрд чол., у 1974 р. — 4,0 млрд, 1999 р. — 6,0 млрд, 2011 р. — 7,0 млрд чоловік. Таким чином, навіть передбачуваний значний ріст населення планети фактично був ще вищим. Зростання чисельності населення на кінець ХХ ст. більше як у три рази, проти того як передбачав В. Вернадський «значительного превышения 2-х млрд», потребує подальшого осмислення і вивчення.

Нагадаємо, що деякі учені, у тому числі В. Вернадський, передбачали, що такий шалений ріст чисельності населення у ХХІ ст. припиниться, так як «Энергия, доступная человечеству, не есть величина безграничная, т.к. она определяется размерами биосферы», тієї «плівки життя», про яку уже говорилося, а тому існує, на думку Вернадського, «предел основной биохимической энергии человечества — скорости передачи жизни, предел размножения человека»⁹⁷. Отже, з однієї сторони, харчів, здавалося б, достатньо для великої чисельності населення, а з іншої, зростання населення планети буде стримуватися розмірами біосфери, величиною (об'ємом) її біохімічної енергії для розвитку живої речовини. Причини зміни таких думок, або навіть протиріч, не пояснюються, адже, як вище було сказано, планета може прогодувати нечувано велику чисельність населення (3–10¹⁶ – три гексамільйони).

Розглянемо на конкретних прикладах і розрахунках, — а чи дійсно харчів безмежна кількість, чи біохімічна енергія не регулює саме об'єми харчів, через які визначає чисельність людства на планеті Земля? Якщо здійснити розрахунок величини ккал, яку людство одержує для прожиття в сучасних умовах, коли досягну-

⁹⁵ В. Н. Вернадский. Размышление натуралиста./ научная мысль, как планетарное явление.— М.: Наука, 1977. — С. 98.

⁹⁶ Там само. — С. 99.

⁹⁷ Там само.

то значного рівня в технології сільськогосподарського виробництва, рівень якої є межею на початку ХХІ ст., то за 2011 рік одержимо такі показники.

**Світове виробництво основних видів продукції
сільського господарства в перерахунку на ккал у 2011 р.**

Продукти	Виробництво, тонн	100 г продукту дає ккал	Основні продукти дають ккал, всього
1. Рис	722760295	323	2334515752850000
2. Молоко коров'яче	606660839	53	351863286620000
3. М'ясо ВРХ	62539967	187	116949738290000
4. Свинина	108642062	316	343308915920000
5. М'ясо куряче	89553298	165	147762941700000
6. Пшениця	704080283	313	2203771285790000
7. Соя	260915871	395	1030617690450000
8. Помідори	159023383	19	30214442770000
9. Кукурудза	883460240	325	2871245780000000
10. Цукрова тростина	1794359190	374	6711038010600000
11. Яйця курячі	65002611	157	102054099270000
12. Картопля	374382274	83	310737287420000
13. Овочі	268373869	33	88563376770000
14. Виноград	69654926	69	48061898940000
17. Яблука	75635283	46	34792230180000
18. Банани	106541709	91	95952955190000
21. Рослинна олія	643000000	899	5780570000000000
ВСЬОГО	x	x	22602019692760000

Таким чином світове виробництво основних продуктів сільського господарства в 2011 р. забезпечувало кожного жителя планети Земля на рік 3228860 ккал (22602019 : 7 млрд нас.), відповідно на кожну добу припадає 8846 ккал (3228860 : 365). Не дивлячись на те, що фактична (8846 ккал) добова забезпеченість перевищує трохи більше як у два рази розрахунково-нормативну потребу (3850 ккал), все таки можемо зробити висновок, що межа людського заселення нашої планети визначається уже сучасною можливістю виробництва продукції для харчування.

Для підтвердження наведеної думки значимо, що сучасний стан забезпечення харчами видно навіть з таких розрахунків. Визначимо, скільки може прогодувати людей один гектар сільсь-

когосподарських угідь, якщо одержимо певну кількість зернових у середньому з кожного гектара, наприклад пшениці, з урахуванням урожайності всіх зернових, при умові, що 100 грам пшениці дає 313 ккал. В умовах сучасних технологій людство може одержати із кожного гектара сільськогосподарських угідь 8 т пшениці, величина якої дозволяє створити харчів на 25040000 ккал (80000 x 313 ккал), що дозволяє забезпечити впродовж року калорійними харчами на одному гектарі 7,7 чоловік (25040000 ккал : 3228860 ккал). Це і відповідає приблизно тій чисельності людства, яке було зареєстровано у 2011 р. — 7 млрд чоловік (7,7 чоловік x 1 млрд га).

При цьому деякого пояснення потребують два фактори, які можливо дозволять спростувати занадто завищену, уже наведену (гексамільйони) чисельність людства на планеті Земля: перше, це існуюча в літературі добова потреба однієї людини в межах 3300-3850 ккал і та, що фактично склалася в сучасних умовах (8846 ккал); друге, це те, що із 4,6 млрд га с.-г. угідь, які мовби можуть використовуватися для виробництва харчів, у порівнянні з величиною угідь — 1 млрд га, які фактично тепер знаходяться в обробку.

Споживання харчів, що склалося, характеризує з однієї сторони високий рівень споживання у розвинутих країнах і низький в нерозвинутих країнах. У розвинутих країнах кожна людина навіть зайві калорії споживає, а в інших країнах їх недостає. Способів, щоб якимось змінити таку фактичну ситуацію, окрім силових методів перерозподілу, практично не існує. Люди в слаборозвинутих країнах зобов'язані вирішити цю проблему збільшенням виробництва продуктів сільського господарства власними силами, але проблема полягає в можливостях. Визначальним фактором можливостей виробництва сільськогосподарської продукції є наявність угідь. Проте важко знайти пояснення для відповіді, де знаходяться ті 3,6 млрд га с.-г. угідь (4,6 – 1,0 млрд га с.-г. угідь), які людство може використати для виробництва харчів, на планеті Земля їх важко вишукати. Будуть спалюватись ліси, наткнуться на супротив природи, використання території в пісках потребує багато вологи, а опріснення — неймовірних зусиль.

Отже, той рівень харчування, який склався на межі ХХ–ХХІ століть, є визначальною умовою дотримання рівноваги між можливостями природи планети Земля і потребами людства. Щось змінити теоретично можливо, але практично, коли угіддя уже розподілені і знаходяться у чийсь власності, дуже важко. В цих умовах людство живе як фактично склалося, не за тими правилами, про які писав Аристотель щодо користування земельною власністю: «жити благоразумно, но так, как это подобает свободнорожденному человеку; ведь если исключить одно из этих условий, то в одном случае получится жизнь в роскоши, в другом — жизнь, полная тяжелых трудов»⁹⁸. На жаль, людство пішло другим шляхом — життя в багатстві і життя в бідності.

Чому такі казуси у забезпеченні харчами людства і як подібна проблема вирішується природою? Як уже відзначалось, природа наділила свідомістю людину, інший тваринний світ такої свідомості не має, а тому підпорядкований впливу законів природи щодо вирішення проблем життєдіяльності тваринного світу, окрім людини. Людина, володіючи свідомістю, самостійно вирішує проблему забезпечення себе харчами, розорюючи цілинні незайняті території, спалюючи ліси для вирощування на їхньому місці рослин для споживання, збільшуючи чисельність приручених тварин, застосовуючи всі методи підвищення продуктивності рослинництва і тваринництва. Людина також на свій розсуд розподіляє одержану продукцію рослинництва і тваринництва, не контролюючи чисельності населення планети. І коли настає критична межа, то в дію вступає природа, яка приводить все у відповідність за методами, про які вище було сказано.

Самостійно природа якихось відхилень не допускає, жорстко, але надійно підтримується рівновага між наявними ресурсами, скажімо харчів, і чисельністю тваринного світу. Українцям відомі милі птаці лелеки, про яких складено чимало пісень, що гріють душу кожного. В селі Наумівка на Чернігівщині десятиліттями на одному з телефонних стовпів міститься поселення лелек. У 2012 р. у сім'ї птахів народилось п'ятеро лелеченят, але можливість вигодувати не перевищувала чотирьох, а тому одне

⁹⁸ *Аристотель*. Соч. в 4-х т. — М.: Мысль, 1981. — Т. 4. — С. 416.

лелечення просто викинули з гнізда. Його підібрали сусіди, воно виявилось здоровим птахом і уже влітку 2013 р. самостійно літає і добуває собі харчі, живучи на подвір'ї селян, що прихистили дивну птицю. Поряд гніздо, де рік тому лелека народився, він навіть підлітає до гнізда своїх родичів і присідає на нього, але його виганяють, самотній птах там став чужим. Закони природи жорстокі, але їх треба знати і людську життєдіяльність підпорядковувати цим законам.

3.10. Минуле, сучасне і перспективи цукрового виробництва⁹⁹

Славне зародження. Солодощі, як і всі екзотичні страви, притягували людину, заради них європейці загарбували величезні колонії, цілі держави, а тому цукор наповнював ринки в усіх країнах світу. На початковому етапі цукор вироблявся виключно із тростини і Англія, заволодівши колоніями, де вирощувалася ця культура, контролювала усі ринки і в Європі, і на інших континентах. Завозився цукор-сирець із тростини і в Росію, де до кінця ХУІІІ ст. діяло примітивних 20 заводів з переробки завезеної сировини, але з часом з різних причин їх кількість значно скоротилось.

В 1747 р. німецький хімік Маргграф винайшов спосіб одержання цукру із буряків, але тільки у 1801 р. його учень Ахард зумів удосконалити добування цукру з буряків, збудував простий перший цукровий завод у своєму маєтку, який невдовзі, мов би випадково, згорів. Проти нього як ученого, а також як інженера, що збудував завод, боролись ті, хто завозив цукор з тростини. Не дивно, що початок розвитку цукрового виробництва належить не Німеччині, де винайшли спосіб одержання цукру з буряків, а Франції, коли імператор Наполеон Бонапарт створив важливі державні умови для вирощування буряків і розвитку цукробурякового виробництва, заборонивши ввезення як сировини, так і цукру із тростини. Через деякий час Франція зайняла перше місце

⁹⁹ Ж. Цукрові буряки. – 2013. – №6.

за виробництвом цукру із буряків, ставши школою для багатьох країн Європи. В 1812 р. Чернігівський козак Артемій Терещенко, перший із сім'ї цукрозаводчиків Терещенко, потрапивши під час війни у Францію, вивчив іноземну мову і довідався про технологію одержання цукру із буряків.

Початок розвитку цукрового виробництва в Російській імперії показав, що тільки в Україні є всі умови (якість землі, клімату, вода, волога і робоча сила) для вирощування цукрових буряків і одержання з них якісного цукру. Не випадково перші цукрові заводи були побудовані в Черниговській губернії ще в 1824 р. (с. Макошино) і Київській губернії в 1926 р. (с. Трошино).

З'явилося багато ентузіастів в Україні у новій сфері виробництва і це бачимо з даних за 1845 р.: коли в Російській імперії працювало 209 цукрових заводів, то 116 з них були розташовані в Україні. Перше місце з виробництва цукру з буряків належало Київській губернії¹⁰⁰, в якій тільки за п'ять років (1842–1847) кількість цукрових заводів (цукроварень) зросло з 16 до 23, а основним фактором такого збільшення заводів з виробництва цукру — досить висока дохідність такого виробництва. Про високу ефективність цукрового виробництва в Україні свідчать такі співставлення цукрового виробництва в середньому за рік на один завод: в Росії — 9,5 тис. крб., в Україні — 25, 2 тис. крб., а в Київській губернії — 53,5 тис. карбованців.

Перші примітивні цукрові заводи в Україні збудували ще у 1824 р., князь Понятовський у селі Трощина Канівської волості і граф Потоцький у селі Орловець Черкаської волості, але вони були примітивні і не відігравали ніякої ролі у розвитку галузі. Тільки після початку діяльності цукрозаводчиків Бобринських, Терещенко, Смиренко, Харитоненко й інших, появи таких фірм, як «Брати Яхненко и Смиренко» та інших, коли цукрові заводи були озброєні паровими двигунами і новою технологією, вивело виробництво цукру з буряків у найважливішу галузь економіки та перетворило її у важливе, а головне стабільне, джерело коштів

¹⁰⁰ *Ольга Шевченко*. Родина Смиренків і розвиток цукрової промисловості України. // Род освіт. Наукові записки по історії культури України. – №10. – К., 1995. – С. 32.

для бюджету країни. Під особливою опікою кожного цукрозаводчика на початковому етапі цукрового виробництва знаходилося створення наукових підрозділів з виведення вітчизняних сортів насіння цукрових буряків, які б не уступали, а перевищували іноземні сорти з урожайності і цукристості. Підприємці знали, що вітчизняні сорти насіння дають можливість вистояти у конкуренції на світовому ринку, створюючи при цукрових заводах селекційні станції, роботою яких ми пишаємося, але не завжди знаємо як в подальшому їх використовувати.

У минулому Російська імперія не тільки наповнювала державний бюджет за рахунок продажі виробленого цукру, але й, задовольняючи власні потреби у цінному продукті, збільшувала імпорт власного цукру за кордон. Тільки за 1899–1903 рр. загальний експорт становив 10214 пудів цукру піску і рафінаду в Іран, Фінляндію, Туреччину, Німеччину, Італію, Австро-Угорщину, Велику Британію, Китай, Голландію, Афганістан.

Відаючи належне ефективності вітчизняного виробництва цукрових буряків наші предки не допустили руйнації власного виробництва від впливу імпортерів цукру з тростини, прийнявши на початковій стадії розвитку нової галузі, важливі державні економічні і адміністративні заходи: одноразово виділено 30 млн крб. для оснащення невеликих заводів новою технікою; для поповнення оборотного капіталу спрямовано 12 млн крб.; значно підвищено митний збір на ввезення цукру із тростини; вживались й інші заходи.

Для України це був продуктивний період розвитку нової високопродуктивної бурякоцукрової галузі. В історію ввійшли видатні цукрозаводчики, які розвивали не тільки вирощування і переробку цукрових буряків, будували цукрові заводи, житло для робітників і лікарні, створювали робочі місця в сільській місцевості, вони були ще й меценатами, великими ученими, розвиваючи культуру і мистецтво без чого наша історія була б набагато біднішою. Широко був відомий у Європі і Світі, розташований у Києві Всесоюзний науково-дослідний інститут цукрових буряків з його не менш відомими селекційними станціями. В розгалуженій науковій установі виходили на світовий рівень наукові розро-

бки з проблем генетики і селекції цукрових буряків, проводились глибокі наукові роботи з селекції з метою одержання нових сортів насіння цукрових буряків, де працювало багато знаменитих учених, серед яких Вавилов, Савицький, Федорович, Архимович, Сімпаловський, Бордонос, Бузанов, Роїк. На жаль, історія знаменитих цукрозаводчиків майже не згадується, а наукова система в галузі цукрових буряків, що формувалась за підтримки держави у ХІХ–ХХ століттях, втрачає своє наукове значення.

Ще й тепер, у ХХІ столітті, у країнах Європи підтримуються тенденції доброго минулого, де віддають перевагу всім якісним параметрам цукру із буряків, продовжуючи збільшення виробництва цукру за рахунок підвищення урожайності і цукристості цієї культури, надаючи уваги якості готової продукції, що дозволяє їм задовольняти потреби в середині країни та виходити на світовий ринок.

Невтішний сучасний стан. В Україні все, що створювалось у минулому згортається як шагренева шкіра. За роки незалежності із наявних на початок 1991 р. 192 цукрових і 3 рафінадних заводів у 2013 р. залишилось всього 63, з яких ще й не усі працюють. Раз немає цукрових заводів, що переробляють сировину, то не потрібні і посівні площі цукрових буряків, які за той же період скоротились з 1 млн 640 тис. га до 300 тис. га, хоча й це завищена цифра. Відсутність площ посіву цукрових буряків сприяло повній ліквідації виробництва вітчизняного елітного насіння, чим славилась Україна в минулому. Необхідна невеличка кількості елітного насіння купується переважно за кордоном, що й здорожчує вітчизняну сировину, найнижча урожайність серед країн Європи, також додає до зростання вартості вирощування цукрових буряків.

Якщо в славному минулому об'єми цукру і буряків в Україні були невеличкими у порівнянні з світовим тростниковим цукром, то тепер (2012 р.) це уже мізерний рівень — 0,13 %. так як в Україні виробляється цукру із буряків 2226 тис. т, а світове виробництво цукру із тростини складає 1724359 тис. т. Немає сумніву, що ті зацікавлені світові організації у зміцненні монопольного стану цукру із тростини, робили все, щоб згорнути виробництво

цукру із буряків. І це їм удалося, коли в перші роки незалежності люди були розгублені перед невідомим, вони сприяли тому, щоб ті, хто хотів нажитися будь-якими способами, без будь-яких причин ламали цукрові заводи і все обладнання вивозили за кордон на металолом, наживаючись на цьому.

Як результат, виробництво цукру з цукрових буряків в Україні почало невпинно скорочуватися: якщо у 1990 р. вироблялось 5,39 млн т цукру, то у 2011 р. — 2,34 млн т, 2012 р. — 2,23 млн т; у 2013 р. — 1,5 млн т, далі тенденція ще більш невтішна. На місце вітчизняного цукру в Україну хлинули потоки цукру з тростини і замітники солодоців для харчової промисловості. Якщо врахувати, що внутрішні потреби України становлять приблизно 1,8 млн т, що відповідає річній нормі для людини у 42 кг цукру, то кожному зрозуміло, що завезення тростникового цукру і заміників солодоців зростатиме і далі. Привертає увагу динаміка і якісна характеристика заміників солодоців для харчів і напоїв, які будемо споживати: у 2012 р. у харчовій промисловості замітники цукру уже становили 18 %, з яких 80 % це синтетичні матеріали, які надзвичайно шкідливі для всього живого. Завозяться й природні цукрозамінники, але перевірки підтверджують, що всі вони переважно фальсифіковані і завозяться з Китаю. Нагадаємо, що неякісні харчі, одна із двох основних причин, виходу України на перше місце в Європі за смертністю населення.

Скорочення виробництва цукру із цукрового буряка і завезення тростникового цукру та його заміників найвигідніше не тільки іноземним, але й вітчизняним бізнесовим колам із-за низької ціни на завезений цукор і синтетичні та фальсифіковані замітники солодоців. Скажімо, у 2009–2010 рр. на світовому ринку ціна цукру з буряків становила 770 \$ за тонну, а цукру з тростини — 550–600 \$ за тонну.

Отже, втрачаємо високоякісний цукор із цукрових буряків і переходимо на нижчої якості тростниковий цукор і фальсифіковані замітники. Про високу якість цукру із буряків свідчить поява цікавих ситуацій в Україні, які чомусь нікого не турбують і не тільки продаж землі іноземцям, а головне, що не вміємо самі на ній працювати. Якщо українці високими темпами скорочують

площі під цукровими буряками, то фірми Сацдівської Аравії скуповують у Львівській області величезні масиви і розширяють площі посів цукрових буряків для задоволення потреб власного населення¹⁰¹.

Наукові дослідження показують, що згортання виробництва вітчизняного цукру в Україні відбувається внаслідок таких основних факторів: перший, низька рентабельність вирощування цукрових буряків із-за високих цін на паливо, іноземне насіння, мінеральні добрива і інші матеріальні ресурси; другий, українська урожайність цукрових буряків на знаменитих українських чорноземах (2009 р. — 315 ц/га, 2010 р. — 300 ц/га, 2011г. — 363 ц/га), що нижче ніж у всіх країнах світу (2011 р. — Чехія — 595 ц/га, Данія — 601, Іспанія — 888, Франція — 912, Нідерланди — 806, Австрія — 673, Польща — 506, Румунія — 345, Словенія — 560, Біларусь — 455, Росія — 385 ц/га); третій, повна відсутність експорту цукру із-за низької його якості (колір, однорідність кристалів, залишки оброблюючих матеріалів і багато іншого); четвертий, перевиробництво цукру із тростини позбавляє цукор із буряків будь-якої конкуренції; пятий, вітчизняний цукор із буряків не витримує конкуренції з високодохідними зорновими і олійними культурами в самій Україні.

Підводячи підсумки дослідження можемо зробити висновок, що коли на початку ХХ ст. (1899–1903 рр.) цукор, вироблений в Україні, експортувався в багато інших країн різних континентів, то на початку ХХІ ст. експорт цукру відсутній, дві третини цукрових заводів зруйновані, скорочені посівні площі цукрових буряків, ліквідовано виробництво елітного насіння цукрових буряків, відходить у забуття потужна наука у сфері бурякоцукрового виробництва. Така розруха важко усвідомлюється з думкою про те, як гарні справи розпочинались, скільки сил докладали перші українські цукрозаводчики, скільки відбулося наукових відкриттів та скільки зазнали трагедій, щоб вивести бурякоцукрову галузь на перші позиції виробничого, наукового і культурного життя народу.

¹⁰¹ Газ. Літературна Україна. — 18 квітня 2013. — С. 4.

Як це сталося, можемо побачити на прикладі сучасних часів. Як і в першій половині і початку другої половини ХІХ ст., так і тепер, кінець ХХ–початок ХХІ ст., і це відомо цукрозаводчикам часів перших десятиліть незалежної України, своєю економічною політикою імпортери цукру, переважно з тростини, ставили величезні перепони бурякоцукрової промисловості. У будь-якій формі контрабанда імпорту цукру-піску і рафінаду як у минулому, так і тепер знищувала вітчизняну цукрову промисловість. У роки перших десятиліть незалежності країни тим, хто не був зацікавлений у розвитку цукрової промисловості України, вдалося, як ми бачили, багато чого досягти із-за того, що ніхто не заперечував цьому на рівні держави, що завдало мабуть непоправних збитків: різко скоротилась кількість цукрових заводів; зменшились посівні площі цукрових буряків; нанесено великої шкоди державному і місцевим бюджетам; скорочення робочих місць у сільській місцевості; великих втрат зазнало сільське господарство, села і селяни. Наприклад, жителі в сільській місцевості мали роботу і в полі, і на заводі, для годівлі тварин використовували і гичку, і жом, тепер усе це зникло.

Перспектива бурякоцукрового виробництва. У перспективі бурякове і цукрове виробництво може розвиватись двома шляхами. Перший, це шлях, який уже намітився, тобто повернення до стану середини ХУІІІ століття, коли в Україні не було ні заводів, ні необхідних площ цукрових буряків, зникне наука, зокрема селекційна робота та виведення високопродуктивних сортів цукрових буряків. При цьому держава і народ втрачатимуть величезні матеріальні і фінансові ресурси.

Учені дотримуються думки про кардинально інший шлях, а саме площі під цукровими буряками треба розширювати і переробляти сировину з метою одержання цукру, палива, кормів для тваринництва та вирішення інших важливих технологічних і соціально-економічних проблем. Для розгортання бурякоцукрового виробництва ученими Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків визначають ряд основних факторів, серед яких наведемо найважливіші.

1. Кліматичні зміни можуть значно скоротити площі, на яких виростає цукрова тростина, що вимагатиме пошуку джерел поповнення потреб цукру, яким і стане цукровий буряк. Україна, як підкреслювалось, має сприятливі умови для його вирощування.

2. Сільськогосподарська культура цукрових буряків найкраще вписується у сівозміни, які прийдеться відновлювати для покращення виснажених українських чорноземів, які втратили за останні два десятиліття свою відому родючість внаслідок вирощування 2—3-х високодохідних культур.

3. Цукрові буряки є важливим джерелом кормів (жом, гичка, патока) для тваринництва, яке прийдеться відновлювати, щоб припинити завозити неякісну продукцію із-за кордону та одержання органічних добрив. Є чимало прикладів, які підтверджують зацікавленість держави у цій справі.

4. Цукор, як показує практика Бразилії, є важливим джерелом одержання біоенергетичного палива, але для цього потрібні заводи, які одночасно працюватимуть на переробці буряків для одержання цукру і палива. Є усі підстави вважати, що цукрові буряки є якщо не найкращою сировиною для одержання палива, то однією з найефективніших в Україні.

5. Збереження села і розвиток соціально-економічної інфраструктури в сільській місцевості вимагає створення там робочих місць і спрямування туди фінансових ресурсів. У цій справі перше місце, на нашу думку, належить розширенню посівів цукрових буряків і їхня глибока переробка на заводах.

6. Вирощування цукрових буряків, їхня переробка і одержання цукру та інших видів продукції, за нашими розрахунками, дає 15–20 % доданої вартості, створеної в аграрній економіці.

Шлях, на який необачно переводиться сучасне українське бурякоцукрове виробництво, — це величезні втрати для держави і народу. Немає сумніву, що бурякове і цукрове виробництво мають в Україні значні потенційні можливості. Але, щоб захистити від руйнування цю важливу галузь аграрної економіки, зусиль підприємців у цій сфері недостатньо. Потрібна не вибіркова допомога, а системна економічна політика держави, яка б, використовуючи економічні, правові і адмініс-

тративні важелі, створила сприятливі умови для розвитку цукрового буряківництва, виробництва цукру і біоенергетичного палива та розвитку науки у сфері фундаментальної науки, генетики і селекції. Основа для відновлення того, що створено в минулому ще існує, але вона на межі зникнення, тому важливо не втратити час.

3.11. Жива речовина і життя

Сучасна геологічна наука стверджує, що рослини як представники живої речовини з'явилися спочатку у воді, формуючи кисень та озоновий шар. Згодом на суші став формуватися сучасний рослинний і тваринний світ, цей процес триває і досі. Часто виникає запитання: невже, зародившись 3,8 млрд років тому у вигляді найпростіших одноклітинних бактерій, життя так довго формувалося від найпростішого до найскладнішого? Адже на планеті Земля відбувалися складні, іноді жахливі геологічні процеси, планета переходила з однієї орбіти на іншу, не раз змінювався клімат.

Навіть якщо врахувати сучасні дослідження і висновки про те, що після утворення нашої Галактики (Чумацького Шляху) її складові, яких безліч, — планети, зорі та інші об'єкти, віддаляються одне від одного¹⁰², то можна припустити, що наша планета Земля у майбутньому або перейде на іншу орбіту, або віддаляться від Сонця. У такому разі сонячні промені не зможуть створювати належні температурні умови для засвоєння листками рослин спор, які надходять з просторів Космосу. А не стане рослин — не стане й життя, оскільки життя може існувати на планеті Земля завдяки «непрерывному и, по-видимому, неизменному в течении геологического времени притоку космической энергии, главным образом лучистой энергии Солнца»¹⁰³.

¹⁰² Відкриття прискореного розширення Всесвіту. Лауреати Нобелівської премії з фізики за 2011 рік.

¹⁰³ Там само.

З огляду на це, бажано переглянути наукові засади геологічної історії планети Земля, визнавши, що за свою історію планета зазнавала і ще зазнаватиме кардинальних кліматичних процесів через зміни полюсів, а, можливо, й орбіт, як вважає дехто з учених, і в кожен геологічну епоху по-новому проявлятиметься жива речовина (сукупність живих організмів) відповідно до зовнішнього середовища. Якщо цього не зробити, то сучасне людство ніколи не довідається про живу речовину та її прояви на планетах Сонячної системи і Всесвіту загалом. Насамперед треба ставити питання про те, як і коли проявилася жива речовина в сучасну геологічну епоху на нашій планеті. Пропонуємо власну концепцію, підтверджену науковими дослідженнями видатних учених світу як минулого, так і сьогодення.

Жива речовина і життя є фундаментом існування рослинного й тваринного світу та людської цивілізації загалом. Сьогодні є всі підстави визнати можливість значних кліматичних змін як загалом на планеті Земля, так і на кожному континенті, в кожній країні зокрема. Можливі кліматичні зміни відчуватиме жива речовина — природа, рослинний і тваринний світ, адже «... характерным свойством живого вещества является его изменчивость, его способность приспособляться к условиям внешней среды», яка включає «температуру, давление, фазу среды, химизм среды, лучистую энергию»¹⁰⁴, а тому поява нового у зовнішньому середовищі викликає вже практичний інтерес.

Саме тому пізнання живої матерії і загадки життя постійно хвилюють людство, на це спрямовані дослідження філософів, теологів, учених, митців. Успіхи мізерні, існує чимало прикладів, коли, досліджуючи проблему таємниці життя, вчені зізнавалися, що «... наука не дала на протяжении всей своей истории — более двух с половиной тысяч лет — никакого ответа на этот вечно стоящий перед нами вопрос ... наука еще ищет пути для этого решения»¹⁰⁵. Водночас учені не втрачають надії, і, відповідаючи на запитання: «Был ли когда-нибудь космос без проявлений жизни, может ли быть безжизненный Космос?», дають оптимістичну

¹⁰⁴ Вибрані наукові праці В. І. Вернадського. — Т. 4, Книга 1. — К., 2012. — С. 288.

¹⁰⁵ Там само. — С. 34—35.

відповідь: «Мы знаем — и знаем научно, что космос без материи и без энергии не может существовать»¹⁰⁶. Щоб розгадати таємницю, наука навіть вдається до відтворення живих організмів із синтетичної біології, яка дещо згладжує відмінність між живим і неживим, з'являється поняття «абіогенез» — зародження із неживого. Однак, коли йдеться про результати одержання живої речовини, то чуємо: «Удастся ли это или нет, трудно сказать»¹⁰⁷.

Продовжуючи пошуки невідомих сил природи, які зумовлюють існування чи хоча б прояви життя, наука дійшла висновку, що фізичні, хімічні, механічні процеси не дають можливості зрозуміти цієї таємниці: «След предков теряется во мраке неизвестности. Их формы, организмы были иные, чем наши. ... Их прошлое существование не есть фикция»¹⁰⁸. Справедливим може бути припущення, що головна причина невдач тисячолітніх пошуків розгадки «таємниці життя» — це невизнання наукою існування матеріального і нематеріального в живій матерії, людині і Всесвіті. Недаремно великий мислитель В.І. Вернадський, провівши дослідження, писав: «Я впевнився у надзвичайній мізерності, неповності та випадковості нашого знання в обсягу хімічного складу, ваги та енергії організмів». Учений бачив якусь неловиму сутність, що немовби існує в організмі, але яку важко впізнати, а тому він ставив собі наперед утаємничене запитання: «Неужели есть особая жизненная энергия, подчиняющаяся тем же законам, которые регулируют все другие?»¹⁰⁹.

Посилаючись на те, що наука перебуває в пошуках шляхів до пізнання таємниць життя, дозволимо собі навести деякі результати власних досліджень з такої важливої проблеми — жива речовина і життя. Передусім слід погодитися, що оскільки не визнається існування матеріального і нематеріального світу, то досліджувати появу тваринного світу, зокрема й людини, ще не настала дов-

¹⁰⁶ Там само. — С. 33.

¹⁰⁷ Там само. — С. 25.

¹⁰⁸ Там само. — С. 116.

¹⁰⁹ Вибрані наукові праці В. І. Вернадського. — Т. 4, Книга 1. — К., 2012. — С. 26—27.

гоочікувана пора. Проте деякі результати досліджень, що в майбутньому торуватимуть дорогу до істини можемо навести.

Що ж крім сонячних променів завдяки фотосинтезу сприяє виробництву органічної речовини — основи життя на планеті Земля? Саме через уже згадану причину наука і практика країн світу і нині послуговується таким визначенням фотосинтезу, в якому немає будь-якого іншого елемента формування живої речовини, окрім променів сонця і хлорофілу: «Фотосинтез — превращение зелеными растениями и фотосинтезирующими микроорганизмами лучистой энергии Солнца в энергию химических связей органических веществ. Происходит с участием поглощающих свет пигментов (хлорофилла и др.). Фотосинтез — единственный биологический процесс, который идет с увеличением свободной энергии и прямо или косвенно обеспечивает доступной химической энергией все земные организмы» — писав К.А. Тимірязєв.

Передусім із відомих досліджень треба зробити один важливий висновок, до якого сучасна наука в комплексі так і не дійшла: у воді спочатку з'явилося не життя (можливо, там воно з'явилося значно пізніше), а лише зелені рослини, водорості, що здатні сприймати сонячні промені; також вода формує вуглекислоту та виробляє водень, кисень і вуглець. Вуглекислота розчиняється, виділений листками кисень надходить у повітря, рослина ж споживає вуглець, який є основою органічної речовини і становить важливу частину (45 %) самої рослини. Таким чином, найважливіші для рослини речовини надходять все ж таки з повітря та води. Саме так наповнювалось повітря нашої планети киснем, коли перші прості рослини з'явилися у воді і на воді. «Благодаря фотосинтетической деятельности первых зеленых организмов, в первичной атмосфере Земли появился кислород, возник озоновый экран, создались условия для биологической эволюции»¹¹⁰.

Коли ж у достатній кількості утворився кисень, сформувався озоновий шар, тоді з'явилися рослини і на суші. Рослинний світ формував сприятливе зовнішнє середовище для появи тваринного світу, зокрема й людини. Мабуть, найвірогідніше, що першоджерело — основа всього живого на Землі — має такий

¹¹⁰ Советский энциклопедический словарь / Изд. четвертое. — М., 1989. — С. 1443.

вигляд, як це описав К.А. Тімірязєв: «Все органические вещества, как бы они ни были разнообразны, где бы они не встречались, в растении ли, в животном или человеке, прошли через лист, произошли из веществ, выработанных листом. Вне листа или, вернее, вне хлорофиллового зерна в природе не существует лаборатории, где бы выделялось органическое вещество. Во всех других органах и организмах оно превращается, преобразуется, только здесь оно образуется вновь из вещества неорганического»¹¹¹. Але тут виникає ряд запитань, які потребують пояснень.

Проте К.А. Тімірязєв так і не дійшов єдино правильної думки, з чого виробляється органічна речовина у хлорофіловому зерні листка в процесі фотосинтезу (окрім води, вуглекислоти, кисню, вуглецю та променів Сонця), щоб наприкінці отримати крохмаль. «Но как это происходит; откуда берется кислород, весь ли из углекислоты или частично из воды, что даже вероятно, и не предшествует ли образованию крахмала образование других более простых, а может быть и более сложных соединений — ничего этого мы пока в точности не знаем, и здесь не место ... толкованию этих явлений, не разъясненных еще вполне наукой»¹¹². Таке твердження у К.А. Тімірязєва з'явилося не випадково, оскільки відомий учений відчував недостатнє розуміння інших складових, які беруть участь у процесі створення живої речовини в лабораторії-листку. Можливо, він знав про вчення С. Арреніуса (1859–1922 рр.), в якого були ще й попередники-одномудці, що стверджували ймовірність надходження на планету Земля особливих частин космічного пилу, який приносить зародки живої речовини до листочків, але не звернув на це достатньої уваги. Тому великий російський учений так і залишив нащадкам свої сумніви і не до кінця розгадані таємниці процесів, які відбуваються у листках рослин. Пізніше наука на багато речей пролила світло, однак «другие, более простые, а, может быть, и более сложные соединения», мабуть, так і не вдалося до кінця пояснити.

Посилаючись на вчення С. Арреніуса та його попередників, можемо, хоча б гіпотетично, стверджувати, що до листка з космі-

¹¹¹ Тімірязєв К.А. Жизнь растения. Избр. соч. Т. 3. —М.: Сельхозиздат, 1949, — С.164

¹¹² Там само.

чного пилу потрапляють спори (зародок живої речовини), які надходять на нашу планету так швидко, що ультрафіолетові сонячні промені їх не руйнують¹¹³. Про можливе існування спор нагадав В.І. Вернадський. На його думку: «Спиральная туманность Млечного Пути, т.е. нашей Галаксии, имеет форму колоссальной линзы, в вакууме которой рассеяны материально-энергетические тела-ионы, свободные атомы и молекулы, космическая пыль, метеориты, кометы, планеты, звезды. Большой заслугой С. Аррениуса была установка, что среди пыли должны находиться бесчисленные споры — зародыши живого вещества, которые исходят из планет, земных планет, по крайней мере, и на них вновь попадают в ходе времени»¹¹⁴.

У світлі вчення відомих філософів і науковців є підстава хоча б гіпотетично стверджувати, що не сонячні промені доправляють до планети та рослин якусь основу живої речовини, вони (промені — Б.П.) лише створюють умови для засвоєння кожним листком спор, які надходять з космічного простору. Споры як зародки живої речовини є частиною космічного пилу, а тому існують поза сонячними променями і за законами Всесвіту надходять до планет Всесвіту, де створені сприятливі умови, зокрема для планети Земля. Саме тому вчені помітили не лише складну особливість структури листка, а й його розташування на рослинах, колір і наявність у листку особливої природної лабораторії, де неорганічна речовина перетворюється на органічну.

Недаремно природа наділила листя рослин певними особливостями, зокрема розмістивши кожен листок будь-якого дерева на такій відстані, що жоден із них не затіняє інший від сонячних променів. Листя всіх рослин розташовані відповідно до золотого перетину $\frac{1+\sqrt{5}}{2} = 1,618\ 033988$ ¹¹⁵, що надає кожному листочку внутрішньої прихованої сили, яка передається усьому живому — як самій рослині, так і тваринному світу. Все створене в листках

¹¹³Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 3. — С.70

¹¹⁴ Там само. — С. 70.

¹¹⁵ *Бернар Вербер*. Энциклопедия относительного и абсолютного знания. — М.: Рипол классик. 2009. — С. 102.

рослини використовується організмами біосфери, яких безліч та ще й вони з певними особливостями.

Отже, є велика вірогідність, що природа наділила листок, звісно, й цвіт, можливістю сприймати спори, які постійно надходять з космічного простору та інших планет нашої Сонячної системи. Проте листок може їх засвоїти для перетворення на органічну речовину за умови певних сприятливих температур, які мають бути створені сонячними променями. Адже взимку, коли тепла немає, дерево скидає листя, яке є вже зайвим, а тому «не лист как целое, а именно сообщающее ему зеленый цвет хлорофилловое зерно служит ... посредником между всей жизнью на Земле и Солнцем»¹¹⁶. Таким чином доведено, що з космосу надходить жива речовина чи її форма, однак, усе ж таки, що ж надходить з космосу? На це запитання намагався відповісти В.І. Вернадський: «Так как до сих пор никому не удалось доказать существование мельчайших простых элементов организма, рассеянных в Природе вне организма, а еще менее — простых организованных форм материи, не живой и не мертвой, а какой-то промежуточной, не удалось получить эти организмы и их морфологически изучить, то единственным реальным доказательством их существования было проявление их в окружающей среде, т.е. в земной коре, — этим путем как раз доказано существование организмов, меньших, чем длина световых волн, и недоступных глазу»¹¹⁷.

Такі думки побутували у ХХ ст., коли центральне місце в біологічній науці посідала теорія Г. Менделя (1869 р.), згідно з якою гени контролюють і впливають на весь хід розвитку організмів рослин і тварин від народження до смерті. Стверджувалося, що головною силою, яка визначає тенденції еволюції всього живого на Землі, є ген. Однак учені ХХІ ст. (М. Роїк — Україна, С. Малецький і В. Драгавцев — Росія) дослідили це питання і зробили висновок: «По нашему мнению, партеногенетическое развитие эмбрионов у растений ...связано с получением клетками за-

¹¹⁶ *Тимирязев К.А.* Жизнь растения. Избр. соч. Т. 3. — М.: Сельхозиздат, 1949. — С. 172.

¹¹⁷ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 116.

родышевых мешков или семяпочек цветка внешних или внутренних сигналов, позволяющих перейти от одной программы развития к другой»¹¹⁸. Тобто вчені-генетики визнають, що генетичний ланцюг у клітині зазнає зовнішнього впливу. Якщо взяти до уваги, що свідомість, а також невідомий вплив на живу природу є нематеріальною константою, то виникає запитання: які ж сили наділили людину свідомістю, що впливає на бактерію і клітину? Відповідь на це запитання стосуватиметься живої матерії, звичайно, і людини, а також якоїсь нематеріальної енергії. Отже, енергія Всесвіту несе інформацію (сигнали), здійснюючи зовнішній вплив на клітину, гени якої і виконують свою роль як певний інструмент, саме про це думав В.І. Вернадський.

Посилаючись на ідеї видатних учених про живу речовину, дозволимо собі дати визначення поняттю «жива речовина»: жива речовина — це фізичні, хімічні та механічні сили, які бурхливо й непомітно, невпинно доповнюються життєвою енергією Космосу, що визначає вагу та енергію організмів. Під фізичними, хімічними та механічними силами розуміємо певну кількість хімічних елементів, які входять і виходять через живий організм, зокрема це кремній, алюміній, титан, мідь, цинк, свинець, срібло, рубідій та інші, що є формою матерії. Під життєвою енергією Космосу розуміємо зародки живої речовини, які надходять з Космосу у вигляді спор космічного пилу — це форма енергії. Отже, маємо дві форми космічного прояву живого на планеті Земля. Третя форма прояву життя — духовне начало — наукою ще не визнається, за винятком окремих учених. Таке розуміння живої речовини відповідає найважливішій особливості живого організму — складовій космічного неподільного, на цьому наголошували Кюв'є (1769–1832) та академік Вернадський¹¹⁹.

З огляду на те, що «Человек — животное общественное, гетеротрофное. Он может существовать лишь при условии существ-

¹¹⁸ Ж. Сельскохозяйственная биология /Серия биология растений/. — М., 2013. — №5. — С. 26.

¹¹⁹ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 33.

вовання других організмів, именно зелених рослин»¹²⁰, дозволено собі зробити ряд висновків і припущень з коментарями, твердженнями та запереченнями стосовно деяких досліджень.

Перше, в комічному просторі існує життя або елементи для живої природи, воно вічне, як Всесвіт у просторі і часі. Такої думки, посилаючись на Аристотеля, Реді, Ріхтера, Арреніуса і інших, дотримувався й В.І. Вернадський: «Для нас становиться ясным, что жизнь есть явление космическое, а не специально земное»¹²¹, отже, життя треба шукати там і очікувати звідти ж. Саме з Космічного простору приходять життя на планети Сонячних систем, у часи, коли створюються відповідні умови для народження рослинного і тваринного світу, у тому числі людини.

Людство цікавить проблема появи все таки людини, бо тільки після цього вона спроможна довідатись про появу рослинного і всього тваринного світу. Деякі сучасні дослідники вважають, що поява живих організмів відбулася в певний геологічний період «На определенном расстоянии от Солнца на планете появляется атмосфера и вода. ...После стабилизации новых параметров происходит принудительный запуск в конструкции биологических организмов на уровне клетки»¹²². Можливо це й так, але що це за конструкція, чи тут діє абіогенез, археогенез, гетерогенез чи біогенез невідомо, багато й іншого не відомо, це лише загальне уявне твердження.

Проте представники науки минулого дотримуватись думки, що появу життя можливо уявити тільки емпірично, «начало которого для нас теряется ... Ни одна научная теория не смогла до сих пор обнять в целом палеонтологическую эволюцию организованных существ, последним важным проявлением которой было возникновение человека»¹²³.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 55.

¹²² Лазарев А.С. Расшифрованная Библия или реквием цивилизации. — К.: А.С.У., 2002. — С. 16.

¹²³ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. К., 2012, Т.4, книга 1, - С.122

Є усі підстави припустити, що за мільярдну геологічну епоху (2,6 млрд років) планети Земля були ери, у яких зникали і відновлювались сприятливі умови для появи життя, а тому є підстави припустити, що кожен раз після зміни клімату формувалось особливе кліматичне середовище, яке сприяло виникненню нових проявів живої природи, але можливо вони, тобто якісно нова природа, рослинний і тваринний світ, а також людина, не були подібними до теперішніх, які ми є, а інші — інша температура повітря, у сторону зниження, інші рослини, усе якісно інше. Філософи, вчені і фізики усе ближче підходять до межі, коли стане можливим сказати, що впродовж геологічної історії Землі виникали й інші цивілізації, але між ними «ніякої спадкоємності чи спадковості, ніяких внутрішніх зв'язків між цивілізаціями і їхніми культурами не існує, кожна з них з'являється і зникає відокремлено»¹²⁴. Таким чином, якщо говорити про сучасну людину, то справедливим буде, що вона з'явилась раз за усю геологічну історію Землі, але були й інші періоди, інші тварини, інші рослини, інші люди, про яких у нас немає навіть уяви.

Друге, життя не переноситься з планети на планету, воно існує в Космосі як невід'ємна частина живої матерії. Життя подається на планету Земля, як і на інші планети Космосу, постійно через листя рослин. «До людини, як одержувача від першоджерела, Творця, інформація та енергія надходить через рослини і хвильові коливання»¹²⁵. На планету Земля постійно і масивно надходять спори, як основа життя, вони засвоюються листям рослин. Сонячні ж промені лише сприяють процесу засвоєння, створюючи сприятливу зовнішню температуру, зовнішнє середовище: «Проблема начала жизни есть проблема начала жизненной среды на нашей планете. ...Создался цельный монолит (жизненная среда), а не отдельные виды живых организмов»¹²⁶. Тобто, на планеті спочатку створюються умови, а після цього виникає життя. Умо-

¹²⁴ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. — К.: Парапан, 2008. — С. 272.

¹²⁵ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. Розгадки таємниць. — К.: Парапан, 2008. — С. 130.

¹²⁶ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 2. — С. 443.

ви життя людина потроху пізнає, але до розгадки виникнення життя так і не вдається навіть близько підійти. Перш за все вчені, зокрема Вернадський, вважали, що «Космическое вещество постоянно в разных формах попадает на Землю и земное уходит в космическое пространство»¹²⁷. Отже, вчений вважав, що коли жива речовина виходить з тієї чи іншої планети, то вона виходить у космічний простір, а це не означає, що з планети на планету. У цьому зв'язку виникає сумнів щодо існування передачі живої речовини з планети на планету, а тому «Панспермия — гипотеза о возможности переноса жизни во Вселенной с одного космического тела на другое»¹²⁸, щонайменше викликає сумнів з ряду причин. Скажімо, Вернадський і сам не дуже це сприймав, у нього були сумніви: «в течение тысяч поколений стоит загадка неразрешенная, но как бы разрешенная — загадка жизни. Это загадка жизни для нас, но не в окружающей нас реальности. Она указывает только на непонимание нами реальности»¹²⁹, отже, ми чогось не розуміємо. Крім того, хоча б один вчений довів, що з планети Земля жива речовина була передана на іншу планету, або на нашу планету щось подібне потрапило, а такого немає. Той же Вернадський писав: «существование такого занесения не было нигде и никогда научно установлено»¹³⁰, існують й інші причини. На мою думку, такі перенесення також неможливі, адже: «Якщо припустити існування життя на інших планетах, то там можливі інші гіпотези розвитку, закладені Вищим Розумом»¹³¹, а тому таке перенесення не тільки недоцільне, але й неможливе.

Третє, з уже наведеного впливає припущення, що поява життя на планеті Земля безпосередньо зв'язане з температурними умовами у воді і на суші, створеними Сонцем і самою планетою для розвитку рослинного світу, який, у свою чергу, через свої листя одержує з Космосу живу речовину, життя. Життя з'явля-

¹²⁷ Там само. — С. 55.

¹²⁸ Советская энциклопедия. — С. 975.

¹²⁹ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 3. — С. 237.

¹³⁰ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 54.

¹³¹ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. — К.: Парапан, 2008. — С. 249.

ється у певні періоди геологічної історії Землі, коли у небагатьох місцях, у воді чи на поверхні Землі, створюються умови для своєрідної «купелі», де і зароджуються живі організми.

Тут лише зауважимо, що сонячні промені не несуть живої речовини, тобто життя, а лише дають енергію для рослинного і тваринного світу. Коли біологічний життєвий строк рослини і тварини закінчується, вони утворюють неживу природу — вугілля, газ, нафту, залізну руду, коралові рифи й інше. Вони накопичували сонячну енергію, яку тепер використовує людина для власних потреб, а ось живої речовини в колись живій природі уже немає. Отже, Сонце і його промені несуть на планету Земля тільки енергію, життя поступає до рослинного і тваринного світу з Космосу іншим шляхом, про що дана відповідь вище.

Четверте, можемо припустити, як уже було сказано, на планетах Марс, Юпітер життя уже відбулося, відквітувало, тепер зникло із-за віддалення від Сонця, на планетах же Меркурій і Венера життя, можливо, виникне в майбутньому при віддаленні їх від Сонця на відстань, при якій сонячні промені будуть створювати для листа рослин сприятливі умови для прийняття спор життя з Космічного простору. Венера — наступна планета за Землею, де життя, можливо, з'явиться, яке на Землі, можливо, зникне. На Марсі життя уже було, воно зникло і з'явилося на Землі, тепер черга за Венерою. Як тільки на Венері настануть сприятливі кліматичні умови, там виникне життя, так як жива речовина, життя існує у Всесвіті повсюди і завжди: «Жизнь вечна постольку, поскольку вечен космос»¹³².

П'яте, спори, що наповнюють Всесвіт, єдині, а ось клімат на кожній планеті в різні періоди їхнього геологічного шляху різний. Саме клімат створює умови, при яких на тій чи тій планеті розвивається рослинний світ з поділом їх для тропіків, півночі, півдня, помірних і посушливих поясів. Подібне розуміння дає підстави зайвий раз підтверджувати визначальну роль клімату і його динаміки для живої природи на планетах Всесвіту. Саме тому правомірним є твердження, що життя є на інших планетах як нашої Сонячної системи,

¹³² Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 52.

так і інших Сонячних систем нашої Галактики (Чумацького Шляху), адже: «То, что верно для десятков и сотен миллионов лет ... космических периодов истории Земли, верно и для всей Вселенной»¹³³.

Так виглядає, на нашу думку, поява на планеті Земля, як і на інших планетах Всесвіту, жива речовина. У даний період наука не знає, як і де з'явився тваринний світ, у тому числі й людина, але дозволимо собі висловити деякі думки, які на мізерну йоту наблизять до пізнання цієї загадки. Кожен вид рослин і тварин, у тому числі й людина, народжуються із живої речовини одночасно, але окремо з певною черговістю: спочатку з'являється рослинний світ; після нього виникає і розвивається, на основі рослинного світу, тваринний світ, у тому числі й людина. Поява тваринного світу, у тому числі й людини (2.6 млн років тому) — прояв живої природи, про що вже писалось.

Найперше, на нашу думку, треба визнати, що кожен вид рослинного і тваринного світу, у тому числі й людина, у відповідну геологічну еру з'являються окремо відповідно до нових кліматичних умов, а тому у кожного є своя історія початку і кінця, як основного закону законів природи і Всесвіту. Доказом наведеного твердження є те, що у кожної рослини, тварини, як і людини існує якась межа, не дивлячись на те, що кожна із них харчується, росте, навіть тисячоліття, але й це має кінець: «Мы не в состоянии объяснить себе необходимость подобного процесса, мы не в состоянии понять, почему бы один и тот же растительный организм не мог существовать неопределенно долгое время»¹³⁴.

За усю геологічну історію планети Земля жива речовина, життя, яке існує в комірному просторі, проявлялось не один раз: внаслідок кліматичних змін одні рослини зникали, інші з'являлись, одні тварини (наприклад динозаври та інші) зникали, інші з'являлись; не минуло, звичайно, подібне й такого представника тваринного світу, як людина, хоча вона й особлива тварина, наділена розумом. Не можна заперечувати, що тварини з'являються і зникають, з'являються зовсім інші, а ось людина в

¹³³ Там само. — С. 52.

¹³⁴ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 3. — С. 249.

усі віки залишається єдиною, незмінною, не дивлячись на перехід планети на іншу орбіту, зміну клімату.

Для підтвердження наведеного уже існує чимало прикладів, зокрема дослідження, проведені Бобринським Олексієм Олександровичем, який був не тільки знаменитим цукрозаводчиком і меценатом, але й глибоким мислителем і дослідником. Він провів численні розкопки в околицях містечка Сміла на Черкащині і виявив пам'ятки глибокої старовини — кам'яно-бронзової епохи, проливаючи промені світла на життя і побут багатовікового проживання мешканців цього краю, підкреслюючи «по моему мнению, во всяком случае, не позднее VII века до Р.Х. человек энеолитического времени принадлежал к длинноголовой расе. ... Многие роды зверей, существовавших в то время в Приднепровьи, давно уже исчезли как таковы: благородный олень с его огромными рогами, ...»¹³⁵. Тепер у цих краях та й на планеті немає ні подібних людей, ні тварин, багато чого зникло і з'явилося нове. Знаючи, як швидко діють процеси в листку рослини-лабораторії, наука чомусь з давнини виділяє для формування клітин живої природи мільярди і мільйони років, для появи ж людини найменше часу (5–1,8 млн років тому), мабуть тут існує якась логіка.

Важливим доказом того, що рослини, тварини і людина з'являються самостійно, а не походять одне від іншого, є ще й те, що кожна рослина і тварина мають свою геохімічну енергію, яка і визначає швидкість розмноження кожного виду. Скажімо слон, «Он распространяется размножением в биосфере со скоростью, которая не превышает долей миллиметров секунды. То же самое и у человека»¹³⁶. Але ж існує безліч середніх, дрібних і найменших тварин, мікробів, а тому вразі, коли буде поставлено питання про походження тваринного світу від однієї особи, то треба довести, що природа, закони Всесвіту дозволяють змінити енергетику роз-

¹³⁵ Краткое статистико-экономическое описание имений и заводов Графов Бобринских в Киевской губернии для Всероссийской выставки 1913 г. в Киеве. — С. 5—6.

¹³⁶ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 167.

витку і розмноження для кожної особини в процесі її відокремлення від якоїсь єдиної енергії. Подібного довести неможливо, так як закони Всесвіту не змінюються, вони постійні, а тому ще раз підтверджуємо, що кожен вид рослинного і тваринного світу, у тому числі й людина, з'явилися відособлено, мають свою історію, генетику, свою матеріальну і нематеріальну сутність.

Якщо визнати, що кожен вид тваринного світу з'являється на планеті Земля раз за геологічну історію, який має початок і кінець, то коли він зникає, з'являється зовсім інший вид, він не схожий на попередній. Скажімо мамонти, динозаври та інші знову не з'являються. Якщо розглядати строки і процес появи окремих видів тваринного світу, то вірогідним є таке: перше, строк появи — це невеликий проміжок геологічного часу, схожий на строк народження будь-яких тварин, у тому числі людини; друге, процес, який виникає у природному середовищі, коли створюються сприятливі умови для живої речовини, яка здатна сприймати зародки життя, які надходять з космічного простору у вигляді спор чи інших проявів. З науково-філософського погляду поява життя не є випадковістю, а закономірним проявом законів Всесвіту, які створюють особливі умови у певний геологічний період історії планети Земля для прояву генезису життя.

Таким чином, строк для кожного виду тваринного світу і людини єдиний в тій чи іншій геологічній ері, а період зародження, який відповідає явищу біогенезу, «подобно тому как мы это видим кругом, когда человек и другие организмы рождаются от других живых, к тому же себе подобных»¹³⁷. У той же час процес відповідає дії таких двох явищ — абіогенез (зародження поза живим) та археогенез (початкове зародження). Подібне твердження відповідає науковій традиції дослідників минулого, зокрема Пуше (F/Pouchet 1800–1872 pp.), його однодумців — Бастіана, Бйошана та їхніх послідовників, наукова думка яких «переносится в мельчайшие проявления жизни, в более элементарные

¹³⁷ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 36.

тела, чем клетки, — в микросомы, геммулы и т.д. — явления гетерогенеза или абиогенеза»¹³⁸.

Намагання використати синтетичну біологію для відтворення із мертвої природи життя за складом і формою живого організму не може бути досягнутим, так як синтетика не є живою речовиною, в якій існує «невидимый ...мир микроскопических существ»¹³⁹, здатних приймати і поєднуватись з елементами життя, що надходять з космічних просторів. Так, ми спостерігаємо, що світ мікроорганізмів існує повсюди — у воді, повітрі, ґрунті, пилу, він постійно проявляється при гнитті і бродінні, саме в них існують поза клітиною недосконалі організми — мікротомі, бактерії і інші, які «освобождаются из содержимого клеток при их разрушении, способны в некоторых случаях к существованию после смерти клеток и гибели составленного из них организма»¹⁴⁰. Мабуть, як уже було сказано, ці, так звані недосконалі, організми, при наявності в певну геологічну еру сприятливих умов, одержуючи зародки життя з Космосу, дають початок зародженню рослинного і тваринного світу, у тому числі й людини. Як ми уже наводили слова видатних учених, що Всесвіт не може бути без живої речовини, без життя, то існування організмів поза клітиною на планеті Земля, яка є складовою піщинкою у просторі Всесвіту, якраз підтверджує наведені докази.

Коли буде наукою доведено початок появи людини, а можливо й пізнання таємниці її появи, то залишиться найбільша таємниця, — як, для чого і яка сила наділила людину розумом? А ось цього людина, мабуть, ніколи не збагне, не вивчить — це таємниця таємниць, хоча існують малодоказові роздуми деяких дослідників, зокрема Л. Гумільова, Д. Чижевського, А. Лазарева.

Якраз розум, яким природа наділила людину, визначає роль людини на планеті Земля. На мою думку, людина має основне завдання — служити передавачем того, що діється на планеті, у Всесвітній Розум. Це відбувається через ІСВ (Інформаційна система

¹³⁸ Там само. — С. 46.

¹³⁹ Там само. — С. 40.

¹⁴⁰ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. — К., 2012. — Т. 4. — Книга 1. — С. 46.

Всесвіту), яка «являє собою космічний зв'язок ...через інформаційне поле, яке знаходиться в міжпланетному середовищі»¹⁴¹. Мабуть, іншої функції немає, так як дослідження багатьох вчених показує, що людина використовує зовнішнє середовище і його живу та неживу речовину не тільки на будову свого тіла, як це робить весь тваринний світ, але й для високих потреб власного суспільного життя, що є потужним геологічним процесом. Цей процес усе більше зростає, людина заволоділа усією живою речовиною, особливо рослинами, які і визначають долю усієї іншої живої речовини, тваринним світом, у тому числі й людини. Отже, людина використовує живу речовину планети Земля за власним бажанням, використовуючи одержаний розум, переважно шкодить природі і собі, як і всьому тваринному світу, чого природа не допускає за своєю сутністю, і якщо цей процес не зупинити або хоча б не упорядкувати, то Вернадський попереджував: «он будет идти до конца, если не встретит противной ему внешней силы, которая его уничтожит или будет держать в потенциальном состоянии». На мою думку, можливо такого не станеться, що має заспокоїти людство, так як «природа підпорядкувала свавільні рішення людини силі необхідності»¹⁴², що і стримуватиме її негативні дії.

3.12. Проблеми, які супроводжують економіку України¹⁴³

Особливість України полягає в тому, що її соціально-економічна динаміка залежить здебільшого від рівня агропромислового комплексу та його базової галузі — сільського господарства. В країні обмежені ресурси природних енергоресурсів, основне її багатство — якісна земля та поклади залізної руди. Тому всі проблеми, які проявляються в країні, здебільшого зв'язані з галузями, які зв'язані з цими ресурсами і прямо впливають на їхній

¹⁴¹ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. Розгадки таємниць. — К.: Парапан, 2008. — С. 132.

¹⁴² Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. — К.: Парапан, 2008. — С. 269.

¹⁴³ Матеріал був розісланий державним органам у 1993 р., з деяким доповненням друкується вперше.

розвиток, що в кінцевому підсумку визначає рівень соціально-економічного розвитку країни та забезпечення потреб народу.

У цьому контексті зупинюся на деяких власних фундаментальних дослідженнях, які дозволили окреслити ряд сучасних проблем і таких, які очікують країну в ближній і далекій перспективі. Більшість з цих проблем потребують невідкладного вирішення, так як від них залежить вся життєдіяльність нашого суспільства. Серед яких: економічні проблеми; забезпечення динамічного розвитку економіки в умовах ринкових відносин; збереження села — колиски української нації — після невдалих аграрних реформ; адаптація сільськогосподарського виробництва і життєдіяльності народу до глобалізаційних світових процесів в економіці і торгівлі, переходу до життєдіяльності в умовах глобальних кліматичних змін у перспективі.

I. Соціально-економічні проблеми

Здобуття незалежності країни співпадає з початковими етапами ринкових відносин, що ставило суспільство, його соціальну сферу і економіку країни в складну ситуацію. Однією із складних ситуацій було те, що перед країною виникало безліч проблем, які не були помітними або не були висвітлені, коли країна перебувала у складі колишнього Радянського Союзу. Зокрема, ще в перші роки незалежності були досліджені найсуттєвіші складнощі у соціально-економічних процесах економіки країни і її галузей, що дозволило окреслити для наукової і практичної управлінської роботи п'ять основних проблем, які вимагали вирішення з перших років незалежності в умовах ринкових відносин¹⁴⁴. Минуло більше двох десятиліть, але вони так і не вирішені, більше того, проявились у розбалансованості як у суспільстві, так і в економіці. Щоб запобігти подальшому зниженню соціально-економічного рівня в країні, треба продовжувати давати урядовим і галузевим управлінським структурам орієнтир для перспектив вирішення проблем, які були визначені і яких не уникнути.

Перша проблема: «Низькі темпи поновлення основних виробничих фондів, які характеризуються їхнім старінням, майже повна відсутність впровадження новітніх ресурсо- та енергозберігаючих

¹⁴⁴ Панасюк Б. Людина, природа і Всесвіт. — К.: Парапан, 2008. — С. 269.

технологій, що знижує темпи суспільного виробництва». Аналіз реального стану сьогодення показує, що ця проблема так і не вирішена як у всій економіці, так і в сільському господарстві. Основна причина — відсутність внутрішніх інвестиційних ресурсів. Продукція країни не може конкурувати на світовому ринку із-за високих енергозатрат на одиницю продукції, а відсутність новітніх технологій знижує результати затрат живої праці. Основні користувачі українським чорноземом — вітчизняні агрохолдинги — використовують виключно іноземну техніку та насіннєвий матеріал.

Як результат, на світовому ринку країна торгує виключно сировиною — залізною рудою, металом, зерном, що призводить до величезних економічних втрат. У 2012 р. із 56,7 млн т зерна його експорт з високою рентабельністю становив: 6,5 млн т пшениці (23 %); 13 млн т кукурудзи (53—75 %); 2,6 млн т ячменю (10 %). Мої розрахунки показують, що в разі спрямування зерна не на експорт, як сировину, а на виробничі потреби в середині країни, готуючи для експорту готові харчові продукти, то було б додатково одержано: 1828571 т м'яса; 1694,2 млн грн доходів до державного бюджету (4,9 %); 261,2 тис. робочих місць для жителів сільської місцевості; 171,2 млн грн відрахувань до Пенсійного фонду; крім того, було б вирішено ряд соціально-економічних проблем у сільській місцевості. А ще важливим є й те, що розвиток тваринництва сприятиме: розширенню кормового клину, як важливого фактора виробництва кормів і запровадження сівозмін; збільшенню виробництва гною для можливого розширення площ як під цукрові буряки, так і для виробництва якісних органічних сільськогосподарських продуктів, без гною їх виростити неможливо.

Друга проблема: «низький рівень забезпечення власними природними і сировинними ресурсами» внаслідок відпрацювання розвіданих запасів нафти і газу, а також ускладнення умов видобутку вугілля та залізної руди. Україна лише частково забезпечує себе власними енергоресурсами і змушена близько 65 % викопних енергоносіїв імпортувати. Не краще становище зі станом відомих українських чорноземів. В Україні скорочуються величезні площі сільгоспугідь, прогресує підтоплення і заболочення, із-за

неефективного використання земельних угідь агрохолдингами знижується їхня якість: втрата гумусу, засолення, підвищення кислотності, ерозія, забруднення ґрунтів промисловими відходами і ядохімікатами. За останні більше як двадцять років негативна тенденція зниження якості ґрунтів не тільки не припинилась, вона продовжує погіршуватися.

Враховуючи таку проблему та високі ціни на імпортовані енергоносії, перед усіма галузями економіки, найперше сільським господарством і агропромисловим комплексом, постало завдання розпочати вирощування біосировини та її переробку на біопаливо. У цьому контексті освоєння альтернативних джерел енергії в Україні слід розглядати як важливий фактор підвищення рівня енергетичної безпеки та зниження антропогенного впливу на довкілля. Однак, недостатня увага до розвитку нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії призвела до найнижчого їх рівня (2 %) у структурі енергоспоживання серед європейських країн: Швеція (50,2 %), Франція (12,8 %), Німеччина (9,8 %), Греція (7,9 %), Бельгія (3,85).

Третя проблема: «припинення приросту населення у працездатному віці, зниження загальнолюдської культури, моральних та етичних якостей населення». За всі роки незалежності позитивних зрушень не було досягнуто. Особливо знизився приріст населення у сільській місцевості як результат прорахунків реформування аграрного сектору економіки. Україна займає перше місце в Європі за смертністю населення, смертність значно перевищує народжуваність. У даний час на державному рівні ставиться задача вирішити проблему старіння населення країни за рахунок підвищення рівня виходу на пенсію, за прикладом інших країн, забезпечити робочими місцями безробітних у країні, і повернути більше шести мільйонів українців із-за кордону і забезпечити їх роботою. Проте такі заходи не вирішать проблему, так як співвідношення пенсіонерів і працівників 9 до 10 майже не покращиться.

Така катастрофічна ситуація може бути вирішена переважно трьома шляхами: перший, створення сприятливих умов, а це складна проблема, для зростання народжуваності; другий, зни-

ження смертності у молодому віці, яка прогресує; третій, різноманітна імміграція. Перший шлях вимагає значного покращення житлово-комунальних умов в містах і сільській місцевості, поліпшення політичної ситуації, яка руйнується зовнішніми факторами, а також дати молоді віру у майбутнє України. Другий шлях погіршився із-за двох причин: перша, стресові ситуації впродовж усіх років незалежності; друга, неякісні харчі, які можемо виробляти самі, але вони завозяться: м'ясо і молочні продукти, вироблені за кордоном на українському зерні і шротах; часник привозять з Китаю; картоплю з Пакистану; ягоди з Ізраїлю і т.д. Усунення цих двох причин сприятиме значному скороченню смертності у молодому віці, хоча це не так швидко здійснити. Третій шлях для національних інтересів катастрофічний, якого уникнути без вирішення першого і другого шляхів практично неможливо.

Четверта проблема: **«деформація пропорцій у розвитку галузей економіки»**. Левова частина інвестицій спрямовується в промисловість, торгівлю, фінансово-кредитні галузі, а найменше в сільське господарство, будівництво, соціальну сферу і науку. Одночасно треба відзначити, що в промисловості, із-за її сировинного спрямування, залишається ортодоксальна структура виробництва, відсутність наукомістких технологій і продукції кінцевого споживання — приладів, машин і верстатів новітньої технології та іншого; в сільському господарстві, в наслідок такої ж причини, переважає торгівля сировиною приватними занадто крупними агрохолдингами, яких не цікавить соціальна сфера сільської та міської територій, що повністю позбавляє їх власних інвестицій. Сільське господарство зазнало руйнації внаслідок прорахунків у проведенні аграрних реформ, що потребує негайного виправлення, щоб забезпечити динамічний розвиток країни в цілому.

П'ята проблема: **«погіршення екології та ускладнення кліматичних умов»**. Ця проблема також не набула системного вирішення із-за складності екологічної ситуації, зв'язаної з Чорнобильською катастрофою та забрудненням довкілля, а також поява складних динамічних кліматичних процесів наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Розглядаючи п'яту проблему, треба зосередити увагу науки і державних органів на потребі адаптації житте-

діяльності народу і сільськогосподарського виробництва до глобальних кліматичних змін в перспективі.

II. Забезпечення динамічного розвитку економіки в умовах ринкових і глобалізаційних процесів

В умовах ринкових і глобалізаційних процесів стоїть не риторичне запитання, — чи є можливість на державному рівні передбачувати розвиток тієї чи іншої галузі, або макроекономічних показників? Для України така задача має розв'язуватись з урахуванням значних політико-державних змін і проблем, які виникли під дією таких історичних подій після 1991 року. Деякі дослідження вітчизняної науки свідчать, що така можливість існує. З урахуванням уже наведених проблем ще у 1995 р. було розроблено прогноз розвитку економіки на довгострокову перспективу у двох варіантах: перший, усі означені проблеми будуть поступово державою вирішуватись; другий, коли ці проблеми залишаться без змін, навіть коли погіршуватимуться.

На такій методологічній базі в Національній академії аграрних наук України (академік НААНУ Панасюк Б.Я.) у співпраці з Інститутом кібернетики (академік НАНУ Сергієчко І.В.) «**розроблено прогноз ВВП (валовий внутрішній продукт) на двадцять років (1995—2015 рр.)**»¹⁴⁵. Макроекономічний прогноз на двадцятирічний період, опублікований в економічній літературі, реальна динаміка якого постійно відстежується у порівнянні з фактичними даними статистики і прогнозами інших відомих розробників макроекономічних прогнозів, в Україні здійснено вперше. Результати минулих 15-ти років (1995—2010 рр.) свідчать про таке: а) в умовах ринкових відносин і змін, що відбуваються, існує реальна можливість передбачити динаміку економічного розвитку, яка залежить переважно від економічної політики та методів прогнозування; б) важливий метод прогнозу основного макроекономічного показника (ВВП) на довгостроковий період є емпіричні, тобто досвідчені, випробувані на багаторічному досвіді, методи прогнозування розробників прогнозу макроекономічних показників; в) динаміка ВВП у всі попередні роки відбувалася за умов, коли ні один із факторів, які позитивно впливають на

¹⁴⁵ Ж. Економіка України. — №1., — 1996.

динаміку макроекономіки, не був задіяний у повній мірі, а тому економіка країни розвивалась за мінімальним (песимістичним) варіантом (табл. 1).

Зроблений прогноз розвитку економіки держави і її динаміка переконливо засвідчують для державних органів, що без вирішення існуючих проблем, які вище наведені, ефективний розвиток економіки неможливий. За вище наведеним прогнозом очікується, що і у 2015 р. динаміка ВВП не покращиться проти прогнозу на низькому рівні (1,7—2,5 %) за мінімальним варіантом. Враховуючи, що за минулі двадцять три роки ні одна із вище перелічених проблемних задач так і не вирішена, а також військовий напад Росії та економічний тиск з її сторони, що не передбачалось розробниками у прогнозі, цей показник може бути ще нижчий.

Таблиця 1

Прогнози і фактичний стан динаміки реального ввп (у відсотках до попереднього періоду)

Розробники	Роки								
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2010	
Мінекономіки України	-5,7	-1,8	+1,7	+0,5	-0,1	+3,5	+4,0	+3,7	
Інститут економіки і прогнозування НАНУ	—	-3,0	- 5,0	-2,5	0,0 (опт-й)	+3,0 опт., +1,0 пес.	+8,0 опт., +4,8 пес.	+7,0 опт. +4,0 пес.	
Б. Панасюк, І. Сергієнко — мінім.	[-15; -13,5]	[-8,6; -7,0]	[-1,9; -1,2]	[-1,7; -1,5]	[-0,3; +0,1]	[+5,6; +6,8]	+2,9 пес. +8,0 опт.	+2,0 пес. +3,0 опт.	
Світовий банк	-5,0	+1,5	—	—	-3,0	—	—	+2,5	
Європейський банк	-5,0	—	—	Гарвардський Інститут міжнародного розвитку (НПД)	Міжнародний центр перспективних досліджень	—	—	—	
МВФ	+3,0	+2,4	—			—	—	—	+3,7
Європейський центр макроекономічного аналізу України	—	-0,5	—			[-3,7; -7,0]	-2,5; -4,0	—	—
Фактично	-12,2	-10,0	-3,2	-1,7	-0,4	+6,0	+2,6	???	

Тепер реальність застосованого емпіричного методу прогнозування основного макропоказника — ВВП в Україні підтверджується таким: а) рішенням Нобелівського комітету про присудження Нобелівської премії американським ученим у 2011 р. «за емпіричні дослідження причин і наслідків в макроекономіці»; б) за всі минулі 15 років наші прогнози ВВП в Україні були найближчими до фактичних значень у порівнянні з іншими розробниками — Мінекономіки України, Інституту прогнозування НАНУ, МВФ, Світового банку, Європейського банку, інших; в) з метою одержання реальних відповідей у макроекономіці розробляти прогноз макропоказників чи здійснювати їхній аналіз для висновків і пропозицій уряду мають залучатись працівники, які мають величезний досвід (емпіризм).

У нашій країні переважає аграрне виробництво, а галузь сільського господарства знаходиться під впливом складних процесів ринкових відносин, глобалізації, а також кліматичних змін. Проблема полягає в тому, що сільське господарство вимагає найбільшої уваги до передбачуваності, адже, щоб конкурувати на світових ринках, потрібні високоврожайні культури, високопродуктивне тваринництво, а для умов зниження вологості ґрунтів і водних запасів, зміни температурних режимів необхідні новітні сорти рослин. Тут потрібна надзвичайно висока передбачуваність, а як показує вище наведений досвід прогнозування, його можна досягти, приділивши належну увагу до цієї проблеми.

III. Адаптація сільськогосподарського виробництва і життєдіяльності народу до глобальних кліматичних змін у перспективі

Наукові дослідження і реальні сучасні некеровані природні процеси свідчать про настання епохи кліматичних змін, які впливатимуть на рослинний і тваринний світ, а тому людина уже почала їх відчувати, іноді підсвідомо, що не зменшує потреби поглянути на ближчу і віддалену перспективу. Що відбувається і відбуватиметься, що очікує живу природу в перспективі і що слід робити, — ось проблема, яку людина, обтяжена щоденними турботами життя, не може усвідомити. Для аграрної сфери економіки, особливо сільського господарства з його рослинним і тварин-

ним світом і життєдіяльністю людей, важливе значення має передбачення процесів кліматичних змін на більш-менш віддалену перспективу.

Чому саме кліматичні зміни найважливіші як для рослинного, так і тваринного світу? Упродовж століть і тисячоліть у відносно стійких кліматичних умовах природа формувала рослинний і тваринний світ. Природно, що зміна віковичних умов вимагає зміни і тих живих організмів, які живуть у таких умовах. Багато людей взагалі про це не думають, а ті, хто має деяке відношення до галузей живої природи планети Земля, скептично відносяться до самої ідеї переосмислення погляду на оточуючу природу, заявляючи: «коли це настане, це справа не століть, а тисячоліть і до цього ще треба дожити». Ніхто не задумується, що, можливо, ми і живемо в епоху, коли настала відчутна межа кліматичних змін, коли про це нагадують постійні природні нестандартні процеси на всій планеті Земля. Іноді люди, знаходячись у полоні таких ідеологій, роблять не досить вірні висновки і передбачувані перспективи, що може призвести до невинуватених втрат.

В останні десять років ведеться пропаганда щодо настання глобального потепління, яке ще й посилюється викидами вуглекислого газу, хоча ряд вчених у світі і в нашій країні мають протилежне твердження. Не дивлячись на це, в НААН України проведено дослідження кліматичних процесів, зроблено висновок і в 2009 р. опубліковано, що: «Відповідно до єдиних законів Космосу наша Сонячна система знаходиться не на шляху потепління, а охолодження, а з нею в такому становищі перебуває планета Земля»¹. Подібні твердження нерідко зустрічали скептичне відношення як серед фізиків, так і вчених інших наук. Проте самі ж фізики довели якщо не повну відповідність таких висновків тим процесам, що відбуваються в природі, то все таки їхньому вірному напрямку. У 2011 р. під час присудження Нобелівської премії з фізики за «відкриття прискореного розширення Всесвіту» пролунала заява Нобелівського комітету такого змісту: «якщо цей процес продовжуватиметься із все більшою швидкістю, Всесвіт

¹ Ж. Економіка України. — №1., — 1996.

завершить свій розвиток у вічних льодах». Подібна заява авторитетної організації світового рівня підтверджує зроблені нами висновки, що нашу планету Земля очікує не потепління, як твердять окремі дослідники і цілі організації, а похолодання, про що говорять, не досить впевнено, небагато вчених і дослідників.

Дослідження дозволило зробити ряд висновків щодо посилення кліматичних змін, які стають причинами значних природних змін, серед яких: а) посилення природних катастроф на планеті Земля на межі ХХ—ХХІ століть (землетруси, водяні зливи, затоплення великих територій у різних місцях нашої планети, цунамі, пилові бурі); б) зменшення водних ресурсів на всій планеті Земля, у тому числі і в нашій країні, що підтверджується багатьма прикладами; в) підвищення потреб у енергоресурсах як для обігріву, так і задоволення потреб у питній і технічній воді для людини, а також для розвитку рослин і тварин. Ніхто не може заперечити, що подібна ситуація, а вона підтверджується дослідженнями і реальними процесами, вимагає всеохоплюючої розробки бачення перспектив дій усього людства і населення кожної країни для забезпечення ефективної життєдіяльності.

Настання в перспективі змін кліматичних умов, які супроводжуватимуться не підвищенням, а зниженням температур, у яких житимуть сучасні і наступні покоління українців, як і всього людства, дають підстави для науково-дослідних установ світу зосередити дослідницькі роботи на селекційній роботі з виведення нових сортів сільськогосподарських культур, які б були стійкими до постійного коливання плюсових і мінусових температур з основним напрямом до їхнього зниження. Крім того, всі сільськогосподарські культурні рослини уже тепер повинні бути підготовлені для вирощування в умовах зниження вологи в ґрунті і недостатніх водних ресурсів для поливу. Немає сумніву, що з часом прийдеться звертатись до водних ресурсів океану, опріснення морської води, а це величезне споживання енергії, якої у нас не вистачає, а тому виникає важлива проблема пошуку енергоресурсів. Першою рослиною, яка відчуватиме кліматичні зміни і недостачу вологи, є цукровий буряк, який є високоенергетичною культурою, здатною задовольняти як харчові, так і технічні потреби людини. Тому виведення нових сухостійних і хо-

лодостійких сортів цукрових буряків для перспективи — задача національної безпеки.

Отже, вітчизняна і світова наука підтверджує, що є всі підстави для створення умов широкомасштабних фундаментальних, прикладних і експериментальних досліджень щодо виведення вітчизняних сільськогосподарських культур, які відповідали б місцевим умовам. У той же час виведення якісно нових сільськогосподарських культур об'єктивно призведе до зміни якісних характеристик кормової бази, що ставить задачу проведення фундаментальних і прикладних досліджень і у тваринництві. Позитивні результати досліджень, які, як відомо, дають результати для практики через значний проміжок часу, для виробничого використання як у галузі рослинництва, так і тваринництва, можуть бути одержані через десятиліття, а тому вони мають бути розпочаті в системі державних програм із використанням новітніх технологій досліджень та ефективної експериментальної бази. Ці організаційні проблеми мають вирішуватися не вченими чи науковими організаціями, а виключно державою, її належною політикою відповідно до задач забезпечення життєдіяльності народу.

Виходячи з викладеного, зрозуміло, що процеси кліматичних змін ставлять у практичну площину завчасний системний підхід до життєдіяльності в умовах кардинальних змін клімату у недалекому майбутньому і на першому місці мають бути наукові дослідження. Для їхнього проведення в Україні необхідна неабияка підготовча робота: а) зміцнити науково-експериментальну базу, для чого в Україні найперше слід зберегти існуючу, довівши її до світових стандартів; б) посилення уваги до наукових кадрів, які мають досвід, зацікавленість яких у наукових дослідженнях у даний час значно знижена; в) знайти фінансові ресурси, які відсутні не тільки в аграрній науці, але й у всьому аграрному секторі економіки, як для належної оплати праці, так і проведення лабораторних робіт, на що в даний час кошти майже не виділяються.

3.13. Кооперація та інтеграція в сучасному селі²

Збереження села, після невдалих кумівських аграрних реформ, вимагає неадекватних зусиль влади, учених і практиків. Уже багато років точаться розмови про корегування реформ в аграрній сфері економіки, введення ринку землі, вирішення втрачених мізерних соціальних гарантій. І не стільки для зростання виробництва продовольства, скільки для збереження селян — кореневої основи української нації, її історії, культури і мови. Слід пам'ятати, що в процесі відродження державності і національної свободи будуть вирішені всі проблеми, збудовані новітні заводи фабрики, сформовані крупні сільськогосподарські та переробні підприємства державної чи приватної власності, але відновити українське село, аналогу якому немає у світі, неможливо.

З метою подолання упущень під час проведення аграрної реформи у минулому, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток села, вченими НААН України розроблено ряд пропозицій для здійснення в процесі проведення ринку землі на селі. У даний час уже недоцільно ставити питання про доцільність ринку землі, можемо лише обговорювати питання про строки його настання, так як введення ринку землі уже обумовлено двома факторами: перший, відповідна ст. 14 Конституції; другий, реальне розпаювання землі. Проте, щоб виправити помилки минулого, спасти село, зберегти сільську територіальну громаду і не допустити обезземелення селян, треба ще до впровадження ринку землі зосередити увагу з боку держави на кооперативну та інтеграційну складову в сільській місцевості. В її основу треба взяти постулат, що земля повинна служити не предметом наживи, а засобом ефективного прояву людської праці. Щоб дотриматися подібних умов, слід нормативно визначити: продавати чи здавати в оренду землю не як товар, а лише право на користування нею. Для цього пропонується дотримуватись ряду законодавчих норм, основними серед яких є такі.

Перша, земля повинна служити не предметом наживи, а засобом ефективного прояву людської праці, що потребує нормати-

² Ж. Вісник аграрної науки. – № 4. – 2011.

вного визначення: продавати чи здавати в оренду землю не як товар, а лише надавати юридичне право на користування нею.

Друга, законодавчо заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення прямо, або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам; ґрунтовніше визначити, що основними власниками земельних паїв є селяни; державі і її управлінським органам сприяти особистим селянським і фермерським господарствам, орендаторам та іншим користувачам землі об'єднуватися в кооперативні та інші крупні інтегровані господарства на території місцевої сільської територіальної громади; всі власники права на користування землею організаційно зосереджуються в структурах сільської територіальної громади; держава також має взяти курс на створення крупних державних підприємств; державні органи зобов'язані створювати сприятливі умови селянським, родинним і товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання.

Третя, законодавчо встановити, що кооперування у володінні і використанні землі є організаційною основою територіальних сільських громад. За своєю суттю ця основа передбачає організаційне кооперування у використанні землі всіма власниками земель та орендаторів: а) комунальні землі; б) земельні паї селян і їхніх спадкоємців і землі приватних власників та орендаторів; в) державні землі; г) землі сільської територіальної громади.

Четверта, порядок набуття права користування землею. Визначається черговість членів кооперативу набуття права користування землею і перевага надається в такому порядку: 1) жителі даного села чи селища; 2) сільська територіальна громада на умовах кооперації; 3) держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; 4) зовнішній орендатор, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди.

П'ята, визначення законодавчих умов у процесі продажі чи оренди земельних ділянок. Особливі умови можуть бути такі: по-

перше, якщо земельна ділянка знаходиться в середині ділянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватись з узгодженням власників сусідніх ділянок і колективом кооперативного господарства; по-друге, землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватись, а лише надавати право на оренду; по-третє, крупний орендар може одержати право на оренду частини або всієї землі громади, але тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту; по-четверте, одержати право на купівлю чи оренду земель може особа при умові, коли вона має відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше як три роки.

Шоста, правила використання селянських садиб та їхні землі. Зокрема, селяни, які не живуть у селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду, або подарувати будь-кому із громадян України; земельні ділянки можуть використовуватись для вирощування продукції для громадських потреб села, надання садиб молодим сім'ям, спеціалістам господарств; інші цільові використання для потреб сільської територіальної громади.

Сьома, інтеграційні основи з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання. Інтеграція дозволяє в межах територій 2–3 сіл чи селища, або цілого району здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: 1) виробництво сировини; 2) її глибока переробка; 3) реалізація кінцевої продукції споживання. Глибока переробка сільськогосподарської сировини і одержання кінцевих споживчих товарів може здійснюватись одного—двох видів товарів, наприклад переробка молока чи м'яса, інша сировина переробляється в іншому сусідньому районі чи сусідніх села.

Восьма, інтеграція у переробці сировини і реалізація готової продукції дозволить вирішити ряд проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених в сільському господарстві, в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць, що відповідає важливій економічній і соціальній політиці держави.

ПУБЛІЦИСТИКА

4.1. Хто і що нас очікує у майбутньому?³

Таке запитання в цей визначальний час можливого здійснення мрій українського народу, його провідників, починаючи з давнини, тепер лунає повсюди, цікавить це і північного нашого сусіда. Тому кожен має дати на нього свою відповідь, а вона неодмінно вливатиметься в річище думок про майбутнє нашого народу, його культуру, історію, мову, традиції, суспільну ментальність, зрештою національну гідність і державність. Подібними запитаннями наповнені усі ЗМІ, але чомусь у часи підготовки до євроінтеграції не було концентрованої, зрозумілої і твердої відповіді, — з ким ми йдемо у майбутнє: з Європою чи з Росією?

Своєю думкою про те, хто очікує і що очікує Україну, хочеться поділитися на дискусійному медійному майданчику в чесній і доброзичливій полеміці, відкидаючи емоції, посиляючись на факти діяльності тих, хто покликаний давати урядам рекомендації, і як уряди їх використовують для ведення тієї чи тієї політики. Основна дискусія буде вестись між двома професорами, докторами наук А. Гальчинським, на підставі його публікації (DT.UA.№32), та аналітичними думками Б. Панасюка в даному матеріалі.

Найперше хочеться зазначити, що недостатньо виважене наукове розуміння і оцінка національних пріоритетів українців, логіки українця, зрештою, формування їхньої, тобто нашої, етніко-історичної основи, призводить до помилок як політиків, так і науко-во-культурних діячів, що знайшло свій відбиток за більш ніж двадцятилітній період незалежності.

³ Відповідь на виступ у пресі відомого професора А. Гальчинського у 2013 р.

Україна нарешті обирає шлях до Європи, на початку цього шляху це були ще тільки ілюзії, але про це ніхто не знав, усім хотілося вірити у добрі наміри влади. Зразу ж після початку підготовки матеріалів до угоди розпочалась жорстка полеміка як у середині країни, так і за її межами, особливо між українськими і російськими аналітиками та політиками. В середині країни прямо не висловлювалися думки, який шлях треба обирати і підтримувати владу, — російський чи європейський?, — все більше намагалися різними методами, навіть науковою схоластикою, довести, що українці за своїми параметрами ще не спроможні йти до Європи, — треба зачекати, — лунав основний аргумент.

За неоднозначну справу щодо пояснення складних запитань взявся відомий учений, колишній консультант з економічних та інших питань другого президента країни А. Гальчинський (DT.UA.№32). Найперше він відкидає думки своїх шановних друзів учених: одного з них — про відсутність в українців генів державності; іншого — про необхідність в українців «змін у собі неєвропейських цінностей»; не погоджується з відомим і шанованим журналістом про ущербність українців щодо їхньої «хатоцентристської» психології. Пояснюючи ці азбучні істини, професор подає своє негативне ставлення до таких думок: мовляв, у нас гени державності добрі, але ми не навчилися реалізовувати свої переваги; що ж стосується засвоєння європейських цінностей, то професор відмовляється щось змінювати і наполягає, що українці повинні бути самі собою; відкидаючи «хатоцентристську» психологію професор-аналітик думок робить безапеляційний висновок, що це не ті риси українства, які слід долати, їх слід навіть покращувати. Здавалося, дуже добру відсіч дає професор, але ось після таких протиборств недостатньо окреслених думок професор відповідав, — куди нам краще прямувати, — у Росію чи Європу?

На основі власних поглядів професор робить цікавий висновок щодо сучасної політики влади, згідно якого, зближення з Європою він розуміє так: «Я називаю Асоціацію зоною інтеграції для себе». Звичайно, що така логіка співпадає з нав'язаним гаслом, яке майорить над українським народом: «нас там не чекають», бо хто чекає людей з намірами — «для себе», а таких у нас

тепер багато, пропагандистом яких мимоволі стає сам професор. Крім присвоєння матеріально-фінансових цінностей, під такі професорські вимоги підпадає багато чого. Уявіть собі, що українець їде дорогою європейської країни на дорогій машині з кондиціонером і чистотою у салоні і десь біля транспортної зупинки, або просто біля дороги, викидає кілька мішків зі сміттям, як це ми бачимо повсюди навколо Києва та інших міст у всій нашій країні. Це і є прояв «хатоцентристської» психології, за яку так ратує професор, мовляв моя машина — моя хата мають бути чистими, а все навколишнє середовище мене не стосується.

Після відкидання інших думок професор перейшов до архітектури держави, яка повинна будуватися на етнонаціональній, історичній і ментальній спадщині народу. Автор спинився тільки на спадщині ментальності — представницькому народовладді, але це далеко, далеко не все, бо ментальність має ширше поняття. В його основі лежить духовність, окроплена національною гідністю, яка досить вразлива і мінлива, а Україна — країна, де народ проявляє багато жалю, але у нього замало любові, більше ненависті, відлуння недавнього рабства. Від жалю і ненависті, як породження тривалого бродіння в рабстві, до любові, яка виникає в процесі зміни менталітету внутрішньої свободи особистості, довготривалий період без боротьби і короткостроковий у боротьбі.

— Що ж стосується того, яка у нас етнонаціональна та історична спадщина?, — то тут спостерігається суцільний темний ліс. Не треба вішати локшину на вуха, а занотувати собі і сказати народу, що перебуваючи 750 років у рабстві сусідніх народів, українці вижили, збереглися як нація завдяки внутрішній духовній силі, але дорогою ціною: хоча і не втрачена та занадто зруйнована етнонаціональна спадщина; реальна історія повністю втрачена, адже навіть першоджерела росіяни переписали на свій лад; загублено багато культурних цінностей; зруйнована мова, що боляче відчувається й тепер після більше як 20-тилітньої незалежності; українці побоюються проявляти національні ідеї, національну гордість і гідність, щоб їх не звинуватили у націоналізмі, за що заточували в каземати і при царизмі, і при комунізмі. Ще М. Гоголь, коли читав історію України, то приймав бром, бо важ-

ко її читати, а уже після комуністичного періоду, то й бром не допомагає.

Усе втрачене українці можуть відновити, за моїми дослідженнями, не менше як через три-чотири покоління. Чи можемо залишатись такими як ми є, за пропозицією професора, — очікуючи подальшого рабства? Попередні уряди не зуміли нічого зробити для розвитку країни, і не тільки із-за відсутності досвіду, а здебільшого із-за того, що у кожного глави держави сидів черв'як рабства, який породжував багато негативних рис особистості. Впродовж десятиліть незалежності економіка розвивалась за власними природними законами, занепадаючи, жевріючи, не витримуючи зовнішньої конкуренції, занепадала культура, мова, мистецтво; не стало високого рівня освіти, науки, медицини. Немає сумніву, нам треба вчитись керувати державою, але цього можна досягти за умови бути рівним серед цивілізованого світу, серед рівних країн і народів, позбавляючись меншовартості та ментальності молодшого брата. Як навчає свята книга, вихід з рабства довгий і важкий, але треба пам'ятати, що він взагалі неможливий, коли ним опікується колишній рабовласник.

Розглядаючи далі проблему розбудови держави, професор стверджує, що у світі віддається пріоритет общинній психології, але, на його думку, у нас інші преференції: «Не патерналізм, а самовідповідальність і свобода». В 1999 р., якраз саме тоді, коли А. Гальчинський обіймав посаду радника президента країни, така думка була покладена в основу ліквідації КСП (крупних сільськогосподарських підприємств), а що сталося тепер відомо усім: знищено села, зазнало втрат сільськогосподарське виробництво, занепадає селянство, колиска української нації, крупні холдинги використовують українську землю для збагачення, вщент знищивши в селах соціальну сферу. У селах залишаються люди похилого віку, молодь покидає оселі і перебирається в міста, або спивається, школи, які колись були переповнені учнями, ліквідовуються із-за відсутності учнів. Це результат практичної реалізації ідей про самовідповідальність і свободу при невмінні управляти державою, галузями, підприємствами.

Пояснюючи логіку українця «моя хата з краю», автор підкреслює, що вона має відповідний підтекст і не є нашим пороком, більше того, ці національні пріоритети росіяни в минулому намагалися викорчувати і підпорядкувати їх общинно-азійським домінантам, поставивши усе з ніг на голову. На моє переконання, підтвержене історичними фактами, «хатоцентристська» психологія не є національним пріоритетом, вона штучно окутала українців за часів 750-літнього перебування під владою різних держав, щоб остаточно не розпоршитись серед чужої культури, історії, традицій, менталітету: Татарський період (1240–1320); Литовський період (1320–1501); Польський період (1501–1647); Російський період (1647–1991). Саме в ці періоди формувалася зламана психологія з її багатьма відтінками, щоб вижити і зберегти хоча б крихту того, що залишилось від Київської Русі, користуючись логікою: «моя хата з краю», у підтексті якої було багато: «я нічого не знаю»; «я нікого не бачив»; «нічого не маю»; «такого чи подібного не чув» і взагалі «я не я і хата не моя». Не усе вдалося зберегти, не від усього захистились, бо ніхто не може стверджувати, що червоні шаровари, які одягають українські артисти, є український, а не татарський одяг.

Саме з тих часів з покоління в покоління серед українців передається індивідуальна подібна ж психологія: «спасайся, хто як може!». Так і хочеться запитати шановного професора, — невже він дійсно вважає, що такі психологічні тексти є національними пріоритетами українців? Дивно і сумно, адже подібна психологія породжувала ще негативніші риси, які рясно обнімають наш народ, і яких треба позбуватися: доноси, зрадництво, продажництво, корумпованість, яничарство, ненависть. Скажімо, таку рису, як ненависть російські керівники широко використовували проти самих же українців, вони викликали до Кремля неприйнятну особу, критикували її і відправляли до України, знаючи, що тут його будуть цькувати, зневажати і врешті-решт доб'ють, як це відбулося з письменником О. Довженком, державним діячем П. Шелестом та іншими. Невже ми не побачили ненависті серед українського народу в славні часи Євромайдану (листопад 2013–лютий 2014 рр.), коли влада переважно з українців, вбивала укра-

їнців, коли охоронці влади в лютий мороз перед камерами з посмішками водили по снігу молоду людину повністю без одягу.

Тепер подивімося, як професор А. Гальчинський перетворює свої ідеї та висловлювання у власних наукових дослідженнях і рекомендаціях як владі партії Регіонів і колишній владі Л. Кучми. Осмислюючи формулу успіху і архітектуру держави (ДТ.УА.№32), професор, посилаючись на інших поважних авторів, адресує звинувачення усім, особливо українській еліті, що вона (еліта) про майбутнє не тільки бреше, вона про нього просто мовчить. Це, на мою думку, вельми не повна правда, бо, мабуть, ви, шановний професоре, працюючи і в науці, і на державній службі не все знаєте, про що мали б знати, звинувачуючи інших учених, якщо ви їх відносите до еліти, в багатьох гріхах, в брехні.

Немає сумніву, що ви знайомі з центральною економічною науковою пресою, мабуть користувалися інформаційними матеріалами, як учений і як консультант вищих ешелонів влади, де було чимало рекомендацій і наукових думок. На жаль, за часів другого президента країни, у якого ви були головним радником з економіки, нічого з тодішньої наукової літератури не використано для покращення динаміки економіки, не здійснено й кроку на шляху до Європи, хоча ця проблема ще тоді стукала у ворота нашої країни, не вирішено ні однієї проблеми, з багатьох, які вкрай були необхідні країні.

Чи не краще було б вам розповідати своєму народу і світовій громаді, чому за часів другого президента ви не порекомендували наблизити Україну до Європи, адже вчені рекомендували, що «За своїм геополітичним розташуванням, культурою, науковим потенціалом і економікою Україна більш тяжіє до Європи, ..., теорія і практика структурної перебудови нашої економіки повинна будуватися на інтеграції з економікою Європи при кардинальній перебудові зв'язків, особливо технологічних, з країнами колишнього Союзу» (1993 р.).

Чому не використали прогнозу динаміки ВВП на 1995–2015 рр. (Економіка України. – 1996. – №1) і рекомендацій щодо можливостей зростання ВВП, допускаючи ситуацію, за якої динаміка ВВП до 2000 р. була від'ємною. А були, були наукові рекомендації, щоб

такого не допустити, ще на початку незалежності нашої держави. В 1993 р. мною було розроблено і обґрунтовано чотири найважливіші проблеми (Інформатика і ринок. – 1993. – № 2–3), які постануть перед Україною в перші роки її незалежності і які слід вирішувати у першочерговому порядку (низькі темпи оновлення основних виробничих фондів, зниження забезпечення власними природними сировинними ресурсами — нафти і газу, припинення приросту населення в працездатному віці і зростання смертності, деформовані пропорції в промисловості і сільському господарстві).

Результати того періоду український народ відчуває боляче. Україна займає друге місце серед 224 країн за рівнем смертності і основними причинами стали: стресові ситуації і неякісні харчі. І це в країні, де кращі чорноземи в Європі, немає якісних харчів. А ланцюжок знову ж таки тягнеться до часів правління Л. Кучми, коли сільське господарство було знищено прийнятими законами.

Прийшовши до влади, партія Регіонів, реалізуючи власні завдання, як згодом стало відомо, зайнялася практичними справами щодо вирішення двох найважливіших проблем для українського народу — це забезпечення потреб власними енергоресурсами та архіважливої проблеми — технологічне, економічне і соціальне зближення з Європою. Виявилось, що влада ці проблеми вирішувала за власними методами — скрізь проглядався власний інтерес. Першу проблему щодо енергоресурсів вирішено здачею національних інтересів на Чорному морі, а міф про добування власних енергоресурсів використаний для самозбагачення та відмивання великих коштів. При вирішенні другої проблеми, в яку народ вірив, але влада його обдурила, так як боялась європейських цінностей, порядків і нормативів, а ще не бажала позбутися слухняної судової системи, використовуючи її як репресивний орган. Скорботний результат Євроінтеграції, коли народ, переконавшись у зраді влади щодо вирішення цієї проблеми, повстав, у результаті чого більше сотні людей загинуло і тисячі поранено, що показало ціну невирішених проблем попередніми гарантами Конституції.

Чи можна до багатьох представників науки і культури, які подавали свої пропозиції для покращення справ у новій державі,

висловлювати зневажливе, мовляв: «Про майбутнє не говорять». У мене відсутня психологія «моя хата з краю», а тому те, що пишеться про мій народ, про представників науки і культури, стосується і мене. Немає сумніву, що є чимало конкретних осіб, які заслуговують ваших звинувачень, але їх слід назвати, будь-ласка, поіменно.

У серпні 2011 р. через Міністерство фінансів України вчені попереджували уряд про високий рівень споживацького характеру нашої економіки, а також те, що зовнішній борг становить до ВВП більше 85 %, що загрожувало початком процесу дефолту, але в уряді ніхто на це не звернув уваги і ось тепер маємо результат. Професор-консультант вищих органів влади в недалекому минулому, справедливо критикуючи сучасні низькі темпи приросту ВВП і відставання у виробництві доданої вартості у розрахунку на одну особу, порівнює цей показник чомусь з Росією. Звичайно, нечувані відставання є в усьому, їх слід аналізувати та вносити пропозиції заради покращення справ, або краще сказати спасати ситуацію, але в даному випадку пан професор мав би проявити науково-патріотичну коректність з погляду на таке.

Перше, кожному було б цікаво знати, як відстаємо ми від країн Європи, задля чого влада мов би прикладає багато зусиль, а народ, затамувавши подих, очікував. Порівняння ж з Росією, від якої Україна відхиляється до Європи, свідчить, що пан професор, можливо, чомусь не дуже бажає нового руху для свого народу, мовляв, дивіться, як у Росії гарно, залишайтесь меншим братом, упускаючи відоме кожному українцеві, що у східного сусіда економічна краса досягається переважно за рахунок сировини — газу та нафти. Що не кажіть, але не патріотично, не патріотично пане професоре, в ті важкі часи очікування, як виявилось ще й зрадливого, тягнути свій народ назад до Союзу, тоді як уся світова громадськість бажала успіхів українцям на шляху до Європи. Прикро, що слова першого президента України стверджуються, який заявив, що багато інтелектуалів не люблять свою країну, свій народ.

Друге, в часи підготовки до угоди з Євросоюзом кожен крок дійсно потерпав від шаленої критики з боку Росії, учені і

політики якої прогнозували повний крах української держави, якщо приєднається до європейських країн, а не залишиться з Росією. І саме в цей час дії тодішньої влади критикував відомий вітчизняний професор і не за те, що вона обманює народ, а за віддаляння від східного сусіда, заявляючи, що українці втричі відстають від росіян у виробництві ВВП на душу населення, знову забуваючи, що це дари природи — газ і нафта, а не вироби своєю працею. Більше того, професор, як і росіяни, твердив, що підписання угоди про асоціацію з ЄС принесе багато складнощів. Кращого подарунку для російських критиків європейського напрямку України важко знайти, бо вийшло так, як написав у своєму одному вірші поет О. Мороз, колишній державний діяч: «Ранят враги — добивають свої» (БГ. – №37. – 2013), тобто «бий своїх, щоб чужі боялись».

У часи після першого президента країни в економіці існувало чимало резервів від минулого, але за період 1994–2004 рр., були практично безцільно знищені крупні промислові підприємства, прийнята бездарна аграрна реформа, яку академік І. Лукінов назвав геноцидом для українського селянства, саме вона призвела до руйнації села та крупного виробництва, чим нанесено незліченної шкоди усій аграрній сфері економіки. Щоб не звинувачували мене у тому, що, мовляв, де ти був у ті часи, то скажу, що і тоді негативно оцінював аграрну реформу, яку відомий вам академік І. Лукінов назвав «геноцидом для селянства» (газ. Урядовий Кур'єр. – 1999. – 11.11). Саме в цей період ви, пане професоре, провадили свою ідеологію, про яку йшлося вище, яка й відіграла певну деструктивну роль у цій справі, а тому хто поіменно постійно повністю мовчить про діяння, треба переконатись детальніше, можливо й назвати.

Ваше оспівування важливої риси українця «перевага особистого над загальним» важко віднести до позитивної риси, бо всім відомо, що де три українці – там три думки, або навіть три гетьмани, особливо це у крові українських політиків і не тільки. Представник опозиції Арсеній Яценюк повсюди веде мову про євроінтеграцію, Олександр Мороз йому заперечує, пропонуючи будувати Європу в Україні (БГ. – №36. – 2013), а вчений Анато-

лій Гальчинський наводить страшилки, запитуючи, — чи розуміє влада, що при зближенні з Європою треба дотримуватися європейських принципів, збільшити виробництво у два рази, зміцнювати самодостатність нації (ДТ.УА.№32,2013). Професор ставить під сумнів розуміння владою усіх труднощів, які її очікують, а тому, мабуть, владі, звичайно, не залишилося нічого іншого, як зробити висновок, що професор не рекомендує йти на зближення з Євросоюзом, а будувати Європу в Україні, як віщує інший політик. У результаті відмовилися від підготовленого договору, що викликало справедливий гнів народу, який вийшов на Євромайдан і розпочалися революційні події у всій країні. Отже, те, що не підписано уже підготовлену угоду з Євросоюзом, провина не тільки влади, але й інші, хлюпнули ложечку дьогтю.

Вище наведені думки окремих політиків і учених спрямовані не тільки проти зовнішньої політики сучасної влади, але й проти мрій Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Мазепи, Б. Хмельницького та багатьох інших прогресивних представників українського народу, які багато робили, віддавали життя, щоб Україна відірвалась від Росії. Немає сумніву, що думки і дії у будь-якій формі деяких представників політики, науки і культури спрямовані проти європейської інтеграції України засвідчують їхню яничарську сутність, породжену рабським минулим, які своєю дрімучою інтернаціоналістичною ідеологією не відрізняють основного від похідного. Адже навіть зрадницька влада, можливо, не наважилася б відмовитися від усієї роботи у напрямку Євроінтеграції, якби вчені доводили величезну ефективність цього шляху, котрий, найголовніше, забезпечує корпоративну безпеку, якої українці і їхня держава позбавлені.

Не треба забувати, що українська історія рясно засмічена гріхами багатьох провідників держави, відомо також, що більшість з них обов'язково спокутували свої провини різними способами, а тому подібного не слід забувати. Відрадно, що більшість сучасних провідних політиків держави, представників науки і культури усе другорядне підпорядковують основному — європейській інтеграції, найціннішому для народу і держави. Саме у складних ситуаціях перевіряється сутність кожного, його любов

до народу і держави Україна. Адже, як показали революційні події 2013–2014 рр., в Україні європейську інтеграцію сповідує і вимагає ціною свого життя український народ, а це фактор епохальний.

У цьому контексті я категорично проти того, щоб рекомендувати українцям, як це робить А. Гальчинський, оглядатися на свої вади, накопичені за період багатоголіткового рабства, їх треба виправляти, адже, як бачимо з сучасної практики, існуючі в українців рабські риси нічого доброго їм не дали за двадцятиліття незалежності. Скажімо, психологія українців «моя хата з краю» допомагала б розвивати самоврядування, децентралізацію державного управління, до якого рухається цивілізований світ, але, як пише сам професор, у нас подібного досягти так і не вдається, посилюється «тупа» централізація, яку утримувала до останнього часу влада.

Ось чому на шляху до Європи треба поступово відмовлятися від зламаного рабської психології та породжених нею негативних рис, які не були притаманні нашим давнім предкам. Придивляймося до своїх геніальних мислителів Т. Шевченка і М. Гоголя, які, перший відкрито, другий утаємничено, закликали українців відірватися від обіймів північного сусіда і йти до Європи. Великий Гоголь провів одну третину свого життя в Україні, другу в Росії і третю в Європі. Про Україну він писав з синівською теплою і гіркою про рабську залежність від Росії, з творчою теплою писав про Європу, саме там з'явилися практично більшість його геніальних творів, де йому подобалося усе людське життя, а ось про Росію у нього важко знайти добрі слова, де йому не підходили ні клімат, ні харчі, ні взаємовідносини з тамтешньою елітою. У погляді Гоголя мовби написано, — дивіться, потомки, на моєму прикладі, де вам краще — в Європі чи в Росії? Великий письменник не міг без брому вивчати те, що накоїла Росія в українській історії. Ось чому, якщо Україна не зверне з дороги до Європи, то тоді наше майбутнє буде світлим і радісним, зникне негативна психологічна напруга, яка підриває духовне і фізичне здоров'я нації.

4.2. Почався розпродаж української землі?⁴

Дорогі співвітчизники! Хочемо застерегти від біди. Розпочалося те, чого так боялися і про що з тривогою попереджали вчені, патріоти, люди доброї волі, всі, кому не байдужа наша спільна прадавня колиска — Українська земля.

Нагадаємо: у 2008–2009 рр. в Україні настирливо проштотували проект закону «Про ринок землі», стаття 3 якого передбачала, що купувати земельні ділянки й одержувати право на них можуть: громадяни та юридичні особи України; територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування; держава в особі відповідних органів державної влади; іноземні громадяни та особи без громадянства; іноземні юридичні особи; спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних та фізичних осіб; іноземні держави. Отже, всім фізичним і юридичним закордонним суб'єктам, по суті, закон створював широченний простір для привласнення українського чорнозему.

Одразу ж у газеті «Голос України» (14 січня 2009 р.) тодішній голова Селянської спілки України та академік НААН Б. Панасюк висловили глибоку стурбованість намірами тих, хто готував для прийняття законодавчим органом країни проект цього вкрай небезпечного документа. У разі його схвалення була реальна загроза юридичного й фізичного зникнення держави Україна. Адже міжнародний капітал, який здатен у будь-якій точці земної кулі провокувати війни, фінансові, енергетичні, продовольчі та інші кризи, міг би за безцінь скупити в пограбованих власними олігархами людей України найдорожчу і найголовнішу їхню святиню — землю.

На щастя, у таких законопроектах «Про ринок землі» продажу української землі іноземцям уже не було передбачено. Здоровий глузд, здавалося, переміг. Тож українці мали підставу заспокоїтися.

⁴ Газ. Літературна Україна. – 18 квітня 2013. – №16 (у співавторстві – С. Колесник, Б. Панасюк, В. Чорний, О.Шугай, В. Яременко)

Але, як з'ясувалося, дарма. У газеті «День» (4 квітня ц. р.) з'явилася публікація «Компанія із Саудівської Аравії купила 29 тисяч гектарів землі на Львівщині».

Це повідомлення буквально приголомшило нас!

Про що йдеться? 24 березня 2013 року на базі двох компаній, які вже володіють 29 тис. га землі в Україні і 3 тис. га в Польщі, створено консорціум UFHC; він одразу ж докупив ще 29,5 тис. га землі з метою забезпечити населення Саудівської Аравії достатньою кількістю харчових продуктів. Найголовніше те, що цей консорціум складають компанії, які разом з англійськими компаніями є потужними виробниками продуктів харчування у світі, і ось вони створили ще й спільне підприємство з вирощування цукрових буряків.

Коли мовиться про вирощування цукрових буряків компаніями консорціуму «для забезпечення населення Саудівської Аравії достатньою кількістю харчових продуктів», то для влади можемо сказати: хіба ж не тому загальна площа посівів цукрових буряків, вирощуваних українськими підприємствами, на сьогодні складає лише 488,8 тис. га, тоді як 1990 року вона займала 1 млн 607 тис. га. Таке неприпустиме в наших умовах скорочення посівів солодких коренів призвело до закриття цукрових заводів за той самий період аж утричі!

Парадоксальна ситуація. На перший погляд, влада нібито й намагається спонукати виробників своєї країни розширювати площі під посіви цукрових буряків, але ті всіляко ухиляються. Чому ж іноземні компанії натомість прискорено розширюють їх? Де причина? А вона лежить на поверхні. Завозячи в Україну свій (із тростини) цукор, іноземні компанії тим самим знижують рентабельність нашої вітчизняної буряківничої галузі. Так, цукор із тростини справді дешевший, однак й менш корисний за наш. Але, виходить, владу це аніскільки не бентежить: їжте, українці, чуже, низької якості, з тростини, а свої плодючі чорноземи віддайте під вирощування врожаїв цукрових буряків та одержання високоякісної продукції для іноземців. А що ж українці? Вони змушені купувати чужий дешевший цукор, бо внаслідок такої злочинної політики стали неперебірливими й неспроможними купити своє, вітчизняне,

саме те, що краще й поживніше, ніж іноземне (за межею бідності перебуває майже 80 % нашого населення).

То хіба ж не ясно, хто перешкоджає дати роботу нашим вітчизняним аграріям, довівши поля до забур'янення та здичавіння? Продаючи землю іноземцям, ми втратимо багато робочих місць у сільській місцевості, спонукаючи працездатних українців ще більше виїздити на заробітки в інші країни. Навіть тепер великі й середні холдинги, одержавши в оренду від власників паїв їхню землю, справу з вирощуванням сільськогосподарської продукції ведуть у такий спосіб, що селяни не знають, коли орють їхню землю, коли сіють і збирають урожай, а головне — хто виконує ці роботи. Використовують іноземну техніку і приїжджих людей, прибутки ж привласнюють орендарі, а в селах відсутні кошти на забезпечення елементарних соціальних умов: аптеки й медпункту, немає школи, будинку культури, належних доріг і транспорту. Селяни, по суті, стали маргіналами на власній землі. Холдинги вирощують в основному зернові, кукурудзу та соняшник і майже весь зібраний урожай вивозять за кордон. Там українську сировину переробляють на корми, відгодовують тварин, одержують молоко й молочні продукти, після чого якісні продукти залишають у власній країні, натомість нам із вами постачають продукти зі штучними наповнювачами. У цьому випадку важливим є ще й те, що ми не будемо здатні торгувати з іншими країнами якісними сільгосппродуктами, втрачаючи відтак значні фінансові ресурси у валюті, що загрожує зникненню джерела поповнення валютних резервів, без яких фінансова стабільність у сучасних умовах глобалізації всіх сфер життєдіяльності кожної країни практично неможлива.

Невже ми заслужили на таке знуцання й зневагу до себе? Це результат гіркого досвіду передачі землі в оренду, коли холдингам байдуже до життя селян і села, його соціально-культурних потреб. Із сільської місцевості нещадно висмоктуються ресурси життєдіяльності, без яких зникає все цінніше, а якщо земля перейде у власність інших країн, цей згубний процес значно прискориться й поглибитися, ставши незворотнім. Можна відновити зруйновані фабрики й заводи, збудувати нові кораблі й

пристані на річках і порти на морях, а ось те, що створене самою природою, — землю, віддану в чужі руки, вже не повернути.

Що ж з усе це означає?.

Хоч закону про продаж землі начебто й нема (а може, він є, хіба що прихований від нас у чиемусь сейфі?), одначе спритні іноземні товстосуми тишком-нишком затіяли вакханалію скуповування нашої земельки. І чутки, що досі тільки усно поширювалися в народі, таки підтвердилися офіційно, тобто в щойно наведеній газетній публікації. Таємне стало явним.

Знаємо, наша благодатна, родюча земля завжди вабила чужинців. Достатньо згадати події не такої вже й далекої давнини, коли німецькі загарбники вагонами вивозили її з України. Нині схоже на те, що з ініціативи та з допомогою окремих зацікавлених і впливових осіб у нашій країні іноземцям уже не доведеться витратитися навіть на процес вантажно-розвантажувальних робіт, як у сорокових роках минулого століття фашистським загарбникам. Натомість новоявлені закордонні багатії просто стануть власниками нашої батьківської землі. А ким же станемо ми, 99 відсотків громадян України? Нещасними наймитами, злидарями? І це після того, що наші попередники, на жаль, уже переживали рабовласницькі радянські колгоспи, голодомори та інший національний геноцид під нещадною московсько-комуністичною диктатурою, щоб, нарешті, вибороти омріяну багатьма поколіннями незалежність України.

Чим загрожує скуповування іноземними суб'єктами українських чорноземів — землі, яку свято берегли й боронили наші героїчні предки? Найперше, ми втратимо село — підмурівок нації й держави, який і без того вже порушено необачними та бездумними діями недолугих реформаторів. Розпродаж землі іноземцям унеможливить вирощування якісних сільгосппродуктів навіть для самих себе, тому ми будемо змушені завозити їх, низької якості, з-за кордону. Харчуватимемося помідорами, картоплею, кукурудзою, соєю, рисом, олією з рапсу та іншими генетично модифікованими продуктами. Уже й нині ми купуємо їх, завезені з Єгипту, Ізраїлю, Китаю та інших країн, у супермаркетах. Це ж традиційні

для України продукти! Невже не палить сором за мимовільне відчуження від свого, рідного?

Звичайно, тим нашим «землячкам», буцімто співвітчизникам, чії діти, невістки й зяті за кордоном, а рахунки — в іноземних банках, до кожного з нас абсолютно байдуже. Отже, дорогі українці, вдумайтеся в те, що сталося на Львівщині, в регіоні колишнього унікального національного патріотизму. Чужинцям продано шмат української землі. Не виключено, що це тільки початок. І неабиякий спокусливий приклад для інших безбатченків. Чи могло б таке статися без підтримки посадовців місцевого та державного рівнів? Не забуваймо, що іноземному, в даному разі шотландському, фермеру, в якого є власні поля в Польщі, а поруч — величезна (29 тис. га!) територія так само власних угідь в Україні, навіть державний кордон — не перешкода, а радше фікція! Бо куплена земля — це вже його територія.

Вітчизна в небезпеці!

І треба, щоб кожен на своєму місці щось робив, не допускаючи до розкрадання найбільшого нашого національного багатства — землі.

Слід вимагати відповідних дій від органів місцевої влади, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки України, від Президента України — гаранта конституційних прав українського народу.

Рятуймо Україну! Поки не пізно.

Степан КОЛЕСНИК,

лауреат Державної премії України імені Т. Шевченка;

Броніслав ПАНАСЮК, академік НААН України;

Володимир ЧОРНИЙ, дипломат, журналіст;

Олександр ШУГАЙ, лауреат премії імені І. Багряного;

Василь ЯРЕМЕНКО, професор

4.3. Спасемо село — спасемо Україну!⁵

Справжня трагедія настає тоді,
коли селянський рід зганяють
зі свого гнізда...

Ю. Вільчинський

Проведена так звана аграрна реформа стала злом для селян, нечуваною крадіжкою їхніх матеріальних і фінансових ресурсів, що призвело до прикрої соціальної несправедливості. Невблаганно наближається час виконання рішення влади про введення ринку землі, і серед населення йде інтенсивне обговорення найважливішої проблеми українського народу, — земля в українській долі, — що вона принесе селянинові і державі в майбутньому? Найбільшу тривогу викликає загроза зникнення села, позбавлення можливостей забезпечення соціальних і економічних потреб сільського населення, можливої втрати селянами і їхніми нащадками земельних паїв, нарешті, проблема продовольчої безпеки країни в умовах права власності на землю. Наші риночники, віддаючи перевагу імпортній орієнтації, уже додумались завозити в країну не тільки цитрусові, але й картоплю з Африки, часник з Китаю, завозимо цукор з тростини, огірки з Америки, а Ніжинська земля пустує.

Тільки ефективне сільське господарство, його основа — село, в інтеграції всього агропромислового комплексу країни відіграють вирішальну роль у вирішенні проблем, що нахлинули. Безумовно, приватна власність на землю у великих розмірах окремих осіб є безглуздістю за своєю природою, але коли помилка відбулася, землі роздали селянам, то треба хоча б унормувати відносини, щоб ці паї не були втрачені. Правда, нещодавно у Нових Петрівцях Президент країни запевнив, що навіть при введенні ринку землі, селянські земельні паї будуть збережені. Проте нічого не збережеться, якщо загине село, зникне селянство, і, мов туман, розтануть їхні земельні паї, як сталося з ваучерами. Втрата селя-

⁵ Газ. Вечірня Полтава. – 28 серпня 2013. – №35. – С. 3–4.

нами своїх паїв, як і продаж землі іноземцям, справа занадто небезпечна для держави, влади і селян.

Який ми бачимо реальний стан села і всієї аграрної сфери перед введенням ринку землі? Реформи не забезпечили ефективного використання колективних форм господарювання в нових умовах, а тому не знайшлося нічого путнього як знищити їх вщент. У результаті аграрних реформ селяни одержали невеличкі земельні паї, втративши при цьому незрівнянно більше: колективну працю, як природну потребу людини; всю соціальну інфраструктуру, як ту невеличку, що була, так і спроможність її розвивати; можливість звертатись за допомогою до колективу при крайній потребі, як це практикувалось у наших предків з давнини; молодь втратила не тільки робочі місця, але й надію на одержання житла, можливість створювати сім'ї та народжувати дітей; гарантовані робочі місця і надію на пенсійне забезпечення.

Адже здобувши агрономічну, зоотехнічну, ветеринарну чи економічну освіту молоді селяни не можуть її застосувати на селі, де відсутні як робочі місця, так і умови проживання для спеціалістів з вищою освітою. Тепер у нас, здається, більше аграрних університетів, ніж господарств, які здатні надати роботу для випускників-аграрників, а ось спеціалістів з середньою чи професійно-технічною освітою майже немає. Серед селян тепер практично відсутні механізатори високого класу, які здатні працювати на сучасних високотехнологічних механізмах у рослинництві, тваринництві і на глибокій переробці сільськогосподарської продукції. Для підготовки необхідних спеціалістів практично відсутні професійні училища, а також умови, які б заохочували молодих селян здобувати відповідні спеціальності.

Як результат, село, втративши надію, вимирає. У селах залишились здебільшого люди похилого віку, щоб доживати свої останні роки, а молодь, яку позбавили майбутнього, із-за безвиході, звертається за порятунком до алкоголю і наркотиків. У таких умовах селяни втрачають свої земельні паї різноманітними способами, так як хоч офіційно ринку землі не існує, але продаж і купівля землі йде повним ходом, все здійснюється скрито, у страшенній темряві. Стає зрозумілим, що приватна власність на

землю знищує село і, одночасно, перенаселяє міста, перетворюючи їх у малоприсадибні для проживання людини мегаполіси.

В обговоренні всіх цих складних проблем простежується особливість людини, якій одноосібно жити важко, а працювати практично неможливо, що бачимо на прикладі життя селян у сучасному селі: земельні паї здавалося б є, а роботи немає; повністю зруйнована соціальна інфраструктура. Дивина, але селяни, проживаючи в селі, не знають хто і коли виорює їхню землю, коли і чим вона засівається, хто і коли збирає урожай і де він дівається. Реформатори аграрної сфери, мабуть, забули про історію, за якої склалось так, що українці звикли працювати гуртом, дотримуючись віковичних традицій толоки, співаючи веселі і тужливі пісні, які додавали трудівникам сили. В селах достеменно знали, що поодинокі кожен менш активний, а тому шукали гурту. Чи не в глибинах цих понять внутрішнього стану української душі лежать причини надзвичайно повільного розвитку фермерського господарювання, відсутності намірів використати клаптики своїх земельних паїв власними силами для одержання доходу, віддаючи їх за безцінь в оренду, сподіваючись на якусь допомогу від когось.

Щоб зрозуміти складну ситуацію, спасти село, зберегти сільську територіальну громаду і ні в якому разі не допустити обезземелення селян, як це сталося в промисловості та інших галузях економіки, треба ще до впровадження ринку землі зосередити увагу з боку держави на економічній кооперації та інтеграційній складовій виробництва в сільській місцевості. В основі цієї складової має лежати постулат, що земля повинна служити не предметом наживи із-за її продажу, а стати засобом ефективного прояву людської праці, що відповідатиме національним інтересам народу, держави і, звичайно, інтересам селян. З метою дотримання таких вимог і параметрів необхідно, щоб в документі, який визначатиме продаж землі, були узаконені умови захисту цих національних інтересів.

Основними серед них є: категорична заборона продажу і приватизації землі сільськогосподарського призначення прямо, або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридич-

ним і фізичним особам; основними власниками земельних паїв є селяни та прями їхні спадкоємці, які мають відповідні документи; сприяння індивідуальним селянським і фермерським господарствам об'єднуватися своїми земельними паями, замість оренди і продажу, в кооперативні та інші крупні інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади; розмір приватних сільськогосподарських підприємств має бути унормований законодавчо державою з урахуванням можливостей рентабельного господарювання, дотримання сівозмін і недопущення зниження природних якостей земель; держава має взяти курс на створення великих державних підприємств, які слугуватимуть взірцем ведення сільськогосподарського виробництва на базі новітніх технологій і надання допомоги товарним фермерським господарствам; створення умов селянським, родинним та товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання. Усі власники права на користування землею організаційно зосереджуються в структурах сільських та селищних рад.

Перед введенням ринку землі треба враховувати одну із основних проблем українського села, яку не так просто вирішити і яка полягає в історичному існуванні протиріччя між індивідуальними і колективними, в тому числі і державними інтересами. Тут бажано було б вирішити і концептуально, і практично проблему **поєднання індивідуальних, колективних і загальнодержавних інтересів у сфері сільськогосподарського виробництва**. Усунути існуюче протиріччя між індивідуальним і колективним інтересом можна на основі економічної кооперації у володінні і використанні земель, виробництва сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації.

Чому саме виробнича, а не обслуговуюча чи багато інших, як пропонується, кооперація? Селяни, одержавши земельні паї, насправді реально володіють тільки документами на володіння, в переважній більшості через відсутність належних умов вони не знають, що з цим паєм робити і кому він належить. На земельній ділянці у 2,0–10,0 га землі практично не можна ефективно вести

сільськогосподарське виробництво із-за неможливості впроваджувати сівозміни, застосовувати сільськогосподарську техніку для обробітку і збирання. Ще на початку проведення аграрної реформи було очевидним, що в основі самого розпаювання проглядалось кооперативне використання землі найефективнішим, але цього не було враховано. Перевагу віддали іншим формам господарювання, для яких не було створено належних ні матеріальних, ні організаційних, ні фінансово-економічних умов. У результаті частина земельних паїв стала переходити до крупних орендарів, інша частина не використовується взагалі, очікуючи невідомих землевласників.

Нерідко ведеться мова про допомогу сільським товаровиробникам бюджетними коштами, зовнішніми інвестиціями, дешевими кредитами, низькими податками, але насправді до сільської місцевості нічого такого не доходить, бо так звані «сільські товаровиробники» уже не селяни, а крупні агрохолдинги, які сконцентрували під своє володіння не десятки, а сотні тисяч гектарів землі (в одних руках знаходиться від 50 до 700 тис. га українських чорноземів). Власники земель байдужі до потреб селян, села і держави, їхні інтереси не враховують необхідність розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості, створення робочих місць, їх цікавить величина врожаїв певних культур і одержання прибутків. У таких умовах селяни, як власники земельних паїв, залишились на узбіччі сільськогосподарського виробництва, вони позбавлені всього, що з цією галуззю зв'язане, просто живуть в селі, користуючись присадибною ділянкою та мізерною платою орендарів за земельні паї.

Усе більше проглядається ситуація втрати селянами прав на свої земельні паї, а це загроза зникненню села і селянства, які формують важливі національні основи народу і держави. Якщо землі будуть неконтрольовано продаватись без участі сільських територіальних громад, то ефективність їхнього використання буде низькою, не буде можливості розширювати село для потреб молодих сімей, ніде буде виділити землі під комунальні потреби, навіть кладовища і багато іншого. Уже стало реальністю, що місцева сільська влада позбавлена участі в управлінні земельними

ресурсами на своїй території, вона не зможе вирішувати навіть мінімальні соціальні проблеми села чи селища, з нею не узгоджуються ні будівельні, ні інші роботи, які нерідко не відповідають інтересам сільських територіальних громад. Більше того, інвестиції, які надходять від держави до приватних крупних землевласників, не направляються ні на розвиток соціальної, ні виробничої інфраструктури.

Законодавці мають враховувати при введенні ринку землі такі особливі обставини: Україна є майже єдиною країною світу, де історично сформувались сільські поселення, в яких мешкають селяни з своєю неповторною культурою, традиціями і звичаями; Україна переважно аграрна країна з її багатими чорноземами, якими треба користуватись спільно; українська земля є безцінним багатством нації, яке не створено людиною, а є природним даром для неї і всього живого на ній, тому використання землі має бути особливим, не як кому заманеться, а під контролем сільських територіальних громад і місцевої сільської влади. Щоб цього досягти, слід дотримуватись правила, що земля не може служити простим товаром, яким кожен може розпоряджатися за власним бажанням як йому заманеться.

Кооперативні виробничі відносини сільських територіальних громад створюються з метою ефективного використання усіх сільськогосподарських земель на території крупного села чи селища, або 2–3 середніх чи малих сіл. Прикладом можуть слугувати крупні сільськогосподарські підприємства, яких ще налічується біля тисячі, керівники і громадськість яких протистояли руйнівним реформам і тепер ефективно працюють, зберігаючи земельні паї, село і його соціальну структуру. Проте цими господарствами ніхто не цікавиться, їхня організація виробництва не вивчається і не пропагується, вся увага державних структур зосереджена на крупних, середніх і навіть дрібних землевласниках.

Таким чином, до економічної кооперації сільської територіальної громади на добровільних умовах можуть входити: сільська територіальна громада, яка має землі спільного користування; власники земельних паїв, які проживають на даній території; власники земельних паїв, які проживають за межами даного села

чи селища; орендарі, які користуються земельними паями жителів даного села; селяни даного села, які беруть участь у науковій, освітній, виробничій чи соціальній сфері сільської територіальної громади трудовою участю, основними засобами, а також в управлінні місцевої сільської влади. Участь у вирішенні загальних справ економічного кооперативу кожним його членом визначається статутом, затвердженим загальними зборами територіальної громади.

Враховуючи, що деякі орендарі уклали з селянами договори на десятиліття за мізерну платню, що є загрозою обезземелення селян, влада зобов'язана прийняти закон призупинення всіх орендних договорів для їхнього перегляду сторонами, але уже на умовах кооперативних відносин сільських територіальних громад у використанні землі, встановлених державою, з метою урахування інтересів трьох сторін: власника земельного паю; орендаря; територіальної громади села чи селища, як власника комунальних земель, яку представляє колектив кооперативної організації. У цьому випадку можуть бути такі рішення сільської територіальної громади щодо черговості набуття права користування землею: власник земельного паю самостійно входить у кооперацію своїм паєм; якщо ж він бажає здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: спочатку жителям даного села чи селища; далі сільська територіальна громада на умовах економічної кооперації; далі держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; після цього право одержує зовнішній орендар, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах економічної кооперації, підпорядковуючись встановленим нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди. У такому ж порядку має здійснюватись набуття права купівлі земель. Визначення рівня економічних орендних відносин держава має доручити сільській територіальній громаді, яка на підставі нормативів кооперації визначає ефективність орендних відносин як для громади в цілому, так і кожного члена економічного кооперативу.

Продаж чи оренда земельних ділянок має бути унормована, приміром, так: якщо земельна ділянка знаходиться в середині ді-

лянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватись з узгодженням власників сусідніх ділянок і колективом кооперативного господарства; землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватися, а лише здаватися в оренду; крупний орендар може взяти в оренду частину або всю землю громади тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту; одержати право на купівлю чи оренду земель може особа при умові, що вона буде землю використовувати, а не перепродавати, має для цього відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше як три роки.

І нарешті, потребує вирішення важлива проблема, яку здебільшого намагаються обходити. Йдеться про присадибні селянські земельні ділянки, розмір яких переважно знаходиться в межах 0,25–1,0 га землі з садочками і будівлями. Стати членом кооперативу своєю невеличкою земельною ділянкою практично неможливо і, мабуть, не вигідно самій громаді, а тому селяни, які не живуть у селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду або подарувати сільській територіальній громаді на умовах, визначених в кооперації. Подібний підхід щодо використання земель присадибних ділянок, на мою думку, найоптимальніший, так як тільки територіальна громада, тільки місцева сільська влада може знайти прийнятний варіант використання присадибних ділянок, які не використовуються господарями чи їхніми спадкоємцями, або які стали нічийними, або куплені у власників, взяті в оренду чи подаровані. Такі земельні ділянки можуть використовуватись для вирощування продукції для громадських потреб села, для надання садіб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла й інше.

Автор усвідомлює, що ні запропонована виробнича кооперація, ні інші колективні відносини не будуть життєвими у разі не вирішення іншої важливої проблеми в тій же виробничій кооперації, а саме **інтеграції з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання**. Саме така інтеграція забезпечить фінансовими ресурсами сільську територіальну

групаду, потреби виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури. Подібна інтеграція не всім подобається, але якщо це в інтересах народу, держави і збереження сіл, то законодавча влада може прийняти справедливе рішення.

Економічна кооперація володіння і використання землі сільських територіальних громад у межах територій 2–3 сіл чи селища та інтеграція подальших виробничих технологічних процесів дозволяє здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: **а) виробництво сировини; б) її глибока переробка; в) реалізація кінцевої продукції споживання.** У цьому випадку можна буде зерно, призначене для харчових потреб, не звозити у силосні споруди великих міст, а зберігати його у сільській місцевості, випікати різноманітні хлібобулочні вироби і постачати їх в усі міста і села. Подібним чином слід вчиняти з круп'яними культурами, молоком, живою худобою і свинями, цукровими буряками та іншою сировиною сільського господарства.

Інтеграція трьох секторів агропромислового комплексу в межах сільських територіальних громад на умовах економічної кооперації дозволить вирішити ряд проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених у сільському господарстві, в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць.

Фінансові ресурси. Якщо в межах сільських територій будуть працювати переробні підприємства і діяти торгівельні мережі в кооперації з сільськими територіальними громадами, то лєвова частина створеної доданої вартості буде надходити для використання новітніх технологій, потреб селян, села і розвитку в ньому соціальної інфраструктури. Важливий результат таких змін проглядається в тому, що постачання кінцевих продуктів споживання із сільської місцевості у великі й середні міста спрямує значні фінансові ресурси в сільську місцевість. Особливо слід відзначити, що сільське господарство в такому випадку буде все більше давати кошти до бюджету і все менше одержувати з нього

Робочі місця. Безліч робочих місць буде створено в результаті відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з

переробки м'ясної продукції, переробки зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництва біосировини та переробки її на біопаливо і комбікорми, переробки цукрової сировини на цукор, а цукор на кінцеві продукти споживання. Наша країна, як і багато інших країн, скочується до межі суспільства споживацького характеру. Економіка розвивається в умовах розбалансованості основного закону ринкових відносин, коли в середині країни попит значно перевищує внутрішню пропозицію, зростає зовнішня заборгованість, що із-за постійних кризових хвиль формує загрозу для країни. Звичайно, участь аграрної сфери економіки у вирішенні цих проблем досить значна, а тому автори пропонують: перше, читачам, вченим, політикам висловити через газету або в листах власні думки для використання органами законодавчої влади; друге, уряду, з метою виявлення позитивних результатів і негативних упущень, бажано здійснити експериментальну реалізацію пропозицій на прикладі двох-трьох районів в окремих областях країни. Для експерименту найкраще використати як існуючі великі колективні господарства, які витримали шторми буремних реформаторських подій, так і новостворені на основі пропонованих нами формувань з урахуванням існуючих форм приватної власності на землю.

Для методичного керівництва проведення експерименту пропонується використати рекомендації **«Про економічну кооперацію та інтеграцію в сільському господарстві»⁶**.

Рекомендації «Про економічну кооперацію та інтеграцію в сільському господарстві». Щоб виправити помилки минулого, спасти село, зберегти сільську територіальну громаду і не допустити обезземелення селян, треба ще до впровадження ринку землі зосередити законодавчу і організаційну увагу з боку держави на економічній кооперативній та інтеграційній складовій у сільській місцевості. Центром організаційної структури економічного кооперування та інтеграції у виробництві кінцевої продукції мають стати сільські і селищні ради. В основі формувань має лежати постулат, що земля повинна служити не предметом нажи-

⁶ Розроблені Б.Я. Панасюком – академік НААН, професор, доктор економічних наук, заслужений економіст України.

ви, а засобом ефективного прояву людської праці. Щоб дотриматися подібних умов, слід нормативно визначити: продавати чи здавати в оренду землю не як товар, а лише право на користування нею.

Пропонований підхід структурних змін на селі в умовах глобалізаційних процесів сучасності вирішує одну із важливих національних проблем. Саме тепер на перше місце виходить проблема саморозвитку та структурного самозахисту, яку підтримують більшість людей України, і яка вимагає невідкладного відходу від існуючої експортоорієнтованої економіки в Україні і переходу до національної економіки, в котрій переважатиме збалансоване виробництво товарів кінцевого споживання. Саме сільське господарство в інтеграції агропромислового комплексу країни відіграє вирішальну роль у розв'язанні цієї проблеми.

I. Загальні положення щодо ринку землі: законодавчо заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення прямо або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам; основними власниками земельних паїв є селяни; сприяти особистим селянським і фермерським господарствам, орендарям та іншим користувачам землі об'єднуватися в економічні кооперативні та інші великі інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади в межах сільської і селищної рад; держава має взяти курс на створення великих державних підприємств; всі власники права на користування землею, у тому числі усіх розмірів холдинги, організаційно зосереджуються в структурах сільської територіальної громади; створювати умови селянським, родинним і товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації кінцевих продуктів споживання.

II. Кооперування у володінні і використанні землі як організаційна основа територіальних сільських громад.

а) Колективне користування землею. Перехід до ринку землі в Україні має враховувати особливі обставини: Україна є майже єдиною країною світу, де історично сформувались сільські поселення; однією із основних проблем українського села є проти-

річчя між індивідуальними, колективними та державними інтересами. Усунути існуюче протиріччя можна на основі економічної кооперації у володінні і використанні земель, виробництва сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації.

Щоб не допустити хаосу в перетоці земель від одного власника до іншого і спекулятивного їх використання під час введення ринку землі, необхідно концентрувати земельні ресурси у колективному користуванні сільських територіальних громад на основі економічної кооперації. У цьому контексті пропонується створювати колективні аграрні підприємства (КАП) в межах сільських і селищних рад до яких мають входити: комунальні землі, які є власністю сільської (селищної) ради; земельних паїв селян і їхніх спадкоємці, якими володіють приватні власники; третє, державні землі, якими володіє держава; четверте, різних розмірів холдинги, які володіють землею на території відповідної сільської чи селищної ради. Подібна економічна кооперація формує п'ятого колективного власника земель — сільську територіальну громаду.

Саме у цих власників мають концентруватися землі кожного села, селища чи іншого населеного пункту, між ними відбуватимуться процеси передачі в оренду, дарування чи продаж на підставі законодавчо встановлених норм і правил кооперації. Встановлення цих організаційно-правових норм і правил у сфері земельних відносин є виключно прерогативою держави, яка має прийняти ряд законів України. Кожна сільська чи селищна територіальна громада на підставі державних норм і правил приймає власний статут, де конкретизуються загальні норми і правила.

б) Черговість набуття права користування землею: власник земельного паю самостійно входить у кооперацію своїм паєм; якщо ж він бажає здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: 1) жителі даного села чи селища; 2) сільська територіальна громада на умовах кооперації; 3) держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; 4) зовнішній орендар, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим державою нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди.

в) Особливі умови продажу чи оренди земельних ділянок: по-перше, якщо земельна ділянка знаходиться в середині ділянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватись з узгодженням власників сусідніх ділянок і колективом кооперативного господарства; по-друге, землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватися, а лише здаватися в оренду; по-третє, крупний орендар може одержати право на оренду частини або всієї землі громади, але тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади, які визначають відповідальність орендаря за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту; по-четверте, одержати право на купівлю чи оренду земель може особа при умові, що вона має відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше як три роки.

г) Селянські садиби та їхні землі. Вимагає вирішення важлива проблема, а саме присадибні селянські земельні ділянки з садочками і будівлями: 1) селяни, які не живуть в селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду, або подарувати будь-кому із громадян України, або сільській територіальній громаді на умовах, визначених в кооперації; 2) земельні ділянки можуть використовуватись для вирощування продукції для громадських потреб села, надання садиб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла; 3) інші цільові використання для потреб сільської територіальної громади.

III. Інтеграційні основи з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання.

а) Загальна ефективність. Економічне кооперування у володінні і використанні земель сільських територіальних громад дозволяє перейти до інтеграції в цій галузі економіки, вирішити ряд нагальних потреб сільських територій. Зокрема, кооперація володіння і використання землі сільських територіальних громад в межах територій 2–3 сіл чи селища та інтеграція подальших виробничих технологічних процесів дозволяє здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: 1) *виробництво сировини;* 2) *її глибока переробка;* 3) *реалізація кінцевої продукції споживання.* У цьому випадку можна буде зерно, призначене для харчо-

вих потреб, не звозити у силосні споруди великих міст, а зберігати його у сільській місцевості, випікати різноманітні хлібобулочні вироби і постачати їх в усі міста і села. Подібним чином слід вчиняти з круп'яними культурами, молоком, живою худобою і свинями, цукровими буряками та іншою сировиною сільського господарства.

Інтеграція трьох секторів агропромислового комплексу в межах сільських територіальних громад на умовах кооперації дозволить вирішити ряд проблем, зокрема: а) спрямування значних фінансових ресурсів, створених у сільському господарстві, в аграрну сферу і сільську місцевість; б) переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць. Держава може допомогти існуючим приватним переробним підприємствам визначити свої ринкові відносини на коопераційній основі з сільськими територіальними громадами. Торговельну базу формує без посередників сільська територіальна громада на основі умов кооперації.

б) Робочі місця. Безліч робочих місць буде створено в результаті відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з переробки м'ясної продукції, переробки зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництва біосировини та переробки її на біопаливо і комбікорми, переробки цукрової сировини на цукор.

В умовах кооперативного використання землі на рівні територіальних сільських громад виникає можливість розташувати виробничу та соціальну інфраструктуру в крупних селищах, малих і середніх містах сільської місцевості, що відповідає як економічній політиці держави, так і потребам місцевого самоврядування.

в) Фінансові ресурси. Якщо в межах сільських територій будуть працювати переробні підприємства і діяти торговельні мережі в кооперації з сільськими територіальними громадами, то левова частина створеної доданої вартості буде поступати для використання новітніх технологій, потреб селян, села і розвитку в ньому соціальної інфраструктури. Важливий результат таких змін проглядається в тому, що постачання кінцевих продуктів споживання із сільської місцевості в крупні і середні міста спрямує зна-

чні фінансові ресурси в сільську місцевість. Реалізація пропонуваного інтеграційного процесу забезпечить формування потужного джерела фінансових ресурсів для наповнення бюджетів країни. Додатково відзначимо, що фінансові ресурси, створені агропромисловим комплексом, не поступаються фінансовим ресурсам нафтогазової промисловості.

г) Можливий економічний і соціальний результат запропонованих кооперативних та інтеграційних відносин в умовах ринку землі:

1) важливий внесок буде здійснено у вирішення проблеми, при якій тепер економіка розвивається в умовах розбалансованості основного закону ринкових відносин, коли в середині країни попит значно перевищує пропозицію, зростає зовнішня заборгованість, що із-за постійних кризових хвиль складає загрозу для країни;

2) фінансові ресурси, що надходять до сільської місцевості, для валового нагромадження основного капіталу і зміцнення соціально-економічної інфраструктури підвищаться з 6,0 млрд грн до 40,0 млрд грн, або у 6,6 рази;

3) рівень економічної неактивності сільського населення працездатного віку знизиться з 26,7 % у 2010 р. до 15, % у наступні 2–3 роки після 2011 року. *Працюватиме відома українська толока;*

4) сільська та селищна влади будуть мати свій бюджет для вирішення соціальних і виробничих задач;

5) Україна не буде у необмеженій кількості ввозити продукти сільського господарства, які споконвічно і ефективно вирощуються в наших природних умовах. До речі, ввозяться із-за кордону майже всі види рослинницької і тваринницької продукції, бо це вигідно торговцям, хоча вкрай шкідливо населенню. Крупні і середні бізнесмени харчі вирощують і виробляють у спец. господарствах;

6) соціальна інфраструктура: відновляться існуючі раніше лікарні і амбулаторії; в селах з'являться дитячі садочки; поступово зростатиме кількість учнів у школах; з'явиться потреба будівництва житла для спеціалістів агропромислового комплексу і сільської територіальної громади, учителів, лікарів, інших спеціалістів.

Упровадження рекомендованих організаційних і технологічних пропозицій забезпечить значний економічний і соціальний результат. З метою виявлення позитивних результатів і негативних упущень бажано до кінця цього року здійснити експериментальну реалізацію пропозицій у двох-трьох районах України. У цьому випадку треба використати практику, позитивну і негативну, існуючих крупних сільськогосподарських підприємств, яких чимало (десь біля тисячі), але про них чомусь ні преса, ні влада не згадують.

4.4. Ловіть злодія⁷

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде

Т. Шевченко

Тримають український народ у рабстві не стільки завойовники, скільки свої прислужники. Саме їхніми зусиллями Україна утримується в обіймах російської імперії багато літ після здобуття незалежності. Інакше і бути не могло, бо державні провідники, які з'явилися на чолі української нації та більшість інтелектуалів, коли країна нарешті здобула довгоочікувану незалежність в 1991 р., не вірили в її нове становище і ще на зорі зародження належним чином не підтримували нової якості держави, а тому вона так і продовжує перебувати у сірій зоні. Цьому є ряд причин: галасливо готуємося до ювілею Т. Шевченка, але ніхто не згадує, що ми забули його заповіді, адже більше як за 20 літ не виконали ні однієї з них; не вміємо домовлятися між собою, постійно йшли табуном на президентські вибори, не слухаючи добрих порад; не захищаємо належним чином не тільки національних цінностей, але й своїх професійних, керуючись відомим «моя хата з краю».

Мов би про Московських бояр і українських прислуг говорив великий Наполеон: «Слуги, как известно, всегда ведут себя хуже гос-

⁷ Українська літературна газета. – 2 грудня 2013. – С. 7.

под)»⁸. Про тих, хто зрадив і продовжує зраджувати Україну і її народ задля власного благополуччя Шевченко закликав схаменутись і прислужити своєму народові, історії і культурі, цим пронизана поетична, філософська і політична палітра його знаменитих творів. Чи не таких прислуг письменник і народний депутат В. Яворівський також назвав національно кастрованими українцями? Мій земляк з Вінниччини мав на це право, бо він був серед тих 49 депутатів, які у Москві віддали свої голоси “за” український суверенітет.

Але 750-річне рабство не для усіх пройшло непомітно, не зачепивши глибин їхніх розтерзаних душ. Це стосується усіх прошарків населення, але для народу найнебезпечнішим є те, що подібне торкнулося українських інтелектуалів у всіх суспільних сферах. Здебільшого саме до інтелектуалів звертається Тарас, застерігаючи їх не нести з чужого поля зла в Україну, щоб обкрадати український народ, який, попри одержану незалежність, ще спить і залишається «сліпим»:

Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу.
.....
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрячих, гречкосіїв.

Говорячи про інтелектуалів варто згадати хоча б трохи історії, один день, коли інквізитори ХХ століття судили на Політбюро О. Довженка за поему «Украина в огне» в присутності Сталіна. Там були присутні відомі українські інтелектуали — Корнійчук, Бажан та інші, але вони пристосовувались, втрачали свою батьківщину, забували українську націю і співали хвалу інквізиції. Звичайно, у них великого вибору не було, але в українській історії є чимало інших неприємних прикладів, яких можна було б уникати, особливо тепер, коли інквізицію ми самі створюємо.

⁸ *Н. Бонапарт*. Максимы и мысли узника Святой Елены. – СПб., 2007. – С. 98.

Уже стає аксіомою, що українці практично не ворогують з іншими народами і націями, доброзичливі до них, це можна почути від багатьох народів, але щодо жорстокості українців між собою, з метою вислужитися перед інквізиторами, то про це добре знають ті, хто віками тримав українців у ярмі. Саме таку рису українців мав на увазі Сталін, коли Берія запитав у нього після вчиненої розправи, чому він помилував Довженка, подавши йому руку, той відповів: «Не трогай его, — сказав Сталін. — Он сам умрет. Ему такое устроят в Киеве, что мертвый не позавидует».

З цього приводу, посилаючись на глибинний зміст філософських і політичних творів Тараса Шевченка, я пропоную, що українцям у сучасних умовах треба не сперечатися з різними партіями, не вияснити стосунки з сусідніми державами, а боротися «за очищення української нації від рабських рис — доносів, зрадництва, наклепів, продажництва, яничарства, народження політичних близнюків, навчитися понад усе любити свій народ, свою державу, свою релігію, шанувати власну культуру та історію» (Український ренесанс у творах Тараса Шевченка).

Є ще в сучасній Україні близнята та яничари, які тупо тягнуть народ назад в ярмо і таких немало з відкритими та прихованими намірами в управлінській, науковій і мистецькій сферах. Проїшло більше півстоліття, коли розпинали Довженка, настав вісімнадцятий рік української незалежності, коли 2009 р. у Швейцарії відбулася міжнародна конференція, на якій представник Ірану зробив недозволений випад проти голокосту євреїв. Делегації деяких країн залишили зал на знак протесту, а українська делегація, осудивши такий випад, не залишила залу. І тільки за це уже в Україні розчервонілий Яворівський, розлучені Червоненко та Шуфрич влаштували заступникові міністра обструкцію, схожу на ту, яку влаштовували Довженку у Москві, вибачалися перед іноземним послом, «забувши», що не усі країни визнали український голодомор. Чи не варто декому із цих панів згадати слова великого Тараса:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пани,

Ясновельможні гетьмани.

Але розчарувань моїх не було меж, коли я прочитав інтерв'ю В. Баранова (ЛУ. – №43. – 2013) і В. Яворівського («Главком». – 2013). Здавалося б, майно НСПУ уже розтринькане, прийшов новий очільник організації, намагається щось виправити, допоможіть добрим намірам, але йому не тільки попередник не допомагає, а ще й у чомусь звинувачує. Прикро, бо таке, на мою думку, про що я вище сказав, може статися тільки в Україні та ще й серед інтелектуалів. Якщо вірити пресі, то не стало майна при Яворівському, а він звинувачує як свого наступника, так і свого попередника. Думаю, що тут щось не так, але протистоянням знайти правду неможливо і вирішити справу може тільки суд, який укомплектований самими ж народними депутатами. Проте, приношу вибачення і дозволю собі висловити власні судження лише з деяких питань, які обговорюються в пресі, щоб допомогти справі, нікого не звинувачуючи.

У НСПУ я людина нова, бо ще коли В. Яворівський очолював спілку, то я прийшов до нього, щоб вияснити можливість стати членом цієї шанованої організації, яку вона має серед більшості населення країни. Приніс я свої твори, але письменник на них і не глянув, відклавши у сторону, хоча як земляк, сказав довірливо, — в даний час це майже неможливо, навіть як би я сам тепер постував у спілку, то мабуть не пройшов би. — Великі вимоги, — промовив уже як політик, — показавши долонею руки ввєрх. Я ж не відав тоді, як пише газета (ЛУ. – №43), що мій земляк роздавав членські квитки десятками людям, які не проходили принаймні статутної перевірки. Без будь-яких надій я й пішов. І тільки через кілька років доля мене звєла з відомими письменниками, яких я безмірно поважаю: Юрій Михайлович Мушкетик, Степан Павлович Колесник та Іван Григорович Шпиталь. Вони не показували мені рукою високі спілчанські вимоги, а читали мої твори, кожен із них навіть обговорював зі мною деякі мої ідеї, не з усім погоджувались, але дали моїм творам позитивну оцінку. На трьох рівнях голосування я одержував усі голоси «за», а тому шановним

своїм наставникам я доземно вклоняюсь і намагаюсь виправдати їхню довіру.

Тепер лікбез стосовно кафе «Еней» на Банковій. Мене страшенно обурила заява В. Яворівського «виявилось, що ті письменники, які в 60–70-х роках не вилізли з цього «Енею», на превеликий жаль, сьогодні або грошей не мають, або до ліжка прикуті, комусь важко добиратися туди. ...Туди ходили лише кілька штатних працівників НСПУ. Скажіть, може собі Спілка дозволити тримати «Еней», коли до нього ніхто не ходить? Через це пізніше ми, звичайно віддали і цей шматочок». Така оцінка свого вміння вирішувати простенькі питання господарювання дає надзвичайно негативну оцінку В. Яворівському, як народному депутату, бо у виборців може виникнути неприємне запитання, — мабуть так депутат вирішує питання і на державному рівні?, — це уже біда.

Я працював неподалік будинку Спілки письменників, бував в «Еней» у ті 60–70-і роки минулого століття, хотів би сказати, що там було цікаво для творчих людей: затишно; можна було поспілкуватися з друзями; обговорити велику працю чи оповідання; харчі були дешеві; випивкою не зловживали в ті часи. Мені приходилось бачити як кілька поетів, сидячи за столом з філіжанками пива, слухали поему свого товариша, обговорювали її. Іноді чулися різкі вислови між письменниками про ту чи іншу книгу. Там Григорій Тютюнник лікував свої рани, нанесені «любими друзями», слухаючи українські пісні, які можна було почути тільки в «Еней». — Де тепер можна все це почути, обміняти думками?, — адже біди української нації не зменшились, а навпаки ..., в будинок Спілки приходять інтелектуальна еліта нації і кожен тупиться на невеличкому ослінчику перед черговим, або біля дверей приймальні «Народний депутат», сором закриває очі.

Тепер стосовно ефективності кафе і того, що ніхто не ходить, навіть молодь, а також старше покоління із-за безгрошів'я. Це правда, але мене, як економіста, неприємно вразило перекручування, що кафе у самому центрі Києва було збитковим, таке соромно чути від народного депутата, а тому я вимушений заперечити неправді. Якраз середній бізнес і живе на доходах, одер-

жаних від таких кафе, а тим більше у центрі столиці: підприємець бере в оренду приміщення і там торгує харчами, а коли має змогу обслуговувати ще й кілька столиків, то у нього відбувається досить прибуткова справа. Співка за кафе «Еней» не платила великої орендної плати, а тому рентабельність його роботи мала б становити не менше 60–65 %, що дозволяло б знижувати ціни на бутерброди, чай, каву, воду та інше для членів НСПУ. Тому є підстави стверджувати, що Ви, народний депутат і колишній керівник Співки, необачно віддали «безплатно» найприбутковіший «шматочок», який міг би добряче підтримувати фінансові потреби Співки і її членів.

Дуже неприємно чути від Яворівського, який в останні роки свого співчанського керівництва майже щоденно годинами читав свої твори на радіо, що він радіє, коли у сусіда справи кепські і навіть знає їхню причину «Ось тут лежить конфлікт. Треба повернути «конверти», а не хочеться. Тому палять дачу... Розберіться самі. Мені не палять», бездоказово назвавши теперішнього голову НСПУ «брехуном, хабарником, наклепником». У нас на Вінниччині радіти чужій біді та ще й пояснювати несправедливі причини того, що сталося, а тим більше в даній ситуації, великий гріх. Радіти, ще й звинувачувати, не слід, бо чомусь в останній час неприємності заглядають й до інших українських письменників, що викликає тривогу.

З наведених прикладів можемо зробити два ґрунтовних висновки: перший, коли представник інтелектуальної української еліти відноситься до письменника не меншого рівня, як водиться у нашого народу «якщо у мене здохла корова, то хай у сусіда також здохне», то стає зрозумілим, що він дійсно народний письменник; другий висновок, коли керівник організації, зокрема НСПУ, визначає неефективним «шматочок» кафе в центрі Києва за що віддає, не продає, мов непотрібну річ, здібним людям, то це уже дійсно ознака народного депутата.

Літературно-політична філософія, яку письменник подає своїм читачам, що мовляв, критикуючи і радіючи бідам того, до кого перейшла моя співчанська посада, а ось від кого я одержав посаду, то ніякої кривди «від мене ніхто не чув жодного лихого

слова про попередників». Але читачі тепер прискіпливі до таких висловлювань і людей, які дають обіцянки і їх ніколи не виконують. І ось читаємо, що попередником у Яворівського був класик української літератури, Герой України Юрій Михайлович Мушкетик і саме про нього він написав «...від Мушкетика я нічого офіційно не приймав. А варто було б ... Там виявилися такі кримінальні сюжети.... У мене були в руках всі документи, щоб передати справу до прокуратури». Ось так, «жодного лихого слова про попередників», а виявляється, що справ не приймав, а криміналу назбирав, щоб нанести моральної і фізичної шкоди уже не молодому шанованому українському письменникові. Подібне не вміщується в будь-які етичні параметри, а тим більше людські стосунки.

Для народу, для європейської і світової спільноти стає вскрай незрозумілою причина, чому відомий політик, який прикладав зусилля для одержання Україною незалежності, письменник шалено ненавидить своїх же, здавалося б побратимів, коли сам прикладав руку до віддачі «неефективних шматочків» Спілки. Однак, усім, а найперше світовій громаді стає зрозумілим інша причина, чому в Україні немає ні одного лауреата Нобелівської премії, немає інших представників інтелектуальної еліти, яких би цінував світ. Реально вони в країні є, але оди одного душать так в обіймах ревнощів, що не дають дихнути на повні творчі груди.

Щоб виправити складну ситуацію у НСПУ з майном і припинити звинувачення у крадіжках, бажано було б не доводити справу до суду. Натомість, народному депутатові України В. Яворівському, який обирався як представник письменницької організації, допомогти повернути втрачене майно з метою: а) покращення соціального обслуговування письменників, хоча б тих, які «до ліжка прикуті»; б) зміцнення фінансового стану письменницької організації. Не мені нагадувати народному депутату і письменнику, що письменницька організація — це згусток творчості, а ця пані, переведена на потреби бізнесу, зникає, мов ранішній туман.

Листопад, 2013

4.5. Основа зміцнення самосвідомості⁹

Сам против себя народ
бунтовать не станет.

Аристотель

Промайнуло двадцять літ нашої незалежності, і коли поглянути, що ж ми досягли за цей час, то пишатися нічим: вийшли на перше місце в Європі за смертністю українців; українці як втікали в минулому на кордон, так і втікають, навіть більше, уже 5,6 млн працездатного населення працюють за кордоном, а це 15 % всього населення і більше третини працездатного; ми живемо у борг, за який будуть розраховуватися наші діти і онуки, зараз зовнішній борг складає майже 90 % річного ВВП країни (валового внутрішнього продукту), а це наша перспектива, яка спіткала Грецію та Італію; українці уже споживають левову частину сала, м'яса, молока і масла, ковбас, картоплі та овочів чужинських; більша частина нашої економіки знаходиться в руках російських бізнесменів; на порозі введення ринку землі ряд країн уже накопичили кошти, щоб за безцінь скупити українські чорноземи, і «працьовитих та співучих українців» не буде де поховати у своїй країні. Чому наші провідники-демократи, що у владі, дивлячись на таку ситуацію, так і не згадують грізного попередження Тараса Шевченка:

Погибнеш, згинеш Україно,
Не стане знаку на землі?!

Більше того, ми не дуже билися за свою незалежність, а тому, як все, що легко здобувається, мало цінується. Відбулася Помаранчева революція, яка хоча була тихою і толерантною, але продемонструвала величезне піднесення народного пориву до свободи, але невдовзі все затихло, забулось, і в деяких публікаці-

⁹ Промова у клубі «Просвіти» «Слово і культура» 15.11.2011 /приміщення Національної Спілки письменників України/

ях, коли згадується про те піднесення народу, то Помаранчева пишеться з малої букви, а революцію нарекли «так звана».

Як кажуть — століттями їхали, їхали і приїхали. Яка причина теперішнього жалюгідного стану, адже ми не залежні від поляків і росіян, президенти всі українці, хоча перші два були вихованцями чужої ідеології, але ж третій президент, здавалося, не був зашорений чужими ідеями. Уже соромно на когось тепер кивати, що такі ми бідні через царя чи генерального секретаря. Щось тут не так, а тому слід дивитись у глибинні причини того, що сталося, і що визначатиме майбутнє для наших нащадків.

Коли уважно придивитися, то можемо помітити, що українські демократи уявляють себе і свої дії ще періоду царизму, коли оспівували минувшину, якісь елементи культури, співанки, а також комуністичних часів, коли славили вождів і принизливо слухались їх. Але і при царизмі, і при комунізмі українські патріоти проявляли супротив, потрапляючи до в'язниць і до Сибіру. Тепер у незалежній Україні не те, а коли хтось розпочне «возникать», то свої ж і змусять притихнути, загонять у глухий кут. Скажімо, в Росії закривають українські бібліотеки, як і в далекому минулому, так і тепер там не видаються українські книжки, забороняється українська мова, врешті не дозволяється існування будь-яких українських об'єднань. Такої зневаги від «старшого брата» не потерпів би ні один народ, а ми терпимо, шануємо їхню мову і багаточисельні російські об'єднання. Влада робить якісь невеличкі дії, для вигляду навіть пишуться листи, а народ незалежної держави мовчить, не діють і перебувають у стороні всі українські провідники, які нарекли себе демократами.

Яка причина того, що ми уже двадцять літ не можемо нічого вдіяти як незалежна нація, народ і держава, щоб вивести народ на дорогу свободи? Це питання з питань, а все інше похідне, або від лукавого. Мені вдалося дослідити деякі причини, і я хочу їх вам доповісти¹⁰. Найперше, якщо проаналізувати всі філософські і політичні ідеї, які закладені у творах Тараса Шевченка, уже двісті років ми чогось очікуємо і не виконуємо заповітів нашого ге-

¹⁰ Б. Панасюк. Український ренесанс у творах Тараса Шевченка / 2-е вид. – К.: Просвіта, 2010,

нія. Не виконано ні одного заповіту генія і за двадцять років незалежності, крім слів і гасел, на практиці серед демократичних лідерів не проглядається майже ніякого взаєморозуміння. Заповідав Тарас: «Поховайте, та вставайте, кайдани порвіте», але нічого цього не здійснили, навіть в часи одержання незалежності.

Основна причина в тому, що не виконуємо іншого його заклику — позбутися негативних рис, якими рясно наділені українці. Негативні риси, на які звертають увагу майже всі відомі українці — Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, М. Гоголь, А. Чехов, П. Куліш і інші, не притаманні корінній українській нації, вони набуті впродовж багатьох поколінь перебування в багатівіковому рабстві та проживання на перехресті світових доріг. На власні негативні риси ми соромливо закриваємо очі, мовчимо, але вони в практичному житті роблять свою ганебну справу – створюють перепони на шляху до свободи, до якої кликав Тарас. На прикладі української реальності яскраво проявляється висновок, що народ, наділений багатьма негативними рисами та звичками, ніколи не вийде на велику дорогу свободи і прогресу, повністю не позбудеться рабської і фізичної, і духовної залежності. Отож, щоб досягти того, про що мріяли наші славні попередники, треба позбутися негативних рис, набутих українцями за часів рабства: заздрощів; доносів; зрад; наклепів; лайок; роз'єднаності; ненависті одного українця до іншого; розбрату і гасла «моя хата з краю», а також «одне говорити, інше думати, а на третє тримати в кишені дулю»; багато іншого.

Як позбутися негативного, дав відповідь нащадок знаменитих українських родів, починаючи з І. Мазепи, великий українець М. Гоголь. За моїми дослідженнями, Гоголь ніколи не був прибічником Великої Росії, він вболівав за свою Малоросію і своїми творами старався їй допомогти¹¹. Всі, хто не сприймає Гоголя як великого українця в усіх сферах його мистецтва, допускають велику помилку, яка неодмінно буде виправлена майбутніми поколіннями. У своїх творах українського періоду він показав багату українську душу, українську природу та історію, і в той же час викривав риси народу, виховані рабством, які вели його дорозу.

¹¹ Б. Панасюк. Україна і Микола Гоголь. –К.: КНЕУ, 2011,

гою кріпацтва у Великоросії. У своїх знаменитих творах «Ревізор» і «Мертві душі» Гоголь написав як позбутися «пошлости», тобто паскудства, яке і відповідає тим негативним рисам українців, які він добре знав, а не росіян, яких він зовсім не знав. Мабуть, важко знайти в Росії прізвища «Мариневич», «Маркевич», «Гриневич», які б йшли поряд з гоголівським героєм «Собакевич» чи «Коробочка».

Ні, все таки Гоголь писав українцям, щоб вони вийшли з рабства, відновили свою історію і жили як народ європейської цивілізації, де письменник працював більшу частину свого життя. Він і пропонував, як позбутися негативних нашарувань, якими покрита вся українська нація, її історія, культура і державний устрій. Найперший засіб — це сміх, якого бояться всі. Внутрішній зміст мистецтва Гоголя у свій час найкраще зрозумів Шевченко, назвавши його своїм другом: «Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже». Українцям треба прислухатися і практично діяти так, як пропонують і Шевченко, і Гоголь.

На жаль, українці як не виконали ні одного заповіту Т. Шевченка, також само вони не виконали нічого того, що пропонує М. Гоголь, навіть повністю не визнають його українським письменником. Отже, щоб чогось досягти, вийти на широку дорогу прогресу українській нації треба позбутися всього, що цьому заважає, тобто очиститися і фізично, і духовно. Але як це здійснити? Відповідь на це питання потребує ґрунтовних мистецьких, наукових, філософських та історичних дискусій під гаслом **«українці в небезпеці»**.

В основу можна покласти чимало ідей українських інтелектуалів, зокрема відомого поета Євгена Гуцула. У його творах проповідується ідея, щоб сказати «болісну правду поіменно про всіх яничар», показати зв'язок між минущиною і сьогоденням, нагадавши «про колишню і нинішню раду, що Україну здає як товар». Нам треба говорити про демократів, які одне говорять, друге думають, а на третє тримають у кишені компромат, але про себе вони мовчать і це можна бачити скрізь. Треба позбутися паскудства, про яке говорив і Шевченко, і Гоголь, назвати носіїв негідних вчинків, щоб хоча б застерегти від подібного нащадків,

сказавши «Не робіть так як ми!». Кожен може навести свіженькі приклади: відношення до Т. Шевченка і його творчості; перелік негідних справ, які творили українські демократи впродовж двадцяти років незалежності, і що вони за це одержали.

Треба вибирати ідеологію самої «Просвіти», щоб визначити чітко: кого і в чому будемо просвіщати. Це питання не риторичне, а викликане тими кардинальними змінами, які ось уже більше двадцяти років відбуваються в українській нації та її державі після одержання незалежності, адже тепер усе знаходиться в руках і сфері російської ідеології. Теперішня ідеологія просвіти формувалась тоді, коли українська нація і весь народ перебували в рабстві, всі були «малоросами», у яких не було самостійної держави. Тепер усе кардинально змінилось, а тому потребує змін і просвітницька нива. Сама ідеологія «Просвіти» та її формування вимагає окремої великої роботи всієї української громадськості, бо сучасне керівництво просвітництва щось вдіяти не спроможне, а тому воно має бути повністю замінене.

НАУКОВО-АНАЛІТИЧНІ ЗАПИСКИ

5.1. Про виробництво зерна в Україні і його використання¹²

Експорт зерна є великою рікою, яка мов помелом вимітає з українського чорнозему найцінніші для рослин поживні речовини, які уже ніколи не повертаються в ґрунт, позбавляє країну важливих продуктів тваринництва, збіднює економіку країни на величезні фінансові ресурси. Неупереджені розрахунки показують, що коли врахувати вироблену сировину, її переробку і продукцію кінцевого споживання, то сільське господарство за своєю дохідністю перевищує нафтову та газову сфери економіки. За розрахунками академіка НААН О.М. Шпичака (Економіка АПК. – №10. – 2013), при використанні зерна не як експортної сировини, а для виробництва молока і м'яса та їхньої глибокої переробки для споживання, додана вартість зростає відповідно — у 8,8 і 9,4 разу.

В усі часи серед основних видів продукції сільського господарства зернові культури приносили найвищу рентабельність, що допомагало підтримувати низькорентабельні та збиткові виробництва. Хтось навіть підрахував, що все зерно має йти на експорт, залишатись тільки 20 % для річної потреби держави в зерні, що за валовим збором у 2012 р. становило б 11 млн тонн. Але це тільки потреби для хлібо-кондитерської галузі, — а де концентровані корми для тваринництва, для інших цілей? Лихоманка високої дохідності зерна охопила транснаціональних шукачів наживи, що занадто шкідливо для країни.

¹² Наукова записка Президенту НААН академіку В.Ф. Петриченку, 20.11.2013.

Саме вони, тобто українські агрохолдинги, вивели Україну на одне із провідних місць серед світових експортерів зерна (США, Австралія, Канада, країни ЄС, Росія, Індія, Аргентина, Казахстан, Україна), і це відрадно, але страшенно дорого, так як для національної економіки ефективність експорту мізерна. У 2012 р. із 56,7 млн т зерна його експорт з високою рентабельністю становив 22,1 млн т, з них 6,5 млн т пшениці (рентабельність 23 %); 13 млн т кукурудзи (рентабельність 53–75 %); 2,6 млн т ячменю (рентабельність 10 %). У той же час експорт зерна, навіть з такою рентабельністю, для держави має переважно негативне значення з ряду причин.

Перш за все відмітимо, що, експортуючи високорентабельну зернову продукцію, залишаємо не тільки низькорентабельні або збиткові види продукції галузі рослинництва, а також тваринництво, без фінансової підтримки. Більше того, іноземні держави, закупаючи наше зерно, використовують його як на корми, так і на виробництво біопалива, особливо кукурудзу. Тому виправданим є використовувати вироблене зерно в середині країни, як для виробництва кормів і продуктів тваринництва, знижуючи зростання імпорту неякісних харчів, так і на біопаливо, щоб знизити залежність від імпорту енергоресурсів.

Друге, експортуючи зерно як сировину, а не одержані за її допомогою кінцеві харчові продукти, наприклад високоякісні м'ясні і молочні продукти, яйця та інші види продукції, країна втрачає величезні фінансові ресурси. Концентруючи увагу на зерновиробництві як сировині для експорту, транснаціональні компанії не приділяють жодної уваги розвитку тваринництва в країні, де виробляється зерно, необхідності будівництва комбікормових заводів, яких було в країні чимало, але вони повністю зруйновані.

У 2012 р. експорт зерна (пшениця, кукурудза, ячмінь) склав приблизно 22,6 млн тонн. Якби хоча б 20 млн т зерна використати не для експорту, а для виробництва м'яса, то країна і аграрна економіка одержали б чимало позитивних результатів: збільшиться одержання власних, а не завезених м'ясних продуктів для потреб населення; зросте зайнятість населення у сільській місцевості; відновляться робочі місця на комбікормових заводах, пере-

робних підприємствах, у торгівлі та інших виробництвах; підвищуються доходи у сфері аграрного виробництва; поповняться Державний та місцеві бюджети і Пенсійний фонд.

Для підтвердження висловленого щодо ефективнішого використання зерна не як сировини для експорту, а як ресурсів для розвитку галузі тваринництва, наведемо деякі узагальнюючі розрахунки.

1. Експортуючи зерно (20 млн т), вітчизняні та транснаціональні компанії одержують, згідно з розрахунками, 4844 млн доларів, що при середній рентабельності забезпечує їм 1904 млн дол. прибутку. Зазначимо, що з цього прибутку для вітчизняних компаній припадає лише третина (640 млн дол.).

2. У разі переробки експортованого зерна на корми можна було б одержати **1828571 т** готового м'яса для продажу в роздрібній торгівлі. При умові його продажу за ціною лише 45 грн за кг виручка для виробників складала б **10033,4** млн дол. Якщо застосувати тільки ту рентабельність, що і для зернових, відправлених на експорт, то прибуток становитиме приблизно **4013,3** млн дол. Таким чином, реалізуючи зерно за кордон, замість виробництва продуктів тваринництва, країна втрачає 2109,2 млн дол. (4013,3 — 1904,0), а в цілому для країни ця втрата ще вища — 3373,3 млн дол. (4013,3 — 640,0).

3. Як правило, великі господарства і компанії реалізують м'ясо не в сирому вигляді за ринковою ціною (45 грн/кг), а в переробленому, готовому для споживання продукції, виді, через що ціна зростає приблизно у два-три рази (90–100–150 грн/кг). У цьому можемо пересвідчитися, коли поглянемо на ціни завезених до нас із-за кордону м'ясних і молочних продуктів, одержаних на згодовуванні іноземним тваринам українського зерна.

Одна тонна м'ясних продуктів у такому разі буде реалізована за роздрібною ціною готової продукції (12,2 тис. дол./т). Одержані м'ясні продукти 1462897 т (1828571 т × 0,8) дадуть виручку 17847,3 млн дол. (1462897 т × 12,2 тис. дол./т). У результаті можемо зробити висновок, що в цьому випадку загальні втрати для держави становлять **17207,3** млн дол. (17843,3 млн дол. — 640,0 млн дол.) Якщо застосувати тільки рентабельність, яка

складається для зернових, відправлених на експорт (приблизно 40 %), то прибуток становитиме приблизно **6888,3** млн дол.

4. Коли ж врахувати, що до Зведеного бюджету країни спрямовується приблизно 30 % створеної доданої вартості (ВВП), то із втрачених доходів від неефективного використання зерна (6888,3 млн дол.) бюджет країни недоодержує **16,9** млрд грн, що становить **4,9 %** його дохідної частини (346,1 млрд грн) за 2012 рік.

5. Розрахунки показують, що в середньому в сучасних умовах один працівник виробляє в рік 6,5–7,0 т м'яса. Отже, для виробництва м'яса із зерна, що відправляється на експорт (1828571 т м'яса) буде надана робота **261,2 тис.** жителів сільської місцевості (у даний час в тваринництві країни працює 147,8 тис. осіб). Таким чином, відбудеться збільшення робочих місць, що значно покращить соціальне і економічне становище в сільській місцевості, суттєво зросте поповнення місцевих і держаного бюджетів.

6. Надзвичайно важливим є ще й те, що додаткова чисельність робітників лише у тваринництві (261,2 тис. осіб) здійснюватиме із своєї зарплати (5844169,4 тис. грн) внески до Пенсійного фонду (у межах 3,1 %) приблизно 171,2 млн грн, який дотується з Державного бюджету, що рівнозначно збільшенню дохідної частини бюджету.

7. Таким чином, спрямування зерна не на експорт, як сировини, а на виробничі потреби в середині країни, готуючи для експорту готові харчові продукти, дасть змогу додатково одержати: **1828571 т** м'яса; **1694,2** млн грн; додаткових доходів до державного бюджету: (**4,9 %**); **261,2 тис.** додаткових робочих місць для жителів сільської місцевості; **171,2 млн грн** відрахувань до Пенсійного фонду; а також буде вирішено ряд соціально-економічних проблем у сільській місцевості.

Крім того, розвиток тваринництва сприятиме: розширенню кормового клину, як важливого фактора виробництва кормів і запровадження сівозмін; збільшення виробництва гною для можливого розширення площ як під цукрові буряки, так і виробництва якісних органічних сільськогосподарських продуктів, без гною

їх виростити неможливо. Найголовніше в цьому випадку, усі забрані поживні речовини з ґрунту повертаються назад

8. Теорія економічної науки попереджає усіх підприємливих людей матеріального виробництва, що кожне виробництво, кожна галузь (наприклад сільське господарство), в цілому держави, які торгують своєю продукцією у вигляді сировини, — завжди малоефективні, збиткові і слабкі в усіх сферах міжнародної і національної діяльності.

5.2. Пілотна програма «Альтернативні джерела енергії Вінниччини»¹³

Людство ввійшло в епоху складних умов життєдіяльності, характерними ознаками яких є щонайменше дві: перша, суттєві кліматичні зміни в цілому на планеті Земля, окремих континентів і країн; друга, окреслення меж рівноваги можливостей природи і потреб людини. У контексті тематики даної конференції я зупинюсь на деяких особливостях і параметрах другої ознаки сучасної епохи — рівновазі між людиною і природою, деяких теоретичних висновках з цієї проблеми та напрямках практичних рішень у цій сфері людської діяльності.

З теоретичної точки зору, за моїми розрахунками, в контексті вчення В. Вернадського¹⁴, земельні ресурси планети Земля можуть забезпечити харчами, відповідно до сучасних норм, чисельність людства приблизно в межах 7,5–8,0 млрд чоловік¹⁵. а як свідчать прогностичні розрахунки, величина людської цивілізації планети Земля у 7,6–8,7 млрд чоловік буде досягнута уже в період 2010–2020 років¹⁶. Звідси виходить, що чисельність людства, яка може бути забезпечена достатніми харчами, майже настала і ця межа уже дає відчутні прояви.

¹³ Матеріали ІV Міжнародної науково-технічної конференції 17-18 жовтня 2014 р., у двох томах, Т. 1. – Вінниця, 2014. – С. 10–16; //Біоенергетика. №2, 2014, -С.18-19..

¹⁴ В. Н. Вернадский. Размышление натуралиста./ научная мысль, как планетарное явление/. – М.: Наука, 1977. — С. 98–99.

¹⁵ Вісник аграрної науки. – №9. – 2013. – С. 75–80.

¹⁶ Курьер ЮНЕСКО. – Июнь 1974.

На мою думку, сучасні кризи, які розпочались десь з 1997 р. у всіх країнах планети, є не результатом порушення фінансово-кредитних чи торгово-економічних відносин, а це лише початок проявів порушення рівноваги між можливостями природи і необмеженими потребами людини. Ці кризи, як ми бачимо, торкаються своїм крилом як невеликих країн Африки і Азії, так і великих країн Європи, Північної Америки та Азії. Особливість таких кризових явищ у тому, що вони уже довгий час не припиняються, а крім того, вони будуть постійними до того часу, доки людство не припинить порушення рівноваги між можливостями природи і потребами людини. — Як це буде здійснено? — дотепер ще не усе відомо, але така вимога природи існує, вона неминуча, і до її виконання слід завчасно готуватись.

Звичайно, перш за все необхідно ощадливо, ефективно і раціонально використовувати земельні ресурси, які невпинно зменшуються, а також бережливо ставитися до вирощених врожаїв. Більшість країн світу здебільшого повністю використали природні ресурси родючості своїх земель, особливо після того, як значну частину одержаних сільськогосподарських продуктів стали використовувати для виробництва енергоресурсів, що спонукає їх все більше вдаватись до застосування хімічних та інших неприродних засобів підвищення урожайності, щоб забезпечити як потреби в харчах, так і в біоенергетичних ресурсах.

У сучасний період цієї новітньої епохи в Україні ще існує ряд позитивних ознак, які слід враховувати задля ведення ефективної суспільної життєдіяльності. Перш за все у країні існують достатні резерви для виробництва рослинницької і тваринницької продукції, які можуть забезпечити харчами значно більшу чисельність населення, ніж його проживає у країні. Отже, Україна спроможна забезпечити харчами як внутрішні, так і зовнішні потреби для участі у нормалізації рівноваги між можливостями природи і потребами людини на світовому рівні.

Поряд з цим, існують і негативні ознаки, які полягають в тому, що в Україні відсутні достатні власні природні енергоресурси, ми лише частково забезпечуємо потреби власними енергоресурсами, із-за чого близько 65 % викопних енергоносіїв імпортується. Тепер ситуація ще й погіршилась війною Росії проти Укра-

їни, відключенням постачання газу та зрадницької руйнації вугільної промисловості на Сході України. В цей складний період наша країна об'єктивно зобов'язана частину ресурсів землі використати для вирощування біоенергетичних культур і виробництва з них енергоресурсів, які до цього часу в країні майже не вироблялись і не використовувались.

Розробники програми усвідомлюють ті перепони, які стоять перед реалізацією пілотного проекту, адже у багатьох областях на близько 200 вітчизняних підприємствах виробляється чимало твердого палива (гранул), для чого здебільшого використовувались не тирса, щипа, солома, соняшникова лузга, а знищувались ліси і лісосмуги у досить бідно залісненій країні. Прикро ще й те, що у гонитві за прибутками переважна більшість (90,8 %) твердого палива відправлялась на зовнішній ринок.

Теперішня криза з добувними енергоресурсами виявила ряд проблем на державному рівні, на які дотепер майже не зверталось уваги: лісової сировини для виробництва твердого палива не стало; зерно, як сировина для виробництва кормів, також вивозиться за кордон; у країні майже знищено тваринництво; солома ж, як ресурс виробництва органічного добрива, спалюється на полях; відсутнє державне визначення непридатних земель для вирощування сільськогосподарських культур, які б стали базою вирощування біоенергетичних культур. У кілька разів скорочено площі під цукровими буряками, у стільки ж разів зменшено кількість цукрових заводів, більшість з них зруйновані, а створені крупні агрохолдинги забули про існування сівозмін і земля виснажується. У такій ситуації широко і комплексно розвернути виробництво біоенергоресурсів практично неможливо, але проблему слід досліджувати, навчати підростаюче покоління, щоб накреслювати шляхи виходу з кризи та приймати участь у відновленні рівноваги між можливостями природи і потребами людини.

У сучасний складний період влада надзвичайно зацікавлена в посиленні досліджень і практичній реалізації джерел альтернативної енергії, щоб не бути залежними, найперше, від російської агресії, а тому розробляються і реалізуються загальнодержавні програми виробництва альтернативних джерел енергії, зокрема в Інституті біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН,

Вінницькому національному аграрному університеті, Інституті продовольчих ресурсів НААН та інших.

З теоретичної точки зору для конкретизації важливих загальнодержавних програм доцільно розробляти конкретніші пілотні програми, які даватимуть практичні орієнтири щодо використання тих чи інших технологій виробництва та використання альтернативних джерел енергії на державному рівні.

У цьому контексті я зупинюсь на пілотній програмі з альтернативних джерел енергії, яку передбачається реалізувати в районах Вінницької області, яка має назву **«Розробити і впровадити високоефективні технології вирощування біоенергетичних культур, їх переробку на біопаливо та його використання»**. Тобто, йдеться про комплексне дослідження та вивчення шляхів вирощування біоенергетичних культур, їхню переробку, одержання біопалива та його використання. Програма виконуватиметься вченими: Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН; Інституту продовольчих ресурсів НААН; Вінницького національного аграрного університету.

У сфері твердого палива передбачається розробити високоефективну технологію вирощування і переробки біомаси енергетичних культур, а також відходів сільськогосподарського виробництва методом зволоженого пресування і торрифікації для отримання твердих видів біопалива з високою теплотворною здатністю і використання їх для потреб споживачів. Програму виробництва твердого палива намічено виконувати у Барському, Липовецькому, Калинівському і Вінницькому районах. Основною сировиною для твердого палива можуть стати: багаторічна трав'яниста рослина міскантус (*Miscanthus*), енергетична верба, стебла кукурудзи та інші рослини.

У сфері рідкого та газоподібного біопалива передбачається створити комплексну технологію інтегрованого виробництва цукру, біоетанолу та біогазу в умовах цукрового заводу та заводу з переробки кукурудзи, сорго та інших культур. У проєкті обґрунтовується доцільність:

а) будівництва біоетанольної установки на території цукрового заводу та використання його технічних мереж для виробництва біоетанолу з меляси та напівпродуктів цукрового виробництва

тва, а також безпосередньо з цукрових коренеплодів. При цьому щорічно наперед визначатиметься кількість коренеплодів, які будуть використані для виробництва цукру та біоетанолу, а це залежатиме від попиту на кожну продукцію та потужності механізмів переробки;

б) обладнання спиртового заводу одним із видів установок для проведення дегідратації (зневоднення) спирту етилового, серед яких: азеотропна ректифікація; первапорація (випаровування через мембрану); проходження через молекулярні сита. Крім того, пропонується придбати для заводу з переробки кукурудзи: прес для виробництва кукурудзяної олії із зародків; біодизельну установку для виробництва біодизелю. На подібних заводах буде обґрунтована доцільність збудувати біогазову установку для утилізації відходів спиртового бродіння.

Програму щодо рідкого біопалива і біогазу передбачається виконувати: сировина (цукрові буряки) — Гайсинський район; сировина (кукурудза, ріпак і соя) — Ямпільський, Жмеринський, Муровано-Куриловецький райони.

У сфері інших, уже традиційних, джерел енергії передбачається вивчити можливість використання енергії вітру та води. В минулому наші пращури вміли користуватися дарами природи для своєї життєдіяльності. В 1888 р. тільки у Вінницькому повіті працювало 20 вітряних млинів, з яких три знаходилися у моєму рідному селі Лозна, в селі був ще й паровий млин, що задовольняло у значній мірі потреби життєдіяльності селян. Крім того, на той час у Вінницькому повіті працювало ще й 117 водяних млинів, які тепер майже не використовуються¹⁷, наприклад на річці Снивода, неподалік від села Уланів, є достатньо води, але млин стоїть зруйнований, можливо очікує свого використання.

У цій сфері традиційних джерел енергії буде зроблено спробу також обґрунтувати доцільність розробки та можливість використання бурого вугілля Вінниччини для виробництва твердого палива у вигляді брикетів і штучного бензину, отриманого гідруванням бурого вугілля, як це практикувалось у Німеччині у

¹⁷ А. Крылов. Населенные места Подольской губернии. – Кам.-Под., Типогр. Подольского Губ. Правления. – 1905 г.

її складні періоди. За попередніми даними такі родовища є у Літинському, Хмільницькому та Гайсинському районах.

Реалізація проблем вирощування сировини, її переробки та використання біопалив на районному рівні сприятиме формуванню бази для практичного використання палив на місцевих підприємствах різної потужності, багатоповерхових та індивідуальних житлових будинках, школах, лабораторіях, інститутах та університетах. Крім того, на місцевому рівні в аграрній країні кооперація та інтеграція в межах сільської територіальної громади дасть змогу ефективніше використовувати сільськогосподарський потенціал, а в даному випадку ще й вирішити проблему енергозабезпечення через налагодження виробництва біопалива.

Сфера біопалива у нашій країні нова, вона тільки розпочинає розвиватись, адже дотепер у структурі енергоспоживання використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії становить лише 2 %, що є найнижчим показником серед європейських країн. У світі уже існує чимало технологій виробництва твердого і рідкого біопалива та біогазу, але перш ніж використовувати у широкому масштабі усю країну, їх треба випробувати до нашої дійсності, виявити найефективніші технології і лише після цього пропонувати для широкого використання. Тому основна ціль пропонованої пілотної програми з альтернативних джерел енергії полягає в тому, щоб безпосередньо на місцях, на конкретному полі та підприємстві перевіряти ефективність певних технологій вирощування біоенергетичної сировини, її переробки та використання, навчити студентів і в кінцевому підсумку рекомендувати для використання в усій країні на державному рівні. Звертаючи увагу на важливі функції пілотної програми з альтернативних джерел енергії варто підкреслити щонайменше дві її особливості.

Перша особливість характерна тим, що в ній поєднується наука, освіта, виробництво та бізнес. Програма формується не тільки на теоретичних висновках, а здебільшого на конкретних розробках наукових установ і навчальних програмах університетів. Зокрема, в навчальних програмах Вінницького національного аграрного університету студентам уже подаються теоретичні і практичні основи технологій вирощування і переробки біоенергетичних культур виробництва та використання біоетанолу, біодид-

зелю та біогазу, а також формування ринку сировини та біопалив в Україні. В Інституті біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН уже розроблені і продовжують досліджуватись теоретичні і практичні технології вирощування біоенергетичних культур. В Інституті продовольчих ресурсів НААН розроблені технології, які удосконалюються щодо виробництва рідкого біопалива. Звичайно, додатково знадобиться залучати до співпраці науковців і практичних спеціалістів щодо використання біопалива у сфері матеріального виробництва та житлово-комунального господарства.

Друга особливість програми полягає в її комплексному вирішенні проблем альтернативних джерел енергії. Для того, щоб одержати рідке біопаливо, треба виростити сировину, її переробити і після цього використати готову продукцію. У нашій реальній дійсності цими складовими займаються розмежовані установи і підприємства: одні розробляють технологію вирощування сировини; інші досліджують її переробку і пропонують виробництву певні технології; ще інші розробляють машини і механізми для переробки; деякі розробляють технологію використання одержаних видів палива. Пропонована пілотна програма передбачає об'єднання усіх процесів одержання біопалива на одній, окремо взятій території, де комплексно вирішуватиметься виробництво сировини, її переробка та використання біопалива.

У програмі визначено існуючі технології та механізми для виробництва сировини, її переробки, одержання біопалива та його використання, подається також нормативно-правова база для комплексного вирішення завдань виробництва та використання твердих і рідких біопалив та біогазу.

Важливим аспектом програми є залучення до сприяння науковим та освітнім установам у їхній праці зі сторони держави обласних і районних органів управління. Звичайно, програма має бути узгоджена з адміністрацією кожного району і кожного підприємства, де буде пропонуватись її виконання, так як без узгодження та належного сприяння, особливо у складних умовах сучасності, виконання програми майже неможливе.

Автор вносить подяку академіку НААН А.В. Балян, за допомогу у виданні праці.